V. NATKEVIČIUS

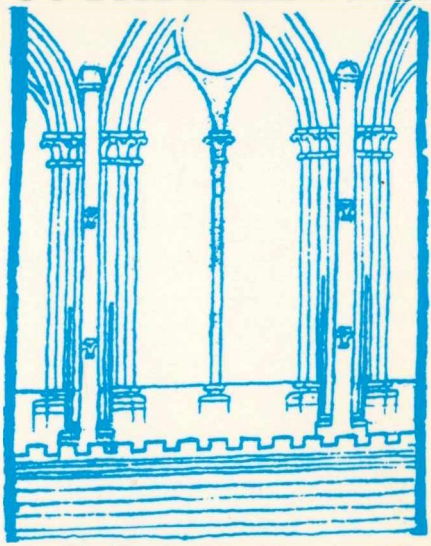

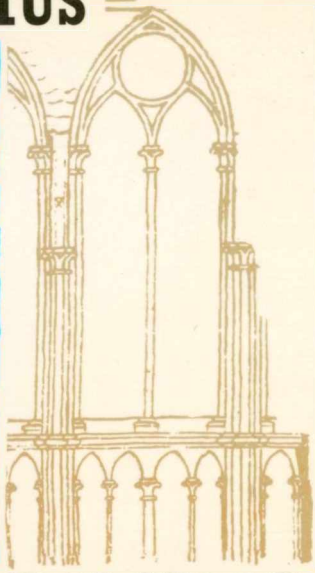

JONAS GRINIUS

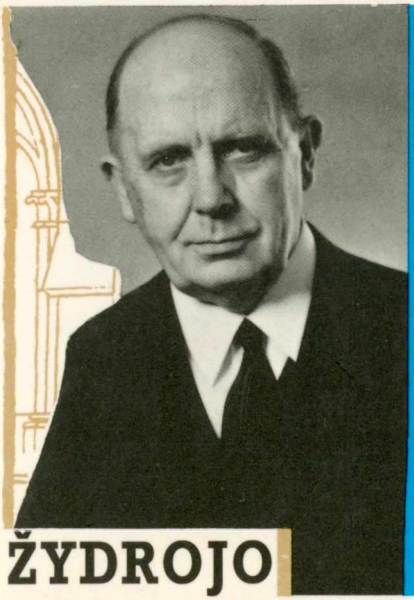

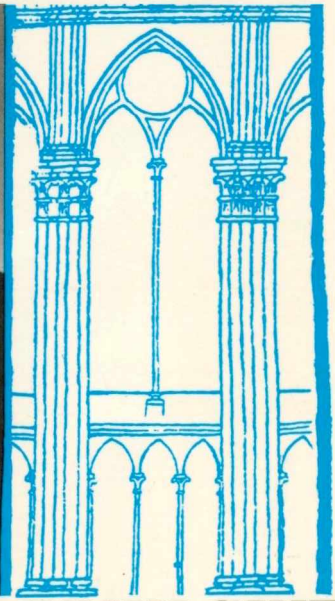

ŽYDROJO ROMANTIZMO BESIILGINT

Jonas Grinius

1902.II.21 – 1980.XI.10

VINCAS NATKEVIČIUS

JONAS GRINIUS

ŽYDROJO ROMANTIZMO
BESIILGINT

1992

Jaunimo Bibliotekos rinkinyje R.N. 39

Rinko ir spausdino
Saleziečių spaustuvė
Via Umbertide, 11 - 00181 Roma

Tiražas 1000 egzempliorių

Finito di stampare: Marzo 1992

Mano gyvenimo draugei Irenai

TURINYS

A. GYVENIMAS

I. Gyvenimo sėkmės ir nuoskaudos 3

1. *Kalvio sūnus eina į mokslus* 3
2. *Šiaulių gimnazijoje ir Teologijos-filosofijos fakultete* 16
3. *Studijos Prancūzijoje* 19
4. *Docentas Vytauto Didžiojo universitete* 21
5. *Pietų Vokietijos stovyklose* 23
6. *Lietuvių studentų globėjas Strasbourg'o kolegijoje* 24
7. *Vasario 16 gimnazijos direktorius ir mokytojas* 27
8. *Viešnagė Amerikoje. Kūrybingieji ir darbštieji metai gyvenimo saulėlydyje* 29

II. Asmuo: religingumas, visuomeniškumas, paslaptingumas, šakotumas 34

III. Alina Grinienė 42

B. DRAMOS

I. Tendencinė drama: «Sąžinė» 49

II. Idėjų sankirčio drama: «Stella Maris» 56

III. Bandymas sekti Sofoklio «Antigonę»: «Žiurkių kamera» ... 64

IV. Gyvenimo nelaime pagrįsta drama: «Gulbės giesmė» 69

C. ESTETIKA

I. Grožio problema 75

1. *Grožis subjektyviniu ir objektyviniu požiūriu* 75
2. *Kritinės pastabos dėl grožio apibrėžties* 77
3. *Grožis ir menas* 83

II. Meno ir literatūros kūrėjai bei kritikai 87

III. Teorinės kritikos esmė: estetinė intuicija, pasaulėžiūriškumas, krikščioniškasis humanizmas, integralinis metodas 94

IV. Menas ir dorovė 103

1. *Griniaus pažiūros* 103
2. *Kitokios pažiūros į meno ir dorovės santykių problemą* 108

V. Žydrojo romantizmo ilgesys 112

D. LITERATŪROS KRITIKA IR LITERATŪROS ISTORIJA

I. Disertacija: «O.V. Milašius poetas» 125

1. *Nuostabūs gyvenimo posūkiai: nuo gyvenimu nusivylusio į katalikus, iš lenko į lietuvius* 125
2. *Pirmojo kūrybos tarpsnio nuotaikos ir motyvai: melancholija, nusivylimas, meilė gamtai ir visuotinė meilė būčiai* 130
3. *Antrojo kūrybos tarpsnio misticizmas ir miglotumas (ezoterizmas)* 135
4. *Pagrindinės Milašiaus kūrybos poetinės savybės: lyriškumas, ezoterizmas (hermetizmas)* 139

II. Kritinė straipsnių-studijų apžvalga veikale «Veidai ir problemos lietuvių literatūroje» I 145

1. *Sužalotas K. Donelaitis* 145
2. *Maironio visuomeninė poezija — pavyzdys nevisuomeniškai (hermetinei) Nykos-Niliūno lyrikai?* 148
3. *Pasaulėžiūriniai motyvai, apžvelgiant A. Jakšto ir B. Sruogos kovą bei Vinco Krėvės istorines dramas* 151
4. *Putino asmuo ir kūryba religinio žmogaus žvilgsniu* 153

a. Metodų įvairovė asmeniui atskleisti 153
b. Gamtos motyvai 156
c. Meilės lyrika 162
d. Palyginimas su marksistine kritika 163
e. Dievo problema 164
f. Maištavimas 169
g. Dvilypė ir egocentrinė Putino pasaulėjauta 175

5. *Nepaprasta asmenybė: prof. J. Eretas* 178
6. *Objektyvinio ir herojinio talento poetas: B. Brazdžionis* 182
7. *Informacija apie lietuvių literatūrą pokario Lietuvoje ir išeivijoje* 191
8. *Nauja tema mūsų beletristikoj: miestelis* 195
9. *Apsirikimas dėl vieno tariamo talento, taikliai nurodant antrą* 196

III. Kritinė straipsnių-studijų apžvalga veikale «Veidai ir problemos lietuvių literatūroje» II 199

1. *Bandymas pakeisti įsigalėjusią nuomonę apie šviesiąją Vaižganto kūrybą* 199
2. *«Sename dvare» — neauklėjamasis romantinis kūrinys* 203
3. *Priekaištai B. Sruogos dramaturgijai* 207
4. *Liūdesys dėl laiko praeinamybės: J. Aistis - Aleksandriškis* 214
5. *Palyginimas su formaline kritika* 217
6. *«Paklydusi širdies moteris»: S. Nėris* 220
7. *Jaunystės meilės vaizduotojai: J. Paukštelis ir A. Vaičiulaitis* 226
8. *Rašytojas, «Kryžiais» pastatęs paminklą Lietuvos kaimui* ... 230
9. *Recenzinis žvilgsnis į kelis tremties poetus, vadinamus bežemiais (Bradūną, Nyką-Niliūną, Andriekų, Šlaitą, Jasmantą ir kitus)* 236

Baigiamosios išvados 246
Nuotraukos 251
Pagrindiniai Jono Griniaus veikalai (sąrašas) 265
J. Griniaus straipsniai laikraščiuose ir žurnaluose (sąrašas) 265
Europos lietuviškųjų studijų savaitėse J. Griniaus skaitytos paskaitos (sąrašas) 273
Citatų nuorodos ir bibliografinės pastabos. Santrumpos 274
Nuotraukų sąrašas 286

A.

GYVENIMAS

I. Gyvenimo sėkmės ir nuoskaudos

1. Kalvio sūnus eina į mokslus

Kone visi mūsų didieji žmonės, atėję į pasaulį devynioliktojo amžiaus gale ar dvidešimtojo pradžioje, buvo ūkininkų vaikai. Dr. Jonas Grinius — išimtis: jo tėvas buvo amatininkas, kalvis, gyvenęs dūminėje pirkioje, Giminėnų kaime, netoli Joniškio, Šiaurės Lietuvoje. Jaunystėje jis buvo nuvažiavęs į Jungtines Amerikos Valstybes, bet, nė metų neišdirbęs anglies kasyklose, susitaupęs šiek tiek pinigų, grįžo atgal į Lietuvą. Į tėvynę jį traukęs nenugalimas ilgesys. Čia vedė neturtingo ūkininko dukterį Ceciliją Preikštaitę, su kuria susilaukė šešeto vaikų. Jų vyriausias buvo Jonas, gimes 1902 kovo 6 (senuoju kalendorium vasario 21) Giminėnuose. Prie kalvės tėvas turėjo dar kelis arus žemės, bet iš to išmaitinti šeimos nepajėgė, tat kartais nuomodavo iš ūkininkų sodus ir jų obuolius veždavo parduoti į Joniškį ar Jelgavą. Energingoji Grinienė ėmė kurti planus išvis persikelti į Joniškį ir ten verstis prekyba. Mat jai rūpėjo vaikus leisti į mokslus, o tam reikėjo pinigų, kurių kalvis vyras niekaip negalėjo sutaupyti. Kaip tik sūnus Jonas rodėsi «mokslus», nes, truputį tėvų pamokytas, iš maldaknygės kopijuodavo kreida žodžius sienoje, visas pirkios sienas išmargindamas savo raštais[1]. Tad ir leido tėvai Jonui toliau mokytis Bučiūnų pradžios mokykloje, kur mokytoju buvo Raimundas Liormanas, vėliau tapęs Klaipėdos krašto komendantu. Dar nebaigęs pradžios mokyklos, Jonas mėgino 1913 rudenį laikyti egzaminus į Šiaulių gimnazijos pirmąją klasę. Egzaminai nepasisekė, nes mokinys per silpnai mo-

kėjo rusų kalbą. Jai geriau išmokti tėvai nutarė sūnų palikti per žiemą Šiauliuose. 1914 pavasarį jis egzaminus išlaikė. Tuo tarpu tėvai persikėlė į Joniškį, nes manė ten geriau pragyvensią. Nelaimei susirgo tėvas, kuris 1914 vasaros gale pasimirė. Našlė motina liko su 4 vaikais (du buvo mirę vaikystėje). Atrodė, kad Jonui mokytis gimnazijoje nebus iš ko. Nieko gero nežadėjo nė prasidėjęs pasaulinis karas. Vis dėlto veržlioji Grinienė sukrapštė paskutinius skatikus ir išsiuntė Joną į Šiaulių gimnaziją. 1915 pavasarį jis baigia pirmąją klasę. Vasaros viduryje vokiečių armija užėmė Šiaulius ir priartėjo prie Joniškio. Grinienė pasikinko vežimą ir, susodinusi į jį vaikus, it kokia Mutter Courage[2], patraukia Rytų Lietuvos link.

Ilgesnį laiką šeima buvo sustojusi Obeliuose, bet, vokiečiams pradėjus veržtis pirmyn, turėjo palikti Lietuvą ir per Daugpilį atsidūrė Latgaloje. Jau buvo praėjęs 1915 ruduo, artėjo žiema, mokslas gimnazijose buvo seniai prasidėjęs, o Jonas vis dar keliavo su motina, kurią graužė rūpestis, kas bus su sūnaus mokslu. Netyčia pasitaikė proga, kad vienas latvis nuvežė Joną į Vitebską, kur veikė Lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti. Šio komiteto globojamas, Jonas pradėjo lankyti Imperatoriaus Aleksandro I gimnaziją. Netrukus į Vitebską persikėlė ir motina su dukterimis. Pirmieji mėnesiai gimnazijoje Jonui buvo sunkūs: susirgo vidurių šiltine, pavėluotai pradėjęs antrąją klasę, turėjo daug dirbti, kad pasivytų klasės draugus. Tačiau pasisekė visus sunkumus nugalėti ir laimingai baigti II klasę. Sekančiais mokslo metais netgi prasimušė į geriausių klasės mokinių eiles. Ir rusų kalbą jam pavyko išmokti tiek, kad pradėjo šia kalba net eilėraščius rašyti ir vieną jų, satyrinį, išspausdino klasės laikraštėlis.

Ketvirtoje klasėje J. Grinius pirmą kartą išvydo teatre vaidinimą, kuris jam padarė nepaprastą įspūdį. Mat kunigaikštytės Tatjanos vardadienio proga — ji buvo laikoma pabėgėlių globėja — mokiniai buvo nuvesti į Vitebsko miesto teatrą, kuris tą dieną statė vieną Ostrovskio komediją iš mokytojų ir mokinių gyvenimo. Vaidinimas paveikė jį taip giliai, jog «jam atrodė, kad

atsivėrė kažin koks naujas užburtas pasaulis»[3]. Įspūdžiai svaigino, jaunuolis nuolat svajojo apie tai, ką buvo matęs scenoje. Greitai iš savo sutaupytų skatikų jis pats vienas įstengė nusipirkti bilietą ir nuėjo į teatrą antrąkart pažiūrėti tos pačios komedijos. Vaidinimas jo nepaveikė taip stipriai kaip pirmąkart, bet nuo to laiko Grinius žinojo, kad teatras jį nepaprastai traukia. Ši trauka jo nepaleis visą gyvenimą. Ji kurstė Grinių ir pačiam išbandyti savo jėgas teatriniam mene. Ir štai 1917 vasario mėnesį jis parašo komediją, vardu «Amerikontai», kur rodo moksleivių, pabėgusių iš gimnazijos ir vykstančių į Aliaską aukso ieškoti, nuotykius. Svajojo, kad komediją suvaidins pabėgėlių vaikai, kurie buvo apsistoję viename dvare netoli Vitebsko. Svajonės neišsipildė, nes autorius nedrįso savo komedijos parodyti vyresniesiems... Netrukus mėgino rašyti ir antrą komediją «Taip mokino Antanuką», tik jos nebaigė.

Vitebske Grinių užklupo 1917 Rusų revoliucija. Prasidėjo pabėgėliams sunkūs gyvenimo metai. Bolševikams paėmus valdžią, pradėjo visko stigti. Mokinių bendrabučio nebekūrė, valgis buvo menkas, o 1918 pavasarį ištiko tikras badas: mokiniams į dieną teduodavo aštuntadalį kilogramo avižinės duonos ir šiek tiek skystos sriubos per pietus. Jonas, kaip ir kiti mokiniai, guldavo į lovą apie 6-7 val. vakaro, kad nejaustų alkio. Badavimas negalės neatsiliepti Griniaus sveikatai, kuri visą gyvenimą paliks silpna.

Iš liūdnųjų bado dienų Griniui liko ir vienas malonus prisiminimas, kaip Lietuvių batalionas, vadovaujamas Antano Juozapavičiaus (vėliau žymus nepriklausomybės kovų karininkas, žuvęs 1919 Alytuje), tris dienas valdė Vitebską, tą istorinį Lietuvos miestą. Tai įvyko visai atsitiktinai, kai raudonoji armija, bijodama atslenkančių vokiečių, pabėgo iš Vitebsko ir miestą paliko be apsaugos. Tuomet vietiniai komunistai bandė apiplėšti pravoslavų katedrą, kurią apgynė ir mieste tvarką atstatė Lietuvių batalionas. Jaunuolis Grinius didžiavosi batalionu, jo patriotinė nuotaika kilo juo labiau, kad jis žinojo apie didingą Lietuvos praeitį iš neseniai perskaitytos Maironio «Lietuvos istori-

jos». Jis buvo gerai susipažinęs ir su tautos judėjimu atgauti nepriklausomybę, nes uoliai skaitė lietuviškus laikraščius, kurie, sakysim, gana smulkiai aprašinėjo lietuvių karininkų suvažiavimus Rusijoje ir Petrapilio lietuvių seimą (1917).

2. Šiaulių gimnazijoje ir Teologijos-filosofijos fakultete

1918 rudenį Jonas su motina ir seserimis grįžo į Lietuvą. Motina apsigyveno Joniškyje, o jis vėl ėmė lankyti jau lietuvišką Šiaulių gimnaziją, penktąją klasę. Čia greitai įsitraukė į ateitininkų veiklą, kuri tada dar buvo slapta. Rusijoje Grinius nebuvo nei ateitininkas, nei aušrininkas. Toks jis parvažiavo Lietuvon ir toks susitiko Šiaulių gimnazijoje su Antanu Laucium, ateitininkų organizatorium, kuris mokėsi Griniaus klasėje. Jo įtaka buvo lemianti Griniaus pažiūroms. Paveiktas Lauciaus, pradėjo ateitininkuose veikti visa širdimi: skaitė jų susirinkimuose referatus, vedė diskusijas, ruošė vaidinimus, ėmėsi redaguoti ateitininkų laikraštėlį «Ateities žiedas», rašinėjo korespondencijas į «Ateitį».

Ateitininkų susirinkimuose mokiniai svarstydavo ir anuometinę Lietuvos padėtį. Ne vienas jų apsispręsdavo stoti į besikuriančią Lietuvos kariuomenę, nes 1919 grėsė rimtas pavojus iš bolševikų, plūstančių į Lietuvą. Kai į kariuomenę savanoriu išėjo ir ateitininkų vadas Antanas Laucius, Grinius ėmė nerimauti, — ar jam neiti į savanorius. Tik jis dar jautėsi per jaunas, o taip pat bijojo padidinti rūpesčius motinos, kuri tik vargais negalais pajėgė šeimą išmaitinti. Bet 1920, kai lenkai iš Lietuvos atėmė Vilnių ir ruošėsi veržtis į krašto gilumą, Jonas nenustygo gimnazijos suole ir, įsirašęs į šaulius, rengėsi vykti į frontą. Šito pasiryžimo įvykdyti neteko, nes, kai mūsų kariuomenė lenkus ties Giedraičiais sumušė, jų veržimasis į Lietuvą buvo sustabdytas. Jonas galėjo ramiai ruoštis brandos egzaminams bei dar uoliau pasišvęsti ateitininkų veiklai.

1922 pradžioje Grinius vėl turėjo progą džiaugtis teatrinio meno burtais, kurie jį buvo kadaise užkerėję Vitebske: į Šiaulius

iš Kauno atvyko gastrolių neseniai susikūręs Valstybės Dramos teatras. Iš paskutiniųjų sukrapštęs keliolika skatikų, jis nusipirko bilietus į visus vaidinimus. Patį didžiausią įspūdį jam padarė Putino «Valdovo sūnūs», kur pagrindinius vaidmenis atliko K. Glinskis, P. Kubertavičius, O. Rymaitė, J. Steponavičius, V. Dineika, tada jaunučiai bepradedą artistai, vėliau tapę mūsų teatro pažibomis. Grinius buvo tiek susižavėjęs ir veikalu, ir artistais, kad tuoj šoko apie tą vaidinimą parašyti į spaudą. Niekam apie tai neprasitardamas, recenziją pasiuntė į Kaune ėjusią «Laisvę». Kiek džiaugsmo buvo jaunam autoriui, kai jis už savaitės išvydo savo straipsnį nė kiek neišbraukytą laikraštyje! Ne mažiau Grinius džiaugėsi, kad šį pirmą jo pasirodymą spaudoj gerai įvertino ir gimnazijos kapelionas kun. V. Mažonas, rašinį atsinešęs į klasę ir pripažinęs, kad Grinius gali rašyti.

Šis pasisekimas paskatino imtis didesnių darbų. 1922 pradžioje parašė 5 veiksmų dramą «Sąžinė», kurioje rodoma revoliucija. Kun. V. Mažono paskatinti, Griniaus draugai ryžosi dramą suvaidinti Šiauliuose. Artistų tarpe buvo pats autorius bei J. Paukštelis, vėliau išėjęs į žinomus Lietuvos rašytojus. Gana didelė gimnazijos salė lūžo nuo žiūrovų, nes mieste autorius ir artistai buvo išklijavę daugybę skelbimų, kviečiančių į vaidinimą. Su nemažesne sėkme spektaklis praėjo ir Joniškyje.

Tai stiprino pasitikėjimą savo jėgomis, ir Grinius išdrįso kūrinį parodyti pačiam Adomui Jakštui, kuris dramą į savo rankas gavo tarpininkaujant kun. M. Gyliui. Didysis kritikas, žinoma, surado dramoje daug silpnybių, bet ir talento ir patarė veikalą įteikti Valstybės Dramos teatro skelbtam konkursui. Vertintojų komisijoje J. Tumas-Vaižgantas buvęs už premijos «Sąžinei» paskyrimą, kaip jis pats vėliau prisipažino, bet vertintojų dauguma buvo kitos nuomonės, ir Grinius premijos negavo. Tuo metu jis pabandė kurti ir beletristikos, 1922 «Ateityje» išspausdindamas simbolinę legendą «Mesiana», parašytą sekant V. Krėvės «Dainavos šalies senų žmonių padavimų» stiliumi.

1922 pavasarį J. Grinius baigė Šiaulių gimnaziją. Jo pirmieji plunksnos bandymai buvo įtikinę jį globojusius mokytojus, kad

verta šiam jaunuoliui duoti stipendiją studijoms universitete. Jo buvęs kapelionas kun. Juozas Končius (vėliau Balfo pirmininkas) kaip tik buvo įsteigęs Šiauliuose «Vilties» draugiją mokslus einančiam jaunimui šelpti. Iš jos Grinius ir gavo stipendiją. Pačiam abiturientui buvo aišku, jog jis universitete studijuos literatūrą, nes joje buvo jau išmėginęs savo jėgas. Tokiu būdu jaunasis literatas 1922 rudenį galėjo įsirašydinti Teologijos-filosofijos fakultetan Kauno universitete, kur šalia literatūros (lietuvių ir prancūzų) pasiėme studijuoti filosofiją bei pedagogiką.

Universitete Grinius tuoj metėsi į žurnalistinę, literatūrinę bei visuomeninę veiklą. Ėmė dirbti «Ateities» administracijoje, ir jam greitu laiku pavyko, talkininkaujant J. Steponaičiui, laikraščio prenumeratorių skaičių pakelti nuo poros šimtų iki beveik trijų tūkstančių. 1923 tuometinis «Ateities» redaktorius J. Mičiulis Grinių pakvietė redaguoti «Ateities» literatūrinį skyrių, kurį šis vedė pasigėrėtinai. 1924-1925 Grinius jau visos «Ateities» redaktorius. Tuo metu per jo rankas perėjo pirmieji S. Nėries, B. Brazdžionio ir J. Paukštelio kūriniai, spausdinti «Ateityje». Taigi garbė ir nuopelnai šiuos rašytojus išvesti į literatūrinį pasaulį priklauso Griniui.

Jau studijų pradžioje Grinius įsitraukė ir į kaimo jaunimui skirtą pavasarininkų organizaciją. 1923-24 redagavo jų organą «Pavasarį». Bet daugiausia jėgų skyrė ateitininkų organizacijai, kurioje vienu metu (1924-1925) ėjo net generalinio sekretoriaus pareigas. Maloniausias valandas studijų metu jis bus praleidęs Teologijos-filosofijos fakulteto literatų būrelyje, kuris ruošdavo literatūrinius pokalbius bei vakarus; šie dažniausiai vykdavo prof. V. Mykolaičio-Putino ar prof. J. Ereto bute. Iš šio būrelio 1927 susikūrė ateitininkų meno draugija «Šatrija». Be Mykolaičio ir Ereto, Griniui artimiausi buvo profesoriai St. Šalkauskis ir Pr. Kuraitis, ne tik įvedę į studijas, bet ir gaivinę kūrybiškai bei privačiai davę patarimų.

Studijų metu Griniui kurį laiką (1923) teko būti ir J. Jablonskio sekretoriumi. Jablonskis tuo metu gyveno Palangoje, kur

Grinius ir buvo pasiųstas «Vilties» draugijos padėti žymiajam kalbininkui, kad šis sparčiau galėtų paruošti spaudai savo raštus, kuriuos kaip tik draugija buvo užsimojus išleisti. Palangoje studentas Grinius susipažino (1924) su Maironiu, kurio paskaitų jis buvo klausęs, bet artimesnių santykių su juo neturėjęs. Matyt, šie santykiai ir toliau liko tik oficialūs, nes Maironis, kaip liudija St. Yla, nelabai mėgęs su savo studentais artimiau bendrauti[4].

Po antrojo ateitininkų kongreso (1925) J. Grinius pasitraukė iš «Ateities» redaktoriaus ir generalinio sekretoriaus pareigų, nes prieš akis stovėjo baigiamieji universiteto egzaminai. Jis išlaikė juos 1926 sausio 12. Universitetą lankė ir toliau, mokydamasis prancūzų kalbos, nes buvo vilčių gauti stipendiją ir išvažiuoti į Prancūziją literatūros studijų pagilinti.

3. Studijos Prancūzijoje

Gavęs Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos stipendiją, Grinius 1926 birželio pabaigoje išvyko į Grenoblį, kurio universitete įsirašė studijuoti romanistikos ir meno istorijos. Netrukus gavo žymiai didesnę valstybinę stipendiją ir galėjo persikelti į Paryžių, į Sorboną, kurioje studijavo nepaprastu uolumu. Pasinešęs į prancūzų literatūrą ir meną, «iki vėlybo vakaro sėdėdavo Sorbonos bibliotekoje, kol ją uždarydavo» [5], — rašo savo autobiografijoje. Šitaip dirbdamas be atvangos ir ilgesnio poilsio, smarkiai pakenkė savo sveikatai. Įsimetė sausas kosulys. Gydytojas nustatė džiovos pradžią. Reikėjo mokslą nutraukti, ir uolusis studentas, gydytojo liepimu, išvažiavo gydytis į kalnus. Apsistojo mažame Hauteville miestely, netoli Šveicarijos sienos; išsinuomojęs kuklų kambarėlį į sanatoriją panašiame viešbutyje, vylėsi greitai ligą nugalėti gaiviu Alpių oru. Ligonio nuotaika buvo prasta: jautėsi lyg ištremtas, kankino liūdesys ir melancholija. Reikėjo saugotis, kad apie ligą nepatirtų Švietimo ministerija ir neatimtų stipendijos. Todėl, kai rašydavo laiškus į Lietuvą,

juos pirma pasiųsdavo į Paryžių, iš kur bičiuliai su to miesto antspaudu išleisdavo į tėvynę. Neišdrįso apie ligą pranešti nė motinai, kad dar labiau neapkartintų jos sunkaus gyvenimo.

Po šešių mėnesių griežtos drausmės ir skurdžios vienatvės sveikata pradėjo pamažu taisytis. Paskui keturi mėnesiai saulėtos vasaros Lietuvoje ligonį tiek sustiprino, jog jis rudeniop vėl galėjo grįžti į tyro oro Grenoblį. Paryžiaus atsisakė dėl blogo didmiesčio oro. Dabar Grinius save labai griežtai prižiūrėjo, keletą valandų per dieną pagulėdavo, nors vistiek dirbo daug, nes buvo užsimojęs parašyti disertaciją.

Jai temą surasti padėjo prof. J. Eretas. Apie tai jis rašo: «Prieš grįždamas į Prancūziją, Grinius su manimi buvo taręsis dėl temos. Ieškojova tokios, kuri tiktų ne tik prancūzams, bet ir lietuviams. Galop sustojova prie tokio literato, kuris abejiems buvo brangus, būtent iš istorinės Lietuvos kilęs, bet prancūziškai rašantis poetas, tuomet dar buvęs gyvas ir Paryžiuje gyvenęs — **Oskaras Vladislovas Milosz — Milašius** (1877-1939)» [6]. Su poetu Grinius keletą kartų susitiko ir išgavo autobiografinių žinių, nes šiaip Milašius buvo gerokai užsidaręs ir nemėgęs plačių pažinčių.

Studijos ir disertacijos ruošimas užtruko ilgiau, nei Grinius pradžioje manė, nes reikėjo žiūrėti sveikatos ir jokiu būdu nepersidirbti. Tat disertaciją «O.V. Milašius poetas» baigė tik 1929 ir tų metų birželio 13 apgynė Teologijos-filosofijos fakultete. Kai po metų ji buvo išspausdinta, turėjo stambaus formato 196 puslapius. Prancūzai iki tol tebuvo apie Milašių išleidę keletą smulkių studijėlių. Griniaus veikalas apie jį buvo pirmasis šitokio dydžio. **Pirmasis** Grinius buvo ir tuo, kad prieš jį dar niekas Lietuvos universitete **nebuvo gavęs literatūros daktaro laipsnio.** Anuometinių vertintojų nuomonės apie disertaciją buvo nevienodos: kaip tuomet buvo įprasta, Griniaus idėjiniai draugai (katalikai) disertaciją gyrė, jo idėjiniai priešai, ypač tautininkams artimi, ją vadino tiesiog feljetonu...[7]

4. Docentas Vytauto Didžiojo universitete

Dar nebuvo disertacija išspausdinta, o naujasis daktaras jau buvo pakviestas dėstyti Teologijos-filosofijos fakultete. Tai įvyko 1929 rudenį, kai iš fakulteto visuotinės literatūros katedros pasitraukė prof. V. Mykolaitis-Putinas, tesutikęs toliau jame skaityti tik porą valandų. Tokiu būdu ant jauno dėstytojo, pakelto į docentus, pečių užgriuvo didžiulė paskaitų našta. Daugiausia jis skaitė įvairius prancūzų ir lietuvių literatūros bei estetikos kursus. Įtemptas darbas vėl pakirto sveikatą: į šonkaulį įsimetė tuberkuliozė, pasireiškusi atvira žaizda, kuri neužgijo keletą metų. Vistiek «teko dirbti kaip sveikam ir neretai daugiau negu sveikam», — rašo autobiografijoje [8]. Iš tikrųjų darbams galo nebuvo matyti. Tiesa, 1929 išleidęs seniai parašytą dramą «Sąžinė», literatūrine kūryba viešai nepriklausomoje Lietuvoje daugiau nesireiškė, bet užtat įniko dirbti visuomeninį ir žurnalistinį darbą. Veikė Katalikų Mokytojų sąjungoje, pavasarininkuose, kūrė Katalikų Vyrų sąjungą (kurį laiką jai pirmininkavo), kovojo dėl Teologijos-filosofijos fakulteto, kurį tautininkų valdžia keliais atvejais bandė likviduoti, leido «Židinio» žurnalą, kurio lygį tiek turiniu, tiek išvaizda vargu ar kuris kitas mūsų kultūrinis žurnalas yra iki šiol pasiekęs. Nuo 1936 su kitais savo draugais redagavo «XX amžiaus» dienraštį, kuris greitai tapo vienu didžiausių ir įdomiausių Lietuvos laikraščių. Kartu su kitais pasirašė pagarsėjusią politinio pobūdžio deklaraciją «Į organinės valstybės kūrybą» (1936), nukreiptą prieš ano meto režimą. Kartu išspausdino daugybę straipsnių «XX amžiuje», «Židinyje», «Naujojoje romuvoje», «Meno kultūroje», «Lietuvos mokykloje», «Naujojoje vaidilutėje», «Ryte», «Athenaeume», «Logose».

Bedėstydamas universitete, parašė ir išleido studiją «Putino lyrika» (1932), kuri ilgą laiką buvo vienintelė mokslinė studija šio poeto lyrikai pažinti. Beveik tuo pačiu metu pasirodė «Visuotinės literatūros istorija» (I-II tomas, 1931-1932); tai sutelktinis darbas: pirmas tomas kartu su J. Ambrazevičium, antras su

J. Ambrazevičium ir A. Vaičiulaičiu; žymi vadovėlio dalis, ypač apie prancūzų autorius, yra parašyta Griniaus. Šis vadovėlis yra iki šiol nepralenktas nei Lietuvoje, nei išeivijoje. Nepralenktas ne vien giliu ir moderniu aniems laikams pasaulinės literatūros perteikimu, bet ypačiai puikiu stiliumi, kurio lygio rods nė vienas šiandieninių šios rūšies vadovėlių autorius nėra pasiekęs. Dėl to «Visuotinės literatūros istorija» susilaukė kelių laidų.

Griniaus universitetinio darbo nepriklausomoje Lietuvoje viršūnė — «Grožis ir menas» (1938), veikalas apie estetikos pagrindus. (Apie jį kalbėti iš esmės teks vėliau.)

Atgavus Vilnių, Grinius 1940 pradžioje išspausdino knygelę (132 p.) «Vilniaus meno paminklai». Paties autoriaus žodžiais, «knygelė yra mėginimas aprašyti ir šiek tiek estetiškai vertinti žymesniuosius Vilniaus architektūros paminklus, kuriais mūsų senoji sostinė turi kuo pasididžiuoti» [10]. Taigi svarbiausias veikaliuko tikslas buvo ne problemas kelti, o padėti nespecialistui skaitytojui Vilniaus meno paminklus suprasti, pajusti jų grožį bei įsigyventi į įvairiopus bažnyčių ir rūmų stilius, apie kuriuos autorius pateikė išsamių žinių. Tai buvo aktualus atoliepis į daugelio ano meto lietuvių norą savo sostinės meninius pastatus geriau pažinti.

Sovietiniai okupantai, užėmę Lietuvą 1940 birželyje, tuojau uždarė Teologijos-filosofijos fakultetą, ir Grinius liko be darbo. Okupantui jis buvo liaudies priešas. Kur dėtis, kaip gyventi? Naujieji Lietuvos šeimininkai paskyrė Grinių į Telšių gimnaziją mokytoju. Bet išbuvo Telšiuose tik dvi savaites; didžiam Griniaus nustebimui jis vėl buvo grąžintas į Kauną ir paskirtas Statybos fakultetan meno istorijos dėstytoju. Mat naujai įsteigtasis fakultetas viešo konkurso keliu buvo ieškojęs šio dalyko dėstytojo, bet jo nepasisekė surasti. Tad beliko kreiptis į Grinių, nors jis ir buvo viešai apšauktas «klerikalu». Universiteto vadovybė betgi pažemino Grinių, atimdama jam docento titulą ir teskirdama vien «vyresniuoju dėstytoju».

Kai 1941 vasarą Lietuvą užėmė hitleriniai okupantai, Grinius atgavo senąjį titulą ir toliau Statybos bei Filosofijos fakulte-

tuose dėstė kaip pilnateisis docentas. Be to, jis tapo ir Kauno universiteto senato sekretorium. Kai senatas pasipriešino vokiečių kėslams paimti Lietuvos abiturientus ir studentus į vokiečių «Arbeitsdienstą», kad paskui juos įjungtų į vokiečių armiją, Grinius kartu su kitais senato nariais buvo suimtas ir uždarytas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Grėsė išvežimas į koncentracijos stovyklą. Iš kalėjimo buvo paleistas tik lietuvių visuomenei griežtai reaguojant.

5. Pietų Vokietijos stovyklose

Nuo bolševikinio teroro į Vakarus pasitraukė žymi dalis lietuviškosios inteligentijos, kai 1944 vasarą sovietinės armijos antru kartu plūdo į Lietuvą. Grinius su žmona Alina buvo tarp pasitraukusiųjų. Be abejo, palikti tėvynę nulėmė įsitikinimas, kad joje būtų buvęs sunaikintas, jei ne fiziškai, tai tikriausiai dvasiškai. Žinoma, kaip daugumas išeivių, vylėsi, jog gyvenimas svetur ilgai neužsitęs: vakariečiai netruks atsisukti prieš savo buvusį sąjungininką ir išvaduos nuo pavergėjų Lietuvą ir kitus kraštus.

Visų pirma apsistojo Berlyne, bet neilgam. Vis dažniau į miestą krintančios bombos ir artėjąs frontas privertė Grinius keltis į Pietų Vokietiją, į Würzburgą. Nuo bombų, deja, nepaspruko: ten bebūnant, teko pergyventi to istorinio ir gražaus miesto sunaikinimą iš oro. Užuovėjos nuo bombų Griniai su svainiu Z. Ivinskiu (jis pirmąja žmona turėjo Griniaus seserį, teatro artistę Ceciliją Griniūtę) ieškojo netoli nuo Würzburgo esančiame Sömmersdorfo kaimelyje; kur juos priglaudė vieno ūkininko šeima.

Šiurpūs bombardavimai bei pusbadis gyvenimas Griniaus sveikatą į karo pabaigą tiek nualino, kad Sömmersdorfe jis turėjo atsigulti į lovą: šonkaulių tuberkuliozė atsinaujino tokia stipria forma, jog grėsė mirtis. Tačiau žmonos pasiaukojimas, parūpinant geresnio maisto, giltinę nuo ligonio lovos nuvijo. Kai amerikiečių kariuomenė 1945 pavasarį pasiekė Sömmersdorfą, Gri-

nius buvo išvežtas į Schweinfurto ligoninę, kur jo sveikata pamažu taisėsi. Kol visai pasijuto sveikas, reikėjo ligoninėje išgulėti net septynis mėnesius.

Atgavus jėgas, deja, prasidėjo nesibaigiančios kelionės iš vienos DP (pasak P. Andriušio, «Dievo paukštelių») stovyklos į kitą. Odisėja prasidėjo nuo Bavarijos miesto Schweinfurto ir tęsėsi per Nürtingeną, Schwäbisch Gmündą, Heilbronną, Pforzheimą, Traunsteiną iki Schleissheimo netoli Miuncheno.Gyvenimas stovyklose buvo niūrus, kartais visai nepakeliamas. Reikėjo tūnoti kelioms šeimoms kareivinių kambariuose, miegoti «dviejų aukštų» lovose; nei dieną, nei naktį nebuvo ramybės, tad vargu ar buvo įmanomas koks kūrybinis darbas. Bet Grinius sugebėjo ir tokiomis sąlygomis kūrybiškai reikštis. Odisėjos po pabėgėlių stovyklas metu (1945-1952) jis grįžo prie literatūrinės kūrybos ir parašė dramas «Stella Maris», «Gulbės giesmė», «Žiurkių kamera». Įsitraukė ir į visuomeninę bei žurnalistinę veiklą: dirbo stovykliniuose pabėgėlių komitetuose, mokytojavo ir 2 metus direktoriavo Schwäbisch Gmündo stovyklos lietuvių gimnazijoje; prirašė daugybę straipsnių (daugiausia literatūrinėmis temomis) į «Aidų» žurnalą, kurio redakcijos narys buvo nuo 1947; jo kelis numerius 1949 suredagavo vienas; dalyvavo net politinėje veikloje, tapdamas Vliko nariu, nes 1951-52 jame atstovauja Darbo federacijai.

6. Lietuvių studentų globėjas Strasbourg'o kolegijoje

Nuo 1952 Griniai apsigyveno Miuncheno priemiestyje Ludwigsfelde, kur buvo pastatyti maži pigūs buteliai buvusiems DP (displaced persons). Grinius neišemigravo į Jungtines Amerikos Valstybes, nes amerikiečiai tuberkuliozės ligonių neįsileido. Dėl to nesikrimto, nes didysis kapitalizmo kraštas kalvio sūnaus netraukė. Tik ramybės jam nedavė nuolatinis rūpestis — iš ko gyventi. Pabėgėlių organizacijos IRO globa nuo 1952 galutinai pa-

sibaigė, reikėjo ieškoti darbo. Jo rasti pas vokiečius buvo beviltiška, nes nemokėjo vokiečių kalbos, — jos užtekdavo tik šiaip taip susikalbėti. Kas kita prancūziškai: šita kalba buvo prie širdies, ją išmoko jaunystėje bestudijuodamas, jos literatūrą dėstė universitete, jos žmones ir kraštą mėgo. Ir nusišypsojo prancūzų kultūros augintiniui Griniui tikra laimė: jis buvo pakviestas globoti bei mokyti lietuvius studentus Laisvosios Europos kolegijoje (Collège de l'Europe Libre) Strasbourg'e. Tai įvyko 1952 vasarą. Iš pradžių šiai vietai mūsų atstovybės Vašingtone buvo numatytas Z. Ivinskis. Bet šis atsisakė, nes norėjo ir toliau darbuotis Vatikano archyvuose, kur buvo sukrauti milžiniški Lietuvos istorijos lobiai.

Kolegija priklausė Laisvosios Europos universitetui, kurio tikslas buvo remti studentus iš komunistų pavergtų Rytų bei Vidurio Europos šalių, sudaryti jiems sąlygas išeiti aukštąjį mokslą, kad vėliau galėtų darbuotis savo kraštuose. Kiekviena tautinė grupė turėjo savo globėją (tuteur), kuris rūpinosi ne tik savo auklėtinių mokslu, bet ir vedė jiems tam tikrą tautinį seminarą. Jame Grinius kiekvieną semestrą skaitydavo naują kursą, gvildendamas lietuvių kultūros ir Lietuvos istorijos klausimus nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Studentams, kurių lietuvių tautinėje grupėje būdavo 5-8, Grinius paskirdavo parašyti nedidelius referatus, kuriuos reikėdavo jo vedamame seminare perskaityti. Buvęs kolegijos studentas dr. K.J. Čeginskas pastebi, kad «tai buvo labai intensyvūs užsiėmimai, kurie vykdavo šalia tiesioginių studijų, todėl nevisada užtekdavo entuziazmo. Prisimenu, jog kai kurios mūsų merginos ypač jaudindavosi, nes profesorius buvo reiklus, neatlaidžiai spirdavo sutartą darbą atlikti» [11].

Kolegijos vadovybė ir jo kolegos tautinių grupių globėjai Grinių vertino dėl jo ramaus ir neišdidaus būdo, dėl jo pareigingumo bei tvarkingumo. Tik vienas antras studentas jo privengdavo, nes globėjas reikalavo uoliai dirbti. Kai kam gerokai nepatikdavo ir jo pastangos įdiegti visuomenininko savybių. Sakydavo, jog nusistatymą jaunuose žmonėse ugdyti visuomeniškumą prisiėmęs iš savo mokytojo prof. St. Šalkauskio, kurį nepa-

prastai gerbė ir sekė. O jo mokytojas savo laiku Raudondvaryje norėjo įkurti idealią auklėtojų ir mokinių bendruomenę. Ir atrodė Griniui, kad šį idealą gal būtų galima bent iš dalies realizuoti anoje Pourtalės pilyje, kur buvo kolegijos bendrabutis... Nepasisekė šitai pasiekti, nes kolegija tegyvavo trejus metus (1952-1955), lietuvių studentų joje buvo maža, ir iš jų vos pusė pateisino dėtas viltis.

Apsivylė Grinius, kad Strasbourg'o kolegija veikė trumpai, kad ji nepasiekė, bendrai imant, savo pagrindinio tikslo, kad kai kurie jos studentai lietuviai studijų nebaigė. Dėl tų nesėkmių, žinoma, ne jis kaltas. Dulkių, kuriomis apsinešė kai kurie kolegijos vadovai ir studentai, nė kiek nenusėdo ant Griniaus asmens. Priešingai, kaip teigia kitas kolegijos auklėtinis dr. J. Norkaitis, «Strasbourg'o laikotarpis lieka šviesus epizodas, liudijantis, kad Grinius mokėjo neįprastą ir įvairiais atžvilgiais nelengvą uždavinį sėkmingai išspręsti» [12].

Amerikiečiams Laisvosios Europos kolegiją uždarius, Grinius nuo 1955 rudens vėl liko «be darbo». Be abejo, ir toliau dirbo ne mažiau kaip anksčiau, kai turėjo apmokamą darbą. «Aidai», «Draugas» ir kiti laikraščiai tuo metu mirgėte mirgėjo jo literatūriniais straipsniais bei knygų recenzijomis. Tikrove tampa jau anksčiau jo ir jo artimųjų bičiulių profesorių Maceinos, Brazaičio, Ivinskio galvose gimusi idėja kasmet Vokietijoje organizuoti studijų savaites. Jos prasideda 1954 Ludwigshafeno miestelyje, prie Bodeno ežero. Iš pradžių jos siejosi su Lietuvių Fronto Bičiulių veikla, kuri ypač sustiprėjo, kai šis sąjūdis pasitraukė iš Vliko (1952). Būdamas Lietuvių Fronto vienu iš steigėjų, Grinius visa širdimi pasinėrė Studijų savaičių darbuose: jas organizavo, moderavo ir skaitė jose paskaitas. Įsitraukė ir į Vokietijos Lietuvių Bendruomenės veiklą. Nuo 1952 vis renkamas į Bendruomenės tarybos narius, o kartais ir į valdybą.

7. Vasario 16 gimnazijos direktorius ir mokytojas

Vokietijos Lietuvių Bendruomenės valdyba pakvietė Grinių 1958 rudenį Vasario 16 gimnazijos Hüttenfelde direktorium. Šias pareigas jis ėjo dvejus mokslo metus (iki 1960 rudens). Valdyba, įsodinusi reikiųjį pedagogą į direktoriaus kėdę, buvo jam palanki, nes palaikė jo užmojus gimnaziją, apšauktą palaida, sutvarkyti, daugiau reikalaujant iš mokytojų ir mokinių. Iš pradžios Griniaus pastangos šita linkme buvo vaisingos. Deja, netrukus į Bendruomenės valdybą atėjo žmonės, kurie pradėjo direktoriui kaišioti koją, kad jis pargriūtų savo darbą bedirbdamas... Valdyba ėmė palaikyti mokytojus, kurie šiaušėsi prieš direktoriaus reforminius potvarkius. Santykiai su kai kuriais mokytojais dėl to sugedo. Šie kone sukilo, ir direktorius turėjo pasitraukti. Šitai jis labai pergyveno, sakėsi, kad sankirtis su Bendruomenės valdyba ir mokytojais buvęs pats didžiausias jo gyvenime sukrėtimas.

Kartėlis, patirtas gimnazijoje direktoriaujant, ilgainiui kiek atslūgo, nes ją vertino kaip lietuvybės židinį; norėjo iš vokiečių išsitarnauti ir pensiją, tat sutiko nuo 1963 metų rudens kas antrą savaitę važinėti iš Miuncheno į Hüttenfeldą ir vėl pradėti dėstyti. Tos kelionės buvo varginančios, nes trukdavo net penkias su puse valandos. Traukinyje skaitydavo savo mėgstamą dienraštį «Figaro», ypač jo priedą «Figaro Littéraire». Portfelyje visada veždavosi ką tik išėjusias lietuviškas knygas: romanus, novelių, eilėraščių rinkinius. Juos nešdavosi į klases mokiniams parodyti, kad jie žinotų, jog mūsų grožinė literatūra emigracijoje dar gyva. Paprastai dėstydavo lietuvių literatūrą tik aukštesnėse klasėse. Kalbos dalykų, nors jie ir buvo programon įrašyti, beveik neidavo, nes jų nemėgo. Sakydavo, kad tam nėra pasiruošęs. Betgi pagrindinius kalbos dalykus išmanė gerai, uoliai taisydavo mokinių darbuose tik lituanistams žinomas gramatikos, žodyno, išsireiškimų klaidas. Retkarčiais dėstydavo ir visuomenės mokslą, be abejo, tai sietina su jo stipriu visuomeniniu polinkiu. Nuosta-

biau, kad džiaugdavosi, jei gaudavo dėstyti trečioje klasėje aritmetiką, — čia reikėdavo išeiti nuošimčių skaičiavimą. Ne tik mokytojas, bet ir paaugliai trečiokai būdavo patenkinti pasiektais rezultatais, nes išmokdavo aritmetikos daugiau nei iš kitų mokytojų, net matematikų. Matyt, tam tikras «loginis sausumas», kuris kartais švystelėdavo Griniaus literatūriniuose vertinimuose, bus jį sugundęs dėstyti matematiką.

Lietuvių literatūrą dėstė su meile, giliai įsiskverbdamas į veikalų problematiką. Ypač stengėsi, nagrinėdamas veikėjus, susieti jų gyvenimo būdą, charakterį su aprašomojo laikotarpio visuomeniniu gyvenimu. Tuo Grinius pasiekdavo, jog grožinė literatūra atrodė esanti gyvenimo dalis. Mat jis manė, jog gyvenimas yra aukštesnė vertybė už literatūrą. Šitaip jis sau išsiaiškino žinomą St. Šalkauskio dėsnį «Menas grožiui, grožis gyvenimo tobulumui». O Šalkauskis jam liko visą gyvenimą neabejotinas autoritetas.

Dėl savo gilumo, vengimo pamokose skambių frazių, retorikos ir patoso Grinius nevisada būdavo pamokose «įdomus». Dėl to lėkštesnieji mokiniai jo nepajėgdavo įvertinti. Juo labiau, kad reiklusis pedagogas tinginiams parašydavo nepatenkinamų pažymių, nebijodamas priekaištų iš šalies ar iš kitų mokytojų. Konfliktų dėl tų «neteisingų» pažymių vis pasitaikydavo, nes dėstytojas neidavo į nuolaidas su tais mokiniais, kurie tėvų nebuvo namuose išmokyti ar bent pramokyti lietuviškai. Tokių gimnazijoje buvo apstu.

Santykius su mokiniais palaikydavo ir už klasės: nusivesdavo juos į kavinę išgerti kavos, vaišindavo ledais. Tada nuoširdžiai išsikalbėdavo apie jų gyvenimo problemas. Tokių pokalbių metu neužmiršdavo gabesniuosius paraginti, baigus gimnaziją, studijuoti lietuvių kalbą, Lietuvos istoriją ar bent humanitarinius mokslus. Deja, Griniaus nusiminimui tokių studentų beveik neatsirasdavo.

Kai Grinius, pasitraukęs iš direktoriaus pareigų, grįžo gimnazijon eiliniu mokytoju, jo santykiai su kitais kolegomis mokytojais buvo normalūs, net draugiški. Kitaip virto, kai, Griniui

1972 išėjus pensijon, jis vis būdavo gimnazijos kuratorijos renkamas į pedagoginės komisijos narius. Ši komisija prižiūrėjo mokytojų darbą bei lygindavo iškilusius konfliktus tarp jų ir direktoriaus. Atsirasdavo «narsių» pedagogų, ypač iš Jungtinių Amerikos Valstybių, kurie panūsdavo gimnaziją tvarkyti pagal «jaunimo revoliucijos meilės principus», ir Grinius gelbėdavo ją ir direktorių iš keblių situacijų. Rašydavo ilgus laiškus, aiškindamas, kad visuomenines institucijas reikia tvarkyti ne pertempta meile, o visų pirma teisingumu. Su viena meile visuomeniniame darbe nueinama į chaosą. Be abejo, šitokia «nekrikščioniška» pažiūra Grinius negalėjo įtikti tariamiems revoliucininkams mokytojams, kurių apyjaunėse galvelėse, dažnu atveju apsvaigusiose išdidumu, nebuvo jokios pagarbos vyresniajam jau vien tik dėl jo amžiaus.

J. Grinius Vasario 16 gimnazijai davė daug. Jam mokytojaujant, lietuvių literatūros dėstymas buvo paties aukščiausio laipsnio. Kartu reikia vertinti direktoriaujant jo pastangas gimnaziją deramai administruoti bei jos pedagoginį lygį kelti.

8. Viešnagė Amerikoje. Kūrybingieji ir darbštieji metai gyvenimo saulėlydyje

1962 vasarą ir rudenį Grinius lankėsi Jungtinėse Amerikos Valstybėse ir Kanadoje. Išbuvo ten keturis su viršum mėnesius, aplankė 31 lietuvių koloniją, skaitė 38 paskaitas ir apie tiek pat pasakė kalbų susirinkimuose, posėdžiuose, per radiją. Taigi leidosi ne į turistinę kelionę pasižmonėti, draugų aplankyti, paatostogauti. Atostogų, kaip jos mėgstamos Vakarų miesčionijos, netgi ilgesnio poilsio nieko neveikiant Grinius išvis nepripažino. Rūpėjo jam visų pirma pažinti lietuvių gyvenimą, jų kultūrinį stovį. Sugrįžęs apie tai parašė įspūdžius «Europos lietuvyje» (1963); juos paskui atskira brošiūra, vardu «Mano viešnagė Amerikoje», išleido J.J. Bachunas.

Amerikos ir jos lietuvių Grinius neišgyrė, bet ir nesuniekino.

tuo klausimu straipsnių. Konkreti paskata šį veikalą parašyti turbūt bus buvęs ne tik mokslinis užsidegimas surasti tiesą, bet ir Griniaus gilus religingumas. Kaip tik išeivijoje (rods daugiau nei nepriklausomoje Lietuvoje) ėmė rodytis veikalų ir straipsnių, kuriuose buvo atkakliai įrodinėjama, jog lietuviškieji kryžiai ir koplytėlės esą ne krikščioniškos, o pagoniškos kilmės. Šitokios nuomonės yra žinoma mokslo pasaulyje archeologė M. Gimbutienė. Grinius savo veikale įrodinėja, kad šitokia pažiūra į kryžius yra klaidinga, ir daro tokią išvadą: «Neužtenka (ir netiksiu) apie meno paminklus spręsti iš tolimiausių priežasčių (archeologinių analogijų), bet dar labiau reikia į meno kūrinius įsižiūrėti iš arti, juos analizuojant, lyginant tarpusavyje, ieškant netolimų ir betarpių įtakų. Šitoks metodas privalomas menui, nors jis ir būtų vadinamas liaudiniu. Todėl nenuostabu, kad toks metodas, čia pritaikytas lietuvių kryžiams, davė kitokių rezultatų, negu buvo skelbę anksčiau archeologinio metodo šalininkai» [18].

J. Griniaus gulbės giesmė literatūros kritikoje ir literatūros istorijos darbuose yra dviejų tomų didžiulis veikalas «Veidai ir problemos lietuvių literatūroje», išspausdintas paskutiniame jo gyvenimo dešimtmetyje, peržengus 70 metų slenkstį (I tomas 1973, II t. 1977). Jame randame straipsnių-studijų, pradedant mūsų klasikais Donelaičiu bei Maironiu ir baigiant anuometiniais rašytojais Vl. Šlaitu emigracijoje bei J. Marcinkevičium Lietuvoje. Todėl teisingai autorius antrojo tomo pratarmėje rašo, jog veikalas yra skerspjūvis per lietuvių literatūrą. Tai nėra paprastas rinkinys jo recenzijų ar kritikos straipsnių iš išeivijos laikraščių ar žurnalų, nors jais pasiremta, o kartais ištisi skyriai ir skyreliai pažodžiui perspausdinti. Betgi daugiausia Grinius savo jau spausdintus straipsnius yra veikale ne tik naujai perredagavęs, bet ir juos pakeitęs, papildydamas ir išplėsdamas naujomis įžvalgomis, o kai kuriuos ir visai naujai parašydamas (ypač II tome). «Veidų ir problemų» straipsnius-studijas apžvelgsiu atskirai.

Ir gilioje senatvėje Grinius buvo nuostabiai kūrybingas ir veik-

lus. Štai paskutiniais penkeriais gyvenimo metais (1975-1980) išeivijos spaudoje pasirodė apie 20 jo rašinių vien tik literatūrinėmis temomis. Tai ne vien ilgokos naujai pasirodžiusių veikalų recenzijos, bet jų tarpe yra ir ištisų studijų, pavyzdžiui, «Menas ir moralė» «Tėviškės žiburiuose» (1979-1980). Daugiau kaip 10 jo rašinių tuo metu užtinkame laikraščiuose apie įvairias išeivijos gyvenimo aktualijas. Gyvai jis reiškėsi ir Europos Lietuviškųjų studijų savaitėse, kone kiekvienoje skaitydamas paskaitas, — paskutinė paskaita buvo dvejus metus prieš mirtį: 1978 Freisinge («Liaudies filosofai lietuvių rašytojų žvilgsniu»). Neatsilieka nė bendruomeninėje veikloje. Nuo 1952 renkamas į Vokietijos Lietuvių Bendruomenės Tarybos narius, buvo tos Tarybos Prezidiumo pirmininkas nuo 1968 iki mirties 1980.

Mirties metų vasarą dalyvavo Studijų savaitėje Innsbrucke, gyvai, kaip buvo jam įprasta, reiškėsi diskusijose; tesiskundė kiek sumenkėjusiu regėjimu ir klausa. Sugrįžęs iš Studijų savaitės Miunchenan, darbavosi, ruošdamas III «Veidų ir problemų» tomą. Spalio gale pajuto skausmų šone, spėjo, kad jie siejasi su senąja liga — šonkaulių tuberkulioze; ir nugabentam į ligoninę gydytojai negalėjo nustatyti aiškios diagnozės, kol ją tikrai nustatė 1980 lapkričio 10 pati mirtis, ligonio širdį nutildžiusi infarktu. Ji išsivedė amžinybėn rašytoją, visuomenininką, bet ypačiai didelį literatūros kritiką, ją vertinusį ne tik estetiškai, bet ir idėjiškai, bei giliai religingą, reiklųjį žmogų sau ir kitiems. Didelės daugybės draugų ir pažįstamų palydėtas, jų ir Europos lietuvių vyskupo atsisveikintas, dr. Jonas Grinius lapkričio 14 buvo atiduotas svetimai žemei Miuncheno Vakarų kapinėse (Westfriedhof). Po metų jo kapas pasipuošė rūpintojėlio antkapiu, tarsi primenančiu lankytojui, jog mirusiajam nepaprastai rūpėjo lietuvių literatūros reikalai ir tautos religinė bei politinė ateitis.

II. Asmuo: religingumas, visuomeniškumas, paslaptingumas, šakotumas

Pačia esmingiausia Griniaus asmens savybe reikia laikyti jo **religingumą.** Grinius buvo **homo religiosus – religinis žmogus.** Yra daug religingų žmonių, bet ne visi jie yra religiniai žmonės. Religingas žmogus tikės Dievu, priklausys Bažnyčiai, melsis, stengsis gyventi pagal Dievo ir Bažnyčios įsakymus. Religinis žmogus irgi visa tai darys, bet ne vien tai. Jis savo religingumą pabrėš, minės, iškels, visame gyvenime, tiek savo, tiek kitų, įžvelgs Dievo pasireiškimą. Visus gyvenimo reiškinius jis aiškins Dievo valia ir šita prasme abejos tikrąja žmogaus laisve, nors ir nenorės prisipažinti, kad abejoja. Dažnu atveju, ypač nelaimės, nurodys, kad, matyt, Dievas to norėjo, kad Jis nelaime perspėja. Sąžinės priekaištus jis visada laikys Dievo balsu. Religinis žmogus jausis įpareigotas atlikti **religinę misiją:** žmones vesti prie Dievo, juos dorinti. Visos kultūros sritys, taigi ir literatūra, turinčios šią misiją vykdyti. Matysime, kad Grinius šios misijos kaip tik reikalavo iš rašytojų ta prasme, kad šie turį pasisakyti už gėrį, nes gėris Griniui buvo Dievo prasmuo (simbolis). Religiniu žmogumi Grinius pasirodė jau jaunystėje, kai rašė «Sąžinės» dramą; šitoks jis paliko ir kitose dramose (ypač «Stella Maris»), šitoks jis reiškėsi ir kritikoje, sakysime, vertindamas Putino kūrybą, smerkdamas A. Škėmos veikalus ar polemizuodamas su liberaline kritika.

J. Grinius buvo žmogus, kuris kitiems neatsiverdavo. Šitai liudija jo artimiausi draugai [19]. Su juo buvo galima kalbėti apie daugelį dalykų, visų pirma apie literatūrą, visuomeninį gyveni-

mą, religiją, politines aktualijas, bet beveik niekada apie jį patį ar jo šeimą. Pokalbis net apie jo vaikystę, motiną greit išsekdavo, nes pokalbininkas šykščiai, nenoromis numesdavo porą sakinių ir nutildavo. Tai nereikšdavo, jog nutilo todėl, kad vaikystėje ar jaunystėje būtų buvę kas negera, slėptina. Susidarydavo įspūdis, kad Grinius neranda reikalo kalbėti apie praeitį todėl, kad ten nerasi nieko nepaprasto, nieko reikšmingo. Beveik niekam nieko neprasitardavo ir apie savo žmoną ar jųdviejų santykius. Šita prasme jo asmuo liko paslaptis.

Daug kas kalba už tai, jog Grinius turėjo būti **socialinis žmogus.** Štai nuo pat jaunystės, jau gimnazijoje, jis dalyvavo ateitininkų organizacijoje, buvo renkamas į jos vadovaujamus organus (Lietuvoje generalinis sekretorius, išeivijoje tarybos narys); organizavo Lietuvoje Katalikų Vyrų sąjungą ir tapo jos pirmininku; pirmininkavo ir Katalikų Mokytojų sąjungai, buvo renkamas net Vokietijos Lietuvių Bendruomenės Tarybos prezidiumo pirmininku, ėjo ir į politinį gyvenimą, tapdamas Vliko nariu. Todėl prof. A. Maceina savo atsiminimuose bus teisingai rašęs: «Lietuviškosios visuomenės plotuose J. Grinius veikė visur, pradedant politiniu atstovavimu Vlike ir baigiant pedagoginiu darbu lietuvių gimnazijoje bei kultūriniu įvairių įvairiausiuose sambūviuose, kaip studijų savaitės, susirinkimai, svarstybos, minėjimai. **Grinius neatsakė niekam, kas jį kvietė.** Priešingai, net ir nekviečiamas jis nekartą pasirašydavo paskaitą ir, vykdamas į tą ar kitą porengį, ją pasiimdavo: galgi kas nors iš kviestųjų neatvyksiąs, tad jis užpildysiąs atsiradusią spragą (jo paties žodžiai). Griniaus įsipareigojimas visuomenei buvo tiesiog nuostabus» [20]. Taigi, pagal šitą veiklą, Grinius atrodė esąs didelis visuomenininkas. O vis dėlto ar nebus Maceina teisingas toliau teigdamas: «...'socialinis žmogus' prasme būdo atvirumo, asmeninės šilumos, patrauklumo, meno pasakoti ir leisti išsipasakoti, — toks žmogus Grinius nebuvo. Nedidelės jis buvo nė iškalbos» [21].

Grinius ne tik žmonių prie savęs nepatraukdavo, bet dargi juos atstumdavo. Man rodos, Maceina vėl bus bent iš dalies teisingas, tvirtindamas, jog šito nepatrauklumo priežasčių reikia

ieškoti Griniaus **idealizme.** «Grinius buvo žmogus, — rašo Maceina, — kuris visados turėjo priešų — ne tik politikoje, kas mūsų laikais yra suprantama, bet ir pedagogikoje, ir kultūroje, ir literatūroje. Ne priešininkų (Gegner), kurie nesutiktų su jo teorijomis, bet priešų (Feinde), kurie imdavo nekęsti jo asmens ir jam kliudyti ar net keršyti. Išaiškinti šį priešiškumą nelengva. Mano galva, jo šaknys greičiausiai glūdi Griniaus **idealizme,** suprantant šį etinio reikalavimo prasme. Nors apie I. Kanto 'kategorinį imperatyvą' Grinius buvo tik girdėjęs, tačiau savo etine struktūra jis yra buvęs tikras Kanto sekėjas: jis reikalavo kategoriškai, tarsi jo reikalavimas būtų buvęs paties gyvenimo dėsnis arba taisyklė. Sureliatyvinti savo reikalavimą ar net jo atsisakyti Griniui buvo labai sunku. Įvykus sankirčiui, kiti galėjo jo reikalavimą tik atmesti, nes pats Grinius retai kada nusileisdavo. O tai kėlė kartėlio tiek Griniuje, kuris jautėsi nesuprastas ar net išduotas, tiek jo bičiuliuose, kurie Griniaus reikalavimą pergyveno kaip neišaiškinamą užsispyrimą. Būdamas **idealistas** sava etika, Grinius savo gyvenamojoje aplinkoje, visų pirma lietuviškoje visuomenėje, regėjo daugybę ydų, trūkumų, nedorybių. Tai regi, be abejo, ir kiti. Tačiau kiti reliatyvina visa tai ir nevirsta dėl to 'svieto lygintojais'. Tuo tarpu Grinius, būdamas kategoriškas, mėgino tai gerinti, siūlydamas savų būdų bei priemonių, kreipdamasis į spaudą, į valdybas, kartais tiesiog į atskirus asmenis, juos peikdamas, kodėl jie to ar kito nedarą ar darą ne taip, kaip jam atrodo būtų geriau. Dažniausiai šios jo pasiūlos būdavo gana fantastinės, pavyzdžiui, spaudimas Z. Ivinskiui eiti direktoriauti lietuviškoje gimnazijoje, kreipimasis į mūsų dvasiškius pašalinti rožančių iš religinių praktikų, siūlymas Ateitininkų federacijai perimti «Aidų» leidimą, pastanga rašyti F.J. Straussui ir H. Kohliui mokėti vedusiems šeimos priedą ir t.t. ir t.t. Kai šie pasiūlymai būdavo nepaisomi, Grinius pykdavo ir pats, ir pykindavo kitus, nenusileisdamas nuo savo 'kategorinio imperatyvo' į kasdienos tikrovę. Etinio idealisto tragedija įsikūnijo Griniaus asmenybėje labai ryškiai» [21].

Kun. St. Yla Griniaus etinį kategoriškumą vadina kitu žo-

džiu — **reiklumu:** «Reiklumas sau būdingas daugeliui. Tuo požiūriu jis nebuvo išimtis. Išsiskyrė jis reiklumu ir kitiems. Tai pastebėjau, atėjęs dėstyti į tą patį fakultetą teologijos skyriuje, kai būdavo bendri dėstytojų posėdžiai. Fakulteto dekanas buvo kun. prof. Pranas Kuraitis. Jam Grinius darydavo pastabų — primindavo, ko jis neatlieka ar turėtų atlikti, dėl to buvo pavadintas 'fakulteto sąžine'. Sykį dekanas viešai paprašė jį, kad teiktųsi jo sąžinei duoti atostogų bent kuriam laikui. — Reiklesnis už kitus jis buvo ir 'XX amžiaus' redakcijoje. Jo siūlymą 'taisyti visuomenę' ar 'šachuoti vyriausybę', arba 'pabarti vyskupus bei kunigus' tekdavo kitiems prilaikyti bei modifikuoti. Būdas tų siūlymų: tuoj reaguoti, nelaukti» [22].

Ieškant realiųjų veiksnių, nulėmusių Griniaus būdą, nereikėtų iš akių išleisti **paveldėjimo** veiksnio. Galimas dalykas, jog kategoriškumą, nenuolaidumą, nepajėgumą eiti į kompromisus Grinius bus, ko gero, iš dalies paveldėjęs iš savo motinos. Ji buvo ne tik nepaprastos energijos, bet kartu ir stipriai linkusi kitus tvarkyti, kitiems įsakinėti, kitus valdyti. Šitai pajusdavo kiekvienas, kas turėdavo kokių nors reikalų su Griniene. Tai pajuto ir Griniaus žmona Alina, kai jos vyro motina apsigyveno Lietuvoje pas juos.

Su idealizmu Griniaus asmenyje glaudžiai siejosi **socialinio teisingumo** pajautimas. Dėl to jis, pavyzdžiui, pasisakė už vaikų priedą prie šeimų algų, iš Amerikos jauniesiems šviesuoliams, vykstantiems paskaitos į Europos Lietuviškųjų studijų savaites, apmokėdavo kelionės išlaidas. Nepaprastą socialinį jautrumą Grinius parodė gavęs pensiją. Į ją, pagal vokiečių įstatymus, turėjo teisę susilaukęs 65 metų. Bet kol surankiojo reikalingus pensijai gauti dokumentus, praėjo metai. Tokiu būdu pirmas pensijos išmokėjimas vyko bene po pusantrų metų nuo pensijos pradžios. Nors pensija buvo ir mažoka, vis tiek per pusantrų metų susidarė gan nemaža pinigų suma, kuri Griniui atrodė tiesiog pasakiškai didelė. Jis jautėsi neturįs teisės į tokią sumą. Ją reikėjo išdalinti kitiems Ludwigsfeldo, kur Griniai gyveno, lietuviams... (Jų daugumas gyveno bene geriau nei Grinius). Ir ap-

vaikščiojo jis visus, kurie jam atrodė reikalingi paramos, duodamas kiekvienam rods po 50 markių. Tokiu tai neįtikimu būdu pasireiškė Griniaus idealistinis socialinio teisingumo jausmas, turbūt neturįs panašaus pavyzdžio lietuviuose.

Nėra abejonės, jog Grinius buvo nepaprasto dorumo asmenybė, kokių gyvenamuoju laiku jau reikia ieškoti su žiburiu: riteris be dėmės ir baimės, ypač iš viešumoje dirbančiųjų reikalavęs moralinio švarumo. Šitokie žmonės nemėgstami. Tai jis žinojo ir todėl kartais save vadindavo «juoda avimi», nors iš tikrųjų jam tiko «baltos avies» vardas «juodųjų» tarpe... Jau nepriklausomoje Lietuvoje ne vienam «aukštai pastatytam» jis yra kirtęs iš peties dėl tinginystės, apsileidimo, pareigų neatlikimo, moralinio pakrikimo. Štai jo įsikišimu buvo sutvarkytas Kaune vienas seserų vienuolynas, kurio viršininkė buvo pamiršusi ne tik artimo meilę, bet ir paprasčiausią teisingumą. Grinius kartu su J. Ambrazevičium ir I. Skrupskeliu parašė savo leidžiamame «Židiny» (1935, Nr. 4) straipsnį «Pašalinkime pikta iš savo pačių tarpo», kuriame buvo aštrokai prikaišiojama kai kuriems aukštiems dvasiškiams dėl jų gyvenimo būdo ir savo pareigų neatlikimo. Dėl šio straipsnio ir kitų «išsišokimų» dr. Grinius iki savo gyvenimo pabaigos tepaliko tik docentas, nors Teologijos-filosofijos fakulteto taryba jį buvo du kartus pristačiusi pakelti į profesorius...

Iš visuomenininkų Grinius reikalavo ne tik doros, bet netgi tam tikros askezės, tam geriausiu pavyzdžiu būdamas pats. Jis, sakysime, ilgą laiką buvo už tai, kad išeivijoje per Vasario 16 šventę nebūtų šokių, puotų ar kitų linksmybių, kad atliekamą pinigą tautiečiai išleistų ne atostogoms ir ekskursijoms, o knygai nusipirkti ar neturtingiems bei jaunimui sušelpti. Pats gyveno mažame butelyje, galima sakyti, vargingai, niekad nesvajodamas įsigyti geresnius baldus ar išvykti ilgesnių vasaros atostogų. Jo visa vasaros pramoga buvo išvykti vieną sekmadienį į netoli nuo Miuncheno esantį Starnbergo ežerą paplaukioti garlaiviu. Į šią asketinę laikyseną Grinių turbūt lenkė jo proletarinė kilmė, bet dar labiau jo krikščioniška pasaulėžiūra, kuri, jo įsitikinimu,

įpareigoja aukštam idealizmui ir net kovai su buržuazine, juslinių malonumų besivaikančia visuomene. Kaip matysime, asketinio dorinimo polinkiai bus apsprendę ir jo pažiūras į grožinę literatūrą bei jos kritiką.

Grinius buvo žmogus, kuris beveik nesijuokė. Tiesa, retkarčiais jo veide pasirodydavo šypsena, bet prislopinta, niekad pilna, verčianti visiškai atverti burną, ją prašiepti iki ausų. Nežinau, ar juoktis Grinius nemokėjo ar nepajėgė nė jaunystėje, — tada, kai aš jį arčiau pažinau išeivijoj, nuoširdžiai juokiantis negirdėjau. Tą patį bruožą Griniaus laikysenoje teigia ir kun. St. Yla: «**Rimtas** savo laikysena, gyvenimožiūra, principingumu. Laikysena — ori, natūraliai rimta, be šypsnio, be žaismingumo; nepažįstančiam galėjo atrodyti netgi rūsti» [23]. A. Maceina Griniaus asmens gelmėse pastebi net sarkazmo: «...iš Griniaus lūpų ar jo plunksnos einanti kritika būdavo beveik nuolatos jungiama su **sarkazmu.** Daug humoro Grinius neturėjo. Kažkokia rūsti rimtis, beveik 'kilnybė – le sublime' viešpatavo jo sieloje. Tad ir jo kritika reikšdavosi ne tik objektyviu galynėjimusi argumentais, bet ir ironizavimu asmenų, su kuriais jis galynėdavosi. Tokio sarkazmo yra pilna Griniaus brošiūra 'Mano viešnagė Amerikoje' (Londonas, 1963), tokio sarkazmo pilnas ir jo straipsnis 'Formalistinė ar integralinė kritika?' ('Draugas' 1979 m. geg. 19 d.). Tad nėra nieko nuostabaus, kad sarkastiški apibūdinimai asmens ar jo minties, (pvz. 'kritiko apsvaigimas meno kūrinio degtine pagimdo šampaną') yra ne vieną įskaudinę ir priešiškai nuteikę» [24]. Be abejo, būtų neteisu aiškaus idealistinio nusiteikimo žmogui, koks buvo Grinius, primesti išvis nuoširdumo stoką. Jo Grinius turėjo apsčiai ir jį parodydavo ypač jaunesniesiems. Dr. Kęstutis Girnius liudija, kad jam Grinius buvęs labai nuoširdus, stengęsis patarti ir padėti, kai jis su šeima atsikėlė Miunchenan. K. Girnius taip pat beveik neįžiūri sarkazmo Griniaus polemikoje su Valiukėnaite: ten jis net regi Griniaus tėvišką susirūpinimą pradedančia jauna kritike ir atlaidų šypsnį dėl jos išsišokimų [25].

Kaip literatūros ir estetikos dėstytojas Grinius yra šių eilučių

autoriui, jo buvusiam studentui, palikęs gerą įspūdį. Bet tuojau pat reikia pridėti, kad jo paskaitos universitete buvo toli gražu ne tokios įdomios ir gilios kaip, pavyzdžiui, Juozo Ambrazevičiaus, keletą metų kartu su Grinium dėsčiusio tame pačiame Teologijos-filosofijos fakultete. Humoro ir žaismo stoka dėstytojo sielos gelmėse negalėjo Griniaus paskaitas padaryti labai šiltas, įdomias ir tuo pačiu prisidėti prie jų gilumo. Apie paskaitas tegalima pasakyti — jos buvo rimtos, paruoštos, ir nieko daugiau. Jų išraiška (dėstytojas daugiau kalbėdavo nei skaitydavo) buvo gan monotoniška, ir jau vien dėl to nuobodoka. Prancūzų literatūros ir estetikos paskaitos, skaitomos Griniaus, jau pačiu objektu galėjo daug labiau traukti klausytojus, jei dėstytojas būtų juo «degęs». Tuo noriu pasakyti, kad Griniui turbūt bus trūkę ano paslaptingo gabumo dalyką perduoti giliai. Nė iš tolo tuo vėlgi nenoriu teigti, kad Griniui stokojo darbštumo: darbštesnio už jį mokslininko vargu ar galima įsivaizduoti. Tik turbūt darbštumas pranoko gabumus.

Kad Grinius buvo šakota asmenybė — literatūros kritikas, mokslininkas, rašytojas, visuomenininkas — bus, galimas dalykas, nulėmę ne tiek jo įgimtiniai polinkiai, kiek iš kitų prisiimti etiniai įsipareigojimai. Turiu galvoje Ateitininkų organizacijos, konkrečiai ypač jos ideologo St. Šalkauskio etinį poveikį Griniui. Šalkauskis principų ir pareigų pavidalu ateitininkus įpareigojo būti **pilnutiniais** žmonėmis, t.y. kūnininkais (gera prasme), kultūrininkais ir religininkais (Maceinos terminai). Pilnutinio žmogaus idealas, kuris kartu esąs ir Katalikų Bažnyčios idealas, Šalkauskio manymu, ateitininkus turįs pareigote įpareigoti būti visuomenininkais: vieną iš penkių ateitininkų principų filosofas ir formulavo **visuomeniškumu.** Tokiu būdu būti visuomenininku ateitininkui tapo principiniu reikalavimu. Pareigingam ir jautriam Griniui, be galo gerbusiam St. Šalkauskį (jo paveikslas kabojo kritiko kambaryje), prisiimti visuomenininko darbą, ypač kai beveik niekad netrūkdavo ragintojų iš draugų, pamažu galėjo tapti tokiu stipriu polinkiu, kurio nebuvo galima apeiti. Gal tik įsipareigojimai kultūriniam darbui (kritikai ir draminei kūry-

bai) jį patraukdavo dar stipriau. Grinius tapo ne vien kultūrininku, bet ir visuomenininku, kad troško įgyvendinti pilnutinio žmogaus idealą. Taigi ir asmenybės šakotumas turbūt išplaukė iš idealizmo, t.y. nuoširdaus tikėjimo ateitininkų idealais.

Griniaus asmuo turbūt liks paslaptis. Dėl to nereiktų nusiminti, kad «mokslas» dar negali «peršviesti» asmens gelmės. Būtų gera, kad ši negalė visais atvejais pasiliktų, kai gerbti kito asmens teisę likti neliečiamam, neaiškinamam, netempiamam į publikos smalsumo prekyvietę yra gyvenamuoju laiku užmirštama. Žinoti, kas yra kitas savo giliausia esme, mes laikome kone savaime suprantamu dalyku, mūsų teise, ko gero, net moraline prievole. Kito asmens paslaptis mums tiesiog trukdo «pilnai» gyventi, nes mes įpratome į kitą asmenį žiūrėti kaip į viešojo visuomeninio gyvenimo nereikšmingą sudedamąją dalį, kuri didžiajame visuomenės gyvenimo okeane yra tik menkutis lašas — perregimai aiškus. Jei kartais pasitaiko mūsų aplinkoje ne toks permatomas asmuo, mes sunerimstame, mes įsižeidžiame: kaip drįsta kažkoks žmogus mums neatsiverti? Argi jis sudėtingesnis, turiningesnis nei mes? Argi mes ne visi iš to paties molio drėbti? Argi tai socialu, demokratiška?

III. Alina Grinienė

Prof. J. Eretas buvo užsimojęs po Griniaus mirties parašyti apie jį, savo buvusį studentą, monografiją arba bent biografinę apybraižą, kurios, deja, jo plunksna tesuspėjo pagaminti tik pradžią: darbą nutraukė mirtis. Ten jis buvo kelis puslapius parašęs ir apie Griniaus gyvenimo draugę. Juos pradėjo jam įprastu, kone literatūriniu stilium: «Nepailstamai betriūsiant mokslo bei visuomenės plotmėse, Grinius neturėjo nei laiko, nei noro rūpintis savo privačiais reikalais, o ypač domėtis savo širdies virpėjimais. Dėl to jis lig šiol nė nepastebėjo, kad jo auditorijoje ir «Šatrijos» sueigose ne viena studentė juo buvo susidomėjusi. Tačiau jam tvirčiau atsistojus Filosofijos skyriuje, jis vis dėlto pamažu pradėjo domėtis viena nors mažute, bet žvalia klausytoja, kuri uoliai lankė jo romanistikos kursą ir be to vikriai sukinėjosi ateitininkų tarpe. Tai buvo **Alina Miliušytė**» [26].

Alina gimė 1916 Rusijoje, Tverėje, kur jos tėvus (tėvas — agronomas, motina — žemaičių bajorė Marija Magdalena Pecevičiūtė), ką tik susituokusius, nubloškė I pasaulinis karas. Po jo grįžę Lietuvon, tėvai įsikūrė Gailiušiuose, Babtų valsč. Aplenkintą Babtų apylinkę tėvas, karštas patriotas, šoko lietuvinti — rengė tautines šventes, Jonines, suorganizavo šaulius. Dukrą Aliną leido mokytis į netolimą Kauną, į šv. Kazimiero («Saulės») gimnaziją. Ją baigusi, 1936 ji pradėjo studijuoti Teologijos-filosofijos fakultete romanistiką bei pedagogiką. Įstojo į ateitininkų «Šatrijos» meno draugiją, kur artimiau susipažino su savo

būsimuoju vyru docentu Grinium. Vestuvės įvyko 1939 metų vasarą. «Mus rišo, — prisipažįsta Grinienė, — visuomeniniai reikalai ir rūpesčiai, bendra idėja, nors praktika dažnai skyrėsi. 14 metų amžiaus skirtumas ir skirtingi charakteriai galbūt veikė taip, kad jaučiaus saugiai griežto, bet mylinčio tėvo globoje» [26a].

Studijas Grinienė baigė 1943 Vilniaus universitete, gaudama romanistikos diplomą. 1941-1944 dalyvavo rezistenciniame Lietuvių Fronto sąjūdyje. Į rezistenciją Grinienę nuvedė patriotiniai įsitikinimai ir skaudūs smūgiai, patirti iš tėvynę okupavusių bolševikų: keršydami už patriotinę tėvo veiklą, jie ištrėmė jį kartu su dviem broliais į Sibirą, kur jis 1944 kalėjime nukankintas mirė. Bolševikams antrukart užimant Lietuvą, Grinienė 1944 pasitraukė kartu su vyru į Vokietiją, kur 1946-1948 mokytojavo Nürtingeno ir Schwäbisch Gmündo lietuvių stovyklinėse gimnazijose. Čia pasireiškė kaip gabi jaunimo organizatorė. Ir iki šiol ji moka prie jaunimo prieiti ir jam daryti įtakos daugiau nei kiti. 1954-1955 mokytojavo ir vadovavo mergaičių bendrabučiui Vasario 16 gimnazijoje Hüttenfelde, kur, suorganizavusi puikų moksleivių tautinių šokių būrelį, daug prisidėjo prie gimnazijos išpopuliarinimo vokiečių visuomenėje. Vėliau ji nepaprastai daug nuveikė, organizuodama Europos Lietuviškųjų studijų savaites, ko aktingiausiai dirbdama Lietuvių Fronto Bičiulių sąjūdyje, Miunchene įsteigdama jaunimo šokių grupę «Ratuką». Jai, kaip giliai tikinčiai ateitininkei, rūpėjo ir katalikų reikalai. Šį rūpestį pastebėjo vysk. Pr. Brazys ir ją pasikvietė 1967 bendradarbe į savo pastoracinį centrą Bad Wörishofene. Ji rods iki šiol yra vienintelė lietuviuose pasaulietė, dirbusi vyskupo pastoraciniame centre. Už šį ir kitus darbus katalikybei ji tikrai nusipelnė Vatikano žymens Pro Ecclesia et Pontifice, kuris jai per 70-ąsias amžiaus sukaktuves buvo įteiktas Miunchene. 1990 ateitininkių «Giedros» korporacija Grinienę išrinko žymiąja išeivijos moterim.

Visuomeninius Grinienės darbus nevisada lengva susekti. Nesiveržd̃ama į pirmąsias organizacijų vietas, ji kartais, jei yra

reikalo, tampa jų siela, jų gaivintoja ir judintoja. Ne kiekvieno akis šitai pastebi. Sakysime, jos ryšiai su Lietuva yra stipresni už tų, kurie ten lankos kasmet ar net kelis kartus per metus, o Grinienė jon juk nebuvo nė karto nuvažiavusi...

Moterų veikėjų išeivijoje nemaža, ypač Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Grinienė iš jų išsiskiria keletu savybių, kurios ją iškelia į daug kam nepasiekiamas aukštumas. Pagrindinę jos veiklos savybę būtų galima pavadinti **idealiniu visuomeniškumu,** kuris, be abejo, slypi jos prigimtyje, bet kuris yra ir išsiugdytas. Jis reiškiasi gyvu reikalu nuolat būti tarp žmonių: be jų Grinienė jaučiasi blogai. Dėl to nesistebėkime, jei jos mažas butelis dažnai lūžta nuo svečių: iš Miuncheno, iš Vokietijos, Lietuvos, Amerikos, — viso pasaulio... Jai nereikia jų kviesti: ateina ir patys, gerai žinodami, kad visada bus maloniai, šiltai, su šypsena priimti ir karališkai pavaišinti. Studentai žino, kad su Griniene kartu kur nors važiuoti labai patogu: taksio vairuotojui ji viską viena apmokės ir bendrakeleiviui dar keletą markių į delną įspaus... Ar ji žmones šitaip į save traukia, kad ją vertintų, gerbtų, apie ją šnekėtų? Anaiptol! Jos santykis su žmonėmis visada natūralus, plaukiąs iš širdies, be reikalavimo atsilyginti. Be abejo, gausiai dalijant kitiems, sau lieka tik minimumas. Todėl jos butelis apstatytas labai kukliai, pagal Vokietijoje įsigyvenusį lygį, — skurdžiai. Grinienės turtas — žmonės.

Priešinimasis nutautimui, be abejo, irgi priklauso prie Grinienės įgimto ir išpuoselėto visuomeniškumo. Dėl to ji deda visas pastangas, kad bent jai prieinama artimiausias aplinka — Miuncheno lietuviai — nenutaustų; tam ji įsteigė darželį — mokyklėlę, mokydama joje miuncheniškių lietuvių vaikus tėvų kalbos. Ir liko Grinienė viena visoje Vokietijoje su savo lietuviška šeštadienio mokyklėle...

Kas išlaiko Grinienę idealinio visuomenumo aukštybėse? **Nepaprastas darbštumas.** Vargu ar kas jai darbštumu Vokietijos lietuvių veikėjų tarpe prilygsta. Ji, sakysime, dažniausiai aplenks visus raštinguosius kokio nors renginio aprašu, nes šis į laikraščio redakciją keliaus jau tą pačią renginio dieną. O kas matė

Grinienį sėdint kokiame nors minėjime be užrašų knygelės ir plunksnos?

Akivaizdu, kad Alina Grinienė minėtomis savybėmis atstovauja tokiam **socialumui,** kurio jos vyras turėjo žymiai mažiau. Ji savaime papildė Grinių idealaus socialumo savybėmis, kurių jam stigo. Nieko nereikėjo pridėti tik prie darbštumo, kuriuo Grinius pasižymėjo ne mažiau už savo žmoną.

B.

DRAMOS

Visuomenininkas, kuriuo J. Grinius neabejojamai buvo, yra veiksmo žmogus. Veikdamas jis kuria įvykius. Dažnai veikimas išvirsta net kova dėl užsibrėžtų tikslų, idealų ar dėl paprasčiausios susirinkimo rezoliucijos. Pagrindinė visuomenininko priemonė veikiant yra dialogas, pokalbis, diskusija. Visuomeninė veikla tuo daros panaši į dramą, svarbiausią literatūrinį žanrą šalia epo ir lyrikos. Juk draminio veikalo esmę sudaro įvykis, veiksmas, sankirtis ir kova, perduodami dialogais. Todėl galėtume teigti, kad Grinius, ėmęsis rašyti dramas, galbūt klausė savo visuomeninio polinkio. Draminė kūryba gal buvo jo visuomeninio darbo tąsa meninėje plotmėje. (Rašęs ir romanų, tik jie nepatraukę leidėjų dėmesio, buvę silpni). Draminius veikalus pradėjo kurti dar Lietuvoje: 1929 išleido Kaune dramą «Sąžinė», emigracijoj: 1947 Miunchene leidžiamuose «Aiduose» išspausdinta draminė legenda «Stella maris», 1954 Brooklyne drama «Žiurkių kamera», 1962 Čikagoje istorinė drama «Gulbės giesmė», laimėjusi tais pačiais metais pačią aukščiausią išeivijos premiją — Rašytojų draugijos, 1969 «Šeštojoje pradalgėje» Londone komedija «Auksinė mergelė», 1980 «Šaltinyje» (Anglijoje) vienaveiksmė misterija «Šventojo vakaro sapnas». Vadinas, Griniaus draminė kūryba apima beveik visas šio žanro rūšis: ir misteriją, ir dramą siauresne prasme, ir komediją. Reikšmingiausiomis paprastai yra laikomos keturios Griniaus dramos: **«Sąžinė», «Stella maris», «Žiurkių kamera»** ir **«Gulbės giesmė».** Jos ir bus čia panagrinėtos.

I. Tendencinė drama: «Sąžinė»

Mano įsitikinimu, Grinių reikėtų teigiamai vertinti kaip idėjinį kritiką, kuris savo gyvenamojo laiko sąlygomis kone **turėjo** vadovautis idėjine kritika, nes tokia iš esmės vadovavosi ir kitokių pasaulėžiūrų kritikai. Bet apie tai pagrindinai teks kalbėti atitinkamame šios studijos skyriuje. Žodžiu, Grinius yra vertas papuošti kritiko aureole. Kitaip yra su Grinium dramaturgu. Dramomis aureolės jis vargu ar nusipelno. Šios daugiausia tik vidutinės, o kai kurios visai silpnos. Tai turėtų pagrįsti pačių dramų sklaida, kurią ir pradėsiu pirmąja autoriaus drama — **«Sąžine»**.

Betgi visų pirma norėčiau atkreipti dėmesį į vieną principinį Griniaus kaip kritiko teiginį, kuris, kaip vėliau matysime, nuosekliai išplaukia iš jo grožio ir meno sampratos. Jis būtent mano, kad kūrimo metu rašytojui visų pirma rūpinti veikalo forma, t.y. tai, kaip jis turimą idėją skaitytojui ar žiūrovui (teatre) perteiks. Visai kitaip esą su literatūros kritiku: šis turįs žiūrėti, ar sukurtasis veikalas yra gilios prasmės, ar jis išreiškia gilią bendražmogišką idėją; rūpestis veikalo forma jam esąs antraeilis reikalas.

Tuo tarpu neklauskime, ar Griniaus čia daromas skirtumas tarp rašytojo ir kritiko turi pagrindo; jį priimdamas kaip Griniaus įsitikinimą, tenorėčiau pastebėti, kad jo pats Grinius savo kūryboje nesilaikė: autoriaus dramose jaučiame daug rūpesčio idėjomis, bet jo pasigendame formai ir išraiškai... Tai ypačiai ryšku «Sąžinės» dramoje.

Joje labai aiškiai, iš tikrųjų per aiškiai, vedama idėja — kiekvienos revoliucijos kelias yra pragaištingas, nes veda į žudynes; šiuo keliu neiti įspėja sąžinė. Idėją skaitytojas ar žiūrovas, ypač krikščionis, priims, bet vargu ar jis bus patenkintas anuo aiškumu, kuriuo ši idėja vedama. Štai jau dramos prologe kaip veikėjas pasirodo Sąžinė ir ragina pagrindinį veikėją, tada dar vaiką, Romualdą Kvintelį eiti per visą gyvenimą jos rodomu keliu, nes Dievas, kurdamas žmogų, tam tikslui jam ir davęs sąžinę. Taigi idėja aiškių aiškiausiai išsakyta jau veikalo pačioje pradžioje. Šis aiškumas dramą padaro tendencinę, tuo mažindamas veikalo meninę vertę, nes jis nė kiek nepalieka vietos žiūrovui dalyvauti idėjos kūryboje. Juk estetinis džiaugsmas kaip tik glūdi užuominoje, kuri skaitytoją ar žiūrovą verčia spėti autoriaus vedamąją mintį, slypi nuojautoje, kuri jį kviečia pilniau suvokti autoriaus idėją. Šita prasme draminis menas yra kūrybinis žaismas, bet ne aiškus, mokantis dialogų rinkinys. Deja, «Sąžinė» savo idėjine aiškybe artėja į tokį rinkinį.

Po 18 metų vykstančiame pirmame veiksme girdime pasiturinčių miestiečių tarpe nuomonių skirtumus dėl revoliucijos. Albertas Petronis, laikraščio redaktorius, yra prieš revoliuciją, nes ji naikinanti kultūrą, o ir gamta revoliucinių šuolių nedaranti. Jo draugas Romualdas Kvintelis, kuris prologe buvo dar vaikas, o dabar poetas ir žurnalistas, nors ir pritardamas Petronio laikysenai, mano, kad revoliucija įgyvendina laisvę, naikindama visokius persekiojimus ir suvaržymus, kurie gyvenamuoju laiku kerote keroją. (Laikas nepažymėtas, tačiau veiksmas nevyksta «antlaikybėje», nes, pavyzdžiui, minima, kaip jau įvykusi, 1917 spalio revoliucija Rusijoje, nurodama, kad anglai ir prancūzai engia vokiečius, taigi turima galvoje Vokietija po I pasaulinio karo.) Apskritai drama nėra tikra prasme simbolinė, nes jau vien minėti personažai ir minėti istoriniai įvykiai ją kreipia į realizmą. — Advokatas Robertas Rotenbergas yra už revoliuciją, jis net organizuoja ją ir nori jon įtraukti Romualdą. Tad pakviečia jį ateiti į liaudies susirinkimą. Šis, nepasižymėdamas tvirtomis

pažiūromis, nenoromis sutinka. Tada pasirodo Sąžinė ir įspėja Romualdą į susirinkimą neiti.

Dramos skaitytojas ar žiūrovas šito laukė, nes kam gi autorius būtų Sąžinę įvedęs dramon jau prologe. Ten ji pasireiškė visu savo aiškumu ir buvo vaiko priimta gyvenimo vadove. Todėl kritiškąjį jo gyvenimo momentą ji vėl turi pasirodyti. Ir iš tikrųjų, atėjusi pas jį, sako, kad nedalyvautų revoliucijoje, nes pražus. Ji primena Kvinteliui vaiko nekaltybę ir ragina jon sugrįžti. Bet Kvintelis neklauso Sąžinės ir liaudies susirinkiman nueina. Skaitytojas ar žiūrovas nuo dabar yra visiškai tikras, kaip turės Kvinteliui baigtis. Aišku, kad jis pats žus ir kitus pražudys. Drama nuo šiol mūsų nebegali nieku masinti: jos pagrindinių veikėjų likimas aiškus, išspręstas. O tas «masalas» juk ir buvo anas estetiniu džiaugsmu vadinamas pergyvenimas. Nesant «masalo», nelieka nė meno. Šitaip baigia kiekvienas tendencinis, «perdaug aiškus» kūrinys, nes jam terūpi įsakmiai vesti idėją, nesiskaitant su estetinio pergyvenimo dėsniais, kurie dažniausiai prasilenkia su loginiu aiškumu.

Antrajame veiksme matome, kaip Kvintelis, nuėjęs pas revoliucininkus, išrenkamas net revoliucinės tarybos pirmininku. Jis, tiesa, tarybos posėdyje bando priešintis revoliuciją tuoj pat pradėti ir nenori iš anksto pasirašyti žmonėms suimti orderių, į kuriuos tarybos nariai savivališkai gali įrašyti pavardes. Aklai pasitikėdamas Robertu Rotenbergu ir jam greitai nusileisdamas, Kvintelis vis dėlto galų gale pasisako už revoliucijos pradėjimą tučtuojau ir orderius pasirašo. Revoliucininkai susiduria su valdžios kariuomene, vyksta kautynės, liejasi kraujas. Pasirodžiusi Sąžinė prikaišioja Kvinteliui, kad jis užmiršo kūdikystės dienas ir tapo žmogžudžiu. Ji liepia atšaukti įsakymą revoliucijai pradėti. Kvintelis, teisindamasis, jog revoliucija įgyvendins laisvę, Sąžinės neklauso.

Regime, kaip ir šis veiksmas plėtoja užsibrėžtąją tendenciją, rodydamas revoliucijos pragaištį, dėl kurios Kvintelis vėl Sąžinės įspėjamas. Ir vėl skaitytojas ar žiūrovas iš anksto žino, kad Kvintelis Sąžinės įspėjimo nepaklausys, nes priešingu atveju,

sąžinės paklausant, griūtų autoriaus tendencinis užmojis — sąžinė baudžia revoliucininkus už jos neklausymą pačiu žiauriausiu būdu: revoliucininkai patys išsiskerdžia; antrajame veiksme šitokios skerdynės dar per ankstybos. Išankstinis «žinojimas», kaip veikale bus, kaip veikėjai pasielgs, be abejo, kartu nurodo į «per aiškią» veikalo konstrukciją, išvirstančią dirbtinybe be žaisminio ir tuo pačiu meniškojo prado.

Trečiajame veiksme Kvintelis laišku praneša tėvams, kad jis yra revoliucinio tribunolo pirmininkas. Išsigandę tėvai nutaria vaduoti sūnų «iš prapultiės». Romualdas tėvams atrodo praradęs bet kokį žmoniškumą, kai jie pamato jo parašą įsakyme suimti Albertą Petronį, savo draugą, savo sesers Klaros sužadėtinį. Tėvai ir Klara išskuba į revoliucijos sukrėstą miestą ieškoti Romualdo, kad jį perkalbėtų ir ištrauktų iš revoliucinio tvaiko.

Veiksme jaučiame tendenciją revoliucininkus pavaizduoti ko baisiau, nes jie parodomi nepaisą draugiškumo ir giminystės ryšių. Priešinga tendencija pasirodo charakterizuojant Kvintelio tėvus: jie idealizuojami, bet autoriui iš tikrųjų išeina gerokai naiviais žmonėmis, ypač motina; jos naivumą išduoda dirbtinė sentimentali kalba: «Sugrįš, visa pames mano Romualdėlis, kai pamatys mane apsiašarojusią. Ne veltui aš jį, kaip trapią gėlelę, naktimis saugojau. Jis manęs paklausys. Eikime, tėveli, vaduoti jo iš prapultiės» [27]. Arba: «Ne, mano sūnelis, mano perlas, to negali padaryti» [28].

Ketvirtajame veiksme įvykiai pasiekia draminę viršūnę, nes čia išvystame lauktąsias žudynes, turinčias atskleisti revoliucijos žiaurumą, ir pagrindinio veikėjo Romualdo Kvintelio atsivertimą.

Rotenbergo, tikrojo revoliucijos vado, įsakymu, be revoliucinio tribunolo teismo, nužudomas grafas Brazinskis, kurio žmoną, žurnalisto Alberto Petronio seserį, Robertas, prieš jai ištekant, buvo įsimylėjęs. Kvintelio tėvai, beskubą pas sūnų, pakeliui pašaunami; tėvas tuoj miršta, o sunkiai sužeistą motiną kareiviai atneša pas Romualdą. Ji netrukus miršta, dar suspėjusi sūnui pasakyti, kad jis įžvelgtų savo baisius darbus ir klausytų

sąžinės. Tribunolas nuteisia mirti Romualdo draugą Albertą (sesers Klaros sužadėtinį) už straipsnį prieš revoliuciją. Ir pats Romualdas, kad nebūtų apšauktas išdaviku ir pasmerktas mirti, balsuoja už Alberto sušaudymą, bet paskui daro visa draugui išgelbėti. Dabar Romualdas įžvelgia, jog Rotenbergas teisdamas vadovaujas asmeniniu kerštu ir valdžios geismu, o ne revoliucijos idealais. Tėvų mirtis jį galutinai pakerta ir atverčia. Jis bando nušauti tikrąjį revoliucijos vadą, savo buvusį draugą Rotenbergą, bet nepataiko.

Krinta į akis, kad šiame veiksme kone visi veikėjai apie žudynes ir mirtį kalba kaip apie kasdieniškiausią įvykį, tuo nustodami normalių žmonių psichikos. Tai didelė autoriaus yda, kuri įsiveisia dėl to, kad ji labai paranki priemonė veikalo tendencijai pravesti.

Penktajame veiksme pagrindinis veikėjas Kvintelis laukia mirties kalėjime. Jis toliau rūpinasi išgelbėti Albertą; manosi esąs nevertas dėl savo nusikaltimų ilgiau gyventi ir prašo Albertą, kad šis jį nudurtų. Albertas jam visa atleidžia. Kalėjime pasirodęs Robertas Rotenbergas užgaulioja Kvintelį ir tyčiojas iš jo pastangų gelbėti Albertą. Kai Rotenbergas pasisako, jog atėjęs Kvinteliui paskaityti mirties sprendimo, šis bando Rotenbergą nudurti, bet nepasiseka, ir tada jį patį Rotenbergas nušauja. Kvintelis prašo pasirodžiusią Sąžinę atleisti. Ši liepia gailėtis. Prie mirštančio brolio ateina sesuo Klara, prašo jį užmiršti kerštą; jis turįs gyventi, nes tuoj griūsianti Rotenbergo galybė, brolis negalįs palikti našlaitės sesers vienos. Kvintelis, spausdamas sesers ranką, su ja amžinai atsisveikina. Veiksme apstu sentimentalaus graudulio, sumišusio su liaudiniu religingumu.

Vertinant visą «Sąžinės» dramą, būtina atsiminti, jog ji parašyta 18 metų autoriaus (1920), paskui perdirbta, pataisyta ir išspausdinta (1929). Dėl to nereikėtų stebėtis, kad ji pasižymi draminiu primityvizmu, kuris jau buvo mūsų draminėje literatūroje tapęs atgyvena. Jo, sakysime, nėra V. Krėvės «Šarūne» (1911) ar Vydūno «Prabočių šešėliuose» (1908). Šis primityvizmas išeina aikštėn, kaip minėta, tuo, kad veikalo idėja vedama

loginiu nuoseklumu, «aiškiai», negailint moralizavimo ir mokymo, būdingo liaudinėms pažiūroms. Juk, pavyzdžiui, dažnas Kvintelio tėvų, jo sesers ir Sąžinės priminimas, kad Kvintelis turįs grįžti į nekaltus kūdikystės laikus, yra kaip tik padiktuotas liaudinių pažiūrų. Šioms išreikšti naudojamas atitinkamas sentimentalus liaudinis stilius, nors pagrindiniai veikėjai nėra liaudies žmonės, o gan iškilūs pasiturį miestiečiai, kai kurie net akademinio išsilavinimo. Tokio liaudinio galvojimo ir sentimentalaus liaudinio stiliaus pavyzdys galėtų būti šis Kvintelio (poeto ir laikraštininko!) monologas: «Sugriūkite, drėgnosios sienos. Suteikit man laisvės brangios ir oro atsikvėpti iki sočiai. O tuomet aš mirsiu mielai. Laisvės? Ar žmogžudžiui reikia laisvės? Jis turi kentėti dantis sukandęs ir laukti galo. Ir kas manęs pasigailėtų? Gal sesuo, kurios gyvenimą sugrioviau? O gal tie žmonės, kuriems aš dirbau, *mane prisimins*? Bet ką? Dabar negaliu į juos gražiai prabilti, negaliu pataikauti jų norams; aš dabar bejėgis, apšmeižtas. O bejėgis visada apleidžiamas draugų, kurie jį pirma ant rankų nešiojo. Dabar jie tyčiojasi ir juokiasi. Robertas juo labiau manęs nepasigailės. Jis mokėjo mano nusistatymais pasinaudoti, ir už tai aš juokingas Napoleonas, o jis kaip Pilotas rankas nusiplovė. Jis nekaltas, prakeiktas suvedžiotojas; jis laisvas, o aš vergas, aš kalinys žūvu uždarytas tamsos ir skurdo pasaulyje... Aš mirsiu — gal už kelių valandų man budeliai galvą nukirs... Ne, aš noriu gyventi. Tik laisvės! laisvės truputį! Aš pataisysiu savo gyvenimą, atlyginsiu skriaudas. Aš pasaulį pamokysiu, tik duokite laisvės, laisvės! Bet kas išgirs? Ar tos pilkosios sienos? Tik gal saulės spindulėlis liūdnai žvilgterės pro langą? Gal skrisdamas pro šalį paukštelis sučirškės? Bet... bailiai nuskris, išgirdęs žmogžudžio balsą. Ir vėl aš vienas kankinuos» [29]. — Tai liaudinė retorika su daugybe klausiamųjų ir šaukiamųjų sakinių, kuriuose girdime herojaus naivų pasiryžimą keistis ir pamokyti pasaulį; tie sakiniai į pabaigą prikrauti nuvalkiotų, iš prastų liaudies dainelių paimtų vaizdų apie liūdną saulės spindulėlį, apie paukštelį, vengiantį, žmogžudžio...

Vis dėlto galėtume «Sąžinės» dramoje surasti ir tokių savy-

bių, kurias reikia vertinti teigiamai. Sakysime, pagrindinio veikėjo Kvintelio atsivertimą reikia laikyti draminio meno ir psichologijos požiūriu visai pagrįstą. Juk Kvintelis niekad nebuvo visiškai įtikėjęs revoliucijos idealais. Jis nuolat svyravo. Revoliuciją jis palaikė tik dėl to, kad tikėjo, jog ji atnešianti išsilaisvinimą iš priespaudos. Prievartą, žudynes, kurios revoliucijoje buvo neišvengiamos, jis priėmė tik vardan laisvės idealo. Kai įsitikino, kad revoliucininkams laisvė nerūpi, kad jie žudo nekaltus žmones ne laisvės siekdami, o tenkindami asmeninio kerštо jausmus, sąžinės graužiamas, nuo jų pasitraukia. Šis pasitraukimas įtikina. Taigi Kvintelio charakteris yra autoriui pasisekęs, nors šiaipjau savo atgailos būdu — jis kaip koks pamišėlis puola seseriai po kojų — ir palieka liaudiškai primityvus.

Kaip moralizuojantis, «aiškios» idėjos kūrinys, «Sąžinė» buvo kurį laiką Lietuvoje po I pasaulinio karo mėgiama vaidinti. Matyt, ji tiko liaudžiai ir tik ką iš liaudies išėjusiai ano meto inteligentijai. Vis tiek veikalas lieka tik didaktinės, tendencinės literatūros gaminys, nes autorius nesugebėjo gan reikšmingai dramos idėjai duoti atitinkamą meninę išraišką.

II. Idėjų sankirčio drama: «Stella Maris»

Žymiai vertesne reikia laikyti Griniaus dramą «Stella Maris», išspausdintą 1947 «Aiduose» ir iki šiol neišleistą atskira knyga. Šioje dramatine legenda pavadintoje dramoje veiksmas vyksta XVII amžiaus Italijoje. Į ją dailės mokytis atvyksta bajoraitis Adalbertus Lituanus. Jis ilgainiui tampa žymiu dailininku, kurį savo rūmuose apgyvendina kardinolas Solano. Adalbertas ten tapo Apžadų Madoną, nes buvo susirgęs drugiu ir buvęs arti mirties, meldęsis į Mariją ir pasveikęs. Už išgijimą pažadėjo nutapyti Marijos Mergelės paveikslą Šiluvos šventovei. Adalbertas įsimyli princesę Beatričę, kardinolo seserį. Ši pozuoja jo piešiamai madonai. Vedybos su princese neįmanomos dėl socialinės bedugnės: Beatričė — sostą praradusio karaliaus duktė, Adalbertas — paprastas laukinio krašto bajoraitis. Kardinolas išrenka Beatričei į vyrus bedieviu laikomą Torino kunigaikštį Vittorio, kad princesė jį atverstų. Adalbertas nesutinka vestuvių proga nupiešti Beatričės portretą ir jį dovanoti Vittorio, be to, dailininkas kunigaikštį dar įžeidžia; dėl to kardinolas atsisako toliau globoti karštuolį Adalbertą, ir kunigaikštis Vittorio, bausdamas už įžeidimą, jį įmeta į kalėjimą. Tuoj po jungtuvių su Vittorio princesė naktį atbėga pas Adalbertą ir su juo išsiaiškina kilusius nesusipratimus dėl tariamos neištikimybės. Beatričė pareiškia Adalbertui, jog ji netapsianti Vittorio žmona, nors ir ištekėjo už jo; šio pažado paveiktas, dailininkas gauna įkvėpimo baigti Apžadų Madonos paveikslą, princesei čia pat jungtuvių naktį

pozuojant. Ji ryžtas daryti visa, kad dailininką ištrauktų iš kalėjimo. Bet staiga princesė kitą dieną, širdies smūgio pakirsta, miršta. Vittorio keršija Adalbertui už tariamą princesės suvedžiojimą vestuvių naktį, ir šis krinta negyvas, matyt, nunuodytas. Kardinolas žada Apžadų Madonos nežemiško grožio paveikslą nugabenti Romon, kad minios galėtų jį ten garbinti kaip nekaltos Mergelės Marijos, **Stella Maris** — Jūrų Žvaigždės, atvaizdą.

Tai realistinė dramos plotmė. Iš tikrųjų ne ji svarbi. Reikšmingesnė kita dramos plotmė — **metafizinė,** kuri yra pati esminė. Šitos dvi plotmės nėra suderintos. Realistiniu-psichologiniu požiūriu, veikėjai — abstraktinės schemos, o ne gyvi žmonės: jie tėra tik tam tikrų idėjų įkūnytojai. Kokias idėjas ir problemas kelia dramoje Grinius? Jų galėtume išskirti 3 pagrindines: **moters grožio, kūrėjo ir kūrinio santykių, Marijos kaip Mergelės ir kaip Motinos.** — Pirmąją problemą — moters grožio — autorius nušviečia taip, kad jos sprendime galėtume įžvelgti moters kaip grožybės absoliutinimą, ko, pavyzdžiui, nerastume autoriaus estetikos veikale «Grožis ir menas». Šio absoliutinimo, sakysime, galėtume regėti tokiuose Adalberto žodžiuose kardinolui Solano:

Tik pasvarstykit, kardinole!
Jei Dievas, ta kūrybiškiausia meilė,
sukūrė moterį, kaip tobuliausią žiedą,
kad žemėj skleistų grožį ir gyvybę,
kad meno kibirkštis pasauly neišblėstų,
tai meilė šito žiedo grožiui
negali būti nuodėmė [30].

Meno tikslas, Griniaus nuomone, — kurti grožį. Ir jei moteris yra grožybė kaip tokia, tai ji pašaukta tam, «kad meno kibirkštis pasauly neišblėstų», kaip skelbia ką tik perduota citata. Vadinas, moteris per savo grožį įgalina meną. Be moters grožio, kažin ar išvis menas galėtų egzistuoti. Dėl to Adalbertas, davęs apžadą sukurti madoną Šiluvos Mergelės Marijos garbei, ilgai

kankinosi be įkvėpimo, niekaip negalėdamas pradėtąjį paveikslą baigti. Tik kai vestuviniais drabužiais prieš jį pasirodė princesė Beatričė, jis išvydo joje tikrą grožybę, griebėsi teptuko ir paveikslą tuoj pabaigė.

Kaip vyksta estetinė kūryba, koks kūrėjo santykis su kūriniu, yra antroji reikšminga «Stella Maris» problema. Dailininkas Adalbertas kūrybą šitaip aiškina:

Kūryba — tai sunki kova
su chaosu ir medžiaga, kad joj
spindėtų amžiais mūsų kančios
ir mūsų idealai, kurmių išjuokti [31].

Taip kūrybą supranta Grinius ir savo estetikos veikale. Iš esmės tai platonizmas, per vidurinių amžių filosofiją (šv. Tomą Akvinietį) atėjęs pas mus į St. Šalkauskio estetines pažiūras, kurias Grinius, beveik nieko nepakeitęs, perėmė. Platonas juk skelbė, kad žmonių ir daiktų pirmavaizdžiai — idėjos, turinčios savo karalystę antgamtėje, įsikūnija žmonėse ir daiktuose labai netobulu pavidalu, nes jos turinčios kovoti su atšiauria medžiaga, kuri trukdanti joms pilnai atsiskleisti. Idėjos kurstančios žmogaus dvasią kurti — jas įgyvendinti. Visa tai Adalbertas savais žodžiais taip išsako:

...medžiaga — tik chaoso sesuo.
Todėl žmogus čia žemėj jaučiasi
lyg skersvėjuose žvakė uždegta.
. . . . . .
Todėl jis stengias išdavikei medžiagai
atkeršyti ir ją pavergti savo galiai,
kad švento nemarybės alkio
nors pėdsakai per amžius neišdiltų [32].

Adalbertas toliau pareiškia, kad kūryba — tai dieviškosios meilės veikimas žmoguje, kad jis medžiagą įformintų, t.y. idėjas paverstų forma. Tuo Grinius pasinaudoja savo veikėju, kad pravestų savąją pažiūrą į meno veikalo grožį. Šis grožis estetikos vei-

kale, vėl sekant Šalkauskiu, apibrėžiamas kaip idėjos spindėjimas per išorinę formą, arba lytį. Šitaip atsiremiant šalkauskišku platonizmu, turi Griniaus veikėjui iškilti klausimas, kas moters grožybėje ir tuo pačiu grožybę vaizduojančiame meno paveiksle yra ta nemarioji idėja, kuri įgalina grožį. Klausimo sprendimas galutinai dramą perkelia iš realistinės-psichologinės plotmės į metafizinę-teologinę. Jau pirmo veiksmo pačioje pradžioje Adalbertas paskaito Beatričei ką tik sukurtą kanconą «Trubadūro maldą», kurioje jis kalba apie mylimąją, lyg ši būtų ne iš šio pasaulio ir savo skaistybe panėšėtų į Mariją. Ir kai Beatričė kiek vėliau pasisako negalėsianti būti Adalberto žmona dėl socialinių skirtumų, tai jis nė nebando kovoti dėl jos rankos, o tuoj pasako tai suprantąs ir šitaip kalba toliau:

Bet man užtektų laimės tik žinot,
kad jūs — vis dieviškai graži,
nesuviliota aukso sostų,
nepaliesta nė žemės dulkių,
visad laisva, iškėlus galvą,
su šypsena veide kovojate
už savo laisvę ir žmogaus vertybę.
. . . . . .
Tad leiskit man jus garbint amžinai
ir savo kūriniuos jus padaryti nemaria [33].

Ką visa tai reiškia? Atrodo ne ką kita kaip tai, jog Adalbertas myli Beatričę ne kaip vyras moterį, o kaip religinis žmogus ir kartu menininkas jos, moters, grožybę, **kuria sušvyti jos nekaltybė.** Juk nuo to momento, kai Beatričė pasisako negalėsianti būti Adalberto žmona, šis deda visas pastangas, kad ji netaptų Vittorio žmona, kad liktų nekalta mergele, kaip yra mergelė Marija, toji Jūrų žvaigždė, kuriai jis tapo paveikslą. Ir Adalbertas gauna įkvėpimo baigti paveikslą kaip tik tada, kai sužino, jog Beatričė netaps Vittorio žmona, nors ir ištekėjo už jo. Koks tas paveikslas? Kunigaikštis Vittorio, žiūrėdamas į jį, kalba kardinolui Solano:

Juk šis paveikslas, kardinole,
tai Dievo motinos išniekinimas.
. . . . . .
Deja, ta tariama kilnybė ir yra
pikčiausias to eretiko — manicheisto darbas.
Jis šitaip Dievo motinoj paneigia kūną,
lyg medžiaga ir kūnas būtų kažin kas
baisaus ir pikto [34].

Idėja, kuri pagal Beatričę nutapytame paveiksle Mariją parodo tarsi bekūnę, kaip Vittorio sako, lyg kokią svajonę, kupiną šviesos, yra **nekaltybė.** Kad dailininkas Adalbertas kaip tik norėjo šitokią bekūnę madoną nupiešti, patvirtina paskutinė veikalo scena: princesei mirus, suskamba varpai, o pats dailininkas mirties agonijoje išvysta žmones Šiluvoje giedančius prieš jo paveikslą Marijos Mergelės himną:

Klausykite, jie gieda. Gieda už kalnų.
Ten. Šiluvoj. Prieš mano Apžadų Madoną.
Ir kunigai, ir išmintingosios mergelės
išeina pasitikt su žiburiais
Karališkosios Sužadėtinės. Ir gieda:
Sveika, Jūrų Žvaigžde,
visada Mergele [35].

Atkreipkime dėmesį, kad Grinius, baigdamas dramą ką tik cituota ištrauka iš Marijos himno, tarsi sąmoningai nusisuka nuo viso himno tikrosios prasmės, pagal kurią Marija yra ne tik **Mergelė,** bet ir **Motina.** Šiame sename (iš IX amžiaus) mariologiniame himne ši bažnytinė pažiūra išreikšta nedviprasmiškai aiškiai. Himno pradžia tokia:

Ave, maris stella, Dei mater alma
atque semper Virgo, felix coeli porta.
Sveika, marių žvaigžde, Dievo motina-maitintoja,
visados Mergele, tikri dangaus vartai.

Iš to aiškėja, kad Griniaus personažas Adalbertas veikale praveda tam tikrą teologinę ir estetinę pažiūrą, kuri savyje slepia vertybių susikirtimą. Adalbertas Mariją supranta kaip grožybę, kurioje žėri nekaltybė, lyg tolima, savo šalta šviesa rodanti žmogui kelią jūrų žvaigždė. Dėl to jo paveiksle nėra motiniškosios šilumos, nėra šalia Marijos besišypsančio kūdikio, kaip daugumoje renesanso dailininkų paveikslų. Gyvenimo laimė ir džiaugsmas Adalberto paveiksle nenušvinta, nes Marija Mergelė savo nekaltybe slepia savy kažkokį šaltį, net nusistatymą prieš gyvenimą. Šiuo mergystės ir motinystės sankirčiu Grinius pasiekia gelmę, verčia skaitytoją ar žiūrovą susimąstyti, nes artina dramą į tragediją. Juo labiau autoriaus drama priartėja prie tragedijos, kad pagrindiniai veikėjai — Adalbertas ir Beatričė — žūva. Nustembame, kad veikėjų žūtis susieta su meno, su paveikslo išlikimu. Miršta paveikslo autorius ir jo pozuotoja, bet minios per amžius garbins dieviškąją grožybę, įkvėptą moters grožio, kaip atspindžio Mergelės Marijos nekaltybės. Vadinas, miršta žmonės, bet išlieka menas. Grinius tuo vėl siekia gelmės, siekia metafizikos, rodydamas gyvenimo tikrovės ir meno idealų susikirtimą. Jį mėgina išrišti net esteticizmo pergale, meną iškeldamas aukščiau už patį gyvenimą. Be abejo, tuo jis susikerta su savo įprastinėmis pažiūromis, kuriose, sekant St. Šalkauskiu, meno paskirtis yra prisidėti prie gyvenimo pilnatvės, prie jo didesnio tobulumo, o ne būti kažkuo aukščiau už patį gyvenimą. Betgi ne tai svarbiausia, ar probleminiai sprendiniai dramoje mus patenkina, reikšmingiau, kad «Stella Maris» autorius atskleidė metafizinę ir teologinę gelmę vertybių sankirčiu, kurį reikia laikyti kiekvieno draminio veikalo esme.

Trumpai kalbant apie veikalo formalines savybes, suminėtina, kad Grinius parašė dramą eiliuotai, t.y. beveik ištisai panaudodamas tam tikrą toninės eilėdaros ritmą (ypač jambą ir amfibrachį), kai ką net rimuodamas. Dialogų kalba nėra nuvalkiota, joje apstu šviežių savitų vaizdų, kurie atskleidžia autoriaus sugebėjimą prabilti poetiškai; mažas pavyzdėlis vieno Adalberto monologo Beatričei:

O taip, princese. Aš dažnai
nebematau pasaulio grožio ir prasmės,
nebekenčiu žmonių, nes jie atrodo man
tokie pikti, klastingi, kaip vorai,
be dangiškos šviesos, be Prometėjaus kibirkšties.
Tačiau kai tarp tų žmogiškų šliužų
aš sutinku padorų tiesų žmogų
ar taurią trapią moterį, kaip jus, princese, —
kai ji tokia viena, viena, nesuprasta
kovoja, kenčia ir aukojas,
nors gal šią naktį jau užmerks akis,
šviesios aušros nebeišvydusi, —
tada toks neapsakomas didžiulis graudulys
užplūsta sielą...[36]

Man rodos, šiuo monologu Grinius mokamai įsijaučia į įsimylėjusio dailininko sielą, kuri savyje grumiasi su beprasmybe, nes pasaulyje pilna be kūrybinio polėkio piktų, klastingų žmonių; ir dailininkas graudinasi, kad tik trapi, silpnos sveikatos vieniša moteris ryžtasi įžiebti prasmės ugnelę. «Piktų, klastingų kaip vorai» žmonių palyginimu bei šliužų metafora iškyla autoriaus psichologinis sugebėjimas įsijausti į veikėjo dvasią poetiškai.

Reikia pridėti, jog Grinius šioje dramoje pasirodo išmanąs draminio veikalo techniką, kuria kūrinys padaromas sceniškas, t.y. patrauklus žiūrovui. (Sceniškumo kaip tik pasigendame kitose Griniaus dramose). Tiesa, kaip minėta, realistinė ir metafizinė — idėjinė «Stella Maris» plotmės nėra išbalansuotos, betgi drama gali skaitytojui ar žiūrovui savo idėja imponuoti, nes pagrindinis veikėjas, lietuvis dailininkas, piešia kitokias madonas nei Renesanso laikų italų dailininkai: jis nori iškelti Marijoje kitą požiūrį, galbūt lietuviui artimesnį, ne motinystės, o mergystės, požiūrį, susijusį su didele idealistine auka. Šią idėją autorius realizuoja įdomiomis, imponuojančiomis scenomis baroko amžiaus fone, kuriame veikia nekasdieniai žmonės: princesė, kardinolas, kunigaikštis, inkvizicijos atstovai, dailininkas. Be abejo, visa tai

artima anam nusistatymui, kuris dramą nori pakelti keliomis pėdomis aukščiau žemės, kaip to reikalavo Balys Sruoga. Tokio nusistatymo buvo ir Grinius.

Vertybių sankirčiu ir sceningumu «Stella Maris» iškyla į meniškai vertingų dramų lygį. Šituo požiūriu kitos dvi Griniaus reikšmingesnės dramos — «Žiurkių kamera» ir «Gulbės giesmė» — nėra tokios vertingos: joms kaip tik trūksta draminio konflikto, kylančio iš vertybių sankirčio.

III. Bandymas sekti Sofoklio «Antigonę»: «Žiurkių kamera»

1953 «Aiduose» pasirodė trečioji reikšminga Griniaus drama — «Žiurkių kamera», kuria jis atidavė duoklę išeivijos patriotizmui. Po metų ji išėjo atskira knyga. Reikėtų prileisti, kad taurusis patriotas Grinius tiesiog jautė pareigą žūtbūtines partizanų kovas su pavergėju pokario Lietuvoj parodyti dramos veikalu, kad jame didvyriški partizanų žygiai liktų gyvi ateinančioms lietuvių kartoms ir keltų patriotinę nuotaiką. Šio kilnaus tikslo siekdamas, Grinius ryžosi kurti **Lietuvos partizanų Antigonę.** Kaip šis užmojis jam pavyko?

Įvykiai «Žiurkių kameroje» prasideda 1947. Pirmajame veiksme nuo trečiosios scenos įvedami tardymai, kuriems perduoti dramoje paskirta daugiausia vietos: jie užima maždaug 4/5 viso veikalo. Pirmiausia matome iš kalėjimo pas lietuvį tardytoją Morkų atvestą gimnazistę Ramunę Švelnytę. Ją tardytojas kaltina kartu su seserimi Joana naktį slapta palaidojus Skaudės miestelio prekyvietėje numestus partizanų lavonus, tarp jų ir brolį, jų kapus apklojus gėlėmis. Ji galbūt kartu su kitais miestelio gyventojais dalyvavo ir nužudant sargybinį milicininką. Žinoma, Ramunė tuo neprisipažįsta, kiek įmanydama ginasi. Taigi ji elgiasi kaip daugumas kaltinamųjų. Dėl to skaitytojui tuoj kyla klausimas, ar išvis dramoje verta verstis tardymų dialogais: juk dialogai turi rutulioti dramos vyksmą, jį varyti pirmyn, o kaltinamojo gynimasis neigiamais atsakymais į tardytojo klausimus veiksmą pastumti į priekį vien trukdo. Tiesa, įbauginta Ramunė

pasirašo jai primestų kaltinimų protokolą, bet veiksmas su šia tardymo scena nė kiek nepajudėjo priekin. Iš jos vien sužinojom, kuo Ramunė, jos sesuo Joana ir kone visi Skaudės gyventojai yra kaltinami.

Dramos veiksmo nepavaro priekin nė sekančios scenos, kuriose Morkus tardo Ramunės seserį Joaną. Tardytojas ją kaltina tuo pačiu kaip ir Ramunę, tik šiosios laikysena kitokia nei Ramunės. Joana yra kovos, o ne nuolaidų moteris, kaip Ramunė. Ji laikosi drąsiai, net puola patį tardytoją ir jo atstovaujamą komunistinę sistemą. Tuo Joana yra panaši į Sofoklio Antigonę, o Ramunė primena šio graikų rašytojo Ismeną. — Joana buvo išgelbėjusi Morkų nuo mirties, paslėpdama jį nuo nacių pas kun. Ginkų. Apskritai tardytojas Morkus pavaizduotas dramatiniu charakteriu, nes pradėjęs abejoti komunizmu, bet iš jo ideologinės nelaisvės negalįs pasprukti. Jį įtaria ir seka rusai tardytojai. — Į pirmojo veiksmo pabaigą vėl tardymo scenos: Morkus tardo kun. Ginkų. Šis irgi kaltinamas dalyvavimu partizanų laidotuvėse. Ir šiuo tardymu dramos veiksmas nepaslenka priekin.

Tik antrajame «Žiurkių kameros» veiksme kova tarp veikėjų sustiprėja ir draminiai įvykiai pradeda vystytis, bet jie dramos centran pastato ne Joaną, o tardytoją Morkų bei tardytojus rusus. Mat Morkus, simpatizuodamas Joanai, norėtų ją išgelbėti nuo pasmerkimo komunistiniame teisme ir visą kaltę dėl partizanų palaidojimo suversti kun. Ginkui. Bet nei Ginkus pats sau šios tariamos kaltės neprisiima, nei Joana sutinka šitaip kunigą kaltinti. Dėl to Morkus Joaną pasiunčia į žiurkių kamerą, o kun. Ginkų pasodina troškulio celėn.

Trečiajame dramos veiksme jau beveik visa sukasi apie tardytojus rusus, iškeliant jų pasibaisėtiną sugedimą. Jie — žiaurūs išsigimėliai, neapsakomai gašlūs, degą primityvia neapykanta lietuviams. Štai pasileidėlė tardytoja Vera, nors ir praleidusi naktį su Morkum, kai šiam nepasisekė Joaną ir kun. Ginkų palenkti savo planams, vis tiek jį laiko komunizmo išdaviku — jai tokie esą visi lietuviai —, nes jis per tardymą dažnai išjungdavo mikrofoną, kad rusai tardytojai negirdėtų jo planų Joanai išgel-

bėti. Gašluoliai yra ir tardytojai Kamniovas bei Bobrovas, negalį įsivaizduoti, kad Joana nėra buvusi Morkaus, kun. Ginkaus ar milicininko Sakalo meilužė. Jiems visai nerūpi išgauti iš tardomųjų lietuvių teisybę, o tik juos priversti ko daugiausia meluoti, kad tuo būtų parodyta, jog bet kokia dora esanti vien buržujinis prasimanymas. Šito tardytojai siekia žiauriausiais suimtųjų kankinimais, kurių baisiausias yra kaltinamuosius įmesti į išbadėjusių žiurkių kamerą. Kaip matėme, joje atsidūrė ir Joana. Pagrasinus ją ten antrukart įmesti, ji pasirašo kupiną melų protokolą: ji buvusi Morkaus meilužė, šis norėjęs atsistoti partijos viršūnėje, tapti banditu (t.y. lietuvių partizanu)... Bailioji Ramunė iš baimės ir tikėdamasi laisvės taip pat tardytojams meluoja apie savo sesers ir kun. Ginkaus santykius — jie greičiausiai buvę meilužiai. Į veiksmo pabaigą autorius supjudo tarp savęs ir rusus tardytojus. Vera, degdama asmeniniu kerštu, kad ne ji susilaukia iš vyrų tardytojų simpatijos ir meilės, o Joana, suima ne tik Morkų, bet ir rusą tardytoją Kamniovą. Ji buvo iš vyriausio tardytojo Bobrovo išgirdus, kad Kamniovas laiko Joaną ne paprasta buržujine bandite, o kovojančia dėl savo tiesos iki mirties ir tuo panašia į kovotojus komunistus. Dėl to, Kamniovo nuomone, Joaną arba reikią paleisti, arba sušaudyti: kalėjimo bausmė jai netinkanti. Vera šitokį galvojimą laiko įrodymu, jog Kamniovas jau yra užsikrėtęs buržujiniais raupsais.

Veiksmas ir visas veikalas baigiamas šio ruso tardytojo suėmimu. Matyt, tuo autorius nori pabrėžti, kad Joana darė įtakos ne tik lietuviui tardytojui Morkui, bet net rusui tardytojui. Taigi jos asmenybės dvasinė jėga, ryškinta per visus veiksmus, veikalo pabaigoje dar kartą iškeliama. Žinoma, ruso tardytojo suėmimas dėl Joanos įtakos jam turi ir tikslą išlaikyti tradicinei dramai būdingą veiksmo vieningumą, norėtą sutelkti apie Joanos asmenį. Bet ši santalka Griniui nepavyko, nes ją nustelbė, kaip jau užsiminta, autoriaus noras kartu parodyti ir komunistinių tardytojų nežmoniškumą, tiesiog jų išsigimimą. Užsimojus dramoje siekti ir šio antrojo tikslo, «Žiurkių kamera» ne tiek atskleidė dviejų seserų Švelnyčių sankirtį su komunistine valdžia,

uždraudusia palaidoti partizanus, jų tarpe ir brolį, kiek komunizmo baisumą. Komunistinės sistemos baisybės, parodytos išsigimėliais tardytojais, stačiai nustelbė seserų Švelnyčių antigoninį žygdarbį. Apie jį iš tikrųjų daugiausia išgirstame vien iš tardytojų pasakojimų, — paties žygdarbio vyksmo ir jo vykdytojų dvasinio sankirčio išvis nematome. Galbūt todėl, kad autorius nenorėjo būti Sofoklio «Antigonės» antrininku. Iš tikrųjų netenka abejoti, kad Grinius siekė kitu būdu nei Sofoklis atskleisti savosios Antigonės dvasinę didybę. Jis nenorėjo rodyti tai, kaip Joana motyvuoja savo elgesį, nes šie motyvai labai aiškūs (patriotinis humaniškumas), jis nenorėjo rodyti nė paties Joanos žygdarbio vyksmo: tai būtų per stiprus sekimas Sofokliu. Jo siekis — Joanos žygdarbis turėjo švytėti kaip krikščioniškoji dorybė sugyvulėjusių komunistų aplinkoje. Juo žiauresni komunistai tardytojai, juo labiau jie išsigimę, tuo didvyriškesnė turi žiūrovui scenoje atrodyti Joana. Vadinas, autorius norėjo siekti įspūdžio priešingybėmis. Bet šitas priešingybių metodas buvo panaudotas per stipriai. Buvo prieita net prie to, kad atskleisti tardytojų charakterius tapo kone pagrindine veikalo tema. Dėl to Joanos antigoninis žygdarbis išblėso, nes ją iš pagrindinės veikėjos vietos tardytojai beveik išstūmė, ją užimdami patys.

Komunistinius tardytojus vaizduoti ir per juos nuslysti į komunistinės sistemos baisybių sklaidą Grinių, be abejo, pastūmėjo jo neapsižiūrėjimas, kad tardymai, kaip teisingai pastebėjo autoriaus dramas vertinęs A. Maceina, «yra pati niekiausia dialogo forma» [37]. (Apie tai jau kalbėta tik pradėjus «Žiurkių kamerą» vertinti.) Todėl šitokios formos yra, pavyzdžiui, vengęs kitas dramaturgas, — taip pat parašęs dramą apie partizanus pokario Lietuvoje, — A. Landsbergis; jo «Penki stulpai turgaus aikštėje» (1966) niekur nerodo tardymų, nors vienas veikėjų ir yra tardytojas. Apie tardymus dramoje kalbama, bet pačių tardymų scenų nerandame.

Ir vertybių sankirtis, kuris paprastai apreiškia draminio veikalo gylį, Landsbergio dramoje aiškiai regimas: būtent ar partizanams tęsti beviltišką idealistinę kovą, ar realistiškai prisitaikyti

prie naujosios santvarkos, kovos atsisakant? Matėme, jog «Žiurkių kamera», konkrečiai nerodydama Švelnyčių antigoninio žygdarbio vyksmo ir jo vietoje atskleisdama komunistinės sistemos baisybes, vertybių sankirčio stokoja.

IV. Gyvenimo nelaime pagrįsta drama: «Gulbės giesmė»

Šia drama autorius lieka labai arti istorinės tikrovės, kuri apsprendžia net veikalo kompoziciją: šeši veiksmai rodo mums XVI amžiuje Barboros Radvilaitės ir Lietuvos-Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto santykius nuo to meto, kai abu tapo našliai ir, Radvilams tarpininkaujant, Barbora suartėja su Žygimantu. Regime Žygimanto pasipiršimą Barborai Radvilų rūmuose Vilniuje, paskui ją slapta susituokusią su juo ir gyvenančią Dubingių dvare; toliau išvystame Žygimanto kovą su Lietuvos-Lenkijos valstybės senatu, kuriame lenkai senatoriai, o ypač Lenkijos primas arkivyskupas Dzieržgovskis priešinasi slaptąsias vedybas pripažinti ir Barborą vainikuoti Lenkijos karaliene. Pagaliau primas nusileidžia, su juo ir senatas, tik Bona, Žygimanto italė motina, ir toliau dega baisia neapykanta Barborai, kaip savo rivalei, nes ji nori valdyti savo sūnų ir kartu šviesti karalienės motinos garbe. Meilė ir karalienės vainikas, deja, džiugina Barboros širdį trumpai: ji miršta netrukus po vainikavimo. Jos vėlė, iššaukta burtininko, liepia Žygimantui laikytis ištikimybės mirusiajai ir Katalikų Bažnyčiai. Giliame liūdesyje paskendęs, karalius išsiunčia savo trečiąją žmoną Kotryną Habsburgaitę, nepagimdžiusią jam trokštamo sosto įpėdinio, į Austriją ir ryžtas toliau gyventi krikščioniškai.

Tenka pripažinti, jog veikalą skaityti įdomu, nes jis atskleidžia gyvenimiškai patrauklią dviejų žmonių meilės ir garbės istoriją. Šioje istorijoje dramatinis įvykis yra duotas paties gyvenimo — ankstyva Barboros mirtis. Šia įdomybe autorius ir pasikliovė, nesistengdamas ieškoti stipresnės draminės įtampos. Jis šia pras-

me vien kopijavo paties gyvenimo pasiūlytą draminį įvykį. Todėl nenoromis prisimena Balio Sruogos prasmingas reikalavimas dramai būti bent pėda aukščiau gyvenimo tikrovės... Priešingu atveju ji tampa menka. Juk draminius charakterius ir individualybes galima sukurti kaip tik naudojantis šiuo didžiojo mūsų dramaturgo reikalavimu. Be to Sruogos «Milžino paunksmės» Jogaila, pavyzdžiui, būtų likęs blankiu charakteriu, autorius jį išgelbsti iš pilkumos, jam suteikdamas užuojautą sukeliančių karaliaus užkurio bruožų. Ar tikrai Jogaila buvo toks nelaimingas karalius užkurys, iš istorijos mes nežinome. Tokį jį padarė dramaturgas Sruoga, tai yra leistina meno kūrinyje. Tokių individualybių, ryškių kokiu nors charakteringu dvasios bruožu «Gulbės giesmės» autorius mums nedavė. Yra istoriškai paliudyta nepaprastai stipri meilė tarp Barboros ir Žygimanto. Betgi jos užuomazgos autorius visai nerodo. Barbora ir Žygimantas scenoje suvesdinami kartu, kai jau abu yra našliai, nors meilė tarp jų prasidėjo žymiai anksčiau. Našlių susitikimo scenos medinės, autorius neranda įsimylėjėlių dialogui jokio tikrai emocingo žodžio ir vaizdo, Žygimanto pasipiršimas Barborai šaltas ir bedvasis. Daugiau gilios meilės dramaturgas leidžia pujusti, kai Barbora, jau ištekėjusi, turi gyventi Dubingiuose be savo vyro. Bet ir čia kiek stipriau atskleistas meilės jausmas nerodo, kad meilė žėruoja Barboros dvasios gelmėje, kad ji persunkusi jos individualybę, kad ji yra jos gyvenimo tikslas. Didysis Barboros gyvenimo siekis — jos gulbės giesmė — yra užsidėti Lenkijos karalienės vainiką. Pavaizduotomis aplinkybėmis šis siekis turėjo pareikalauti iš Barboros nepaprastos energijos, sugebėjimo intriguoti, gudrumo. Viso to Barboroje nematyti. Jos priešai nusileidžia jai nežinia kodėl. Lenkijos vyskupų primas ją sutinka vainikuoti karaliene dėl kažkokio neaiškaus sentimentalumo, karštieji priešai senatoriai savo nuomones jos atžvilgiu pakeičia, nepateikdami jokių argumentų. Tokiu būdu Barbora yra autoriaus pavaizduota tokiu personažu, kuriame nežėri nei išskirtinė meilė, nei ją degina išskirtinis garbės troškulys; apie tai girdime daug žodžių iš autoriaus, bet jie nepajėgia sukurti individualaus charakterio.

Blankus lieka ir Barboros partneris Žygimantas, nors jo meilė Barborai labiau atskleista: ji eina beveik iki pamišimo, šaukiantis Barboros vėlės ir atstumiant Kotryną Habsburgaitę.

Man rodos, bus teisingai pastebėjęs A. Maceina, nagrinėjęs Griniaus dramas jam paminėti skirtame «Aidų» numeryje 1981 (būtent 6 nr.), teigdamas, kad didžioji autoriaus dramų silpnybė — vengti vertybių sankirčio. Ką tai reiškia? Maceinos manymu, gyvenime, net visoje būtyje, įvyksta drama, kai susikerta vertybės — net ligi susinaikinimo. Pavyzdžiui, pavydas yra lyg kokia meilės apsauga, bet, jei jis išauga iki žmogžudystės, sunaikina mylimąjį asmenį ir pačią meilę. Taip yra, sakysime, Šekspyro «Otelo» tragedijoje. Panašaus vertybių sankirčio «Gulbės giesmėje» nėra: ji teparodo Barboros Radvilaitės tragiką, kuri kyla iš nelaimės — ankstyvos jos mirties. Bet ar šitokio siužeto dramoje išvis vertybių sankirtis yra galimas? Atrodo, kad taip. Juk ar nebūtų buvę galima šita prasme dramą sukurti, rodant jaunuolio Žygimanto ištvirkėlišką gyvenimą ir jo vėlesnį pasikeitimą, kilniai įsimylint Barborą? Tai būtų gašlos nevertybės (kitais žodžiais — žemos vitalinės vertybės) sankirtis su kilnia meile. Žinoma, Griniui čia skersai kelio būtų stojęs jo įsitikinimas — esą gašlą ir seksą negalima estetiškai pavaizduoti, nes jie veikią tiek autorių, tiek skaitytoją, jiems teikdami seksinio pasitenkinimo.

Be abejo, «Gulbės giesmėje» yra puikių scenų, kurios autoriui labai pavyksta tiek teatrinio meno, tiek poetinės išraiškos prasme. Tokios skaitytoją ar žiūrovą sukrečiančios scenos yra, pavyzdžiui, du Barboros susitikimai su tirone Bona. Arba štai koks poetiškai vykęs Barboros monologas, žodžiai, pasakyti Žygimantui, nujaučiant savo artimą mirtį:

Sujaudino ištikimybė. Tavo nedalia.
Norėčiau būt arčiau tavęs, saulute,
O būsiu per toli. Sau kapo noriu tik
Tėvynėj, Vilniuje, kad prie šventų
Jo akmenų aš prisiglausčiau dulkele,
Kad į Vilnelę nuriedėčiau ašara tylia [38].

C.

ESTETIKA

Grinius yra **iki šiol vienintelis** lietuvis mokslininkas, kuris estetines pažiūras išdėstė ištisu veikalu. Šito nėra padarę dabartiniai literatūros mokslininkai ir kritikai nei Lietuvoje, nei išeivijoje. Tiek pirmieji, tiek antrieji yra prirašę knygų ir straipsnių literatūros klausimais apsčiai, sistemingo estetikos veikalo jų plunksna, deja, nepagamino. Net toks žymus filosofas **Vosylius Sezemanas** (1884-1963), skaitęs Lietuvos universitetuose Kaune ir Vilniuje estetikos kursus, jų veikalu neišleisdino. Tik po mirties jo darbai iš estetikos buvo surinkti į vieną veikalą ir Vilniuje išleisti atskira knyga, vardu «Estetika» (1970). Sezemanas pagal tėvą yra Suomijos švedas, o pagal motiną Rusijos vokietis, bet paskaitas skaitė ir rašė lietuviškai. Tat Grinius, estetikos veikalą «Grožis ir menas» išleisdinęs 1938 (II leidimas 1982), bent iki aštuntojo šio amžiaus dešimtmečio tikrai buvo vienintelis mokslininkas, savo pažiūras į meną ir literatūrą išdėstęs lietuviškai ištisu veikalu.

I. Grožio problema

1. Grožis subjektyviniu ir objektyviniu požiūriu

Veikalą «Grožis ir menas» autorius suskirstė į tris dalis: pirmojoje kalba apie **grožį** apskritai, antrojoje — apie **meno kūrinį,** trečiojoje — **apie meno kūrėją.** Grožio problematiką pradeda svarstyti, klausdamas, kas yra **grožis subjektyviniu požiūriu.** Čia visų pirma atmeta vadinamąją **Einfühlung** (įsijautimo) teoriją, kurios svarbiausias atstovas buvo vokietis J. Volkeltas (1848-1930). Pagal šią teoriją, mes perkelią savo jausmus į daiktus ir meno kūrinius ir paskui, juos ten suradę, džiaugiamės. Taigi išeitų, jog, pavyzdžiui, gotikos katedra džiaugiamės todėl, kadangi jos kolonų lengvame kilime aukštyn pajuntame savo pačių lengvumą, o, sakysime, ūkanotas rudens peizažas mums gali savo «sunkumu» patikti dėl to, kad mes tuo momentu esame liūdni. Iš tikrųjų, mano Grinius, taip nesą, nes daiktai ir meno kūriniai taip pat veikia mus. Gotikos katedra gali mus, «sunkius», nusiminusius, savo lengvumu nuteikti «lengvai», pakiliai, o rudens ūkanota gamta gali mūsų gerą nuotaiką sugadinti. Todėl **Einfühlung** teorija esanti klaidinga, «nes: 1. paneigia objekto savarankišką reikšmę estetiniame džiaugsme, 2. perdaug didelę reikšmę priskiria žiūrovo autoprojekcijai, 3. visai be pagrindo teikia subjekto ir objekto sąmonės sutapimą» [39].

Arčiau prie grožio pergyvenimo esmės prieinąs kitas žinomas vokiečių meno psichologas R. Müller-Freienfelsas (1882-1949). Pagal jį, estetinis pergyvenimas netarnaująs jokiam tikslui šalia jo paties: jo vertė glūdinti jame pačiame. Griniaus nuomone,

Müller-Freienfelsas betgi per plačiai aptariąs estetinį pergyvenimą, nes, pagal jį, ir mokslas bei religija, netgi sportas turėtų priklausyti prie estetinių pergyvenimų, kadangi šių sričių vertė taip pat glūdi jose pačiose. Todėl Grinius, kad ir pabrėždamas estetinio pergyvenimo savaiminę vertę, priima belgų estetikos specialisto Ed. de Bruyne'o (1898-1959) pažiūrą, pagal kurią «estetinis gėrėjimasis yra **nesuinteresuotas pažinimo veiklumas,** kuriame dalyvauja visos pažinimo galios» [40]. Šita prasme, nurodo autorius, mes gėrėsimės neestetiškai, jei, pavyzdžiui, Vilniaus katedra džiaugsimės kaip Dievo namais ar kaip mūsų krašto paminklu. Tik tuo atveju, «jeigu mes ja džiaugsimės kaip darniu statiniu, jei džiaugsimės pačiu katedros vaizdu, tik dėl to vaizdo percepcijos, visai nesirūpindami, kam ji tarnauja, mes gėrėsimės estetiškai, pergyvensime grožį» [41]. Tai reiškia, jog, daiktais estetiškai gėrėdamiesi, nesiekiame jokios naudos, nenorime jų įsigyti: mums užtenka to, kad juos pažįstame. Bet šis pažinimas nesąs grynai mokslinis-protinis, nei juslinis, — šie esą vienašališki. Estetiškai pažindami, išvengiame vienašališkumo tokiu būdu, kad į tikrovę įsiskverbiame tiesiogiai, t.y. «sintetiškai», arba **intuityviai.** Kitais žodžiais, intuityviai pažįstame tada, kai pažinimo akte dalyvauja «visas žmogus» su juslėmis, vaizduote, asociacijomis, jausmu, intelektu. Pagal tai, intuicija apibrėžiama šiaip: «juslių, vaizduotės ir intelekto sutartinis, jausmo lydimas veikimas, pažįstant konkrečią tikrovę» [42].

Estetinė intuicija retai kada esanti gryna, nes ją veikia stebimo objekto turinys, traukiąs į praktinę naudos sritį. Tokių mišrių estetinių jausmų autorius sumini grožybę, kilnybę, tragizmą, komizmą, sąmojų. Gryniausias estetinis jausmas esąs grožybė, kurią pergyvenant nesą nieko suinteresuoto: joje klestįs skaidriausias ir maloniausias tobulos harmonijos jausmas.

Neneigdamas subjektyviųjų pradų grožio pergyvenime, vis dėlto autorius mano, kad šis pergyvenimas «gal daugiau priklauso nuo stebimo daikto-objekto» [43]. Taigi norint išsiaiškinti, kas yra grožis, reikią klausti, kas jis yra **objetyviniu požiūriu.** Tam reikalui Grinius priima šv. Tomo filosofijos teiginį, kad kiekvie-

no daiktų pažinimo, vadinas, ir estetinio pergyvenimo, pagrindas yra **forma.** Pagal šv. Tomą, forma yra neatskiriamai sutapusi su daikto esme, kuri galinti būti pavadinta **idėja** plačiąja prasme. Todėl Grinius teigia: «Per formą intuicija pažįsta daikto esmę konkretybėje ir ta prasme jos šaltinyje džiaugiasi nesuinteresuotai. Taigi estetinis pažinimas, atsiremdamas į daikto formą, atsiremia drauge ir į jo esmę, arba idėją» [44].

Kai daikto idėja (esmė) tobulai sutampa su medžiaga, kurioje idėja realizuojama, tada šv. Tomas kalba apie **formos spindėjimą.** Šis spindėjimas **(splendor)** esanti pagrindinė formos žymė. Šalia jos forma, pagal Tomą ir kitus vidurinių amžių filosofus, regima ten, kur yra **tvarka,** o ši savo ruožtu reiškianti **vienybę** tarp įvairių elementų. Derinant įvairovę, forma siekiama **harmonijos,** arba **darnos, proporcijų, simetrijos** ir **integralumo** (atitikmens). Šias visas objektyvistines estetikos formines žymes autorius ne tik sumini, bet ir kiekvieną jų aprašinėja, reikšdamas dėl jų savo kritines pastabas, tačiau nė vienos jų iš esmės neatmesdamas.

2. Kritinės pastabos dėl grožio apibrėžties

Grožis yra vienas iš tų mūsų gyvenimo reiškinių, kuris žmogui amžiais kelia neramius klausimus, sunkiai surandant įtikinamus atsakymus. Tie klausimai kyla dėl būties slėpiningumo, nes, kaip jau mūsų kultūros grindėjai, graikų filosofai Platonas ir Aristotelis, įžvelgė, būtis mums savo uždarumą ir neprieinamumą atskleidžia tik truputį. Tą «būties truputį» minėti graikų filosofai pavadino **tiesa, gėriu ir grožiu.** Kitais žodžiais, kiekviena būtybė atskleidžia savo buvimu tam tikrą idėją (tiesą), ji kartu yra «gera» ir «graži». Akivaizdu, kad tai yra labai pozityvi, tiesiog optimistiška pažiūra į pasaulį ir gyvenimą. Jai labai tolimas ir svetimas mūsų dienų filosofinis ir praktinis nihilizmas, nepajėgiąs įžvelgti būtyje gilesnės prasmės, kuri graikams rodėsi apsireiškianti anomis trimis didžiosiomis vertybėmis.

Grinius savo samprotavimais apie grožį priima iš esmės grai-

kiškąją pažiūrą, tik ją perduoda žinoma šv. Tomo Akviniečio formule: grožis yra «substancinės ir akcidentalinės formos spindėjimas pro proporcionalias bei atbaigtas medžiagos dalis» [45]. Kaip jau žinome, šv. Tomui forma buvo tai, ką Platonas vadino idėja, o medžiagos proporcingumą ir atbaigtinumą jis priskyrė tam, ką mes šiandien vadiname meno veikalo forma. Šią grožio apibrėžtį, lietuviškai formuluotą St. Šalkauskio, Grinius papildo, kaip jau minėta, naujųjų laikų estetikos įžvalga, kad estetinis gėrėjimasis esąs intuityvus. Todėl galutinai duodama ši grožio apibrėžtis: «grožis yra estetinis gėrėjimasis, kyląs iš intuityvaus pažinimo to idėjos spindėjimo, kuris pasireiškia daikto formoje» [46].

Kas yra Griniui estetinis gėrėjimasis? Tai esąs nesuinteresuotas malonumo pergyvenimas [47]. Autorius niekur nemini, kad nesuinteresuotumas grožio pergyvenime yra iš Kanto estetikos paimta sąvoka. Šią sąvoką Grinius rado neotomisto Ed. de Bruyne'o samprotavimuose ir ją nekritiškai perėmė. Nekritiškumas pasirodo tuo, kad Grinius nepastebėjo, jog «nesuinteresuotas malonumas» yra priešingybė savyje. Juk kiekvienas malonumas yra «suinteresuotas», t.y. malonumas yra juslinis pergyvenimas, kurio neįmanoma «turėti», jam nepasiduodant, nuo jo kažkaip šalinantis, juo nesidomint, «nesiinteresuojant». Malonumas iš tikrųjų yra neatskiriamas nuo intereso. Nesidomėti, «nesiinteresuoti» malonumu todėl yra kažkas antžmogiška, mažiausiai antpsichologiška. Kantas veikale «Kritik der Urteilskraft» kalba apie grožį kaip «Wohlgefallen **ohne alles Interesse**» [48]. V. Sezemanas «Wohlgefallen» lietuvių kalbon taikliai išverčia «pomėgiu» [49]; visą Kanto teiginį apie grožį (kaip pačią pirmąją pagrindinę grožio žymę) lietuviškai jis perduoda šiaip: «**Gražu yra tai, kas sukelia nesuinteresuotą pomėgį**» [50]. Vartoti čia malonumo terminą buvo visiškai neįmanoma, nes Kantas, kaip ir Grinius, manė, jog grožis nieko bendro neturi su malonumo pergyvenimu: jis buvo jam **gryna dvasinė žiūra, arba kontempliacija.**

Apibrėžtyje esminę grožio žymę turėtų išreikšti «idėjos spindėjimas» (splendor). Kas jis yra? Grinius jį aiškina kaip tobulą

idėjos ir medžiagos būtybėje, daikte, meno veikale sutapimą, «kuris padaro... tokią sintetinę vienybę, kuri reiškia daugiau negu sudedamų elementų paprasta suma. (...) Tasai formos ar idėjos spindėjimas nėra šviesumas, aiškumas, suprantamumas. Tai nėra taip pat ir konstruktyvinis darnumas. Tai yra daugiau negu visa tai, nes ten, kur yra aiškumas, suprantamumas ir darnumas, nebūtinai yra spindėjimas. (...) Spindėjimas — tai gyvybinio ir dvasinio principo prasiveržimas būtybėse, tai kūrėjo sielos atošvaistė kūrinyje, — atošvaistė, kuri vienybės pradą-idėją padaro lyg gyvą medžiagoje. Štai kodėl tasai spindėjimas nesiduoda nei nuo daikto atskiriamas, nei sąvokomis griežtai nusakomas» [51]. — Šita ilgoka ištrauka, aiškinanti «idėjos spindėjimą», deja, nedaug ką mums paaiškina, nes spindėjimas apibūdinamas tik kaip kažkas daugiau nei dviejų elementų — idėjos ir medžiagos — suma ir kad jis neišsakomas sąvokomis. Taigi esame gramzdinami iracionalizman, kur loginės sąvokos neturi reikšmės. Grinius bus nepastebėjęs, kad šitoks iracionalizmas niekais paverčia jo pastangas grožį apibrėžti: jei pagrindinės grožio savybės (idėjos spindėjimo) negalima išreikšti sąvoka, tai jos neįmanoma panaudoti apibrėžtyje, nes šioje privalo būti tik «grynojo proto» sąvokos.

Tą pat reikėtų pasakyti ir apie intuicijos įvedimą apibrėžtin. Ji nėra mąstymo veiksmas. Jos visai nežinojo nei graikų filosofai, nei viduriniais amžiais šv. Tomas, bent ta prasme, kuria ji naudojama mūsų laikais. Intuicija yra naujųjų laikų atradimas, kurį padarė vadinamoji gyvenimo filosofija (Lebensphilosophie), kurios žymieji atstovai buvo Fr. Nietzsche, W. Dilthey ir H. Bergsonas. Įvesdamas intuiciją į grožio pergyvenimą ir jos terminą naudodamas grožio apibrėžtyje, Grinius «sumodernino» šv. Tomą, jį savotiškai «pataisė». Ši «pataisa» betgi nesiderina su tomizmu, kuris lieka graikiškojo mąstymo sferoje, t.y. graikiškajame racionalizme. Apskritai šitokios «pataisos» filosofinėse sistemose nepateisinamos, nes jos bando vien išorinėn vienybėn suvesti iš esmės skirtingų filosofinių sistemų pažiūras, nekreipdamos dėmesio į šiųjų skirtybes ir net priešingybes.

Matėme, kad Grinius, sekdamas savo gyvenamojo meto neotomistų pavyzdžiu (Ed. de Bruyne'u), į grožio apibrėžtį įrašė ir Kanto pažiūrą apie grožį; tik šiąją nesąmoningai iškreipė (vėl sekdamas Ed. de Bruyne'u), nes grožio pomėgį laikė malonumo pergyvenimu; vadinas, jis šv. Tomo pažiūrą į grožį «pataisė» net kantizmu...

Taigi Griniui nepavyko duoti tokios grožio apibrėžties, kuri būtų laisva nuo vadinamojo filosofinio sinkretizmo, t.y. bandymo tariamon vienybėn suplakti iš esmės skirtingas filosofines pažiūras grožio klausimu. Ypač nepavyko apibrėžtyje išaiškinti pagrindinės grožio savybės — vadinamojo «idėjos spindėjimo» meno veikale ar daikte. Šis «spindėjimas» paliko kažkas iracionalu, nes iš tikrųjų «idėjos spindėjimas» yra paimtas iš graikų mitologijos ir per Platoną patekęs į šv. Tomo grožio apibrėžtį. Juk argi neaišku, kad iš esmės «idėjos spindėjimas medžiagoje» išsako gryniausią platonizmą apie kažkokią «idėjų karalystę», iš kurios idėjos nusileidžia žemėn ir «medžiagoje» tik labai netobulu pavidalu įsikūnija? Taikant grožiui, betgi mitas kiek iškreipiamas, nes idėjos «medžiagoje» tobulai įsikūnijančios, t.y. su «medžiaga» sudarančios kažkokią vienybę. Žinoma, šią «tobulą vienybę» protingu būdu išsiaiškinti pasidaro dar sunkiau.

Taigi Griniui nepasisekė surasti specifinės grožio žymės, o be jos grožį apibrėžti yra neįmanoma. Tuo nereikia stebėtis, nes šitaip yra atsitikę su visais, kurie tik bandė grožį apibrėžti. Dėl to daugumas mūsų dienų estetikos specialistų mano, jog grožį vargu ar įmanoma apibrėžti. Vienas jų, analitinės estetikos atstovas, Morris Weitz, šitai yra išsakęs šiais žodžiais: «Estetikos teorijos uždavinys nėra sudarinėti apibrėžtis, kurios dėl loginių priežasčių pasmerktos nepasisekti» [52]. Weitzo nuomone, menas yra atvira struktūra, kurioje reikia ieškoti tam tikrų būdingų bruožų, labai įvairių ir nuolat su gyvenimu besikeičiančių. Mano įsitikinimu, grožis kaip vertybė yra statytina lygia greta šalia «amžinųjų» tiesos ir gėrio vertybių, kurias besikeičiantis gyvenimas išreiškia vis kitaip, nekeisdamas jų esmės.

Vienas žymiųjų pokario Vak. Vokietijos meno teoretikų Helmutas Kuhnas (1899) teisingai iškelia, kad menas yra egzistencialiai susijęs su religija, nes ji paprastai reikalauja dieviškąjį gėrį perteikti konkrečiu gražiu pavidalu. Todėl graikų ir vidurinių amžių meno bei grožio samprata negali apsieiti be mitinių religinių elementų, kurie, kaip matėme, labai ryškiai regimi grožio apibrėžty. Gal dar reikšmingesnė Kuhno įžvalga yra tai, kad jis meną neatskiriamai sieja su gyvenimu apskritai, o ypač su šventę, kaip vienu gyvenimo reiškinių [53]. Gyvenimas, pasak Kuhno, reikalaująs savo išraiškos; jis save išreiškiąs konkrečiais darbais ir veiksmais, kuriuos atlieka žmogus. Betgi kartu esą gyvenimiška, kad besidarbuojąs žmogus tarsi pakiltų aukščiau gyvenimo, kuris jį eikvoja ir alina. Šitas pakilimas ypač įvykstąs metu šventės, kurioje mes gyvenime atliktus darbus dažniausiai vertiname pakiliau, bent šiek tiek juos pagražiname, jų vertę permąstome ir vaizdingai perduodame. Šita prasme, pavyzdžiui, mes stengiamės didvyrį jam skirtos šventės metu išpuošti dar didesnėmis «gražiomis» dorybėmis, nei jis iš tikrųjų pasižymėjo, jam sukuriame sukaktuvinių švenčių proga literatūrinių kūrinių ar pastatom paminklų. Taigi galėtume su Kuhnu sutikti, kad, gyvenime negalėdami apsieiti be švenčių, tuo pačiu negalime apsieiti be meno ir grožio. Gal net būtų galima šią Kuhno pažiūrą pratęsti į praktinį kasdienį gyvenimą, kur mes nuolat kalbame apie grožį: apie gražią mergaitę, gražų jaunikaitį, bet ir apie gražią senutę; apie gražų šunį, gražią kėdę, gražų elgesį, net apie gražias laidotuves. Kai kurie mūsų skundžiamės negražia miestų architektūra ir gėrėmės patatais iš pereitų amžių, kovojame dėl jų atnaujinimo ir išlikimo. Mūsų butai neapsieina be gražių paveikslų pagal mūsų skonį ir meninę sampratą, be gražių baldų ir net gražios virtuvės... Šituo požiūriu grožis ir juo reiškiąsis menas tampa neatskiriama mūsų gyvenimo dalimi. Jie priklauso prie mūsų gyvenimo esmės. Man rodos, geriausią įrodymą, kad grožis ir menas yra esminė gyvenimo dalis, bent mums, lietuviams, pateikia mūsų dainos. Tai nėra perdėta. Be dainos mūsų gyvenimas yra tik **gyvaliojimas,** be gilesnės prasmes, be džiaugs-

mo ir skausmo išraiškos. Kuo labiausiai išsakome savo širdies skausmą, jei ne daina?

Vaduok mane, tėveli,
Išvaduok,
Nors ir palšus jautelius
Išparduok!

Kuo labiausiai išreiškiame savo džiaugsmą, jei ne daina?

Tu mano mergužėle,
Mergele lelijėle,
Tai aš tavim gėrėjaus,
Kai tu šienelį grėbei.

Kur dažniausiai keliame savo buities giliausius klausimus, jei ne dainoje?

Oi varge varge, vargeli mano,
Kada aš tave jaunas išvargsiu?!

Lietuvis savo gyvenimą, savo buitį išsako tam tikra grožio kategorija, kurią jis pavadino daina. Dainoje atsispindi lietuvio gyvenimo įvairovė, jo **visas** gyvenimas: visi jo darbai, visos jo būsenos, visi jo džiaugsmingieji ir liūdnieji įvykiai. Tai liudija dainų tematika, kurioje iškyla visi svarbesni darbai, šventės, vestuvės, laidotuvės (raudos!), senovinis tikėjimas, žaidimai ir juokai, žodžiu, — visa lietuvio buitis. Todėl dainą galėtume pavadinti lietuvio gyvenimo **sankaupa,** nes ji tarsi sukaupia, sutelkia įvairias jo buities apraiškas, atskleisdama **visą lietuvio gyvenimo gylį ir plotį.** — Daina yra buvusi gyvenimo sankaupa ne vien XVIII ar XIX amžiaus lietuviui artojėliui ir lietuvei audėjėlei, — ji tokia išliko kiekvienam lietuviui, norinčiam pilnai gyventi, iki šiol. Galbūt šiandien savo «banketuose» ar paprastuose išgėrimuose jau temokame, donelaitiškai tariant, vien «žviegti», bet vis tiek be to «žviegimo» negalime apsieiti, nes daina tebėra mūsų gyvenimo svarbioji dalis. — Kiti tautosakos žanrai — pasa-

kos, mįslės, priežodžiai — bei tautodailė ir liaudinės statybos menas tikriausiai tik dar pilniau atskleistų ir patvirtintų teiginį, kad lietuviui grožis ir menas yra dalis jo gyvenimo, kur sukaupta ir kur atsispindi patys reikšmingieji šito gyvenimo įvykiai ir darbai, tarsi dar sykį pakartoti ir sukilninti meniniais pavidalais.

3. Grožis ir menas

Savo estetikos veikale Grinius turi neišvengiamai kelti klausimą, koks yra meno santykis su grožiu. Ar menas, ypač dailusis, gali ar gal turi duoti grožio? Taigi dėl grožio mene yra įvairių pažiūrų. Jas apžvelgdamas, autorius visų pirma sustoja prie klasikinės krypties pažiūrų grupės. Šios krypties atstovai (tokie kaip Ad. Jakštas) iš meno kūrinio reikalauja grožio grožybės prasme, t.y. idealaus grožio; kūrinys turįs įgyvendinti «auksinę» proporciją, pusiausvyrą, simetriją, giedrą. Be abejo, Grinius atmeta pažiūrą, jog menas turi būti vien grožybinis, kaip jį suprato klasikiniai amžiai. Šitaip žiūrint į meną, iš jo reiktų išbraukti net tragediją ar komediją, nes jos nepaiso grožybinio meno reikalavimų.

Atmeta Grinius ir kraštutines pažiūras, kad menas turįs grožio mokytis vien iš gamtos ar grožio šaltiniu laikyti tik patį meną, gamtoje grožio išvis neregint. Pastarajai pažiūrai atstovavo italų filosofas B. Croce. Artimas Crocei yra ir prancūzų estetikas Ch. Lalo. Tik jam grožį kūrinyje nulemia technika, kuria galima ir negražius dalykus gražiai atvaizduoti. Griniaus nuomone, Lalo technikos reikšmę mene pervertinąs. Per menkai dėmesio į grožį mene kreipianti ir tam tikra vokiečių meno mokykla, kurios žymiausi atstovai yra buvę W. Wotingeris, R. Hamannas, K. Fiedleris ir kiti. Šiai mokyklai yra artimi ir minėtasis Lalo bei Ed. de Bruyne'as, skelbę anestetinę tezę: menas dažnai tarnaująs ir neestetiniams tikslams, kaip religiniams ar kolektyviniams jausmams sukelti. Grinius, apžvelgęs minėtus ir kai kuriuos kitus estetikus, duoda šitokią meno grožio apibrėžtį: «me-

no grožis yra žmogaus individualios technikos sukurtose daiktinėse formose žmogiškai vertingos idėjos spindėjimas, kuris, intuicijos suvoktas, teikia estetinį pasigėrėjimą» [54].

Reikia pabrėžti, kad Grinius apibrėžtyje teisingai iškelia meno kūrinio technikos reikšmę, nes ja, be abejonės, kaip tik pasirodo specialus kūrėjo sugebėjimas, kuris jį didele dalimi ir padaro menininku. Kitoms apibrėžtyje naudojamoms sąvokoms (idėjos spindėjimas, intuicija, estetinis gėrėjimasis), be abejo, galioja tai, kas apie jas buvo pasakyta anksčiau, vertinant grožio apibrėžtį. Atskirai reikėtų pasisakyti dėl apibrėžtyje randamos «žmogiškai vertingos idėjos», bet tai bus padaryta skyriuje «Teorinės kritikos esmė: estetinė intuicija, pasaulėžiūriškumas, krikščioniškasis humanizmas, integralinis metodas».

Grožis, kaip jau buvo užsiminta, yra didelė paslaptis. Su tuo sutinka ir Grinius, šią pažiūrą perėmęs iš neotomisto filosofo J. Maritaino. Tik visa bėda, kad Maritainas, kaip įprasta neotomistams, neišsivaduoja nuo graikų mitologijos, nes grožio paslaptį regi «formos spindėjime». Tuo grožio paslaptis tik padidinama. Bet teisingai Grinius kartu su Maritainu teigia, kad grožis yra dvasios apraiška, o dvasia visada lieka savo gelme paslaptis. Prie šitos gelmės galima tik artintis, ją pasiekti neįmanoma. Maritainas dvasios reiškinius sieja su religija, su Dievu. Sekdamas juo, ir Grinius grožį kildina iš religijos, iš Dievo. Tokios pažiūros, be abejo, buvo ir didieji graikų filosofai Platonas bei Aristotelis, ir šv. Tomas, ir mūsų Ad. Jakštas, ir St. Šalkauskis. Tuo reiškiasi Griniaus filosofinė pasaulėžiūra, kurioje pagrindinis vaidmuo priklauso religijai. Grinius yra visų pirma ir labiausiai **homo religiosus** senąja tradicine prasme, nes ir estetinės jo pažiūros yra palenktos religinėms tiesoms. Kaip ir daugelis jo laiko tikinčiųjų inteligentų, jis laikėsi įsitikinimo, paremto tuometinių katalikų teologų ir filosofų, kad yra hierarchija vertybių tvarkoje: tiesa ir gėris yra aukštesnės vertybės už grožio vertybę. Šis įsitikinimas jam atrodė privalomas katalikui literatūros kritikui. Dėl jo teks pasisakyti kalbant apie Griniaus literatūrinės kritikos kriterijus.

Tebūnie šitoje vietoje perduota A. Maceinos nuomonė apie

J. Griniaus, kaip literatūros kritiko ir estetikos specialisto, santykį su poezija. Iš jos kaip tik matyti, kad estetinės vertybės Griniaus kritikoje ir estetikoje niekad nepersvėrė: priėjimas prie jų visada buvo lydimas įvairių kitų interesų, ypačiai religinių:

"Pirmasis mano susitikimas su dr. J. Grinium buvo **viešas:** jis įvyko Lietuvos universiteto salėje daugiašimtės publikos akivaizdoje. Mat 1929 metų pavasarį J. Grinius gynė disertaciją **O.V. Milašius – poetas** (Kaunas, 1930). Šios disertacijos pradininkas ir pagrindinis jos vertintojas (vokiečiai tartų «Doktorvater») buvo prof. J. Eretas. Ašen anuo metu buvau tik antrojo semestro studentas, studijuojąs lietuvių ir vokiečių literatūras ir lankąs prof. Ereto germanistikos seminarą. Iš šio seminaro dalyvių Eretas parinko tris studentus (tarp jų ir mane), davė jiems persiskaityti Griniaus disertacijos rankraštį ir kiekvienam nurodė **atžvilgį,** kuriuo vadovaudamiesi jie gynimo metu turėjo padaryti Griniaus darbui atitinkamų priekaištų. Mano atžvilgis buvo: **aplinkos įtaka literatūrai** — maždaug pagal J. Nadlerio metodą. Savo pastabas susirašiau ir, pasibaigus oficialių oponentų kalboms, jas viešai salėje nuo estrados perskaičiau, prikišdamas Griniui, esą jis savo disertacijoje per maža atsižvelgęs į aplinkos įtaką Milašiaus poezijai.

Ką į tai atsakė anuomet pats J. Grinius, jau yra išdilę iš atminties. Tačiau neišdildomai yra likę širdyje prof. St. Šalkauskio žodžiai, tarti man privačiai po gynimo: «Tamsta paskelbei tikrą literatūrinį sociologizmą! Jei Tamsta iš tikro tiki, ką kalbėjai, tai Tamsta eini visiškai klaidingu keliu». Teisinausi, gavęs šį 'uždavinį' iš aukšto. Tačiau, matyt, mano priekaištas buvo tiek stipriai formuluotas, jog Šalkauskis jo nė vėliau nepamiršo, dažnokai man jį primindamas: «Ką Tamsta tada kalbėjai apie Griniaus disertaciją, buvo grynas literatūrinis sociologizmas».

Nūn, žvelgiant atgal į aną menką įvykėlį, atsitikusį prieš pusšimtį metų su viršum, kažkaip iškyla aikštėn **dialektinė** jo prasmė: ne aš nuėjau literatūrinio sociologizmo linkme, o dr. J. Grinius. Juk jau pačios Griniaus darbo temos pasirinkimas buvo **sociologinis.** Grinius nagrinėjo O.V. Milašiaus poeziją, anuo

metu net ir Prancūzijoje menkai težinomą bei vertinamą, ne dėl jos pačios, o dėl to, kad Milašius prisipažino esąs **lietuvis.** Kitaip tariant, **ethne,** ne **poiesis** buvo Griniaus darbo gairė. Ir ši gairė liko visą Griniaus gyvenimą kaip vedamoji jo kritikos darbų linkmė. **Kito** tik jos išvaizda: vietoje 'ethne' stojo kartais 'ethos', kartais 'eidos', kartais 'religio', tačiau niekad ne 'poiesis' savyje. Kun. dr. J. Prunskio žodžiai, parašyti Griniaus nekrologe, gražiai apibūdina anos gairės persvarą: 'Dr. Jonas Grinius buvo vienas iš mūsų tautos pirmaujančių estetų, tačiau jo pasaulėžiūrinis ištikimumas religinei tiesai turbūt teikė pirmenybę ir prieš estetinę tiesą' («Draugas» 1980 m. lapkr. 22 d., kult. priedo p. 3). Tai patvirtina ir ginčas, ėjęs «Tėviškės žiburiuose» meno ir moralės klausimu (1979 m.)" [55].

II. Meno ir literatūros kūrėjai bei kritikai

Palietęs pagrindinius Griniaus teiginius apie grožį, paskui apie meno kūrinį, šiek tiek sustosiu prie trečiojo «Grožis ir menas» veikalo skyriaus, pavadinto «Meno kūrėjas». Dėl to, kad čia sprendžiamos problemos yra konkrečios ir iš dalies aktualios.

Pritardamas minėtam meno psichologui Müller-Freienfelsui, autorius teigia, kad kūrėjas, net menininkas genijus, iš esmės nesiskiriąs nuo paprasto meno vartotojo, nuo paprasto skaitytojo ar žiūrovo. Menininką nuo eilinio meno vartotojo laipsniškai skirią tik trys dalykai: **objektyvuojanti intuicija, spontaniškas linkimas į išraišką ir formų meilė bei sugebėjimas jas kurti** [56].

Menininkas pažįstąs intuityviai, t.y. jis nesvarstąs ir nesamprotaująs, o «instinktyviai dėl simpatijos konkretiems dalykams ir jų individualumui įžvelgia ir jaučia jų esmę» [57]. Būdinga, kad čia Grinius intuiciją visai nelauktai supranta labiau kaip instinktą, o ne kaip sintetinę visų žmogiškųjų galių santalką, vyraujant jausmui. Šitaip intuiciją jis apibrėžė, svarstydamas grožį subjektyviniu požiūriu. Intuicijos kone sutapdinimas su instinktu yra būdingas nemokslinei pažiūrai. Vis dėlto ši intuicija yra **objektyvuojanti,** nes menininką pakelianti aukščiau jo praktiškojo aš ir jį «apgyvendinanti» objektyviame estetiniame pasaulyje. Menininke tokiu būdu atsirandą lyg du žmonės, kurių vienas yra pririštas prie tikrovės, o antras gyvena nerealiame estetiniame pasaulyje: juo džiaugiasi, net savo abejones ir kančias pergyvendamas ramiai, olimpiškai. Šis sugebėjimas atsitraukti nuo savojo

praktiškojo aš rašytoją, pavyzdžiui, įgalinąs aprašyti jausmus, kurių jis pats niekad nepergyveno.

Ir turėdami jautrią intuiciją, daugelis žmonių negali atsiplėšti nuo savojo praktiškojo aš ir tuo negali savo pergyvenimų objektyvuoti, į juos pažvelgti nesuinteresuotai, t.y. estetiškai. Net ir pasižymint objektyvuojančia intuicija, netampama kūrėju, — mano Grinius, — jei neturima **polinkio į spontanišką išraišką.** Šis polinkis esanti antroji menininko žymė. Tai reiškia, jog kūrėjas yra tarsi verčiamas save išsakyti. Jam tai būtinybė.

Menininkas linksta save išsakyti dailiai. **Jausti ir kurti dailią formą** esanti trečioji pagrindinė menininko savybė. Grinius pabrėžia, kad menininkas veikalo idėją turi ne iš anksto ir taip pat ne iš anksto galvoja apie jos išraišką dailia forma. Jis jaučiąs idėją išraiškoje ir formoje ir intuityviai žinąs, kaip, t.y. kokia forma, savo pergyvenamąją idėją įgyvendins. Šita prasme Grinius tvirtina, jog, pavyzdžiui, dramaturgas, turėdamas būsimos dramos idėją, jau kartu regi jos veikėjus kalbančius scenoje. Tai reiškia, kad vaizduotės ir asociacijų dėka menininkas idėją pergyvena kaip materialią konkretybę. «Pačioje koncepcijos pradžioje idėjos nėra atskirai nuo formos, bet jau ir tada ji yra pergyvenama materialioje individualioje formoje» [58], — pabrėžia kritikas.

Iš esmės Grinius į meno kūrėją žiūri pro savo pagrindinių teorijų apie meną ir grožį akinius. Betgi būdinga jo pažiūra, jog menininkas kūrimo metu savo dvasioje kūrinį pergyvena kaip visumą, neskaldydamas jos į idėjinius ir forminius pradus. Tai labai teisinga pažiūra. Todėl tenka nustebti, kad Grinius visai kitaip šituo klausimu pažiūri į kritiką. Šis visų pirma turįs ieškoti kūrinyje idėjos ir tik po to kreipti dėmesį į formą. Tokią nuomonę jis yra labai aiškiai išsakęs polemikoje su D.J. Valiukėnaite dėl formalinės ir integralinės kritikos: «...kritikui rūpestis forma ir jos analize stovi antroje vietoje. Jei sintetinė įžvalga jam pasakė, kad literatūros kūrinys tėra menkaprasmis, humanistiniam kritikui kūrinio formos ypatybės visai neįdomios» [59]. Tai išplaukia iš Griniaus įsitikinimo, kad estetinės vertybės nėra aukščiau-

sios, aukščiau jų stovinčios intelektinės (tiesos) ir moralinės vertybės. (Šitai minėtoje polemikoje brėžte pabrėžiama.) Betgi Griniaus samprotavimuose apie meno kūrėją palieka ir aiški prieštara. Kaip netrukus matysime, jis kritikus pastato lygiomis su menininkais kūrėjais. Tad turime pagrindo klausti, kodėl menininkas kūrėjas kūrimo metu pergyvena idėjos ir formos vienybę, o kūrėjas kritikas ją turi išardyti dėl anos nepajudinamos vertybių hierarchijos. Ar šituo nelygiu menininko-kūrėjo ir menininko-kritiko vertinimu Grinius neatkrinta į platoninį dualizmą, kurio jis rodėsi išvengęs, kai teigė idėjos ir formos vienybę menininko dvasioje kūrybos metu?

Dualistinis platonizmas visu ryškumu išnyra ir kūrybos apibrėžtyje: «...dailiąja kūryba vadiname kiekvieną veiksmą, kuriame žmogus individualiomis technikinėmis priemonėmis veikia medžiagą, kad realizuotų joje žmogiškai vertingą idėją» [60]. Taigi tai, kad menininkas kurdamas pergyvena išraiškos (technikos bei formos) ir idėjos vienybę, kaip teigė Grinius anksčiau, visai neminima. Šitai galėtų rodyti, kad autorius rašė estetikos veikalą kiek skubėdamas, nes neišlygino akivaizdžių prieštarų.

Kūrybos vyksme žaviausiu ir maloniausiu momentu Grinius laiko įkvėpimą. Jo momentu idėja įsikūnijanti konkrečiu vaizdu: «...centralinis įkvėpimo momentas kaip tik ir yra idėjos suspindėjimas konkretaus vaizdo arba vieningo vaizdų komplekso forma, kurioje intuicija pažįsta idėjos pirmykštį nepaliestą spindesį» [61]. Dualistinė platoninė pažiūra į kūrybą čia vėlgi pasireiškia minėtu graikiškuoju mitu, iškeliant idėjos spindesį, tarsi tai būtų savaime suprantamas dalykas. Apskritai kūrybą Grinius laiko sutelktiniu sintetiniu veiksmu, kuriame dalyvauja visos žmogiškosios galios: «Iš tikro meno kūryboje veikia visas žmogus su pasąmonio ir sąmonės gyvenimu, o šiame svarbiausias vaidmuo tenka intuityviniam jausmui arba jausminei intuicijai» [62]. Netrukus matysime, kad ir literatūros kritikai, vertindami literatūros kūrinius, Griniaus nuomone, vadovaujasi ta pačia intuicija, kuri veikia ir meno kūryboje. Iš esmės menininkai nesiskirią nuo paprasto žmogaus, — kartoja Grinius. Jie pasižymį tik didesniais

sugebėjimais: «Kad ir kaip įvairūs ir skirtingi bebūtų, jie visi pasižymi aukštesniu objektyvuojančios intuicijos laipsniu, spontaniškesne išraiška ir formų meile bei sugebėjimu jas kurti» [63].

«Grožio ir meno» veikalo antrajai laidai Grinius savo mirties metais parašė specialų skyrių apie meno ir literatūros kritikus. Tai išplėstas ir papildytas jo straipsnis ta pačia tema pokario «Aiduose» [64].

«Kritika visada buvo dailiojo meno ir literatūros palydovė. Senovėje ji buvo net vadovė rašytojams» [65], — pradeda skyrių autorius. Tai parodo, kokią didelę reikšmę jis priskiria kritikai, kurios autoritetas ėmęs nykti tik nuo XVIII amžiaus, kai romantikai suabejojo N. Boileau (1636-1711) išmintimi. Bet kritikos reikšmė tuo nebuvusi sunaikinta, vien nustojusi nelygstamumo. Grinius visų pirma kelia kritikų prigimties klausimą. Jie esą labai panašūs į rašytojus. Panašumas pasireiškiąs tuo, kad kritikas «turi jautrią objektyvuojančią intuiciją (įžvalgą), kuri be svarstymų jam atskleidžia kūrinio... estetinę vertę» [66]. Šią vertę jis suvokiąs «originalioje kūrinio formoje», ją pamildamas dėl jos pačios kūrinio konkretybėje.

Tenka trumpam nutraukti Griniaus minčių perdavimą ir pastebėti, kad jis čia netampa «formalistu» modernia šito žodžio prasme; formos terminas čia vartojamas šv. Tomo prasme: forma suprantama kaip įgyvendinta idėja.

Objektyvuojanti įžvalga padedanti kritikui įsijausti į kūrinio įvairių garsų, spalvų derinius ar įvairių veikėjų psichiką. Be abejo, kritikas neišvengiąs subjektyvumo, betgi džiaugsmas svetimu kūriniu verčiąs jį atitrūkti nuo savo asmens ir tapti objektyviu. Objektyvumu kaip tik pasireiškiąs kritiko kūrybingumas. Kritikas pasižymįs spontaniška išraiška, kuri verčianti jį, kaip ir kiekvieną menininką, pasisakyti. «Todėl tikras kritikas negali nerašyti ir nekalbėti, kaip negali nekurti nė tikras poetas, kompozitorius, dailininkas, nors jo kaimynai iš 'tokių nepelningų' darbų šaipytųsi» [67].

Objektyvuojančia įžvalga ir spontaniška išraiška kritikas priartėjąs prie rašytojų, bet jis tolstąs nuo rašytojų, atsisakyda-

mas šiųjų konkrečios formos (vaizdų, personažų ir t.t.). Kritikas ne konkretizuojąs ir ne detalizuojąs, o analizuojąs, schematizuojąs, apibendrinąs, sprendžiąs: jam nėra privaloma įtaigi forma, žadinanti vaizduotę ir jausmus, tokia būtina rašytojui. «Kritika pratęsia kūrinį į sąvokinę plotmę», — cituoja autorius A. Maceiną [68]. Tuo kritikas darąsis panašus į mokslininką, kuris «kūrinio sužadintą patirtį... analizuoja, stengdamasis suvokti, kiek ji teisinga, kiek ji atitinka kūrinio vidinius duomenis» [69]. Kritikas kartais einąs sociologo ar istoriko pareigas, kai stengiasi suvokti kūrinio tikslą, jo originalumą, priemones tikslui pasiekti. Kūriniui suprasti kritikas gilinasi ir į autoriaus gyvenimą, į laiko idėjas ir madas. Tokiu būdu kritikas surenka daugybę sociologinių, istorinių, psichologinių bei idėjinių duomenų, kurie paveikė rašytoją, ir visa tai susistemina ir analizuoja, kaip tai daro ir humanitarinių mokslų atstovas. Vis dėlto ir savo darbo metodu, ir to darbo galutine forma, kuri esanti tam tikra grožinės protautinės prozos rūšis, kritikas netampąs mokslininku.

Kaip tik XIX amžiaus antrosios pusės pozityvistai, norėję literatūros ir meno kritiką padaryti mokslu, įrodę, kad tai neįmanoma. Štai vienas žymiausių to amžiaus meno istorikų Hypolite Taine'as (1828-1893) parodęs, kad jo metodas labiausiai pritaikomas tiriant meno ir literatūros praeitį. Jis kaip tik netinkąs literatūros ir meno kritikai, kuri visų pirma domisi dabarties meniniais faktais. Šita prasme esąs teisingas A. Maceina, rašydamas, kad visa kritikos esmė glūdinti dabartyje: «Kritika eina šauklio pareigas literatūros rūmuose» [70]. Taine'as per daug pabrėžęs ir aplinkos veikmę mene; kritika visų pirma turinti kreipti dėmesį ne į aplinką, kuri formuoja kūrėją, o į patį kūrinį ir jo žmogiškąją bei estetinę vertę. Pagaliau pati silpniausia Taine'o pozityvistinės kritikos vieta esąs determinizmas, t.y. kad kūrėjo talentą nulemia rasė, aplinka ir istorinis momentas. Tai hipotezė, kurią mūsų dienų mokslas ir filosofija atmetą.

Savo «Meno filosofijoje» kalbėdamas apie idealą, Taine'as nujautęs, — mano Grinius —, kad jis priartėjęs prie filosofijos, nes apie idealą tegalima kalbėti filosofijoje, o ne moksle. — Kad

literatūros kritikai esą daugiau filosofai, o ne mokslininkai, lietuviams parodęs J. Girnius, padėjęs sukurti vadinamųjų žeminiukų srovę. Jis parašė ilgoką įvadą «Žemės» (1951) antologijos įžangoje, surasdamas to meto penkių jaunųjų lietuvių kūryboje bendrą filosofinę jungtį: tie penki poetai kelią žmogaus žemėje problemą. Panašiai į kritiką žiūrįs ir A. Maceina, nes teigia: «kritikas savo esmėje visados yra literatūros ir meno filosofas» [71]. Artindamas kritiką prie filosofo, Grinius stipriai pabrėžia pasaulėžiūrinių principų vaidmenį, kūrinį vertinant: «Kaip filosofui intelektualinė įžvalga, pasaulėžiūriniai principai ir filosofinis mąstymas turi lemiamos reikšmės svarstymuose apie būtybes ir būtį, šitaip arba panašiai kritikui, atskleidžiant kūrinių esmę, prasmę ir vertę, lemiamos reikšmės turi tiesioginės sintetinės (kitaip estetinės) įžvalgos duomenys ir pasaulėžiūriniai-filosofiniai principai, kurie kritiko sąžinei padeda nuspręsti estetinių faktų vertę» [72]. Šią įžvalgą kritikas turįs tikrinti, kūrinius analizuodamas bei papildydamas pagalbiniais faktais iš psichologijos, sociologijos ir kitų humanitarinių mokslų, «kol pagaliau nusprendžia apie kūrinio... estetinę, moralinę, religinę, visuomeninę ir kitokią vertę pagal tą vertybių skalę, kokią jis turi susidaręs savo sieloje» [73]. Taigi surinkęs visus minėtus faktus, «kritikas pradeda interpretuoti kūrinį... savo pasaulėžiūrinių-filosofinių principų šviesoje, kol nusprendžia kūrinio... vertę, stengdamasis atskleisti to ar kito autoriaus kūrybinį veidą» [74].

Šitos gausios citatos tam, kad autentiškai išryškėtų du pagrindiniai dalykai: 1. **J. Grinius, vertindamas literatūrinius bei apskritai meno kūrinius, lemiamai vadovaujasi pasaulėžiūra;** 2. **kritikas, jo nuomone, nustato ne tik estetinę kūrinio vertę, bet ir moralinę, religinę, visuomeninę.**

Kritiko uždavinius ir literatūros kritikos esmę Grinius paliečia ir straipsny «Rašytojo laisvė ir įsipareigojimai» («Aidai», 1948, Nr. 15). Jame pasisako prieš komunistinę ir egzistencialistinę meno ir literatūros sampratas; prieš pirmąją — dėl meno pajungimo partijos tikslams, prieš antrąją — dėl laisvės suabsoliutinimo, atmetant sąžinę ir žmogui įgimtą etiką. Atrodo, tole-

ruodamas ir nekrikščioniškas pasaulėžiūras, Grinius skelbia, kad rašytojas «gali kelti visokias idėjas, spręsti visokias problemas, vaizduoti visokius personažus su jų mintimis, jausmais, aistromis ir veiksmais, jis gali parodyti ir dorybes, ir ydas, ir nuodėmes, jis gali rodyti ir grožybes, ir bjaurybes, ir baisybes, jis gali atskleisti visokiausią tikrovę, net su pikto ir nuodėmės vyravimu, jis gali vartoti visokias išraiškos ir vaizdavimo priemones, gali dalyvauti visokiose literatūros srovėse — ir realistuose, ir siurrealistuose, — bet viena sąlyga, — kad jo kūriny būtų nujaučiamas pasisakymas arba liudijimas už gėrį, kitaip sakant, kad blogybė ir nuodėmė yra nuodėmė, o gėris visada pasilieka gėriu»[75].

Pasisakydamas prieš egzistencialisto J.P. Sartre'o nuomonę, jog rašytojas negalįs iškilti virš savo laiko lygio, Grinius pabrėžia, kad jis turi sugebėti išsinerti iš gyvenamojo laiko aktualijų ir jo įvykiuose ir reiškiniuose suvokti bendrai žmogiškąją problematiką, vedančią į metafiziką. Tokiu būdu kelti metafizinę ir bendrai žmogiškąją problematiką Grinius laiko svarbiausiu kiekvieno rašytojo, ypač krikščionio, jei jis nori būti didelis, uždaviniu.

Perdavus Griniaus pažiūras į literatūros kritiką, tenka pasisakyti 4 klausimais, kurie, man rodos, yra šiose pažiūrose pagrindiniai: 1. dėl kritikos, kaip objektyvuojančios intuicijos, 2. dėl kritiko ir rašytojo pasaulėžiūros, 3. dėl reikalavimo grožinės literatūros veikale kelti bendrai žmogišką problematiką, susijusią su antgamte (metafizika) ir 4. dėl to, kad kritika nustato ne tik estetinę, bet ir moralinę, religinę bei visuomeninę kūrinio vertę.

III. Teorinės kritikos esmė: estetinė intuicija, pasaulėžiūriškumas, krikščioniškasis humanizmas, integralinis metodas

Tenka kiek nustebti, kad Grinius pagrindine kritiko galia, vertinant literatūrinį kūrinį, laiko intuiciją. Gaila tik, kad jos įsakmiau neapibrėžė. Tai palyginti moderni sąvoka, kilusi iš vadinamosios gyvenimo filosofijos (Lebensphilosophie), kurios žymiausi atstovai buvo vokiečiai F. Nietzsche ir W. Dilthey bei prancūzas H. Bergsonas. Šie filosofai buvo geroki iracionalistai, pasisakę prieš proto pervertinimą filosofinėje problematikoje. Grinius betgi visa savo prigimtimi stovėjo arčiau to žmogaus tipo, kuris visų pirma ir daugiausia atsiremia proto įžvalgomis ir sprendimais. Tad jo intuicijos sampratoje turėjo vietos rasti ir protas. (Intuicijos artinimas prie instinkto bus greičiausiai įvykęs atsitiktinai, norint pabrėžti intuicijos iracionalumą.) «Racionalistinė» intuicijos samprata yra artima H. Bergsonui, kurį Grinius, prancūzų kultūros auklėtinis, tikriausiai skaitė. Šitaip intuiciją buvo supratę ir kiti filosofai bei meno teoretikai, kaip J. Maritainas, Ed. de Bruyne'as ir B. Croce, iš kurių Grinius yra pasiėmęs pagrindines estetikos sąvokas. Minėtame Griniaus straipsnyje («Aidai», 1952, Nr. 3) duodamas paaiškinimas apie intuiciją taip pat įima į jos sąvoką protą, nors šio termino jis ir nepanaudoja: kritikas žvelgiąs į kūrinį sintetiškai, ir tai turį reikšti — visomis pažinimo galiomis, nuspalvintomis jausmų. Kad «pažinimo galia» visų pirma yra protas, savaime suprantama. Fenomenologai filosofai (M. Scheleris ir kiti), ryškindami sintetinę žmogiškųjų galių veikmę pažinimo vyksme, vartoja ne intuicijos, o esmėžiū-

ros terminą (Wesensschau). «Racionalistui» Griniui gal ir būtų geriau tikęs šis terminas, tik jis vėl būtų buvęs per filosofiškas. Estetikoje juk daug labiau įsipilietinęs intuicijos terminas, kurį Grinius ir pasirinko, dėl to kartais prie jo pridėdamas ir epitetą «estetinė». Šita prasme intuicija, kaip jau minėta, apibrėžiama kaip «juslių, vaizduotės ir intelekto sutartinis, jausmo lydimas veikimas, pažįstant konkrečią tikrovę» [76].

Šitaip suprastos intuicijos sąvoką naudoja visi vadinamųjų dvasios (humanitarinių) mokslų atstovai. Griniui beliko bandyti atskirti estetinę intuiciją nuo intuicijos apskritai. Šitame bandyme kaip tik iškyla Griniaus «racionalizmas». Mat jis priskiria intelektui (protui) galią intuiciją padaryti estetinę. Pagal jį, moksliniam reikalui protas gaminąs sąvoką ar įžvelgiąs esmę, atsitraukdamas nuo daikto konkretybės. Estetiniame intuityviniame pažinime protas įžvelgiąs esmę per daikto konkretybę. Visa tai lai paaiškina ilgesnė ištrauka iš veikalo «Menas ir grožis»: «...estetinį džiaugsmą padaro galimą ir ypač malonų tas pats intelektas, nes jis yra pažinimo galia per excellence, dvasingiausia ir laisviausia galia. Kaipo tokia ji mažiausiai yra susieta su biologine ir praktiška būtinybe. Tuo tarpu, kai juslės visada yra nukreiptos į praktiškumą, į naudą ir tenkina žmogaus linkimus, norus, geismus, instinktus, intelektas gali atsitraukti nuo tarnavimo šitiems reikalams; jis gali pasitenkinti tik pačiu pažinimu, pačiu suvokimu esmės individualioje konkretybėje, jis gali lyg atsigrįžti į save ir pažinti savo paties pažinimą. Grynai juslinis pažinimas vis tarnauja kam nors; tik intelektinis pažinimas gali niekam netarnauti arba pasilikti savo paties tarnyboje — pažinti dėl paties pažinimo. Taigi ne kas kitas, o tik laisvas intelektas padaro intuiciją estetinę, t.y. atsietą nuo naudos tikslų» [77]. — Iš citatos matyti, jog Griniui yra visiškai svetima filosofų fenomenologų (Husserlis, Scheleris) įžvalga, — jis jos nežinojo, — kad jausmas (jis citatoje net visai neminimas) turi vadinamojo **intencionalumo,** t.y. tai, jog ir jis (ne tik protas) gali «manyti» tam tikrą objektą ir jį «išsakyti». Taigi ir jausmas gali būti tam tikra pažinimo galia. Ar nebūtų buvę taikliau ne protui, o jausmui

duoti pirmenybę estetinėje intuicijoje? Bet, matyt, šitoks «iracionalizmas» Griniui buvo visai neįmanomas, nes ir jo ryšium su tuo cituojamieji autoriai (J. Volkeltas, J. Maritainas, A. Jakštas) estetiniame pažinime aiškiai teikė pirmenybę intelektui. Ir kita priežastis bus nulėmusi Griniaus estetinės intuicijos «racionalizmą». Tai objektyvinė grožio samprata, pagal kurią, kaip žinome, grožis yra idėjos spindėjimas per išorinę formą. Pagrindinė sąvoka šitoje grožio apibrėžtyje yra idėja, kuri, savaime suprantama, yra intelekto «gaminys». O pažinti intelekto «gaminius», be abejo, tėra galima tik juo pačiu, intelektu... Dar kartą aiškėja, kokios lemiamos reikšmės Griniaus pagrindinėms estetinėms pažiūroms turėjo tomizmas ir per jį platonizmas.

Ką manyti dėl Griniaus reikalavimo, kad kritikas turi turėti pasaulėžiūrą? Iš esmės reikia su juo sutikti. Tiesa, vadinamieji laicistai, liberalai, ar kaip juos ten bevadinsi, populiarūs gyvenamuoju laiku, tiesos, tuo pačiu pasaulėžiūros ieškojimą visą gyvenimą laiko lyg ir būtinybe ir bet kokį jos suradimą, t.y. apsisprendimą už tam tikrą pasaulėžiūrą, nusidėjimu. Tokia pažiūra dažnu atveju priima reliatyvizmą galutine išmintimi, tapdama irgi pasaulėžiūra, neigiančia tiesą. Kadaise Juozas Girnius teisingai apibūdino tokius «tiesos ieškotojus» šiais žodžiais: «Tiesos ieškojimas vyksta visą žmogaus gyvenimą, nes tiesa... skleidžiasi žmogui visa jo minties ir gyvenimo patirtimi. Bet kaip tik todėl tiesos ieškojimas nevyksta lyg vis liekant tuščiomis rankomis, o jau turimo gilesniu išsiskleidimu. Tik toks tiesos ieškojimas neišsigims į ieškojimo psichozę, rankų laisvei išsaugoti minančią po kojų ir tai, kas būtų verta į rankas imti. Priešais tokį ieškojimą dėl ieškojimo tenka sakyti: **laisvos rankos žmogui duotos ne tuščiomis likti, o tiesai nešti**» [78].

Matėme, jog Grinius pasaulėžiūrinius įsitikinimus padaro kriterijais kūriniams vertinti. Pasaulėžiūriniai skirtumai nulemia, kad kritikai, — rašo Grinius minėtame straipsny pokario «Aiduose», — «tuos pačius kūrinius... skirtingai suvokia, skirtingai pergyvena emocionaliai ir skirtingai supranta» [79]. Tai turi privesti ir prie skirtingo kūrinių interpretavimo bei vertinimo. Ir čia

atsiduriame prieš tam tikrus pasaulėžiūros suabsoliutinimo pavojus, kurių Grinius neišvengė. Kaip prie šitų pavojų prieinama? Turbūt neteisingu aiškinimu senos Aristotelio, Platono ir šv. Tomo išminties, kad kone kiekvienas dalykas yra kartu ir tiesa, ir gėris, ir grožis. Kitais žodžiais, kad mes į visa galime žvelgti trejopu požiūriu: idėjiniu (pasaulėžiūriniu), doriniu ir estetiniu. Visi šie trys požiūriai yra savarankūs, autonomiški ta prasme, kad jų nė vienas nėra aukštesnis už kitą ir nė vienas nėra pajungtas kitam. Pas mus šitai jau senokai yra pastebėjęs A. Maceina; 1955 «Literatūros lankuose» (Nr. 5) išspausdintame straipsnyje, vardu «Asketų sukilimas, arba meno kiviršas su dorove», jis teigia: «Kiekviena gyvenimo sritis yra kuriama pagal jos pačios dėsnius: **svetimų kriterijų taikymas kūrybai yra jos užmušimas.** — O primatas? Ar nėra tarp gyvenimo sričių hierarchijos? Tai kaip tik asketai ir pabrėžia, teigdami, esą etika stovinti aukščiausiai. Esmėje tačiau tai yra klausimas, kas yra aukštesnis: Tiesa, Gėris ar Grožis? Klausimas beprasmis, nes **kiekvienas šis pradas yra aukščiausias savo srityje**». (...) Asketams «valia sakyti menininkui pamokslus ir reikalauti, kad jis būtų doras žmogus, kaip ir visi kiti. Tačiau jiems nevalia šventojo eilėraščių, pvz., Avilos Teresės, laikyti **meniškai** geresniais negu nusidėjėlio, pvz., Puškino». Grinius šituo klausimu yra visai kitos nuomonės, kaip jis tai išryškina, straipsnyje — atsakyme D.J. Valiukėnaitei 1979 «Draugo» Nr. 117 rašydamas: «...estetinės-literatūrinės vertybės nestovi nei visažmogiškų vertybių viršūnėje, nei nėra visai nepriklausomos nuo kitų». Tai yra klaida, kuri turi reikšmingų pasekmių. Pasaulėžiūrinių ir dorinių vertybių suabsoliutinimas Grinių, pavyzdžiui, privedė prie to, kad jis vieną geresnių išeivijos romanų, A. Škėmos «Baltą drobulę», pasinešė vertinti kaip moralistas, tai laikydamas kritiko pareiga. Jis rašė: «...norėčiau aiškiai ir atvirai pasakyti, kad lietuvis rašytojas, kuris savo tautos sunkiose valandose jai paliko nihilizmo nuodų, nenusipelno pagarbos, kad ir kaip įmantriai tuo nihilizmu būtų žaidžiama. Tai jau ne tiek estetikos ir konvenansų klausimas, bet pirmoje eilėje dorovės klausimas. Nuo moralinių antausių, kurių paliko A.

Škėma savo raštuose, lietuvių visuomenė turi gintis, jei nori išlikti, o ne paskęsti nihilistinėj nevilty» [80]. — Atsimenam, Grinius teigė, kad rašytojas gali vaizduoti ir nuodėmę, taigi ir nihilizmą, tik jis turįs sukelti bent nuojautą, jog jis nėra už nihilizmą, o už vertybę, už gėrį. Iškėlus tokį reikalavimą, vargu ar galima kūrinyje apsieiti be mokymo, taigi dorinimo, nes ir ši nuojauta jau bus dorinimas, nors ir netiesioginis. O literatūrinio veikalo tikslas ne dorinti, o **vaizduoti.** Geras rašytojas nei dorina, nei nudorina, o **vaizduoja,** sukurdamas savarankią estetinę vertybę, nepriklausomą nuo idėjinių ir dorinių vertybių. «Baltos drobulės» atveju užtenka, kad jos autorius pavaizdavo psichologiškai įtikimą, tegu ir egoistą, nemoralų psichopatą poetą, save statantį net aukščiau už «visos tautos» pripažintą oficialaus patriotizmo dainių; užtenka, kad jo yra sukurtas meniškai autentiškas žmogus, visai vis tiek, ar jis yra kuriam nors skaitytojui grasus, nesimpatingas, ar patrauklus, imponuojąs. Sąžinė ir tiesos meilė reikalauja atsisakyti noro apie talentą spręsti pagal idėjinius įsitikinimus, nes talentas nepriklauso idėjinei plotmei. Šita prasme Grinius turėjo teisę pagal savo pasaulėžiūrą ir sąžinę Škėmai pasakyti, jog šis eina prieš paprasčiausią dorą, savo romane psichopatą ištvirkėlį poetą aukštindamas, o sveiko patriotizmo dainių niekindamas. Dėl to betgi nebuvo galima laikyti Škėmos romano niekiniu. Juk Škėma savo **talento dėka** tą ištvirkėlį poetą padarė «gražų», t.y. psichologiškai autentišką bei įtikinantį ir tuo būdu meniškai vertingą. Dorinėj plotmėj paradoksas, betgi meninėj plotmėj tiesa: bjaurybę yra galima meniniu talentu padaryti «gražią». Tai teisingai yra iškėlęs ir A. Maceina, rašydamas apie meną ir moralę «Tėviškės žiburiuose» 1979, Nr. 26. Ir Griniaus amžininkas, literatūros mokslininkus **Juozas Ambrazevičius-Brazaitis** (1903-1974) nėra pasaulėžiūros vaidmens absoliutinęs rašytojo kūryboje ar kritiko sprendiniuose. Jam nerūpėjo rašytojo pasaulėžiūros ar moralinių pažiūrų priimtinumas, o tai, ar rašytojas su savo pasaulėžiūra yra nuoširdžiai susigyvenęs. Pagal jį, ne tai yra svarbiausia, kokiai pasaulėžiūrai rašytojas atstovauja, o ar reiškiamas pažiūras yra giliai išgyvenęs,

jas padaręs savo dvasios dalimi. Šitokią J. Ambrazevičiaus-Brazaičio nuomonę yra atskleidęs Juozas Girnius studijoje «Juozas Brazaitis – mokslininkas» [80a].

Su pasaulėžiūrinių ar dorinių vertybių absoliutinimu, nustelbiant estetines vertybes, glaudžiai susijęs Griniaus reikalavimas — rašytojas privaląs kelti bendrai žmogiškas problemas, vedančias į metafiziką. Bendrai žmogiškomis problemomis Grinius laiko vadinamas didžiąsias, giliąsias, visų laikų ir visų tautų problemas, vadinas, meilės, kančios, neapykantos, žmonių tarpusavio santykių, mirties, Dievo ir panašius klausimus. Nesunku tai priimti. Sunkiau bus moderniajam žmogui sutikti su reikalavimu, kad sprendžiamas klausimas turi sietis su antgamte, t.y. su žmogaus gyvenimo prasmės, tikslo, religijos klausimais. Kur tada dėti ne tik visą moderniąją absurdo literatūrą, bet jau tokį Baudelaire'ą (su «Blogio gėlėmis»), Camus, Sartre'ą? Tegu jau absurdo literatai praeina su madomis, kaip teigia Grinius, betgi kelių dešimčių Dievo ir net bet kokios moralės neigėjų rašytojų iš grožinės literatūros neišbrauksi. Dėl to D.J. Valiukėnaitės reikalavimas, sviestas Griniui «Metmenyse», turėtų būti priimtas rimtai: «Niekas nereikalauja, kad žmogui patiktų absurdiškas ir nihilistinis pasaulis, bet jeigu toks jis yra **daugeliui žmonių,** rašytojas neturi kitos išeities kaip tik jį tokį pristatyti — sąžiningai!» [81]. Tik, žinoma, Valiukėnaitė pagražino ir pabaugino su tuo «daugeliui žmonių», reikėjo parašyti — «kai kuriems, nemažam skaičiui». Iš esmės betgi paties dalyko šitai nepakeičia.

Vargu ar gali būti priimtinas ir Griniaus reikalavimas, jog kritikas turįs nustatyti religinę bei visuomeninę kūrinio vertę. Tuo dar aiškiau kritikos ribos peržengiamos. Juk kritikas nėra nei teologas, nei sociologas tikrąja prasme. Jam nepriklauso spręsti religijos ir visuomenės problemas iš esmės, nes jis tam nėra nė pasiruošęs. Jis niekada negali užmiršti, kad grožinės literatūros kūrinyje į religijos ir visuomenės problemas tikras rašytojas žvelgia ne jų pačių, o visai kitos vertybės požiūriu, būtent estetinės, ir visų pirma šituo žvilgsniu tenka kūrinį vertinti. Kitais žodžiais, netampant esteticizmo ar kraštutinio estetinio for-

malizmo šalininku, kritikui visų pirma būtina gilintis į klausimą, ar grožinės literatūros kūrinys yra estetiškai vertingas. Tuo būdu, sakysime, krikščioniui kritikui leistina nepriimti M. Gorkio «Mano universitetų» antireliginių pažiūrų ar marksistinio žvilgio į visuomenę, bet vargu ar leistina dėl to nevertinti Gorkio kaip rašytojo ar jo net tokiu nelaikyti.

Griniui tikroji didžioji grožinė literatūra yra tradicinė, klasikinė literatūra, prasidėjusi senovės Graikijoje ir per vidurinius amžius bei kritiko ypač vertinamą XVII amžių (prancūzų Corneille'is, Racine'as, Molière'as), per didžiuosius XIX ir XX amžiaus korifėjus susiformavusi iki šių dienų. Ją visą, bet dažniausiai tik nuo XIX amžiaus jis kartais pavadindavo «žydruoju romantizmu» (ne «juoduoju» – moderniu) [82], nes jame klestįs mėlynųjų padangių, tuo pačiu antgamtės ilgesys. Šio romantizmo atstovams rūpėjusios bendrai žmogiškosios ir metafizinės problemos, kurioms išreikšti jie ieškoję **naujų formų.** Ir Griniui naujume iš dalies yra paslėptas kūrybiškumas, bet šitos naujovės negali eiti prieš žmogaus visais laikais ir visose tautose tą pačią iš esmės prigimtį. Griniui žmogaus prigimtis yra apibrėžta, ji negali išeiti iš jai skirtų ribų; ji visada jose pasiliks. Todėl jam atrodo absurdiškas J.-P. Sartre'o šūkis: «Žmogiškosios prigimties nėra, žmogus yra laisvas, žmogus yra pati laisvė». Pastovioji žmogaus prigimtis betgi esanti paradoksiškai begalybė, kurios neįmanoma išsemti, todėl kūrybingam žmogui niekad negalį pritrūkti medžiagos naujai kūrybai. Todėl Grinius juokiasi ir kartu apgailestauja, kad ne vienas dabartinis Vakarų Europos ar Amerikos rašytojas yra tiek išsekęs, kad jam prireikia absurdinio teatro, antiromano ar tik jam vienam tesuprantamos uždaros lyrikos, kritiko vadinamos hermetine. Griniui atrodo, kad ypač anglosaksiniame pasaulyje vyraujanti keistų eksperimentinių formų literatūra ir formalistinė kritika, ieškanti kūrinyje visų pirma struktūrų, simbolių, o ne idėjų, knaisiodamasi teksto poetiniuose įvaizdžiuose, yra praradusi ryšį su giliomis ir neišsenkamomis žmogiškosios prigimties versmėmis, iš kurių teka bendrai žmogiškosios, metafizinės bei religinės idėjos. Betgi formalinė kritika

reikalinga, be jos kritikas negalįs apsieiti, ypač ten, kur rašytojas yra daug rūpesčio savo veikalo forma parodęs, bet ji viena prasilenkianti su kūrinio esme, nes kūrinys yra idėjos ir formos vienybė. Griniaus žodžiais: «...poezijos kūrinys yra intuityvios vaizduotės padarinys, kuris išreiškia žmogišką idėją regimosios tikrovės jusliniais įvaizdžiais» [83]. Todėl Grinius, kad ir įimdamas į savo metodą formalinį tyrinėjimo būdą, būtinai, kaip svarbiausią, prideda idėjinį-dalykinį, atskleidžiantį kūrinio temas, idėjas, mintis, kurių versmė yra žmogiškojo asmens prigimtis, gyvenamoji aplinka, apskritai tikrovė plačiausia prasme. Tokiu būdu savaime prie idėjinio-dalykinio požiūrio prisijungia psichologinis, personalistinis, net pozityvistinis (aplinka!). Šitokį kelis tyrinėjimo būdus apjungiantį metodą Grinius vertai vadina **integraliniu.**

Savo paties pasaulėžiūrą Grinius vadina krikščioniškuoju humanizmu, nes netgi viešai, polemizuodamas su Valiukėnaite, pareiškė tikįs, kad «Kristus yra aukščiausioji dieviškoji Tikrovė, pats Dievas, o Evangelijos — dieviškasis Apreiškimas, skirtas visiems žmonėms». Ir toliau apie save rašo: «Šį savo tikėjimą J. Grinius stengiasi pagal išgales vykdyti, kur ir kaip pataria sąžinė. Pagal tai jis rašo taip pat savo kritikos straipsnius, nejausdamas suvaržymų» [84]. Atrodo, kad ir savo integralinį kritikos metodą jis bus pagrindęs pažiūromis krikščioniškojo humanisto, neotomisto J. Maritaino, be kitko, skelbusio, jog katalikybė rankiojanti tiesą net priešingiausiose doktrinose ir ją įjungianti (integruojanti) į save.

Krikščioniškojo humanizmo rėmuose Grinius ir pats savo kritiką matė ir pagal jį net sprendė apie savo kritikos vaisingumą. Štai minėtoje polemikoje su Valiukėnaite jis pabrėžė, jog dėka savo krikščioniškosios pasaulėžiūros jam geriau pavyko suprasti K. Donelaitį ir jo «Metus» nei Lietuvoje marksistui Gineičiui, taip pat nagrinėjusiam šį poetą. Arba jam pavykę geriau atskleisti Putino kūrybą nei socialistinio realizmo atstovui J. Lankučiui. Ir tai yra tiesa, kaip iš dalies bus progos šitai parodyti. Kitais žodžiais, Grinius yra geras kritikas, kai nagrinėja

krikščioniškosios inspiracijos veikalus arba bent tokius, kurių autoriai nėra paliesti moderniojo gyvenimo nihilistinių pažiūrų.

Atstovaudamas krikščioniškojo humanizmo idealams, kritikas ypačiai teigiamai vertindavo tuos praeities ir dabarties lietuvių rašytojus, kurie tuos idealus kėlė arba bent lietė savo kūryboje. Tokie jo mėgiamieji buvo: Donelaitis, Maironis, Šatrijos Ragana, Adomas Jakštas, Mykolaitis-Putinas, Paukštelis, Vaičiulaitis, Grušas, Ramonas, Aistis, Brazdžionis, Bradūnas, Šlaitas, Jasmantas, Švabaitė, Albinas Baranauskas ir kiti. Ne visada čia Griniui pasisekdavo atskirti grūdus nuo pelų. Atrodo, nepasisekė, pavyzdžiui, su «Po Damoklo kardu» autorium A. Kairiu, jo romaną iškeliant į literatūrines padanges, kuriose, kritiko žodžiais, pagrindinis romano veikėjas enkavedistas žydas Gordonas «tikriausiai užims nesunaikinamo paminklo vietą» [85]. Iš tikrųjų šis veikėjas yra vargu ar kūrybingos, greičiau primityvios vaizduotės dirbinys, kuriame sutelkta visa bjauru ir šlykštu, kas apie žydus antisemitų yra priterliota. Jokiu būdu Griniui neprimetant kokios nors žydų neapykantos, greičiausiai jį bus apgavusi romano autoriaus intencija — pavaizduoti krikščioniškosios meilės grožį kitais romano veikėjais: kun. Jonu Radvila, jo svainiu Algirdu Daukum, dr. Silvestru, kurie aną žydiškąjį monstrum vokiečių okupacijos metais pas save priglaudė, nors šis buvo terorizavęs Lietuvos gyventojus, pačius savo gelbėtojus ir išvežtinęs Sibiran jų gimines; enkavedisto gelbėtojai rizikavo net savo gyvybe. Dėl to jie turėjo autoriaus Kairio noru tapti šventaisiais, betgi kritiškesniam skaitytojo žvilgiui jie teatrodo naiviais žmonėmis.

Ne geriau Griniui pasisekė ir su Mero «Striptizu», veikalą nuvertinant iki eksperimentinio, kažin ar suprantamo, sekso prišiukšlinto antiromano. Grinius neįžvelgė «Striptizo» gilios prasmės. Jei buvo kas romanui prikišti, tai jo neišpasakytas nuobodulys, kartojant kelis kartus ištisais puslapiais šiek tiek pakeistą tekstą. Betgi šiuo pakeitimu autorius norėjo, kad skaitytojas imtų skaityti ir tarp eilučių.

IV. Menas ir dorovė

1. Griniaus pažiūros

J. Grinius yra įsitikinęs, jog bendriausiais bruožais žmogaus prigimtis nesikeičia. Jam visiškai svetima modernaus ateizmo pažiūra, kad žmogiškosios prigimties išvis nėra, kad žmogus yra laisvas. Todėl, Griniaus nuomone, turinti egzistuoti ir įgimta pastovi dorovė, kuri saisto estetinį gyvenimą, nes, kaip matėme, gėrio vertybė Griniui stovi vertybių hierarchijoje aukščiau už grožį. Tat suprantama, kad Grinius estetinio gyvenimo sąsają su dorove svarsto iš esmės, jai paskirdamas naujai parašytame veikalo «Grožis ir menas» paskutiniame skyriuje «Menas ir gyvenimo tikslai» daugiausia vietos [86]. — Pradžioje autorius primena, kad jau senovės izraelituose buvęs gyvas priekaištas, jog menas niekuo nepadedąs žmogaus išganymui. Šitaip į meną žiūrėjo ir kai kurios pirmosios krikščionių bendruomenės. Naujaisiais laikais du dideli rašytojai J.-J. Rousseau (1712-1778) ir L. Tolstojus (1828-1910) smerkė visokį meną, nes jis kenkiąs žmonėms. Tačiau daugybė meno filosofų šitokio smerkimo nepaiso ir laiko meno kūrybą viena kilniausių žmogiškosios veiklos sričių, kuri, kaip manė mūsų St. Šalkauskis, tarnauja gyvenimo tobulumui. Šalkauskis, Griniaus aiškinimu, gyvenimo tobulumą supratęs kaip gyvenimo pilnatvę bei asmens kūrybiškumą. Sutikdamas su juo, ir Grinius mano, jog menas praturtinąs gyvenimą ir skatinąs kūrybiškumą, todėl jį reikią laikyti gėrybe. Būdama žmogiškoji veikla, meninė kūryba betgi nesanti apsaugota nuo blogio: «nuo žemų minčių, piktų jausmų, klastingų norų ir kitokio melo!» [87]

Blogį skelbiąs Griniui atrodo, pavyzdžiui, Picasso paveikslas, moterį vaizduojąs kiaulės ar gyvatės snukiu. Gyvenimo beprasmybę, taigi blogį, skleidžiąs A. Škėmos «Baltos drobulės» veikėjas Garšva, pasijutęs patenkintas ir net laimingas, kai atsidūrė psichiatrinėje ligoninėje.

Nesą galima meno kūrinių laikyti gerais ar bent neutraliais dorovės atžvilgiu, nes jie nesą daiktai, — skelbia autorius. Kūrinys visada išreiškiąs idėją, mintį, jausmą, norą, atskleidžiąs jo autoriaus pasaulėjautą. «...morališkai pakrikęs autorius, kartais pats šito nejausdamas, gali įkūnyti savo kūrinyje... antimorališkų nuotaikų, minčių, vaizdų» [88]. Tik tol, kol kūrinys nėra vartojamas, jis yra daiktas (neskaitoma knyga). Patekęs pas vartotoją (skaitytoją, žiūrovą), kūrinys imąs skelbti autoriaus pažiūras. «Kūrinio gimimo fazėje autorių pasėta pikto sėkla gali meno vartotojų sielose išaugti iki nuodingų augalų, ypač silpnavalių žmonių sielose, nes blogis dažniau patrauklesnis už gėrį» [89]. Taigi Grinius teigia, kad dorinė meno veikmė žmonių gyvenime yra nepaprastai didelė.

Autorius iškelia dvejopas aplinkybes, kuriomis blogio vaizdavimas mene savo veikmės šiek tiek nustoja. Kūrinys negalįs pralenkti tikrovės. Dėl to jis negalįs gėrio ir blogio perduoti taip intensyviai, kaip šie reiškiasi gyvenime. Kūrėjas tikrovę stilizuoja, simbolina ir abstraktina. Tokiu būdu ydos ir dorybės mene veikią jo vartotoją žymiai menkiau nei realiame gyvenime. Štai Matthias Grünewaldas (1470?-1530), nors labai natūralistiškai vaizdavo Kristaus mirtį Isenheimo altoriaus paveiksle, vistiek nepajėgęs perduoti viso kančios baisumo, koks jis iš tikrųjų buvęs.

Ir kūrėjų išraiškos bei vaizdavimo būdai prisidedą prie to, kad «pikto geluoniai dailėje, teatro scenoje ir dailiojoje literatūroje netenka daugiau ar mažiau savo saldžių nuodų galios» [90]. Visa tai priklausą nuo kūrėjų pasąmonės, pomėgių, kūrinių technikos ir ypač nuo jų pasaulėjautos. Nihilistas kūrėjas, kurio sąmonę valdo beprasmybė, nepajėgsiąs vaizduoti vilties prošvaisčių, o krikščioniškosios pasaulėjautos atstovas ir pro

pergyvenimo melą ir neteisybes įžvelgsiąs šviesių pragiedrulių ir stengsiąsis juos perduoti savo kūryboje.

Toliau, kalbėdamas apie blogio apraiškas mene, Grinius iškelia melo dažnumą jame. Melas taip gausiai įsiveržęs į meną iš tikrovės, kurioje jis mūsų laikais juk klestįs. Mes net todėl esame linkę abejoti grožinės literatūros veikėjų psichologiniu tikrumu, jei jie nedaug meluoja... Be melo menininkai ypač pamėgę vaizduoti aistras ir emocijas, nes šios teikia kūriniams gyvybės. Jos ir meno vartotojus patraukia labiau nei pikto idėjos. Aistras ir emocijas maitiną — rašo Grinius — visų pirma du biologiškai socialiniai instinktai, kuriuos menininkai, ypač rašytojai, mėgsta kūriniuose rodyti, — jėga ir veisimasis. Jėgos instinktas atsiskleidžiąs puolimo ir saviginos polinkiais, o veisimasis — lytine meile. «Jei šie du instinktai su savo polinkiais nemaitintų įvairių emocijų bei jausmų, meninė kūryba būtų žymiai skurdesnė ir neįtaigi» [91]. Vadinas, Grinius blogio apraiškas laiko net būtinai rodytinas menuose. Betgi joms nustato, kaip matysime vėliau, ir aiškias ribas.

Kritikas primena, jog daugiausia kriminaliniai romanai ir kriminaliniai filmai, taigi pramoginis menas, naudoja jėgos instinktą kaip potraukį skaitytojams ir žiūrovams. Betgi ir grynasis menas, ypačiai dramos kūriniai, atsiremią šiuo instinktu, sakysim, jo naudojimas labai akivaizdus Šekspyro «Macbethe». Autorius teigia, kad galima «gerai valdyti» jėgos instinkto įkvepiamus veiksmus. Tai sugebėjo F. Dostojevskis, panaudojęs puolimą ir saviginą «aukštesniems meno tikslams (žmonių charakteriams piešti, jų idealams atskleisti, jų veiksmams pagrįsti)» [92]. Visa tai esą gerai matyti «Nusikaltimo ir bausmės» epizode, vaizduojančiame Svidrigailovo ir Dunios Raskolnikovaitės susitikimą.

Seksualinį, arba veisimosi, instinktą Grinius laiko mažiau brutaliu kaip jėgos, bet jis esą klastingesnis už šį. Jis betgi turįs «slaptos galios erotinį švelnumą bei meilę taip 'sublimuoti' (sukilninti) ir pakeisti, kad iš savanaudės ji gali tapti altruistine krikščioniška meile, siekiančia herojinio kilnumo bei švelniausio

grožio»[93]. (Gaila, kad pacituotos minties teigiama prasme Grinius neišvystė.) — Tolimesnė kritiko teiginių apie šį instinktą sklaida aiškiai parodys, kokį neigiamą vaidmenį instinktui jis meno kūriniuose priskiria. Seksualinė meilė užburianti dailininkus, rašytojus, teatralus, kurie šia tema prikūrė nepaprastą gausybę veikalų. Štai žinomas rašytojas V. Nabokovas susigundęs sukurti prie pornografijos ribos stovintį «Lolitos» romaną, kuris sudominęs žmones ir jo rimtaisiais romanais. Menki ar išsisėmę rašytojai ypač mėgstą seksualines temas, nes jomis privilioja nekritiškus skaitytojus, nesirūpindami dorovine atsakomybe ir tetenkindami vien biologinės vaizduotės poreikius.

Kad lytinis instinktas reikalauja partnerio, todėl mene jam tenkinti dažnai panaudojama moteris, jos kūnas. Vaizduodami moterį, pasak Griniaus, rašytojai dažnai nueiną į du kraštutinumus: arba moterį niekiną ir ją nuvertiną iki smagumo priemonės, arba ją iškelią į tauriausias, kone nežemiškas būtybes. Ypač realistai rašytojai mėgstą vaizduoti moterį pavergtą seksualinio instinkto. Šitokia yra G. Flaubert'o Emma Bovary («Madame Bovary»), L. Tolstojaus Anna Karenina to paties vardo romane, mūsų Vienuolio Veronika («Paskenduolėj») ir t.t. Vyrų seksualinius nusikaltimus grožinė literatūra vaizduojanti rečiau ir blankiau. Moters idealizavimo keliu nuėjo, kaip žinome, Dantė su Beatriče, Šileris su Joana d'Arc, bet ir kai kurie realistai, kaip Balzakas su Eugenija Grandet, Turgenevas su Eliza, L. Tolstojus su Marija. — Grinius sviedžia labai sunkius kaltinimus nedoros platintojams menininkams, padarydamas juos atsakingus už naujųjų laikų antihumanizmą: «Per gausią literatūrą, per gausybę teatro spektaklių, per nesuskaitomus kinematografų seansus meilės ir moters pajungimas padailinto sekso tarnybai yra mus pristūmęs prie šalto abejingumo žmogaus asmeniui ir prie nepagarbos jo dvasinėms vertybėms»[94].

Meno ir dorovės santykiams, Griniaus manymu, daug reiškia menininkų išraiškos ir vaizdavimo būdas, kuris savo ruožtu priklausąs nuo menininkų pasaulėjautos. Tam geri pavyzdžiai gali būti prancūzų realistai, ypač niekinę moterį, G.

Flaubert'as, G. de Maupassant'as ir E. Zola, kurie buvę drauge ir dideli skeptikai, «gal net ateistai ir nihilistai» [95]. Kitokią tikrovę, tuo pačiu ir kitokią moterį nei minėti prancūzų realistai pavaizdavę savo kūriniuose didieji rusų realistai Dostojevskis ir Tolstojus, kurie buvo krikščionys. Jie regėję suniekšėjusiame, nuodėmingame ir skausmų kamuojamame žmonių gyvenime gėrio prošvaisčių, didelių meilės darbų bei ryžtingų žygių. Jie nerodę moterų meilės seksualinio instinkto žabangose ir tuo jų neniekinę. Ypač Dostojevskis savo ypatingu vaizdavimo būdu mokėjęs apsisaugoti nuo pagundos intensyviai perduoti skaitytojui blogio ir nuodėmės vaizdus, kurių jis galėjo savo romanams pririnkti nesuskaitomą daugybę iš vaizduojamosios aplinkos. Visa to rašytojas išvengė, kadangi daug labiau mėgo romanuose rodyti nuodėmių ir nusikaltimų priežastis ir pasekmes, o ne nuodėmingų darbų ir nusikaltimų paveikslus. Pavyzdžiui, rašytojas nerodąs «Nusikaltime ir bausmėje» Sonios, kuri buvo prostitutė, lovoje su kokiu nors «klientu»: tai kenktų jos «orumui» ir pažeistų slaptumą. Juk autoriui svarbiausia, mano Grinius, atskleisti Sonios kilnius nusikaltimo motyvus — išgelbėti savo alkoholiką tėvą ir džiovininkės pamotės vaikus nuo bado, kartu trokštant idėjinį nusikaltėlį Raskolnikovą grąžinti į normalią visuomenę. Ir kitą nusikaltėlį Svidrigailovą vaizduodamas, Dostojevskis nesimėgaująs jo nusikaltimais. Po šios «Nusikaltimo ir bausmės» sklaidos, Grinius daro labai griežtą išvadą apie autorius, vaizduojančius nemoralybes: vaizdavimo būde kaip veidrody atsispindįs autoriaus moralinis veidas; St. Šalkauskis teisingai mokęs, kad meno kūrinio dorovingumas priklausąs nuo jo autoriaus dorovingumo; toks G. de Maupassant'as rašęs apie prostitutes, nes pats sirgęs sifiliu, nuo jo išprotėjęs ir miręs. Bet turime labai gerų priešingų pavyzdžių: prancūzas katalikas Fr. Mauriacas savo veikalų personažus, gal ne mažesnius nusidėjėlius už Maupassant'o novelių, nepalikdavo nevilty, nes atiduodavo juos Dievo malonei. Šis skirtingas vaizdavimo būdas kaip tik pareinąs nuo šių autorių pasaulėjautos.

Taigi kūrėjas esąs moraliai atsakingas už tikrovės vaizdavi-

mą, kūriniui gimstant. Šiek tiek atsakingas esąs ir kūrinio vartotojas (skaitytojas, žiūrovas, kritikas), kai veikalas sukurtas. Juk vartotojas jį užbaigiąs, jį «pažadindamas», t.y. jį papildydamas savo pasaulėjauta ir interpretacija. Skirtinga interpretacija kaip tik galinti atsirasti dėl erotikos, dėl nuogybių, kurios ne visus vienodai stipriai veikia. Šios ypačiai pavojingos jaunam žmogui. Dėl to Grinius rimtai perspėja jaunuolį, žiūrintį į pusnuogę deivės statulą: «Nežiūrėk! Ypač nežiūrėk, jeigu pradedi domėtis savo kūnu, o ne atvaizduotos deivės statula arba jos paveikslu — ne jo prasme, ne jo linijų gracija, ne jo kompozicine darna ir ne spalviniais savitumais. Ir jeigu pradedi domėtis savo kūno juslėmis, dar būtų verta paklausti, ar prieš tave dailiojo meno kūrinys, ar gal jau pramoginio, pusiau taikomojo erotinio meno dirbinys» [96]. Ši citata, be kitko, parodo, jog Grinius gan greitai linksta erotinių temų kūrinius laikyti pramoginiais.

Akivaizdu, kad Grinius, palietęs doros klausimus mene, tampa neatlaidžiu dorintoju. Ar išvis jis dar pasilieka literatūros bei meno vertintoju, kritiku? Neužmirškim, jog jis teigė, kad literatūros kritikas kūrinį vertina ne vien estetiškai, bet ir visuomeniškai bei doriškai. Tat literatūros kritiko ribas peržengti jam nesunku. Nesunku ir todėl, kad jis, kaip matėme, estetines vertybes pastato žemiau dorinių. Šitokia laikysena, kaip žinome, A. Maceinai atrodė asketinė, todėl menui netaikytina.

2. Kitokios pažiūros į meno ir dorovės santykių problemą

Čia išdėstytas pažiūras į meno ir dorovės santykius Grinius visų pirma paskelbė kaip pasisakymą kilusiose tuo klausimu diskusijose «Tėviškės žiburiuose» (1979, Nr. 9, 14, 20, 22, 26). Diskusijose dalyvavo ir A. Maceina, kuris iškėlė palyginti naujų dalykų (bent lietuviams) pažiūrose į dorovę. Atstovaudamas savo pažiūrai, kad religija bei dorovė neturi savo išraiškos priemonių ir jas skolinasi iš kultūros, jis laiko mūsąją moralę ap-

spręstą mūsosios kultūros išsivystymo. Todėl esą negalima mūsų seksualinės moralės, kuri kai kuriais atžvilgiais yra veidmainiška, spiritualistinė ar net manichejistinė, laikyti nepajudinama ir jos mastus net taikyti literatūros kūriniams vertinti. Bene įdomiausia Maceinos pastaba yra ta, kad **«Vakarų moralė nesugebėjo pirmykščio Viešpaties palaiminimo 'veiskitės ir dauginkitės'** (Pr 1,28) **paversti kūno šventybės pergyvenimu»** [97]. Indų religija čia nuėjusi daug toliau. Jos šventyklos prigrūstos «nepadorių seksualinių» statulų ir statulėlių, kurios šiuo menu aną Viešpaties palaiminimą akivaizdžiai perduodą. Mat hinduistas seksualinius veiksmus pergyvenąs ne kaip nešvarybę, o kaip šventenybę. Per gyvulinį lyties veiksmą indui apsireiškianti dieviškoji Brahmos kūryba. Šį dieviškąjį pradą indas menininkas ir stengiąsis transfigūruoti (nušviesti sudievinant) į anas mūsų akimis nešvarias statulėles. Šita prasme Vakarų moralė, Maceinos nuomone, «nepajėgusi atskleisti kūne kuriamosios Dievo jėgos, nepaisant, kad krikščioniškoji dogmatika ir laiko moterystės sąjungą sakramentu, vadinasi transfigūracijos ženklu» [98].

Nepriklausomoj Lietuvoj Humanitarinių mokslų fakultete estetikos kursą, kaip Grinius Teologijos-filosofijos fakultete, skaitydavo prof. V. Sezemanas (1884-1963). Kaip jis pasisako meno ir doros klausimu? Po Sezemano mirties išleistame veikale «Estetika» (1970) šiuo klausimu randame kiek panašią nuomonę į Maceinos. Sezemanas taikliai iškelia grožio universalumą, t.y. tai, kad grožis pasirodąs visose žmogaus gyvenimo srityse. Šitokios pažiūros yra, kaip matėme, ir žymusis vokiečių meno teoretikas H. Kuhnas, ir šitokiai pažiūrai atstovauja šiuo metu rods daugumas šio klausimo specialistų. Grožio universalumas — mano Sezemanas — neišskiriąs nė gėrio ir blogio (doros ar nedoros) sričių, bet grožis joms suteikiąs vien išorinę formą, t.y. neapsprendžiąs jų turinio. Gėris ir blogis paliekančios savitos, autonomiškos struktūros. Vadinas, estetinis nusistatymas dorovės vertybių atžvilgiu esąs neutralus. Kitais žodžiais, Sezemano nuomone, estetika ir etika savo turiniu nesusiliečiančios. Todėl negalį būti jokių dorinių reikalavimų, kas menui leistina ir kas

neleistina. Šitokie reikalavimai «sunaikintų grožio autonomiją, nuslopintų meninės kūrybos laisvę» [99].

Griniaus prigimtinį polinkį į tam tikrą asketiškumą bus greičiausiai sustiprinę XIX amžiaus katalikų moralistai, kurie savo ruožtu buvo padarę stiprios įtakos Ad. Jakštui ir St. Šalkauskiui, nulėmusiems Griniaus pažiūras į meno ir moralės santykius. Šitos pažiūros akivaizdžiai išeidavo aikštėn, kai jis per meno istorijos ar estetikos paskaitas, prieš rodydamas nuogų moterų paveikslus, atsiprašinėdavo studentų, nes bijodavo jiems sukelti erotinių pergyvenimų. Dailininkus, piešiančius nuogybes, be atodairos puldavo, prikišdamas jiems nedorumą. Savo nusistatymą prieš nuogybes yra šiaip išsakęs: «Bet jei mumyse yra pakankamai įgimto drovumo, jei širdy yra pakankamai švelnaus jautrumo ir krikščionijos per amžius ugdyto skaistybės jausmo, mes nepageidausime, kad menininkas mums parodytų mergaitę ar moterį visai nuogą, ir jautrus krikščioniškas menininkas nesistengs jos moteriško silpnumo visai apnuoginti, lyg nuplėšti jos nematomą aureolę...» [100]. Kitoje vietoje autorius nėra toks kategoriškas, nes prileidžia dailininkui galimybę piešti nuogą kūną: «Menininkas, kuriam drovumas ir skaistumas nėra tušti žodžiai, net nuogą kūną parodydamas, mokės jį atvaizduoti, kad jis nebūtų gašlus» [101]. Su šia nuomone būtų galima sutikti, nes gašla yra ne estetikos, o jau praktikos sritis. Sunkiau sutikti su ankstesnėj citatoj pareikšta pažiūra, nes žmogaus kūnas yra tikrai gražus, kuo neabejoja nė Grinius. Leisti jį piešti tik su figos lapu — šitai išsakyta du kartus žodžiais «visai nuogą» ir «visai apnuoginti» — reiškia, kad Grinius visiškai pasiduoda dar vis viešpataujančiai, galutinai XIX amžiuje susiformavusiai moralei, kuri į nuogą kūną žiūri kaip į blogį iš esmės. Tektų klausti, ar šitos pereito amžiaus pažiūros ir skaistybės idealo neatremia į kūno panieką, nors šis idealas turėtų būti pagrįstas pozityviu kūno grožio ir vitalumo pripažinimu. Dar būtų galima pridėti: jei Grinius tikrai mano, kad figos lapas gali išgelbėti meną, tai jis skaudžiai apsirinka, — rods šiandien beveik kiekvienas žmogus žino, kad erotiškas yra kone visas priešingos lyties kūnas, o figos la-

pas slaptybės priedanga gali nemažiau gašlon traukti nei pilna nuogybė.

Grinius atvejų atvejais pabrėžia «nuo seno žinomą tiesą, — seksualinės scenos dėl elementaraus gaivalingumo nesiduoda meniškai apvaldomos» [102]. Ar tai iš tikrųjų tiesa? Matėme, jog A. Maceina prileidžia, kad šitai gal tiktų Vakarų žmogui, kurį mūsoji moralė įpratino erotikoj matyti vien bjaurybę. Man rodos, jog būtų galima pagrįstai klausti, ar tikrai rašytojas negali tiek būti objektyvus ir bent pats «nesigašlauti», kurdamas erotinius ar seksinius epizodus. Argi iš tikrųjų negalima **nesuinteresuotai** aprašyti erotinius ir seksualinius veiksmus, t.y. į juos pačiam nepasinerti ir jais nesimėgauti? Man rodos, rašytojas tam turėtų būti pajėgus, kaip jis yra pajėgus perduoti ir kitus instinktus, netapdamas jų aukomis. Juk neužsikrėtė apsirijimu Hofmannstahlis, kurdamas žinomąją «Jedermann» baliaus sceną; Molière'as netapo šykštuoliu dėl to, kad puikiai įsijautė į šykštuolio Harpagono psichiką, kurdamas «Šykštuolį». Tegul sekso instinktas yra gaivališkesnis už maitinimosi ir nuosavybės instinktą, — ir jis yra sublimuojamas ir bent iki tam tikro laipsnio apvaldomas.

V. Žydrojo romantizmo ilgesys

Griniaus pažiūras į gyvenimą ir literatūrą formavo gyvenamojo laiko katalikybė, kuriai iki II Vatikano susirinkimo buvo būdingas žvilgsnis ne pirmyn, o atgal. Praeityje, viduriniuose amžiuose, Bažnyčia pasiekusi savo brandos ir galybės viršūnę, tad katalikams belieka ten savo akis kreipti ir gėrėtis bei sekti vidurinių amžių gyventojų luomine darna, jų aistringu veržimusi į šventumą, filosofinės minties vienybe, Bažnyčios autoritetu. Visos nelaimės prasidėjusios su Renesansu. Jo metu, o ypač reformacijos laikotarpyje nusisukta nuo bažnytinės vienybės, netrukus ir nuo pačios Bažnyčios, XVII ir XVIII amž. — nuo Kristaus, o XIX-XX amž. — nuo Dievo. Kai mūsų dienomis dėl šitokio lemtingo išsivystymo ima klestėti ateizmas, belieką vien stengtis visomis išgalėmis grįžti į vidurinių amžių palaimą. Ir užvertė knygų rinką nuoširdūs katalikų teologų, filosofų, publicistų ir eilinių tikinčiųjų įtikinėjimai, kad reikia mums **naujų vidurinių amžių.** Be abejo, jie visi sutiko, kad naujaisiais viduramžiais Bažnyčia vadovausianti tik dvasiškai: politinių užgaidų ji bus nusikračiusi. Vieni pranašavo šią vadovybę nejučiomis ateisiant (pavyzdžiui, ortodoksas N. Berdiajevas veikale «Un nouveau Moyen-Age» – «Naujieji viduramžiai»), kiti daugiau pabrėžė patį lemtingąjį naujųjų laikų išsivystymą nuo renesansinio humanizmo iki mūsų dienų ateizmo (pavyzdžiui, F. Gonzague de Reynoldas veikale «L'Europe tragique» – «Tragiškoji Europa»). Šios iš V. Europos katalikų ir ortodoksų pas mus atėjusios pažiūros buvo mūsų katalikų priimtos lyg savaime supran-

tamos. Dėlei menkoko intelektinio mūsų katalikų pajėgumo kitokios savarankiškesnės minties niekas nereiškė. Nepaprasta pagarba V. Europos katalikams mintytojams savaime neleido jiems prieštarauti. Dėl to ir katalikų vadai (St. Šalkauskis, J. Eretas, Pr. Dovydaitis) buvo palankūs minčiai, kad turėtų grįžti vidurinių amžių dvasia. Intelektualiai ne per stipriausi mūsų hierarchai šią mintį taip pat palaikė. Tiesa, jaunesnieji katalikai inteligentai nepriklausomo gyvenimo gale bandys kritikuoti aukštųjų dvasiškių neveiklumą ir jų išlaidų gyvenimo būdą bei kels socialines negeroves Bažnyčios ūkiniame gyvenime. (Straipsniai «Židinyje»: «Pašalinkime pikta iš savo pačių tarpo», «Dalykui išsiaiškinti», A. Maceinos paskaita Katalikų Veikimo Centro konferencijoj 1936). Straipsnis «Dalykui išsiaiškinti» prikišo apie naujai atgaivintą «Draugijos» žurnalą susitelkusiems kunigams (jų daugumas buvo Kauno kurijos darbuotojai), kad jie norį gyvenimą tvarkyti vien negatyvia prasme: «Jų mintyse, — rašoma ten, — visas gyvenimas yra jau suformuluotas, sustingusi statika, kuri turi būti pavožta po gaubtuvu, ir kas iš po to gaubtuvo pasirodo, reikia tuojau užgniaužti» [102a] Tai praskamba lyg netiesioginė viduramžiškos katalikybės kritika. Tačiau apskritai ir jaunieji katalikai šviesuoliai, kurie vėliau, išeivijoje, sueis į aiškų konfliktą su bažnytine hierarchija dėl vadinamos nepasaulėžiūrinės politikos tada nepriklausomoje Lietuvoje greičiausiai buvo už iš V. Europos atgabentą mintį — turi gyveniman ateiti naujųjų vidurinių amžių dvasia ir tvarka. Štai minėtiems katalikams šviesuoliams priklausęs istorikas Z. Ivinskis netgi išeivijoje 1950 «Aiduose» (Nr. 8) paskelbė straipsnį «Europos kelias į dabartinę krizę», kuriame pritarė N. Berdiajevo ir kitų išreikštam lūkesčiui, kad gyveniman turėtų grįžti vidurinių amžių dvasia.

Apskritai lietuviai katalikai inteligentai paskutiniais nepriklausomo gyvenimo metais ir emigracijos pradžioje tikėjo šviesia katalikybės ateitimi. Ir Grinius bus pasidavęs šiems lūkesčiams. Kai kurių prancūzų rašytojų ir šviesuolių viešas grįžimas katalikybėn XIX amžiaus gale (P. Claudelis ir kiti), pasireiškęs net va-

dinamuoju **Renouveau catholique** (Katalikų atsinaujinimas) sąjūdžiu, po Antrojo pasaulinio karo Prancūzijoje išaugęs politinis katalikų sąjūdis MRP (Mouvement Républicain Populaire – Liaudiškasis respublikonų sąjūdis) tik stiprino Griniaus ir jo meto lietuvių katalikų inteligentų viltis, kad Vakarų Europa iš tikrųjų suka naujųjų vidurinių amžių link.

Konkrečiai prie šių vilčių Grinius prisidėjo, pasisakydamas už vadinamąjį **žydrąjį romantizmą.** Šitai jis paskaita-straipsniu išreiškė gana vėlai, kai vidurinių amžių grįžimo viltys jau buvo sužlugusios, — 1970. Jis tada Lietuviškųjų studijų savaitėje (liepos 21 Stuttgarte) skaitė paskaitą «Tarp žydrojo ir juodojo romantizmo». Ją straipsniu paskelbė 1970 «Drauge» (rugsėjo 5 ir 12 dienų numeriuose) [103]. Pradeda, pabrėždamas literatūrinę krizę, kuri kilusi dėl technikos atneštų nuostolių dvasinei kultūrai. Technika mums atnešusi sumechanintus menus — radiją, kiną ir televiziją, — kurie išstumią grožinės literatūros žanrus — lyriką, dramą, romaną. Tuo sumenkėjusi humanistinių mokslų, krikščioniškosios doros ir meno įtaka žmogui, išaugusios antihumanistinės nuotaikos. Krizę galėtų padėti nugalėti krikščioniškasis humanizmas. Tačiau grožinę literatūrą veikiąs ne tik techninės revoliucijos pagimdytas antihumanizmas, bet ir kapitalizmas Vakaruose bei marksizmas Lietuvoje. Mūsų išeiviai rašytojai Jungtinėse Amerikos Valstybėse skurstą kapitalistinėje atmosferoje. «Nors ir iš tolo, nors ir iliuzorinio pelno galimybėmis pinigas varžo rašytojo įkvėpimą bei iškreipia jo idealistines aspiracijas, nors ir ne tokiu aukštu laipsniu kaip tariamai mokslinis marksizmas Lietuvoje» [104].

Socialistinis realizmas Lietuvoje tebeskelbia «klasinį požiūrį», kurio esmę sudaro partiškumas ir liaudiškumas, — pabrėžia Grinius. Chruščiovui sušvelninus partinį slogutį, į lietuvių poeziją pradėję grįžti «individualūs simboliai ir sielos romantiniai poskrydžiai» [105]. Kai kuriuose V. Mykolaičio-Putino eilėraščiuose prasiveržęs net krikščioniškojo humanizmo ilgesys. Romanų autoriai Lietuvoje į problemas žvelgią giliau, tapęs įpilietintas sąmonės srauto metodas, naudojamas didžiųjų individualistų Va-

karuose, šiaipjau didžiai Maskvos smerkiamų. Tačiau romantizmo sparnai, jei jie išplečiami per plačiai, nukerpami. Taip atsitikę su J. Grušo drama «Tėvas», kurioje tiesos ir teisybės idėja, ankstybesnėje, 1943, redakcijoje rašytojo perduota kaip visuotinė vertybė, privaloma visur ir visiems žmonėms, 1963 laidoje padaryta ekonominių-socialinių aplinkybių išdava [106]. Kad realizmas romantizmo sąskaiton šių dienų Lietuvoje iškeliamas į padanges, rodąs Žemaitės kūrybos šlovinimas, nors rašytoja nesanti to nusipelniusi. Grinius neabejoja šios rašytojos talentu, kuris pasireiškęs «dideliu pastabumu ir gabiai vartojamu lietuvišku žodžiu apysakoms rašyti» [107]. Betgi Žemaitei realizmas apsiribojęs beveik išimtinai kaimu, buvęs siauras ir negilus ir todėl negalįs būti pavyzdžiu šių dienų rašytojams. Rašytoja garbinama todėl, kad jos kūriniai parankūs socialistiniam realizmui, ypač jo reikalavimui, kad literatūra turinti atspindėti gyvenimą. Silpnos kuriamosios vaizduotės Žemaitei, žinoma, buvo ir bepalikęs tas vienas užmojis — kopijuoti gyvenimą. Taigi Žemaitės liaupsinimu kūrybinės pastangos, kitoki nei realistiniai polinkiai stengiamasi užgniaužti.

Liūdna padėtis esanti ir tos lietuvių literatūros, kurią lietuviai rašytojai kuria laisvuose Vakaruose, ypač Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Čia ją, Griniaus vaizdingu posakiu, **plakanti modernizmo rykštė.** Šiame klasinio kapitalizmo krašte savaime viešpataująs prekių pasiūlos-paklausos dėsnis, reikalaująs, kad prekė atitiktų vartotojo skonį. Ji turi būti visada reklamuojama kaip naujausia, madingiausia, moderniausia. Ir literatūra čia yra tapusi tokia preke. Grinius, žinoma, priešinasi šitokiai literatūros sampratai. Jo nuomone, «dvasinės kultūros vertybėms netinka modernumo ir nemodernumo terminai: jie susieti su laiku ir išreiškia tam tikrą netolimą laikotarpį, kai tuo tarpu dvasinės kultūros vertybės stovi aukščiau laiko tėkmės» [108]. Betgi modernumas ir nemodernumas pasidaręs galingas pseudokriterijus Vakarų kapitalistinėje civilizacijoje. Jis slegiąs ir iškraipąs estetinį gyvenimą ir kūrybą. Labai blogai, kad kapitalistiniais biznieriais pasekę neapdairūs ir nesąžiningi meno ir literatūros kritikai ir

priėmę modernumo terminą. Juo lyg botagu jie išdidžiai švaistąsi ir be gailesčio ir be apeliacijos nuplaką visus «atsilikėlius». Betgi turėtų būti aišku, jog ne modernumas apsprendžia literatūros kūrinio vertę: «...tikrais estetiniais kriterijais dailiajai literatūrai buvo ir pasiliks idėjos gilumas bei reikšmingumas, išraiškos individualumas ir meninės technikos originalumas, kurie visi drauge sudaro sintetinę vienybę — menišką tikrovę» [109].

Grinius pavardėmis išskaičiuoja vadinamosios neornamentuotos generacijos kritikus, kurie švaistąsi modernumo-nemodernumo pseudokriterijais, «būdami amerikiečių chaotinio liberalizmo aiškioje įtakoje» [110]. Taip elgiąsi: R. Šilbajoris, L. Mockūnas, T. Guopis ir kiti. Giliausius pėdsakus tokios neteisingos kritikos paliksiąs dr. K. Keblys, parašęs studiją apie išeivijos romaną knygoje «Lietuvių literatūra svetur» (Čikaga, 1968) [111]. Gerai bent, kad įsivaizduotojo modernumo-nemodernumo mastas pasirodęs nebepritaikomas aiškiai geriems kūriniams, ir juos kritikas turėjęs nepasmerkti. Nepasmerktųjų skaičius betgi turėjęs būti didesnis.

Toliau Grinius klausia, kokiomis būdingomis savybėmis turėtų pasižymėti vadinamieji modernūs kūriniai. Į tai atsakyti esą nelengva, nes modernumo terminą tegalima pritaikyti tik istorijoje, taigi ir literatūros istorijoje. Antra, ką tik minėti kritikai nesą sistemingai išdėstę, kaip jie modernumą supranta. Keblys, pavyzdžiui, net nebandęs aiškinti, ką jis laiko moderniu romanu. Pasinaudodamas Liūto Mockūno suminėtomis žymėmis (matyt, iš šiojo straipsnio «Dar apie romaną ir jo kriterijus» «Drauge» 1970.III.21, nors šaltinis nenurodytas) bei turėdamas galvoje Škėmos «Baltą drobulę», Grinius apie modernų romaną daro tokią išvadą: «...tie neva modernūs kūriniai turėtų būti pažymėti neigimo žyme ligšiolinei literatūrai (būtų antiromanai, antidramos), nes juk jų svarbiausi veikėjai būtų antiherojai: kuo nors psichiškai nenormalūs (paliesti kokios nors manijos, neurozės ar seksualinės perversijos), pasiduodą pasąmonio impulsams, asocialūs egocentrikai, kurie nesugeba rasti kontakto su visuomene arba kurie ją niekina dėl savo superindividualizmo bei atsidavi-

mo kokiam nors žaismui (hoby), kuriam taip pat nėra prasmės, nes viskas gyvenime yra absurdas arba beprasmybė, stumianti žmogų į beprotybę, savižudybę, mirtį, sudužimą» [112]. Šitokią modernią literatūrą, kurioje vyrauja romanas, Grinius pavadina **juoduoju romantizmu.** Jis paneigiąs ir užbaigiąs **žydrąjį,** kuris buvęs Europoje «viena iš svarbiausių, jei ne pačia vaisingiausia literatūros srove ir kryptimi» [113].

Romantizmas, Griniaus nuomone, nesibaigęs XIX amžiaus viduryje, kaip dažnai skelbia literatūros istorikai. Jis nešęs kūrybinę laisvę, kurios nepajėgę nugalėti romantizmo priešai realizmas bei natūralizmas. Prieš ir po šių srovių pasireiškę simbolizmas, impresionizmas, neoromantizmas, esteticizmas buvę tik žydrojo romantizmo naujos atmainos arba bent išvystę kokį nors romantinį bruožą.

Dabartiniai modernistai autoriai, nors ir neigdami kone viską, ką žydrasis romantizmas gražaus sukūrė, vis dėlto daug ką iš jo ir perėmė. Juk gyvenimo beprasmybė, kurią įniko rodyti mūsų dienų modernistai, kadaise buvo galingu protestuojančio mostu skelbiama romantiko J.G. Byrono. Jau V. Hugo vaizdavo («Marion de Lorme») puolusią moterį, pirmtakę «meilęs vaidilučių», kurias taip labai pamėgo vaizduoti juodojo romantizmo autoriai. Žydrieji romantikai A. de Lamartine'as, Alf. de Vigny, M. Lermontovas, panašiai kaip šiandieniniai juodieji, ieškoję retų situacijų, retų aistrų ir meilės jausmo egzaltacijos ir dėl to ėmę vaizduoti puolusius angelus dėl meilės. Jie buvę pradininkais to noro nerviškai sukrėsti, to nepaprastumo, į kurį šiandien veržiąsi modernistai, tokie kaip A. Škėma, «Baltoje dobulėje» vaizduodamas seksualinius iškrypėlius ir kitokius psichopatus. Ir bohemos temos, labai mėgiamos modernistų, buvo pradėtos žydrojo romantizmo.

Žydrąjį romantizmą nuo šių dienų juodojo betgi nesutaikomai išskiriąs **transcendentinio idealo ilgesys ir jo dramatinis siekimas.** Pastangos gyvenimą keisti pagal aistringai pamiltą idealą buvusi esminė žydrojo romantizmo žymė. Šitokio idealizmo ne tik nelikę šių dienų modernizme, bet šis dargi iš bet kokių

idealų tyčiojasi, atskleisdamas gyvenimo tikrovės chaosą ir beprasmybę.

Grinius nemato jokios prasmės modernizmo literatūrai kurti. Šitokia literatūra tegalinti patenkinti sensacijų norą ir smalsumą, kuris, tiesa, gyvas kiekviename žmoguje. Bet šiandieninė lietuvių tautos padėtis nesanti tokia rožinė, kad lietuvius būtų galima «penėti sensaciniais absurdais ir nihilizmu». Negalima lietuviams rašytojams palikti lengvabūdiškiems ir neprisidėti pozityviai spręsti pasaulinę krizę dailiojoje literatūroje, savo jėgas eikvojant nihilistiniams raštams, populiariems vien gyvenamuoju momentu.

Toliau Grinius pataria «neornamentuotos generacijos kritikams» panagrinėti aktualią problemą: kokia literatūra — realizmo ar romantizmo — labiau atitinka lietuvių kultūros tradicijas, kitais žodžiais, kuri šių dviejų srovių esanti gajausia ir vaisingiausia dabartinėje Lietuvoje. Tuo jie prisidėtų ir sprendžiant pasaulinę dailiosios literatūros krizę.

Grinius įžvelgia, kad Lietuvoje atgimstąs romantizmas, nes romantiniai kūriniai esą pranašesni už realistinius. Štai J. Marcinkevičius sukūręs labai stiprią romantinę «Mindaugo» dramą, kuri pralenkianti J. Slovackio «Mindaugą». Romantinių bruožų dramoje Grinius mato gana daug. Visų pirma prie jų reikią priskirti dviejų metraštininkų — baltojo ir juodojo — įvedimą, nes tai simbolinis būdas tikrovei (Mindaugo veiklai) atskleisti. Pati Mindaugo asmenybė yra plėšyte plėšoma skausmingų prieštaravimų, siekiant svarbiausio politinio tikslo — suvienytos Lietuvos. Tokius prieštaravimuose besigrumiančius veikėjus kaip tik mėgo romantikai (A. Mickevičius ar V. Krėvė-Mickevičius). Ir Mindaugo patriotizmas esąs perduotas taip nepaprastai galingai ir skausmingai, kad suskamba romantinė gaida. Jis toli gražu pranokstąs V. Krėvės «Mindaugo mirties» patriotizmą. Ir pagaliau negirdėtas pasisekimas šios dramos Lietuvoje (per 2 metus išėjo 2 laidos po 10.000 egzempliorių, beveik vienu metu pastatyta dviejuose teatruose, Vilniuje ir Klaipėdoje) turbūt galėtų paliudyti romantizmo ilgesį, — mano Grinius.

Dėlei kūrinio imponuojančio romantiškumo Griniui net kyla abejonių, ar teisingai realizmas laikomas svarbiausia kryptimi lietuvių literatūroje. Šitos abejonės eina taip toli, kad paprastai realistine poema laikomi Donelaičio «Metai» Griniui atrodo pusiau realistiniai, pusiau romantiniai, nes juose apstu romantinių bruožų: jų autorius išpažįstąs idealistinę pasaulėžiūrą, protestuojąs prieš civilizacijos nužmogintus aristokratus, simpatizuojąs civilizacijos nesugadintiems baudžiauninkams, jautriai pergyvenąs gamtą. Apskritai «realistų su tamsiu pamušalu» lietuvių literatūroje nesą tiek daug, kaip paprastai manoma. Kritikas juos išskaičiuoja. Romantikų ar bent su vienu kitu romantiniu bruožu lietuvių rašytojų suranda daugiau. Vadinas, lyg ir būtų galima daryti išvadą, kad lietuviams rašytojams (ir ko gero daugumui lietuvių) arčiau prie širdies stovįs romantizmas.

Kai kurie lietuviai rašytojai šiapus ir anapus geležinės uždangos, mano Grinius, nujaučią madų, taigi modernizmo, pavojus. Štai J. Grušas, K. Saja, A. Kairys absurdinio teatro priemones vartoją ne tam, kad žiūrovus nuodytų beprasmybės tvaiku, o kad nuteiktų pozityviai, pavyzdžiui, patriotiškai (A. Kairys). Ypač šiuo požiūriu esanti verta dėmesio Grušo tragikomedija «Meilė, džiazas ir velnias». Joje dramaturgas parodo šių dienų didmiestyje suvalkatėjusį jaunimą, kurį paprastai yra įjunkę vaizduoti ir juodojo romantizmo autoriai. Ir štai šitame didmiesčio padugnių fone regime jautrią, idealus mylinčią, artimui besiaukojančią, skaisčios sielos septyniolikmetę merginą Betą, kuri, žūdama nuo sužvėrėjusių jaunuolių, kaip tik paliudija meilės idealo skaistumą. Tragikomedija «Meilė, džiazas ir velnias», rašo Grinius, yra sukurta kontrastų metodu, o šis metodas yra kaip tik romantinis. Kūrinį esą būtų galima priskirti ir integraliniam realizmui, nes autorius vartoja įvairias priemones, tiek realistines, tiek romantines, neneigdamas jokio būties aspekto. Galutinė Griniaus išvada: žydrojo romantizmo kryptis galėtų suartinti rašytojus Rytuose ir Vakaruose ir padėti nugalėti pasaulinę literatūros krizę, kurią sukėlė sovietinis socialistinis realizmas ir vakarietinis modernizmas.

Daug kur reikėtų pritarti Griniaus mintims apie nūdienę literatūros krizę, jei jis kildintų ją iš šių dienų žmogaus dvasios krizės. Juk vargu ar ją galima taip ankštai sieti su kapitalistiniu ūkiu. Man rodos, kad madingumas ir modernumas į grožinę literatūrą persimetė ne iš pasiūlos-paklausos dėsniu besivadovaujančio kapitalistinio ūkio, o į ją savaime atėjo iš mūsų dienų žmogaus dvasios; kitais žodžiais, modernumas yra savaiminė apraiška naujo požiūrio į pasaulį ir gyvenimą. Šitas požiūris atskleidžia žmogaus gyvenimo beprasmybę. Beprasmybė yra modernumo turinys. Ir Grinius turėtų sutikti, kad šitas gyvenimo prasmės neįžvelgiąs modernusis žmogus turi teisę į grožinę literatūrą. Tad nereiktų bartis, jei jis šita teise naudojas. Bartis gal būtų galima tik už beprasmybę, ir ne kritikui, o filosofui, manančiam ir sugebančiam įrodyti, kad skelbti gyvenimo beprasmybę yra klaida. Be abejo, Grinius bardamasis yra nuoseklus, nes jis klaidingai mano, jog kritikas dorinimo ir pasaulėžiūros sumetimais gali iš esmės spręsti apie kūrėjo ir jo kūrinio pasaulėžiūrinę vertę, kaip jau iškelta anksčiau (žr. ypač į skyrius: «Meno ir literatūros kūrėjai bei kritikai», «Teorinės kritikos esmė: estetinė intuicija, pasaulėžiūriškumas, krikščioniškasis humanizmas, integralinis metodas»).

Paliečiant kitas straipsnyje keliamas konkretybes, gal būtų galima su Grinium sutikti, kad lig šiol lietuviams buvo artimesnis romantinis nei realistinis žvilgsnis į žmogų ir gyvenimą. Ar «žydrasis romantizmas» dėl to galėtų tapti pagrindine lietuvių literatūros srove? Jei jo priešą «juodąjį romantizmą» sieti su šių dienų žmogaus dvasios krize, tai, rodos, maža duomenų, kad Vakarų žmogus pramatomoje ateityje iš jos išbristų. Šita krizė yra iš esmės religinė. Indiferentizmas religijos atžvilgiu ar ateizmas verčia modernųjį žmogų ieškoti krikščionybės moralės pakaitalo. Jam, sakysim, reikia keisti 10 Dievo įsakymų. Bet kuo? Ieškojimai dažnai baigiasi nieko nerandant. Tai veda į nihilizmą. Jo apstu Vakarų moderniojoj literatūroj, kuri plūste užplūs dabartinę nepriklausoma pasiskelbusią Lietuvą. Nesunku pramatyti jos įtaką rašytojams ir skaitytojams tėvynėje. Be abejo, Lietu-

voj «žydrojo romantizmo», tos tradicines krikščioniškąsias vertybes puoselėjančios literatūros, atstovai pakitusiomis sąlygomis turbūt taps netgi kūrybiškesni ir jų mažokas skaičius didės. Jie galbūt užsimos parodyti, kad krikščioniškieji idealai lietuvių literatūroje nėra atgyvenos.

Banalu teigti, kad praeitis niekad nėra sugrąžinama pavienio žmogaus gyvenime; ji sunkiai leidžiasi atgaivinama ir istoriniame gyvenime. Negrįžo ir negrįš viduriniai amžiai, nes net jiems artimų dvasios bruožų sunku moderniajame gyvenime užčiuopti. Rodos, akivaizdu, kad ateitis Vakaruose priklausys kultūrinei įvairovei, kurioje modernusis žmogus lygia teise reikšis greta praeities tradicijas saugojančio. Taip greičiausiai bus ir Lietuvoj.

D.

LITERATŪROS KRITIKA IR LITERATŪROS ISTORIJA

I. Disertacija: «O.V. Milašius poetas»

Reikia šiek tiek sustoti prie Griniaus disertacijos, kuri, kaip minėta, buvo pirmoji mūsų universitete iš literatūrinės srities. Ją peržvelgiant, šitai reikia turėti prieš akis, nes būtų neteisinga ją vertinti pagal šio meto literatūros mokslo pasiekimus ir metodus. — Iki šiol, be Griniaus, disertaciją — monografiją apie O.V. Milašių parašė dar viena lietuvaitė, betgi prancūzų kalba. Tai **Geneviève-Irène Židonis** (gim. 1922): «**O.V. de L. Milosz. Sa vie, son oeuvre, son rayonnement**», Paris, 1951 («O.V. de L. Milašius. Jo gyvenimas, jo kūryba ir jo įtaka»).

1. Nuostabūs gyvenimo posūkiai: nuo gyvenimu nusivylusio į katalikus, iš lenko į lietuvius

Disertacija pavadinta «O.V. Milašius poetas» (Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto leidinys, Kaunas, Vytauto Didžiojo 1930 metai). Suskirstyta į tris pagrindines dalis, kurioms duotos labai sausos dalykinės antraštės: «**Gyvenimas, Kūryba – pirmasis periodas, Kūryba – antrasis periodas**». Vis dėlto «Gyvenimas» papuoštas motto iš Goethės «Fausto» apie pasiklydusio žmogaus nuojautą surasti tikrąjį kelią. Tai rodytų ir disertaciją rašiusio nuojautą, kad literatūrinės disertacijos kalba ir stilius turi šiek tiek panėšėti į grožinės literatū-

ros veikalą. Iš tikrųjų jau iš pat pradžių jauti autoriaus pastangas rašyti vaizdžiai, kai imasi atskleisti Milašių šeimos kilmę ir poeto vaikystę bei jaunystę. Vaizdingumo ir net gyvumo jau galime pajusti aprašinėjant poeto senelio Artūro užsispyrimą vesti jo pamiltą italę dainininkę: «...dabar jam tenka tvirtai ginti savo širdies laisvę ir laimę prieš savųjų užsispyrimą, neleidžiančių vesti jo pasirinktosios. Mat tėvai ir kiti namiškiai griežtai priešinosi, nes tokias sūnaus vedybas laikė bajorų garbei nepritinkamomis. Kas matė, kad bajoraitis vestų žmoną be titulo, dainininkę, artistę, iš svetimo krašto! Kas galėjo žinoti apie jos dorovę — gal tai paskutinė pasaulio perėjūnė, o bendrai artisčių dorovė... Taip galvojo namiškiai; tačiau Artūras nepaklausė jų noro ir vedė Nataliją» [115]. — Pasirodo, panaši istorija kaip su seneliu pasikartojo ir su poeto tėvu Vladislovu Milašium, nes jis vedė žydę Rozaliją Mariją Rozentalytę, perėjusią į katalikybę, nes taip reikėjo, bet iš tikrųjų likusią be jokios tikybos. Visa plati turtingų bajorų Milašių giminė dėl šių vedybų beveik nutraukė santykius su poeto tėvu. Šis ir be to buvęs «sunkus netikėlis», t.y. netikintis, «ekscentriško bei staigaus būdo ir nemažos puikybės žmogus», nors jo «gelmėje slėpėsi vis dėlto širdies ir dvasios kilnumas» [116]. Grinius jį įžiūri tame, kad Milašiaus tėvas mėgęs meną ir mokslą ir savo giminę laikęs lietuviškos, ne lenkiškos, kilmės. Lenkija net nepasitikėjęs ir tą nepasitikėjimą perdavęs sūnui. — Motina buvusi graži, bet didelė realistė, energinga, atsidavusi ūkio reikalams. Ūkis, kuriuo jai teko rūpintis buvęs milžiniškas: 12.000 dešimtinių Čerėjos dvaras, Mohilevo gubernijoje, Gudijoje; jį puošė puikūs rūmai; Milašiams priklausė dar keli didžiuliai dvarai ten pat Gudijoje.

Jau iš šitų pradinių duomenų galime pastebėti, kad Griniaus disertacija žada virsti monografija, kaip šios yra įprastos rašyti iki šiol, neišskiriant nė dabartinės Lietuvos. Tokiose monografijose siekiama smulkiai suregistruoti aprašomojo asmens gyvenimo faktus, ypač iškeliant tėvų, šeimos, draugų, mokyklos bei idėjinę gyvenamojo laikotarpio įtaką. Tai iš esmės pozityvistinis metodas, kuriuo visų pirma norima atskleisti aplinkos (milieu)

veikmę. Kad Grinius eina šituo keliu, nors jam pozityvistinis metodas galėtų būti svetimas dėl jo religinės pasaulėžiūros, išduoda, pavyzdžiui, net pati vieno skyriaus antraštė: «Dvasinė aplinkuma» [117]. Net ir dabartiniu metu Vakarų pasaulyje pozityvistinis metodas nėra išstumtas iš humanitarinių tyrinėjimų, kur, tiesa, smarkiai skverbiasi semiotika, gerokai nuvertinanti pozityvistų iškeltą aplinkos veikmę. Tad nėra ko stebėtis, jei Grinius, rašęs disertaciją prieš daugiau kaip 60 metų, negalėjo ištrūkti iš pozityvistinio metodo žnyplių.

Poeto vaikystę Čerėjos dvaro rūmuose, kur 1877 gegužės 28 Oskaras Vladislovas Milosz-Milašius gimė, lydėjusi vienatvė. Vaikas augęs vienas sau. Nejutęs nei motinos, nei tėvo meilės. «Jis augo vienatvėje, lyg likimui paliktas medelis», — rašo Grinius. «Tėvas, didelis keliautojas, medžiotojas, aeronautikos mėgėjas, būdamas dažnai toli nuo namų, negalėjo vaiku pakankamai rūpintis. Motina, paskendusi namų ir ūkio rūpesčiuose, neturėjo laiko sūnui auklėti. Jei ir paimdavo savo mažutį ant kelių ir norėdavo su juo pažaisti, pasidžiaugti, tai vaikas pats stengdavosi ištrūkti, — motinos meilumas jam atrodė per sunkus ir nesuprantamas. Tokiu būdu jis nuo pat mažens įprato slėptis nuošaliausiose parko vietose» [118]. Netikintis tėvas, vieną religiją praradusi, o į kitą neįaugusi motina vaiko iki 10 metų neleidusi krikštyti. Paskui nežinia dėl ko Oskaras buvęs pakrikštytas ir privestas prie komunijos, nors ir toliau jo religiniu auklėjimu tėvai visiškai nesirūpinę.

Apžvelgęs Milašiaus vaikystę, Grinius ištikimybę pozityvistiniam metodui paliudija šitokia išvada: «...tėviškos meilės stoka, religinio auklėjimo trūkumas, vienatvė ir svajonės, padidinusios įgimtąjį jautrumą, greičiausiai bus nulėmę tolimesnį poeto gyvenimo kelią ir suteikę pagrindinę linkmę jo būdui» [119].

Toliau autorius rodys tą dvasinę aplinką, kurioje jaunuolis poetas brendo. 1889 pavasarį O.V. Milašius, būdamas 12 metų, su tėvu atvažiavo į Paryžių eiti mokslų. Prancūzų filosofijoje tuo metu, pasak Griniaus, grūmęsi pozityvizmas, materializmas bei scientizmas su idealizmu ir intuityvizmu. Pirmosios srovės svar-

biausi atstovai buvę H. Taine'as ir E. Renanas, antrosios – H. Bergsonas. Literatūroje prieš natūralizmą (E. Zola) išėjęs simbolizmas (L.J. Huysmansas, A. Rimbaud, G. Kahnas, Moréas ir kiti). Greta natūralistinio romano (A. Daudet, G. de Maupassant'as, broliai Goncourt'ai) lyrikoje reiškęsi parnasistai (Leconte de Lisle'is). Visuomenėje viešpatavę liberalai, katalikai nemėgstami, net persekiojami.

Aprašinėdamas Milašiaus mokymąsi Paryžiuje, autorius charakterizuoja to meto Prancūzijos mokyklas. Jose mokymas ir auklėjimas turėjęs būti liberalus, laicistinis, taigi neutralus; iš tikrųjų jis buvęs priešingas bet kokiai religijai. Griniaus įsitikinimu, antireliginė ir bereliginė pasaulėžiūra negalinti duoti moralinių pagrindų auklėjimui, tat to meto prancūzų mokykla buvusi anarchinė: ką vieni mokytojai mokiniams teigdavę, kiti sugriaudavę. Tokioje «laisvos minties» mokykloje, Janson de Sailly licėjuje, Milašius kaip tik ir mokėsi. Vis būdavęs vienas geriausių klasėje mokinių, bet mokytojai nė vienu dalyku jo ypatingai nesudominę. Baigęs licėjų, studijavo asyrologiją ir hebraistiką. Remdamasis poeto biografu R. de Prat (iš tikrųjų tai buvo baronienė Renée de Brimont), Grinius teigia, kad studentas Milašius atiduodavęs «duoklę apgaulingų malonumų atstovams», ir «tai buvę moterys ir boheminis gyvenimas» [120]. Šitai autorius perduoda stipriai moralizuodamas.

Kaip yra monografijose įprasta, Grinius kruopščiai surankiojo duomenis apie autorius, kuriuos vaikas ir jaunuolis Milašius skaitė. Tai buvę daugiausia prancūzų, anglų ir amerikiečių žymieji rašytojai: Lamartine'as, Edgar Poe, Baudelaire'as, Byronas, neminint mažesniųjų.

Baigęs licėjų (1899), Milašius išgyveno labai stiprų konfliktą su tėvu, kuris į gyvenimo galą buvo palieęs ir pasidaręs jautraus sūnaus atžvilgiu labai šiurkštus. Vieną kartą (tikros datos autorius neduoda) vaidas su tėvu pasibaigė tuo, kad poetas kėsinosi nusižudyti. Kelias savaites turėjo išgulėti ligoninėje, kankinamas nežinios, ar išvis pagis.

Sunki liga ir mirties šmėkla galbūt pastūmėjo Milašių daryti

pasaulėžiūros reviziją ir nusigręžti nuo boheminio gyvenimo, — spėja Grinius. Jau tada jis buvo išleidęs pirmąjį poezijos rinkinį «Poème des Décadences» (1899, «Nuopolio poema»), kuriame vyrauja simbolistams charakteringos nuobodžio ir nevilties nuotaikos, 1906 išėjo antrasis lyrikos rinkinys «Les Sept Solitudes» («Septynios vienatvės), kuris savo motyvais panašus į pirmąjį.

Šio amžiaus pradžioje Prancūzijos šviesuomenės tarpe vyksta tam tikras religinis atgimimas. Nemaža žymių prancūzų atsiverčia katalikybėn: filosofai J. Maritainas, E. Gilsonas, rašytojai P. Bourget, L. Bloy, Fr. Jammes, P. Claudelis ir daugelis kitų mažiau garsių vardų. Grinius teigia, kad šis gana gausus atsivertėlių būrys bus greičiausiai paveikęs ir Milašių.

Po tėvo mirties (1902, ne 1904, kaip rašo Grinius), paveldėjęs milžiniškus turtus, poetas gali daug keliauti; Griniaus nuomone, kelionės (1905-1910) jo sielą «žymiai... nuskaidrino ir paruošė misticizmui» [121]. Keliaudamas daug skaitė, pamilo klasikus, susidomėjo filosofija, įsigilino į mistikus. Atgiję spiritualistiniai polinkiai.

Tarp 1910-1915, pasibaigus kelionių laikotarpiui, poetas labai kūrybingas. 1910 išeina net dvi knygos: «L'Amoureuse Initiation» («Įžanga į meilę») ir «Les Éléments» («Elementai»). Pastarojoje jau nesą jaunystės nusiminimo ir sielvarto, «palieka tik autoriui įgimta melancholija, žymiai sušvelninta tos universalinės meilės, kurią jaučia poetas visam gyvenimui, gamtai ir jos gaivalams» [122]. 1912 pasirodo «Miguel Mañara», kur vaizduojamas donžuano atsivertimas, sekančiais metais — tragedija «Méphiboseth», rodanti Dovydo nupuolimą ir atgailą. 1914 Milašius pergyvena tam tikrą ekstazinio pobūdžio viziją, kuri galutinai jo pasaulėžiūrą nukreipia religine mistine linkme. Poeto iniciatyva įsikuria «Théâtre Idéaliste» («Idealistinis teatras»), kuris 1914 pastato jo dramą «Miguel Mañara». 1915 išeina «Poèmes» («Eilėraščiai»), kur yra sudėti seniau išleisti kūriniai ir naujas poezijos rinkinys «Symphonies» («Simfonijos»).

Grinius baigia Milašiaus gyvenimo aprašą, suminėdamas jį ištikusius likimo smūgius: poetas praranda dėl revoliucijos Rusi-

joje visus savo turtus, be to sunkiai suserga. Sužinome, kad jis po minėtos ekstazinės vizijos 1914 vis daugiau ima skendėti svarstymuose ir misticizme; tampa uoliu kataliku. 1916 jis suranda dvasinį ir fizinį reliatyvumo dėsnį, kuris esąs visiškas atitikmuo A. Einsteino dėsnio. (Gaila, kad Grinius šio dėsnio smulkiau nepaaiškina). Išleidžia 1918 mažą eilėraščių rinkinį «Adramandoni» (Grinius klysta, rašydamas, kad rinkinys pasirodė 1917). Juo, galima sakyti, baigia literato kelią ir tampa vien religiniu žmogumi, nes toliau rašo vien filosofines poemas («Confession de Lemuel, «Lemuelio išpažintis», 1922, «Ars magna» 1925), kurias Grinius vadina maldomis. Įkuriamas idealistinis laikraštis «L'Affranchi», kuris tęsia užsidariusio (1917) «Idealistinio teatro» tradicijas. Į šį laikraštį Milašius rašo straipsnius Lietuvos ir Pabaltijo valstybių reikalais, nors dar nepažino nė vieno lietuvio veikėjo. Griniaus teigimu, nuo 1916 sužino apie lietuvių pastangas atgauti nepriklausomybę. Apsisprendžia ne už Lenkiją, o už Lietuvą, nors iš mažens kalbėjo lenkiškai ir lietuviškai nemokėjo. Tampa Lietuvos pasiuntiniu Paryžiuje (iki 1925, kai bepalieka reziduojančiu ministru ir pasiuntinybės patarėju).

2. Pirmojo kūrybos tarpsnio nuotaikos ir motyvai: melancholija, nusivylimas, meilė gamtai ir visuotinė meilė būčiai

Aprašęs poeto gyvenimą, Grinius peržvelgia jo pirmųjų poezijos rinkinių — **«Poème des Décadences»** ir **«Les Sept Solitudes»** — motyvus. Jie esą persunkti tylios melancholijos ir nusivylimo. Siedamas eilėraščių nuotaiką su poeto gyvenimu, kuris šiam anuomet atrodė betikslis, Grinius atskleidžia psichologinę šio motyvo priežastį. Verta atkreipti dėmesį ir į tai, jog autorius savitai bando aiškinti, kokiomis formalinėmis priemonėmis poetas melancholiją perduoda. Jis būtent nustato, jog ištisų strofų teminėmis prieštaromis ir ištisų eilėraščių pakartojimu Milašiui pavyksta eilėraščio melancholinę nuotaiką sustiprinti. Taigi Gri-

nius neatsisako ir formalinio metodo, nors, be abejo, jį naudoja nedažnai.

Dėl liūdesio, kaip ir Verlaine'o poezijoje, esanti kalta moteris. Jai ankstybojoje Milašiaus poezijoje esą paskirta daug vietos. Ypač meilė realiai dabarties moteriai neša poetui skausmingą liūdesį ir kančią, net neviltį. Poetas tai realiai, paniekos vertai moteriai pridedąs ir švelnių bruožų, nors jais dažniausiai pasižyminti «svajonių, parkų ir gėlių dukra arba fontanų fėja» [123]. Šita svajonių moteris teikia grožio ir įkvėpimo, laimės ir švelnaus liūdesio. Ji gyva praeities miglose, vaikystėje, tai — fėja kūdikis. Grinius meilės temą apie vaikystės fėją aiškina tuo, kad ketverių metų Milašius, augdamas vienišas Čerėjos parkuose, sutikęs savąją Laurą, kuri jam palikusi gilų įspūdį ir buvusi «un peu moins qu'un ange, un peu plus qu'une fleur» («truputį mažiau kaip angelas, truputį daugiau kaip gėlė»). Apskritai vaikystė poeto kūrybai buvusi labai reikšmingas tarpsnis, nes jis davęs kūrybai įkvėpimo. Vaikystės mylimosios žvilgsnyje jis «regi ir gamtą — sodus, upes, kalnus, visą peizažą, kurs tolsta ir dyla...» [124]. Gamtoje poetas norįs atsigaivinti, nes ji graži, švelni. «Gamtos prieglobstis miesto nuvargintam vaikui atrodo kaip vaistas, kaip išganymas, sunkiai pasiekiamas, kurio tik galima ilgėtis ir svajoti» [125]. Lygindamas gamtos pergyvenimus Baudelaire'o ir Milašiaus poezijoje, Grinius pastebi, kad prancūzas poetas gamtą tik suminėdavo, niekad jos nepadarydamas eilėraščio turiniu, o lietuvis poetas ją dažnai paliečia kaip tokią, vien jai skirdamas ištisus eilėraščius.

Vienatvė yra kitas motyvas, randamas ankstyvojoje Milašiaus poezijoje. Jis dainuoja ne paprastą, ne kasdieninę vienatvę, bet tą, kuri kyla iš nežinojimo, kam ir kodėl gyvenama. Kartu su ja eina pesimizmas. «Jis vėliau išnyko poeto gyvenime, kai Byrono ir Baudelaire'o eilėraščių palikti įspūdžiai išgaruos ir kai bus aiškesnis gyvenimo tikslas, bet visada paliks vienatvė su savo dviem sankeleivėm — tyliu liūdesiu ir rezignacinga melancholija» [126], — pažymi autorius.

Grinius atskirai paliečia klausimą, kiek Milašius ankstyvojo-

je poezijoje yra savitas ir kiek prisiėmęs ano meto literatūrinių srovių įtakos. Jis subrendo tuo metu, kai tarp savęs kovojo pozityvistai-natūralistai ir dekadentai-simbolistai, tiek vieni, tiek antri religiniu požiūriu indiferentai. Tokiu indiferentu tapęs, teigia Grinius, ir Milašius. Kartu jis pasidaręs ir dekadentu-simbolistu, nes ir pats pasisako esąs kiek pavėlavęs anų «prakeiktųjų poetų» draugas [127]. Dėl to ir jo pesimizmas, būdingas ankstyvajai poezijai, nesąs ištisai savas. Jis daugeliu atvejų esąs pasiskolintas iš Schopenhauerio, Baudeaire'o ar Verlaine'o. Šiokį tokį pagrindą Milašiaus dekadentizmas turįs ir **Sturm und Drang** nuotaikoje, kuri poeto kūryboje pasireiškianti ne tiek nuovargiu, kiek jaunuolišku užsidegimu ir patosu.

Ir neigiamą požiūrį į moterį Milašius, Griniaus nuomone, bus perėmęs iš prancūzų natūralistų bei simbolistų, kurie savo ruožtu didele dalimi buvę paveikti Schopenhauerio.

Šiaipjau disertacijos autorius įžvelgia, kad Milašius jau savo pirmaisiais kūriniais pasirodo gebąs sukurti visai savitų naujų simbolių. Ypač gražūs esą palyginimai. Poetas kartais atsisakydavęs tradicinio rimo, jį pakeisdavęs asonansais, o kartais ir visai rimo nenaudodavęs. «Toliau analizuodamas, — rašo Grinius, — prieini išvadą, kad tokiose poemose vietoje tradicinio, aiškiai suvokiamo ritmo yra išvidinis, sunkiai apčiuopiamas; norint jį pastebėti, reikia atsiduoti poemos srovei, kaip upelio tekėjimui, ir tada galima pajusti eilėraščių muzikalumą, sklandumą, elastingumą ir lankstumą...» [128]. Vadinas, Milašius kartais rašė, savo poezijos netempdamas ant tradicinės eilėdaros kurpalio ir tuo ėjo Griniaus nekenčiamo modernumo keliu. Tik anuomet disertacijoje jis už tai nedrįso garsaus autoriaus barti...

Gan išsamiai Grinius svarsto Milašiaus veikalą «L'Amoureuse Initiation», parašytą brandos pradžioje, studijų ir kelionių laikotarpyje (1910). Tai «prozos forma parašytas kūrinys, kur beveik nėra jokio veiksmo, bet kur, greta "Beždžionės šokio" romantiškojo natūralizmo aprašymų, eina psalmiško kilnumo skaidrus lyrizmas; tai pusiau romanas, pusiau išpažintis, pusiau filosofija» [129].

Veikalo siužetas gana paprastas. Pradėjęs senti grafas Pinamonte pasakoja savo gyvenimo istoriją. Daug pergyvenęs, išsitrankęs po visą Europą grafas ieškojo tyros meilės, bet jos nerado. Nusivylęs, jau būdamas per 40 metų, apsigyvena Venecijoje ir grožisi šiuo miestu, laukdamas mirties. Bet štai vieną dieną draugas nutempia atsiskyrėlį grafą į balių, kur jis sutinka nepaprastą moterį. «Ji — visas gyvenimas, tikras gyvenimas. Jos pasirodymas — poezija; jos eisena — lengvas šokis; jos balsas — muzika. Clarice-Annalena de Mérone jam pasirodė lyg tikrasis jo meilės idealo realizavimas, ta svajonė, kurią jis nešiojosi nuo pat vaikystės» [130]. Ši ekstazė truko neilgai. Grafas ją manė spindint mergystės skaistybe, o ji buvo laisvo gyvenimo moteris... Pinamonte blaškosi tarp ekstazės ir nusiminimo. Daug skaito, kad išsiaiškintų meilės paslaptį. Lektūra veda į tai, kad grafas ima garbinti neasmeninį Meilės Dievą, kuris reiškiasi gamtoje. Kartu jis ima domėtis ir krikščionybe, kuri juk yra meilės religija. Baigiasi ši meilės istorija tuo, kad grafas patiria, jog jo mylimoji Mérone jį žemiausiu būdu apgaudinėja. — Veikalo vertės ir prasmės, mano Grinius, reikią ieškoti lyrikoje ir filosofavime. Juk mylėdamas Mérone, Pinamonte patiria, kad ir gamta pulsuoja meile. Net ir kūniška aistra vedanti į susižavėjimą kitu pasauliu, nes ji, «perdegdama ir silpnindama kūną, leidžia geriau pasireikšti dvasiai, kuri vėliau... be mediumo galėtų susinešinėti su... Impersonnel», t.y. su neasmeniniu Dievu [131]. Grinius teigia, kad to meto Milašiaus meilės filosofijoje galima užčiuopti ir šiek tiek mistikos pradų. Juos regi jis visų pirma jausmo dideliame vertinime, jam suteikiant pažinimo galios. Kad pažintume, reikią pirma išmokti mylėti, nes meilė esanti savotiškas ryšys tarp materijos ir dvasios, — skelbia Pinamonte. Tokiu būdu Milašius per savo veikėją griaująs racionalistų ir materialistų garbinamą protą. Jei krikščionių mistikams gyvenimui tvarkyti priemonė buvo askezė, malda ar gamtos didingumas, tai Milašiaus Pinamontei šituo buvę moteris ir jo paties erotinis jausmas. Kadangi meilės ekstazėje dalyvauja kūnas, tai Pinamonte jį išgarbina. Šituo požiūriu Pinamontės mistika nesanti krikščioniška. Grinius

daro tokią išvadą apie Pinamontę ir kartu apie to meto Milašiaus mistiką: «...poetas drauge su Pinamonte nori ištrūkti iš troškinančio materializmo, bet tai nelabai vyksta. Prie Dievo-Meilės, kaip absoliutiškai tobulos asmenybės ir gryniausios dvasios, ...rodos, stengiamasi pakilti, bet nepajėgiama» [132]. Milašius liekąs įstrigęs panteizme.

Disertacijos autorius paieško Milašiaus mistikos kilmės. Ją randa visų pirma biologiniame prade — kraujuje: «Iš senelės paveldėtas pietiečio spontaniškumas negalėjo pakęsti šalto apskaičiavimo ir monotonijos...» [133]. Toliau į mistiką kreipęs Šv. Raštas (ypač «Giesmių giesmė», kurią poetas gerai pažinęs), Bergsonas, o ypač Platonas, kurio pažiūros apsprendžia Pinamontės meilės filosofiją ir gyvenimo būdą; mistinį polinkį stiprinęs ir romantizmas. Be abejo, Pinamontės mistikai nėra svetima nė krikščionybė, nuo kurios poetas nukrypsta į panteizmą dėl to, kad šis jam, jausmo ir fantazijos žmogui, buvęs artimesnis nei protą iškelianti krikščionybė.

«Les Éléments» eilėraščių rinkinį, išleistą 1910, Grinius laiko «L'Amoureuse Initiation» tęsiniu, nes iš esmės čia skelbiamos tos pačios idėjos kaip ir aname romane: meilė gamtai ir universalinė meilė būčiai. Milašius čia sukuria, lyg sekdamas šv. Pranciškum, atskiras poemas saulei, mėnuliui, vėjui, žemei, jūrai. Rinkinyje mažiau skausmo nei «L'Amoureuse Initiation»; pagal Griniaus cituojamą prancūzų kritiką Fr. de Miomandre'ą, «Les Éléments» — ramybės ir kilnumo kūrinys. Šita prasme jis papildąs romaną, nes, «ten skelbdamas mistines pažiūras ir įrodinėdamas meilės visagalinčią reikšmę, poetas jautėsi lyg per mažai atsidavęs gamtai. Jam rodėsi, kad jos raminantis grožis buvo nustelbtas ekstazių ir natūralistinių kraštutinimų» [134].

Į gamtą ir visą būtį poetas imąs žvelgti teigiamiau, nes keičiasi jo pasaulėžiūra: ankstesnė materialistinė pasaulėžiūra buvusi persunkta didžiulio neigimo, kuriame nebuvo vietos juokui, o mirtis vaidenosi kaip ramus miegas; naujoji dar tik gimstanti pasaulėžiūra skatinanti į didesnį poetiškumą, sultingesnę poetinę išraišką, į dar stipresnę universalinę meilę; tokiu būdu poeto lyri-

kos motyvai pagilėją. Tas pagilėjimas vyksta tuo, kad poetas ne gamtą susubjektyvina, o pats suobjektyvėja, t.y. jis panaikina skirtumą tarp negyvosios ir gyvosios gamtos, nes visa valdąs vienas meilės principas. Taip visa gamta suasmeninama, o pats poetas gali virsti negyvąja gamta, pavyzdžiui, vėju, kaip tai matome «Le Vent» («Vėjas») poemoje-eilėraštyje. «Les Éléments» lyrika iš pirmo žvilgsnio atrodanti panaši į Lamartine'o «Les Harmonies poétiques et religieuses» («Poetinės ir religinės harmonijos»), bet iš tikrųjų ji esanti savita. «Kai Lamartine'as stebisi gamtos didingumu ir Kūrėjo visagalybe, dažnai šalia stovėdamas, tai Milašius stengiasi įeiti į visą kosmiškąją harmoniją, stengiasi kvėpuoti ja. Milašiui kažin kaip pasiseka apdainuojamai gamtai suteikti gyvybės, sužadinti kažin kokį intymumą, kurio dėka didingosios grožybės atrodo prieinamos, sužmogintos; net iškilmingasis aleksandrinas to intymumo nenuslopina, o kažin kaip harmoningai susiderina» [135].

3. Antrojo kūrybos tarpsnio misticizmas ir miglotumas (ezoterizmas)

Antrąjį Milašiaus kūrybos tarpsnį (1910-1917) Grinius charakterizuoja **misticizmu bei ezoterizmu.** Jį pradeda analizuodamas misteriją «Miguel Mañara» (1913). Iš pradžių duoda Don Juano (Donžuano) legendos istoriją, pabrėždamas, jog Milašius savo veikalo pagrindiniu asmeniu pasirenka istorinį Don Juaną, būtent Miguel Mañarą, gyvenusį XVII amžiuje Sevilijoje. Paskui gana smulkiai pateikia misterijos turinį, nes lietuviams kūrinys esąs visai nežinomas. Jį perduosiu keliais sakiniais, kadangi šiandien misterija pasidarė lietuviams žinomesnė, kai 1937 ji buvo išleista lietuviškai, versta A. Vaičiulaičio; antrąkart šis vertimas pasirodė 1977 Čikagoje.

Palaidūnas Miguel Mañara, turėjęs savo glėbyje daugybę aukštos ir žemos kilmės moterų, neradęs trokštos meilės, nusivylęs stovi prieš gyvenimo bedugnę. Mañaros tėvo draugas siūlo

keisti gyvenimo būdą ir priperša jam skaisčią jaunutę mergaitę Girolamą, kuri jam padės rasti Dievą, sutikdama už jo ištekėti. Vos 3 mėnesiams po vestuvių praėjus, Girolama miršta. Sielvarto parblokštas Miguelis apmąsto Kristaus kentėjimus ir stoja vienuolynan, kad ten galėtų atgailauti už savo paklydimus. Jis tampa nuoširdžiu vienuoliu, kuris dega meile vargšams, garsi pamaldumu, begaliniu nusižeminimu, nepaprasta meile kūdikiams ir gamtai. Dangus net išklauso Miguelio maldą ir leidžia įvykti stebuklui: pagyja paraližuotas nusikaltėlis elgeta. Šventasis vienuolis miršta, sulaukęs gilios senatvės.

Grinius teigia, kad misterijos idėja panaši į «L'Amoureuse Initiation»: «tik misterijoje ji yra daug skaidresnė, nuosaikesnė, netekusi dekadentiško ar Sturm und Drang'iško aistringumo ir gerokai krikščioniškesnė» [136]. Su Griniaus teigimu galima sutikti: iš tikrųjų Pinamonte daug kuo panašus į Miguelį. Abu jie yra jaunystėje buvę palaidūnai, abu nori iš palaido gyvenimo iškopti per meilę idealiai moteriai. Pinamontei šitai nepavyksta, nes jo pamilta moteris buvo kurtizanė. Mañara, pamilęs skaisčią mergaitę, pakyla iki tobulybės; jam išganymas ateina per moterį, kuri veda iki krikščioniškos tobulybės, pasireiškiančios paties Miguelio įžvalga — gyventi asketiškai, aukojantis kitiems. Tai didžiulis skirtumas, palyginus su Pinamonte, kuris krikščioniškos askezės nepažino ir net pagoniškai garbino kūną. Po daugelio atgailos ir vidinio tobulėjimo metų tapęs asketu, Mañara yra panašus savo nusižeminimu ir meile į beturčius bei vaikus, į evangelijos mažutėlius, — todėl jis gali padaryti stebuklą — išgydyti paraližuotąjį. Tad «stebuklas yra meilės vaisius, kaip meilė — askezės», — rašo Grinius ir išryškina misterijos idėją, toliau teigdamas: «...aiškiausiai misterijos idėja kaip tik ir pasirodo stebuklo scenoje. Mañaros meilė, gailestis ir malda gali išgydyti ligonį tada, kada jis pasako, jog Dievą jis vadina Meile. Iš čia aiški meilės visagalybė» [137].

Ir 1914 išspausdinta misterija «Méphiboseth» yra panašios temos kaip «Miguel Mañara», nes jos siužetą poetas paėmė iš Senojo Testamento apie karaliaus Dovydo nusikaltimą ir atgai-

lą. Misterijos centre — dvigubas karaliaus Dovydo nusikaltimas: svetimoterystė su Betsabėja ir jos vyro Urijo nužudymas. Šį nusikaltimą Dovydui prikaišioja dramoje ne Nathanas, kaip Šventraštyje, o Méphiboseth, Dovydo draugo sūnus. Jis paskelbia karaliui bausmę — žudynės neduos ramybės Dovydo namams, Izraelio vaikus svetimieji išblaškys po pasaulį, iš svetimoterystės gimęs kūdikis mirs. Iš tikrųjų Dovydo ir Betsabėjos sūnus netrukus miršta; Méphiboseth žada pasitraukti toliau nuo žmonių, į kalnus, nes ten viešpatauja tyla. Jis sugrįšiąs tik kitą pavasarį, kada karalius vėl džiaugsis (pranašauja, kad gims Saliamonas).

Grinius pabrėžia, «kad poetas kūrė veikalą ne grynam estetiniam tikslui, bet ir gilesnei filosofiškai morališkai idėjai reikšti» [138]. Šį idėjinį norą ypač pabrėžiąs epilogas, kur dvasių choras apgaili, kad Dievo išrinktasis karalius Dovydas susitepė krauju ir svetimoteryste. «Į tuos choro skundus beveik vienodai atsako Balsas: Aš taip norėjau; taip reikėjo; tokia mano valia» [139]. Grinius tvirtina, kad be šito epilogo būtų galima teigti, jog «Méphiboseth» misterija veda panašią idėją, kaip «Mañara», «tik kažin kaip subtiliau, švelniau, lyriškiau» [140]. Bet epilogas išduodąs, jog poetas siekęs kažkokios bendresnės, universalesnės idėjos. Tai patvirtina Griniaus gausiai cituojami prancūzų autoriai Fr. de Miomandre'as ir R. de Prat, kurie mano, kad poetas kūriniu bando spręsti gėrio ir blogio problemą ta prasme, jog fatališkai pasaulyje egzistuojantis blogis tampąs gėriu amžinybėje. Betgi disertacijos autorius bando rodyti savarankiškumo, įrodinėdamas, jog šitokio fatalizmo misterija neperšanti. Poetas norėjęs misterijoje nušviesti nuodėmės-atgailos-bausmės problemą, būtent «kaip žmogus iš dvasinės mirties, nuodėmės, per nuoširdų gailestį iš meilės, per nusižeminimą ir atgailą, per nuolankų ir kantrų visokios bausmės priėmimą gali save nuplauti, būti vertas Visagalio pasigailėjimo ir įgyti jo ypatingą malonę» [141].

Atskiru skyriumi «Miguel Mañara» ir «Méphiboseth» misterijos nagrinėjamos, autoriaus žodžiais, «dramatinio meno atžvilgiu». Šitas specialus pabrėžimas rodo, jog disertacijos autorius

grožinei literatūrai ir jos kritikai priskiria ir kitokių nei meninių tikslų. Iki šiol jis panagrinėjo misterijų siužetinę medžiagą ir jų vedamas idėjas. Taigi į veikalus žvelgė, pasakodamas jų kilmę ir turinį, kažkokiu labai bendru dalykišku požiūriu, kuriame galėtume išskirti istorinį, teologinį, filosofinį pradą. Tikro meninio prado kaip ir pasigedome. Jį atskleisdamas, Grinius prikiša autoriui, kad, nors «Miguel Mañara» ir buvo vaidinta, jos **fabula** esanti mažai dramatiška. Pavyzdžiui, jis nerodęs išorinės ir vidinės Mañaros kovos, kai šis buvo draugų vėl traukiamas į palaidūno gyvenimą, o Fernandas jį viliojo skaisčiąja Girolama. Kitaip esą «Méphibosethe», kur **fabula** esanti užbaigta ir išplėtota. Tuo ši misterija daros panaši į klasinę graikų tragediją. Čia jauti veikiant, kaip graikų tragedijoj, net **likimą.** Bet dėl to veikėjai pasidarę nekovingi, jie tik pasakoją savo pergyvenimus, tuo tapdami lyriškais. Jie visi šnekasi tarp savęs lyg broliai, vengdami kivirčų, kurie kaip tik galėtų sukurti dramatinę įtampą. Štai Méphibosethas «bara Dovydą, lyg būtų priverstas, nenoromis, iš pareigos ir broliškai» [142]. Apskritai jis kontempliacijos, o ne veiksmo žmogus, — pabrėžia Grinius. Toks pat neveiklus esąs ir karalius Dovydas: jis pasiilgęs meilės, bet kad ji ateitų, jis nieko nedaro, nes tiki, kad ją atneš nematomoji ranka (Viešpats). Jis yra visai ramus net tada, kai miršta sūnus. Tik nuodėmės baisumas suaudrina jo širdį. Mañara esąs kitoks: jis meilės ieško, dėl jos kovoja. Kai mirtis atima iš jo mylimąją, jis ryžtasi pasiekti pačią didžiausiąją meilę — dieviškąją; dėl jos nebaisi nei askezė, nei vienuolyno nepatogumai. Jei poetas šalia vidinių Mañaros konfliktų būtų pavaizdavęs jo konfliktus su kitais žmonėmis, būtų galėjęs iš misterijos padaryti dramą, — pastebi Grinius.

Trumpai apibūdindamas veikėjas moteris, pastebi, jog Betsabėja rodoma giliai religinga mistike, kuri mano, kad Dievas ją suvedęs su Dovydu. Girolama — moters idealas su visomis gerosiomis fizinėmis ir moralinėmis ypatybėmis: jaunumu, gražumu, naivumu, nuoširdumu, skaistumu, religingumu, darbštumu, išmintingumu. Vis dėlto ji nesanti gryna idėja, o reali moteris, «lyg materializuota poeto jaunystės poemų fėja» [143]. Bendrai visi

veikėjai, nors «vienaip ar kitaip idealizuoti, schematiški, tačiau žmoniški, tikėtini» [144].

Be abejo, šis Griniaus žodynas, naudojamas veikėjų charakteristikai, šiandien atrodo per bendras, šabloninis, net nuvalkiotas. Betgi nereikėtų užmiršti, kad jis anuo metu ne ką vaizdingesnis išeidavo ir patiems didiesiems kritikams — B. Sruogai-Sirakūzinui, L. Girai, K. Korsakui. Žodyno (ir metodo) atžvilgiu Grinius buvo jų savaiminis antrininkas.

4. Pagrindinės Milašiaus kūrybos poetinės savybės: lyriškumas, ezoterizmas (hermetizmas)

Ieškodamas misterijų meninių savybių, Grinius kelia klausimą, kas silpną šių veikalų dramatiškumą atperka, nes misterijos vaidinamos susilaukdavo žiūrovų intereso. Pagal jį, silpną dramatiškumą bent šiek tiek pavaduojanti nuoširdi **nuotaika** ir savotiška **architektonika.** Nuoširdžią nuotaiką sudarą tai, kad poetas kurdamas gyvenąs tomis nuotaikomis, jausmais ir idėjomis, kurios kūrinyje pasireiškia. «Kas klauso, tas jaučia, — rašo Grinius, — kad tų veikėjų lūpomis kalba ne poetiškas momento kaprizas, bet pats gyvas žmogus, kuris turi savo pažiūrą į pasaulį; žiūrėtojas ir skaitytojas jaučia, kad poetas nekopijuoja pasaulį, bet jo reiškinius pagal savo išvidinį pasaulį grupuoja, tuo grupavimu reiškia idėją, savo santykį su kosmosu — vadinas, skaitytojas pajaučia meną, poeziją» [145].

Tebūnie pastebėta, jog iš citatos, kuri paimta iš skyrelio apie misterijų nuotaiką, neaišku, kur glūdi ta poezija, kuri patraukia skaitytoją ar žiūrovą ir lyg pavaduoja misterijų dramatiškumą. Pagal citatą, išeitų, jog poetiškumas slypi idėjoje. Nors Grinius ir vėliau, veikale «Grožis ir menas», idėjai grožio pergyvenime ir konkrečiame literatūros veikale priskirs didelę reikšmę, vargu ar idėja viena, rašant disertaciją, taigi pačioje literatūrinio darbo pradžioje, jam galėjo būti poetiškumo kriterijumi. Greičiausiai šitoks «kriterijus» pasirašė netyčia, neįsigilinus į klausimą. Žino-

ma, būtų buvę ir disertacijos autoriui, ir skaitytojui naudingiau, jei Grinius būtų viename darbo skyriuje išdėstęs, kas sudaro literatūros veikalo poetiškumą. Tai būtų pakėlę disertacijos mokslinį lygį.

Misterijų architektonika, pagal Grinių, esanti tuo ypatinga, kad jose autorius mėgstąs paveikslų ir scenų **kontrastingumą:** po niūrių paveikslų regime šviesius — ir taip, pavyzdžiui, per visą «Miguel Mañaros» misteriją.

Grinius pabrėžia, jog «Miguel Mañarą» ir «Méphiboseth» reikia laikyti misterijomis, nes jose yra antgamtinių-stebuklinių pradų: pirmajame kūrinyje randame tikrą stebuklą bei Kristaus kančios giesmę, primenančią vidurinių amžių misterijas, o antrajame pats siužetas yra paimtas iš Šventraščio, kurio atskiri įvykiai būdavo mėgiami rodyti viduriniais amžiais per misterijų vaidinimus bažnyčiose.

Labiau už dramatiškumą, mano Grinius, skaitytoją turįs patraukti misterijų **lyrizmas,** kuris yra įvairiopas: galingas, ugningas, kontrastingas «Miguel Mañaroje», švelnesnis, intymiškesnis, bibliškesnis «Méphibosethe». Be kitko, kalbėdamas apie Milašiaus poezijos lyrizmą, Grinius jį lygina su P. Claudelio poetiškuoju lyrizmu ir prieina išvadą (remdamasis ir prancūzų autoriais), jog nesą galima kalbėti apie tai, kad Milašius prisiima Claudelio įtakos [146]. Jis liekąs savitas.

Disertacijos pabaigoje apžvelgiami paskutiniai Milašiaus lyrikos rinkiniai: «Symphonies» antologijoje «Poèmes» (1915) ir «Adramandoni» (1918). «Symphonies» rinkinyje vyraujanti melancholinė nuotaika žmogaus, kuris pasiekė savo gyvenimo rudenį ir laukia amžinybės. Jis jaučiasi vienišas, kaip buvo vienišas ir savo gyvenimo pavasarį, vaikystėje, apie kurios saulėtas dienas jis dabar dainuoja. Gyvenimo rudens rezignaciją, belaukiant amžinybės, kurioje norėtųs, kad viskas būtų taip, kaip buvo žemėje gražiausiomis vaikystės dienomis, kai užsimezgė meilė, — poetas perduodąs nuostabiais poetiniais vaizdais. Autorius šią «Symphonies» vietą cituoja ne tik prancūziškai, bet ir lietuviškai (A. Vaičiulaičio vertimas).

Visai kitokios nuotaikos, teigia Grinius, esąs «Poèmes» epiloge įdėtas eilėraštis «**Nihumim**» (paguodos žodžiai). Tai «himnas amžinajai Affirmation, visokiam teigiamumui ir kūrybiškumui, nes dvasios keliuose negali būti senatvės ar rudens, o yra tik Oui universel» [147]. Eilėraštis alsuojąs kūrybiniu entuziazmu, nes «autorius džiaugiasi galėsiąs pradėti tikrąją kūrybą, — ne svetimiems namus statyti, ne kitų lūpomis kalbėti, ne Mañaros, ne Dovydo, bet savo» [148]. Eilėraštis parašytas po poeto atsivertimo (1914 gruodyje), kai jis turėjo viziją, kuri jam atskleidė religinę pasaulio ir gyvenimo prasmę. Su šiuo eilėraščiu Milašius pasuka mistinės filosofijos keliu, kuris jį visai nuves nuo grynosios poezijos.

«Adramandoni» rinkinio poemėlėse kūrybinis entuziazmas gerokai atslūgęs. Poetas rezignuojąs, laukdamas, kad «kažin kas atneš raktus ir atidarys vartus į tėviškės (o gal amžinybės?) sodą, kur yra juodas namas, au fond du pays lithuanien» [149].

Kiek ilgiau disertacijos paskutiniuose puslapiuose sustojama prie «Symphonies» ir «Adramandoni» poetinių savybių, kartu jų paieškant ir visoje poeto kūryboje. Pagrindine savybe laikomas **lyriškumas,** kurį poeto amžininkai prancūzų kritikai pastebėjo visoje Milašiaus kūryboje. Vienas jų (C. Larronde'as) rašęs: «Tarp gyvųjų poetų O.V. Milašius turbūt yra gryniausias lyrikas dėl to, kad jis grynai dvasiškas...» [150]. Lyriškumas visada siejąsis su **muzika.** «Symphonies» rinkinys ne veltui taip pavadintas, nes kai kurios jo poemos savo padala ir temų pasikartojimu primenančios muzikines simfonijas, — iškelia autorius. Be abejo, Milašius, kaip ir visi simbolistai, gausiai naudoja ir išorines muzikines priemones — natūralųjį balsių ir priebalsių skambumą, atsiskleidžiantį rimu, asonansais, aliteracijomis, onomatopėjomis ir t.t. Bet autoriaus poezijoje Grinius įžiūri ir vadinamojo vidinio muzikalumo, kurį jis laiko reikšmingesniu už išorinį. Kas jis yra? Tam reikia cituoti Grinių. Simbolistai «nori, kad poezija veiktų ne suprantamai ir plastiškai, bet muzikališkai per sugestiją ir evokaciją (sukeliant tam tikrą nuotaiką – V.N.). Poezija, kaip kūrėjo išvidinės nuotaikos padaras, turįs veikti atsakančiu nuo-

taikai ritmu, vaizdų sugestyvumu, — vaizdų, kur regėjimo ir girdėjimo elementai gali sutapti arba bent artimai susigiminiuoti» [151]. Konkrečiai šito vidinio muzikalumo Grinius regi tada, kai poetas neboja klasinio ritmo, eilėraščio eilutes pratęsdamas arba sutrumpindamas, kad sugestionuotų tam tikrą nuotaiką.

Grinius iškelia, jog sugestionuoti galima ir vaizdu. «Simbolistams ne labai svarbu vaizdo logiškumas ir aiškumas. Juo jis būna logiškesnis ar aiškesnis, juo labiau jis nustoja savo sugestyvumo, nes pasidaro suprantamas», — rašo autorius. «Bet už tai, — tęsia toliau, — jiems svarbiau išvidinio vaizdo elementų sąryšis, — sąryšis, kuris yra poeto pasąmonėje arba poeto nuotaikoje: šitie pasąmonėje sujungti elementai ir išreikšti vaizdu (sakytume, nelogišku) turi sugestionuoti skaitytoją kaip muzikos garsai. Dėl kalbamo vaizdo sugestyvumo kartais turi nukentėti net sintaksė (pavyzdžiui, Mallarmé), pasidaryti net kuriozų» [152]. Duodama ištrauka iš «Adramandoni» (prancūziškai) ir teigiama, kad ten yra vaizdų, kurie skaitytojui yra **nesuprantami;** net ir artimai susigyvenus «su visa poemos ir poeto nuotaika» [153], nedaug kas tuose vaizduose paaiški, — belieką vadovautis vien nuojauta. Šį neaiškumą Milašiaus poezijoje kritikas vadina miglotumu, betgi dažniausiai **ezoterizmu.** Pabrėžiama, kad šis vidinis uždarumas ir daraą poeto kūrybą miglotą, neaiškią, sunkiai suprantamą net ir tada, kai skaitytojas suprasti labai stengiasi. Iš to daroma išvada: «Reikalaudamas skaitančio pastangų, ezoterizmas negali būti masių poezija, negali būti populiarus — jis prieinamas tik nedideliam būreliui, speciališkai atsidavusiam literatūrai» [154].

Citavau gan gausiai, kad parodyčiau, jog išeivijoj Griniui turbūt nebūtų buvę kitos išeities kaip ezoterizmą pavadinti **hermetizmu.** Jei juo Milašiaus nekaltina, tai turbūt todėl, jog anuomet laikė save per menku... Betgi šiek tiek priekaištų yra: «Nereikia daug įrodinėti, kaip pavojingas būdas poetinius vaizdus kurti tik psichologiniu, pusiau sąmoningu pagrindu; kada poeto įkvėpimas galingas, tada tie vaizdai iš tikro yra sugestyvūs, įtikiną, bet kada įkvėpimas susilpnėja, tada visa poezija gali virsti nesuprantamu tuščiažodžiavimu, įvairių žodžių konglomera-

tu»[155]. Tuščiažodžiavimo poetas išvengiąs dėl to, kad rašąs tai, ką pergyvenąs.

Kelia Grinius, ieškodamas pagrindinių Milašiaus poezijos savybių, ir tokį klausimą: ar jo kūrybą apsprendžia jausmas, intuicija, ar protas, idėja? Atsakymą duoda tokį, kuris nurodo į minėtų pradų sintezę: «Taip, protinio elemento įtaka didelė, bet nevyraujanti, nenuslopinanti širdies. Jei kūrybinėje galioje vyrautų protas, tada idėjiniai kūriniai atrodytų, įprastai kalbant, tendencingi. Tuo tarpu labiausiai idėjiškose Milašiaus poemose (pavyzdžiui, «Miguel Mañara») visai nejaučiame ano neskanaus įspūdžio — kūrinio idėja tinkamai pergyventa, širdies sušildyta, atgaivinta ir atsakančiu stiprumu išreikšta» [156]. Šitai esą jaučiama beveik visuose kūriniuose.

Paliečiama ir meilės idėjos, kuri Milašiaus kūryboje užima svarbią vietą, formalinė išraiška. Kaip matėme, iš pradžių poemose daugiausia pasireiškia meilė gamtai, vėliau ji išauga į visuotinę meilę, kuri poetą nuveda į meilę visam tam, kas paprasta, nuskriausta, niekinama. Milašius pasidaręs prancūziškoniško **paprastumo mylėtojas** tiek turinio, tiek formos atžvilgiu. Puošnūs barokiški vaizdai jaunystės lyrikoje užleidžią vietą paprastiems, iš kasdieninio gyvenimo paimtiems vaizdams, kurie betgi nesą mažiau poetiški už ankstyvesniuosius.

Būdinga Milašiaus poezijai ir tai, pažymi Grinius, kad jis mėgsta **kontrastus.** Juk jaunystės poezijos nuotaika dekadentinė, nihilistinė, bet po kurio laiko prasimuša idealistinės pažiūros, kuriose vėl galima išskirti kontrastą tarp spiritualistinės Dievybės sampratos ir erotinio jutimiškumo. Kontrastingais bruožais pasižymį ir Milašiaus kūrinių žymieji veikėjai: ištvirkėlis Pinamonte turi ir idealistinių siekių, gražuolė Mérone — ištvirkus, bet labai gero būdo, Mañara — donžuanas, tampąs šventuoju, Dovydas — pranašas, Dievo valios skelbėjas, bet ir svetimoterys, žmogžudys. Į akis krintąs ir poeto pomėgis poemose priešpastatyti kontrastingus vaizdus, kurie betgi nėra fantazijos, o emocijų padarinys, todėl jie nesą didingi, o švelnūs, niuansiniai.

Gale svarstomas Milašiaus poezijos tautiškumo klausimas. Lietuviška ji ar prancūziška? Atsako, jog tautiškumo problema mene neišspręsta. Kalba, kuria veikalas parašytas, nebūtinai nurodanti į autoriaus tautybę: šveicaras Rousseau rašė prancūziškai, šveicaras G. Kelleris — vokiškai, — kurios tautos literatūrai jų veikalus priskirti? Vadinas, vien dėl to, kad Milašiaus poezija parašyta prancūziškai, ji negalėtų būti priskirta prie prancūzų literatūros. Mes galėtume nurodyti, mano Grinius, kad pats poetas laikė save lietuviu ir buvo Lietuvos reikalų gynėjas, net Lietuvos atstovas Prancūzijai. Bet prancūzai ar lenkai galėtų atkirsti, — Milašius savo kūryboje neliečia lietuviško gyvenimo: neiškelia specialių lietuviškų problemų, neaprašinėja Lietuvos gamtos, neima siužetų iš Lietuvos senovės, kaip tai darė tokie romantikai, kaip A. Mickevičius ar Kraševskis. Nedaug mums galėtų padėti nė pastaba, jog Milašiaus poezijoje esą galima užčiuopti lietuviškos dvasios žymių. Į tai Grinius teisingai pastebi, kad šitokią subtilybę įrodyti būtų labai sunku: tam reikėtų nuodugnios tautiškumo studijos.

Vis dėlto Grinius bando šita linkme argumentuoti, nurodydamas šitokią Milašiaus poezijos giminystę lietuviškai liaudies ir individualinei poezijai: «Jei sutiksime, kad lietuvių, ypač liaudies poezija yra pirmoj eilėj lyriška, jei turėsime galvoje, kad lietuvių ligšiolinėje poezijoje maža artizmo, o daugiau turinio, natūralumo ir širdies, pagaliau jei sutarsime, kad lietuvių lyrikoje nemaža svajingumo ir simboliškumo, tai turėsime sakyti, kad Milašiaus dailioji kūryba artima lietuviams, nes ji yra lyriška, menkai artistiška, kilusi iš širdies, pilna svajonių ir simbolių...» [157]. Ir tai, kad, St. Šalkauskio nuomone, yra galima išskirti skirtingą Rytų ir Vakarų dvasią ir siekti jų sintezės, Grinius panaudoja Milašiaus savitumui, t.y. lietuviškumui, iškelti. Pagaliau Milašius esąs svetimas prancūzų poezijai tuo, kad ši dar vis linkusi laikytis Boileau reikalavimų — būti «protingai» ir aiškiai, — be to, pasinešusi į visuomenumą, o Milašiaus poezija juk yra egotistinė ir ezoterinė.

II. Kritinė straipsnių-studijų apžvalga veikale «Veidai ir problemos lietuvių literatūroje» I

Kaip jau minėta Griniaus gyvenimo apraše, «Veidų ir problemų lietuvių literatūroje» straipsnių-studijų rinkinys užgriebia lietuvių literatūrą nuo jos pradžios iki mūsų dienų, atskleisdamas Griniaus, kaip literatūros kritiko ir literatūros istoriko, estetines pažiūras, praktiškai taikomas konkrečiam autoriui ir jo kūrybai. Todėl reikia su šiais straipsniais-studijomis susipažinti.

1. Sužalotas K. Donelaitis

Veikalo «Veidai ir problemos» I tomą, Grinius pradeda straipsniu **«Kristijono Donelaičio sužalotas veidas»**. Jame pasidžiaugia, kad 1964 dviejų šimtų penkiasdešimt metų sukaktis nuo Donelaičio gimimo paskatino mokslo žmones geriau ištirti šio mūsų poeto asmenybę ir kūrybą. Tam buvo paskirtas «Aidų» žurnalo specialus numeris, o Lietuvoje pasirodė L. Gineičio didelė knyga **«Kristijonas Donelaitis ir jo epocha»**. Jau iš karto norėtų autorius džiaugtis Gineičio darbu, nes vien bibliografija apima 14 puslapių ir joje randi knygų ir straipsnių, parašytų nepriklausomos Lietuvos laikais. Deja, džiaugsmas atslūgsta, kai ten nerandi suminėto J. Ambrazevičiaus redaguoto ir V. K. Jonyno iliustruoto 1940 «Metų» leidimo. Nėra ten nė Storasto-Vydūno veikalo «700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen» («700 metų vokiečių-lietuvių santykiams»), kur sutelkta daug

medžiagos apie vokiečių-lietuvių santykius M. Lietuvoje Donelaičio laikais. «Tai jau ne mokslo, o slaptos klastos arba fanatizmo ranka bus tuodu leidiniu pašalinusi iš bibliografijos» [158], — aitriai nusiskundžia Grinius. Kritikas pagiria Gineitį už skyrius apie domėjimąsi lietuvių kalba bei religinę lietuvių literatūrą M. Lietuvoje XVIII amžiuje; apie galimas literatūrines įtakas «Metams», prieidamas išvadą, kad, nors poema įsiderina į XVIII amžiaus kitų tautų literatūrą, bet tiesioginių literatūrinių įtakų neprisiima ir palieka originaliu kūriniu. Šis skyrius esąs pats geriausias visoje knygoje, tokiu būdu atrodą, jog «tiesioginių įtakų klausimas Donelaičio poemai yra išspręstas visam laikui» [159]. Apskritai visa pirmoji knygos dalis apie kultūrinę Donelaičio aplinką esanti gera. To esą negalima pasakyti apie tuos skyrius, kuriuose Gineitis bando parodyti Donelaičio asmenybę ir iškelti «Metų» idėjines ir menines ypatybes. Griniaus sprendimas: «...L. Gineičio knygoje yra visko, kas iš toliau ar arčiau liečia K. Donelaitį, bet beveik nėra tikrojo Donelaičio, kaip moralinės ir religinės asmenybės, kokia yra buvęs didysis mūsų poetas. Nesupratus ar nenorėjus suprasti jo asmenybės, liko nesuprastas ir iškreiptas jo žymiausias kūrinys, jo poema 'Metai'» [160].

Tai įvykę todėl, kad Gineitis panaudojo siaurą marksistinį metodą, nors šiaipjau savo veikalą rašęs kruopščiai. Metodas nulėmęs švelninti M. Lietuvos kolonizaciją svetimtaučiais po 1709-1711 maro ir bado, neiškeliant šios kolonizacijos neigiamų pasekmių lietuviams. Nors Gineitis ir pripažįstąs, kad kolonizacija sužlugdžiusi lietuvius, bet kartu iškelia ir jos atneštas tariamas teigiamybes: įtampa tarp lietuvių ir kolonistų pažadinusi lietuviuose tautinę sąmonę, iškėlusi prigimtinę žmonių lygybės idėją, įvairios kolonistų sektos sudariusios sąlygas atsirasti tam tikram liberalizmui ir skepticizmui tikybiniu atžvilgiu. Griniaus nuomone, visa tai reiktų įrodyti dokumentais. To trūkstant, Gineičio teigimai galbūt esą naudingi marksizmui bei rusiškam imperializmui, bet nepadedą suprasti «Metų». Gineitis labai sumenkinąs priežastis, dėl kurių Donelaitis buvo nusistatęs prieš kolonizaciją, rašydamas, jog kolonistai užsitraukę poeto nema-

lonę dėl to, jog įvedę girtuoklystę. Tai per maža. Iš «Metų» esą «galima nesunkiai pastebėti, jog mūsų poetas kolonistų grėsmę suprato daug plačiau — ūkiškai, tautiškai, morališkai ir religiškai» [161]. Grinius šitai įrodo citatomis iš «Metų».

Blogi užplūdusių kolonistų pavyzdžiai demoralizavę lietuvius. Šie dėl to protestavę. Gineitis šią demoralizaciją savo knygoje nors ir paminįs, bet jos nesusiejęs su «Metais». Tai apsunkina poemą suprasti, o jos autoriaus asmenį iškreipia, nes juk «pastoriui Donelaičiui lietuvių būrų dorovinis ir religinis stovis buvo svarbiausias» [162]. Užsidėjęs raudonus akinius, Gineitis sau sukliudęs atvirai pažvelgti į Donelaičio ir kitų pastorių religinius bei moralinius rūpesčius ano meto M. Lietuvoje ir geriau suprasti mūsų poetą. Šie raudoni akiniai sutrukdę Gineičiui pastebėti Donelaičio asmenybėje nuoširdų krikščionį. O reikėję jam parodyti šitokį Donelaitį: «Jis mylėjo teisybę, buvo giliai religingas, širdimi ir darbais mylėjo Kristų, bendruomenę, žmones, tėvynę, tarnaudamas jiems pagal savo išgales ir norėdamas jiems dar būti naudingas po savo mirties. Šitokia galinga, į idealus nukreipta Donelaičio asmenybė negalėjo būti kitokia nei poetinėje kūryboje» [163].

Toliau Grinius atkreipia dėmesį, kad Gineitis be reikalo labai kruopščiai ieškojęs knyginių Donelaičio įkvėpėjų. «Ne klasikai, ne pseudoklasikai racionalistai ir ne romantikų pradininkai įkvėpė mūsų poetui «Metus», bet paties Donelaičio religinės ir dorovinės idėjos, jo pedagoginis uolumas, jo beveik pranašiškas žvilgsnis, jo asmeniškas patyrimas, jo aplinkos gyvenimas Prūsų Lietuvoje. Juk kelios jo poemos temos yra tos pačios, kokias galima rasti Donelaičio užrašuose metrikų knygoje ir keliuose išlikusiuose laiškuose. Ten glūdi temų versmė jo 'Metams'» [164].

Gineitis savo knygoje brėžte pabrėžia, kad Donelaitis, vaizduodamas baudžiauninkų gyvenimą ir darbus, drąsiai iškeliąs vokiškųjų ponų neteisybes ir tuo užimąs «liaudiškai luomines» pozicijas. Griniaus nuomonė kita. «Tų darbų ir neteisybių, — rašo jis, — jo poemoje yra, bet nėra liaudiškai luominių pozicijų, nes poetas į savo veikėjus, į jų darbus, nelaimes ir ydas, į links-

mybes ir dorybes žiūrėjo bekompromisinės krikščionybės žvilgsniu. Kitaip tariant, Donelaitis stovėjo aukščiau luomų, vienodai plakdamas visų nuodėmes ir ydas ir girdamas gerus darbus vis tiek, ar jie buvo lietuvių baudžiauninkų, ar ponų vokiečių, ar jų tarnų, ar kolonistų» [165].

Šiek tiek paryškinus Griniaus ir Gineičio pažiūrų skirtumus, liečiančius Donelaitį ir jo epochą, rods būtų galima teigti, jog ne marksistas Gineitis, o krikščioniškojo humanizmo atstovas Grinius bus teisingiau ir giliau pažvelgęs į Donelaičio asmenį ir jo poemą. Griniaus krikščioniškoji pasaulėžiūra bus kaip tik jam padėjusi geriau suprasti krikščionį Donelaitį, o marksistinė Gineičio pasaulėžiūra bus jam kenkusi mūsų poetą vertinti dalykiškai.

2. Maironio visuomeninė poezija — pavyzdys nevisuomeniškai (hermetinei) Nykos-Niliūno lyrikai?

Sekantis Griniaus straipsnis «Veidų ir problemų» I tome, pavadintas «**Maironio reikšmė lietuvių tautai**», yra reikšmingas tuo, kad jo gale autorius pasisako už «viltingus tonus» gyvenamojo laiko lyrikoje, t.y. tokius, kokie skambėjo Maironio poezijoje. Maironis nesąs beviltiškas nei tada, kai dainuojąs savo asmeninį likimą, savo skausmą ar liūdesį; net tada jo poezija netampanti «nei nihilistiška, nei chaotiška, nei uždara, nes jos autorius nori būti suprastas skaitytojo. Tai didelis pamokantis palikimas mūsų poetams, kurių ne vienas (individualistas) kamuojas savo paranojiškame hermetizme ir savo įmantriomis abstrakcijomis atbaido skaitytojus» [166]. Tai labai aiškus, savo aštrumu lietuviuose niekieno nepralenktas kritiko pasisakymas už tai, kad grožinė literatūra yra skirta skaitytojui, visuomenei. Apie nuotaikas, pergyvenimus, kurie suprantami tik poetui, negalima rašyti, nes tai pamišėliška (paranoja!). Betgi šitie kraštutiniai individualistai, kurių rašytojų, ypač poetų tarpe gyvenamuoju laiku nemaža, ne kartą mano, kad jie su savo «keistomis» nuotaikomis lyrikoje

nėra vieninteliai, kad jos užtinkamos ir kituose žmonėse (ir nc poetuose). Taigi ir jie rašą skaitytojui. Neteko pastebėti, kad Grinius būtų į tai atkreipęs dėmesį. Šį priekaištą jam padarė D.J. Valiukėnaitė jau minėtame poleminiame straipsnyje, nurodydama, jog daugelis gyvenamojo laiko žmonių pasaulį laiko absurdišku ir nihilistiniu, todėl rašytojas neturįs kitos išeities kaip tik jį tokį skaitytojui sąžiningai perduoti [167].

Uždarąją (hermetinę), kitiems nesuprantamą poeziją Grinius beveik visada laiko ir nihilistine, nes ji, nesikreipdama į skaitytoją ir jo nevertindama, tuo pačiu atsisakanti savo svarbiausio tikslo — grožiu tarnauti gyvenimo tobulumui, kaip to reikalavo kritikas, sekdamas St. Šalkauskiu. Be abejo, tokia poezija dažnu atveju perduoda ir tokias nuotaikas, ir tokius pergyvenimus, kurie pasaulyje ir gyvenime atskleidžia beprasmybę. Tokioms nuotaikoms esanti artima **Alfonso Nykos-Niliūno** poezija, apie kurią Grinius II «Veidų ir problemų» tome parašė straipsnį-studiją **«Alfonso Nykos-Niliūno žingsniai į hermetizmą».** Užsisklendimas savyje, — pastebi kritikas, — prasidėjęs jau pirmajame poeto rinkiny «Praradimo simfonijose» ir suklestėjęs vėlesniuose rinkiniuose: «Orfėjaus medy», «Balandžio vigilijose», «Vyno stebuklе». Juose randame daug knyginio estetizmo ir autoriui įprasto filosofavimo; bet į jo keliamus klausimus vargu ar įstengtų atsakyti ir filosofijos specialistai ar išvis koks mirtingasis be paties poeto... — mano Grinius. Duoda tokį pavyzdį iš «Vyno stebuklo»:

Sodai. Buvo be galo sunku
Juos nešti (bet kas yra sodai?),
Ir tavo rankos
Greit tapo nebepakeliamos.
(Bet kas yra rankos
Ir kaip atskirti jas nuo liūdesio?)

Nesileisiu į platesnę šio posmo ir viso eilėraščio interpretaciją, vien pastebėsiu, jog jame keliami klausimai nėra tokie neparasti, kaip teigia Grinius. Jie gali ateiti į galvą ir paprastam

mirtingajam, o viso eilėraščio kontekste jie turi prasmę, kuri išsakyta paskutine eilute: «...kūnas yra **būti**». Tai galėtų reikšti — eilėraštis pavadintas «Mergaitės daina» — kūnas yra paskirtas būti toks, koks yra: mergaitės kūno negalima paliesti, jis turi likti skaistus, — skaistybė tarsi iškeliama į būtinybės aukštybes.

Apskritai Grinius, būdamas nusistatęs prieš visą moderniąją poeziją, labai greitai įžiūri hermetizmą ir nihilizmą. Bet viso to jis nematė savo jaunystėje, rašydamas disertaciją apie O. Milašių, kurio didelė dalis kūrybos gali būti pavadinta hermetine ir net nihilistine, mažiausiai ji yra sunkiai suprantama eiliniam skaitytojui.

Hermetizmo Grinius suranda ir kitų poetų kūryboje (vienaime K. Bradūno rinkinyje), betgi Niliūną laiko reikšmingiausiu tokios poezijos atstovu.

Modernioji poezija nėra tokia niekinė, kaip apie ją mano Grinius. Be abejo, ji sugriovė įprastinius lyrikos modelius (klasikines formas, ritmą, rimą), bet nesugriovė pačios lyrikos. Ji ieško lyrikoje naujų išraiškos formų, griaudama senąsias. Tai milžino darbas. Kartais jai pasiseka vieną antrą kūrybinę naujovę užgriebti, kartais ne. Pavargę ir pasiklydę ieškojimuose bei eksperimentuose, kai kurie poetai, jei ir negrįžta prie klasikinių formų, tai bent ima vengti hermetizmo. Štai, pavyzdžiui, yra galima pastebėti naujausioje vokiečių lyrikoje. Net aiškiai pasukama atgal — į griežtąją eilėraščio formą, kuri atrodė galutinai mirusi. Vokiečių kritikas Marcel Reich-Ranickis apie tai rašo: «Ir jeigu šiandien labai skirtinguose lyrikuose, tiek jaunesniuosiuose, tiek vyresniuosiuose, vis aiškiau pastebimas poslinkis prie griežtos formos — prie klasinių poezijos pavyzdžių, prie rimo ir posmo, prie tvarkingo eilėraščio principų, — tai štai nereikia suprasti kaip bėgimą iš gyvenamojo laiko, o kaip savaiminę ir sąmoningą reakciją į epochos pasimetimą, į jos negandus ir baisybes» [168].

3. Pasaulėžiūriniai motyvai, apžvelgiant A. Jakšto ir B. Sruogos kovą bei Vinco Krėvės istorines dramas

Grinius žinojo, kad jis savo kaip kritiko dvasiniu tėvu turėtų laikyti Adomą Jakštą. Šį savo metu (1907-1923, kai redagavo «Draugiją») buvusį «lietuvių kritikos karalių» ne vienas ir katalikų kultūrininkų vertino ne per didžiausiai. Prie šito nevertinimo ypačiai prisidėjo B. Sruogos straipsnis «Adomas Jakštas — literatūros kritikas», išspausdintas 1925 «Bare». Jame Sruoga prikišo Jakštui literatūrinį konservatyvumą ir klaidas, sprendžiant apie rašytojo talentą. Grinius ryžosi straipsniu «Adomo Jakšto ir Balio Sruogos kova» (I «Veidų ir problemų» tome) parodyti, jog Sruoga, vedamas pasaulėžiūrinės kovos aitros, Jakštą pristatė labai vienašališkai, tiesiog jam drožęs žemiau juostos.

Sruoga pririnkęs minėtame straipsnyje vien įvairių Jakštui nepalankių smulkmenų, nevengęs faktinių netiesų, skelbdamas, «kad 'Draugijos' kritikas aukštinęs 'mizerijas' ir smerkęs gabius poetus, nors iš tikrųjų jis nepasmerkė jokio gabaus vyro, net Butkų Juzę vadindamas bedieviu, pripažino jam poetinį talentą, jau nekalbant apie patį Sruogą, kurį laikė neabejotina **anima naturaliter poetica,** nors kandžiai kritikavo šio ezoterinę simbolistinę lyriką» [169]. Griniaus manymu, «A. Jakštas kartais suklupdavo arba dėl kai kurių teorinių prielaidų, arba dėl protinės analizės, bet labai retai kada dėl intelektinės intuicijos, kurią jis turėjo nuostabiai jautrią ir įžvalgią» [170]. Jis teisingai įžvelgęs kūrybinį talentą iš dar nepilnų literatūrinių duomenų V. Pietaryje, Putine, Krėvėje, Vydūne, Vaičiūne, Binkyje ir pačiame Sruogoje.

Pagal Grinių, Jakšto neigiama nuomonė apie Ad. Lastą, Butkų Juzę, J. Tysliavą, J. Savickį pasitvirtinusi, nes jie neiškilę į pirmaeilius rašytojus. Tat Sruogos priekaištai Jakštui dėl jų neįvertinimo atkrintą. Nepalankiai Jakšto vertintas Baltrušaitis «išsigelbėjęs» tik lietuviškais senatvės eilėraščiais. (Ar tai turėtų reikšti, jog Baltrušaičio rusiškoji lyrika buvusi nekokia ne tik Jakšto, bet ir Griniaus nuomone?) Panašiai ir F. Kirša, taip pat Jakšto laikytas menku poetu, irgi «išsigelbėjęs» tik gerais senat-

vės eilėraščiais. Ir pats Sruoga, daugiausia Jakšto pultas už «ezoterinį simbolizmą», jį metęs ir lietuvių literatūroje įsitvirtinęs dramomis ir proziniu kūriniu «Dievų miškas». Tik koks dešimt Sruogos eilėraščių išliksią lietuvių literatūroje, «bet tarp jų bus kaip tik tie, kuriuos teigiamai vertino «Draugijos» kritikas. Nieko jau neliko iš B. Sruogos atstovauto ir kitų mėgto iracionaliojo ezoterinio simbolizmo. Beveik nieko patvaraus ir išliekamo mūsų literatūrai nepaliko nė «Keturių vėjų» futūristiniai eksperimentai, išskyrus kelis K. Binkio eilėraščius...» [171]. Vadinas, Jakštas, Griniaus nuomone, bent iš dalies teisingai puolęs Baltrušaitį, Kiršą, Sruogą, Binkį, apskritai futūristus ir simbolistus.

Griniaus siekiai labai aiškūs: reikia pradėti Jakštą kitaip, būtent palankiau, vertinti. Su tuo sutikti rods būtų galima tik iš dalies, nes lieka, pavyzdžiui, deramai neapginti Jakšto išpuoliai prieš Baltrušaitį, Sruogą, prieš simbolizmą. Čia Jakšto šūviai pro šalį negali būti ginčijami. Tat ir negali nusikratyti įtarties, jog Grinių į Jakšto gynybę bus stūmę pasaulėžiūriniai motyvai, kaip lygiai ir B. Sruogą jo pasaulėžiūra kovai prieš Jakšto kritiką bent iš dalies bus gerokai aitrinusi.

Ir sekantis I tomo «Veidų ir problemų» straipsnis **«Vinco Krėvės istorinės dramos»** tipingai nurodo į Griniaus pomėgį rūpintis rašytojo pasaulėžiūra. Jau straipsnio pradžioje jis uoliai registruoja faktus, kad Krėvė, nors šiaipjau liberalas, susituokė su nekatalike moterim Katalikų Bažnyčioje, senatvėje kalbėjęs rožinį, su juo ant rankų ir palaidotas, prieš mirtį atlikęs išpažintį. Kaip matysime, nemaža vietos kritikas skirs ir Putino religinei pasaulėžiūrai nušviesti. Iš to negalėtume daryti išvados, jog Griniui grožinė literatūra yra religijos tarnaitė. Šitokią išvadą priėjo D.J. Valiukėnaitė, rašydama apie Griniaus kritiką [172]. Žinoma, Grinius tikėjo, jog egzistuoja objektyvi vertybių hierarchija: aukščiausioje vietoje yra religinės vertybės, o kultūrinės-estetinės vertybės priklauso žemesniam laipsniui. Būti šitokios religinės pasaulėžiūros, be abejo, Grinius turėjo pilną teisę. Tik gaila, kad jis kartais, neradęs kūrinyje tokios hierarchinės vertybių tvarkos, kokią pats išpažino, sudaro įspūdį, jog toks kūrinys yra este-

tiškai silpnas. (Iš esmės dėl pasaulėžiūrinio kriterijaus kritikoje jau buvo pasisakyta).

Straipsnis apie Krėvės dramas taip pat parodo, kiek daug vietos Grinius skiria visuomeninėms-socialinėms aplinkybėms rašytojo gyvenime ir kūryboje. Čia smulkiai suskaičiuoti ir užrašyti Krėvės santykiai su visuomeninėmis jėgomis: su caro valdžia, paskui Lietuvoje su valdančiais tautininkais, Katalikų Bažnyčia, komunistais.

Kartu galime pastebėti autoriaus įsitikinimą — rašytojas savo kūryba realizuoja tuos idealus, kuriais jis pats gyvena ir tiki; kūrinys visada atspindįs kūrėjo psichiką. Juk Krėvė — mano Grinius — savo pasaulėžiūrines prieštaras tarp motinos perduotos tradicinės religijos ir liberalizmo ar net bedievybės įkūnijąs savo istorinių dramų ir padavimų kontrastiniuose veikėjuose; krėviškąjį patriotizmą, o ypač krėviškąjį individualizmą taip pat mes galį rasti perduotą personažuose. Šita prasme Grinius rašo: «...aras — individualisto ir paties Krėvės alegorija» [173].

4. Putino asmuo ir kūryba religinio žmogaus žvilgsniu

Prie Griniaus studijos **«Vincas Mykolaitis-Putinas kaip kūrėjas»** I «Veidų ir problemų» tome teks sustoti ilgiausiai, nes straipsnis yra pats didžiausias (150 pusl.) visame veikale, o jo autorius vienas geriausių Putino kūrybos specialistų. Antra, ši studija bene geriausiai atskleis Grinių, kaip krikščioniškosios humanistinės kritikos atstovą, kuriam rūpi į savo kritikos metodą integruoti įvairius metodus. Trečia, bus progos studijos atskiras dalis palyginti su marksistine kritika apie Putino kūrybą.

a. Metodų įvairovė asmeniui atskleisti

Autorius laiko Putiną pomaironinės epochos didžiausiu lietuvių rašytoju. Pradžioje smulkiai apžvelgdamas jo gyvenimo

faktus, kritikas pabrėžia, kad Putinas negalėjo būti antruoju Maironiu — «tautiniu šaukliu bei pranašu», nes jis «buvo visai kitokios psichinės struktūros jaunuolis, brėsta laisvesniais laikais, kai caristinės autokratijos priespauda jau buvo sulaužyta» [174]. Jau šita trumpa citata galėtų nurodyti, kad Grinius, rašydamas Putino biografiją, naudoja psichologinį ir sociologinį požiūrį, nes čia minėjo būsimo rašytojo psichinę struktūrą ir XX amžiaus pradžios Rusijos visuomeninę santvarką. Šie požiūriai tuojau papildomi pozityvistiniu, nors, atrodo, jis galėtų būti Griniui dėl jo idealistinės pasaulėžiūros visai svetimas, iškeliant, jog Putinas augo «labai tvarkingoje, darbščioje, doroje, religingoje katalikų šeimoje, kurioje tačiau stigo jausminio jaukumo» [175]. Būsimo rašytojo tėvų namuose neskambėdavę daina, juokas, linksmi pokštai. Ši šeiminė atmosfera — mano Grinius — bent iš dalies galinti paaiškinti Putino poezijos didelį be šypsnio rimtumą. Taigi šeiminė aplinka, galėtume sakyti, pozityvizmo atrastasis milieu, prisidėjęs formuojant Putino poezijos pobūdį.

Personalistinis metodas, perduodant rašytojo biografiją, ryškės, kai Grinius ieškos asmenų įtakos poeto gyvenimui ir kūrybai. Jam ypač rūpi vaidmuo Emilijos Kvederaitės, poeto buvusios studentės, kuri, jam metus kunigystę, 1935 tapo jo žmona. «Ar Emilija Kvederaitė buvo Putino mūza-įkvėpėja?» — klausia kritikas. «Ar santuoka su ja atnešė jam pilnatvę bei platesnių ir gausesnių paskatų literatūrinei kūrybai, kaip nuo seniai to ilgėjosi V. Mykolaitis drauge su savo kunigu Vasariu? Deja, teigiamai atsakyti sunku. Emilija galėjo būti mūza nebent tiek, kad, galvodamas apie jos siūlomą išsivadavimą iš psichinio dvilypumo, rašytojas sukūrė savo «Altorių šešėly» romaną. Lyrikos žanre jos įtakai galima priskirti keletą giedresnės nuotaikos eilėraščių, parašytų Putino 1929-1934 metais. Bet po santuokos legalinės mūzos įtaka atrodo neigiamai: per keletą metų V. Mykolaitis neberašė jokios lyrikos...» [176]. Biografijos pabaigoje Grinius pastebi: «Netapusi mūza įkvėpėja Putino brandžiausiais metais, ji pasidarė jo nuolatine gailestingąja seseria jo senatvėje. Tai gal ir padėjo poetui pajusti krikščioniškosios meilės jėgą ir grožį, kai

jis rašė savo 'Žilviną ir Eglę' bei 'Kėliaus iš kapo'»[177]. Šios citatos ne tik atskleidžia, kiek daug reikšmės Grinius, aiškindamas kūrinio kilmę, priskiria asmenims artimiausioje rašytojo aplinkoje (tai ryšku visose Griniaus studijose), bet ir parodo tam tikrą kritiko realumą — sieti kūrybą su plačiąja tikrove, kuri savo begališkumu, kaip ir žmogiškosios prigimties tikrovė, yra pagrindinis šaltinis kūrybai.

Toliau apžvelgdamas Putino gyvenimą, Grinius bus ištikimas krikščioniškojo humanizmo uždaviniams, kai uoliai registruos poeto grįžimą Katalikų Bažnyčion. Putinas rūpinęsis, kad būtų nuimta nuo jo ekskomunika. «Kadangi bolševikinės nelaisvės metais, — rašo Grinius, — poetas nieko priešingo nebuvo rašęs nei prieš Dievą, nei prieš Kristaus Bendriją, Bažnyčia nuėmė V. Mykolaičiui ekskomuniką ir leido kunigui palaiminti jo moterystę. Tačiau pačiam poetui šį kartą nebe moterystė rūpėjo: jis norėjo baigti gyvenimą taip pat su antruoju (prisiimtu) pašaukimu — mirti kunigu ir poetu, kokiu buvo savo gražiausiais gyvenimo metais» [178]. Nuo savęs norėtųsi pridėti, kad ir nekomunistų tarpe yra nuomonių, jog Putinas K. Bažnyčion negrįžo. Gal pavyks šį klausimą išspręsti nepriklausomoj Lietuvoj.

Studijos gale Grinius kalba net apie Dievo įsikišimą Putino gyveniman: «...privalu pasakyti, kad tas, kam Dievo apvaizda nėra mitas, o brangiausioji tikrovė, tas turi rimto pagrindo Putino gyvenimo vingiuose, slėniuose ir aukštumose matyti Dievo apvaizdos veikimą, o ne oportūnistinį fatalizmą, nors apie tai ir būtų kalbėjęs poetas» [179]. Tuo Grinius vėl save pristato religiniu žmogumi ir galbūt užsitraukia netikinčiųjų rūstybę, nors pykti čia nėra už ką: daugingoje visuomenėje kiekvienam yra leista savo pasaulėžiūrą pareikšti.

Priėjęs prie temų ir problemų Putino kūryboje nagrinėjimo, Grinius savaime naudoja tą metodą, kuris sudaro jo kritikos esmę — atskleisti kūriniuose mintį, idėją. Pagal tai, šį metodą galėtume pavadinti idėjiniu ar net filosofiniu, nes pats kritikas kartais pastarąjį terminą naudoja, būtent kalba apie Putino «gamtinę filosofiją» [180]. Ryšium su idėjomis Grinius nagrinėja Putino

kūryboje **gamtos, meilės ir moters, Dievo, maišto ir prometėizmo, dvejopumo ir egocentrizmo problemas.**

b. Gamtos motyvai

Putino kūrybos temos pradedamos **gamta.** Konstatuoja, jog Putino santykiai su gamta buvo «veiklesni, intymesni ir egocentriškesni negu Maironio» [181]. Net ir tada, kai ne poetas stovi eilėraščio centre, o gamta, ji teapreiškia jo nuotaiką. Vadinas, į gamtą Putinas žiūri pro savo jausmą ir nuotaiką, kaip tai darė ir «Altorių šešėly» Vasaris. Ištisi gamtos vaizdai ir atskiros jos detalės jam tarnauja jausmų ir nuotaikų simboliais. Tokiu būdu poetas pagal savo nuotaiką gamtą stilizuoja: «ją keičia ir suprastina, t.y. sugyvina, sudvasina, kartais suintelektualina» [182]. Beveik visi originalesni ir subtilesni simboliai iki maždaug 1944 yra paimti iš gamtovaizdžio. Štai simbolistinio laikotarpio rinkiny «Tarp dviejų aušrų», nors ir randame gana daug iš civilizacijos pasaulio paimtų įvaizdžių (operos salė, maskaradai, kavinės, taurės, bokštai, pilys, šventovės), vis dėlto dominuoja gamtovaizdiniai elementai. Gamta davė ir vardą rinkiniui, kuriame giedra naktis tarp dviejų aušrų eina įvairiaprasmiu simboliu.

Čia perduotos Griniaus įžvalgos į gamtovaizdžių prasmę simbolistinėje Putino lyrikoje, be abejo, yra taiklios. Todėl reikia sutikti su kritiko nuomone, «kad gamta ir peizažas V. Mykolaičiui yra daugiau negu įvairių vaizdų gausybė estetiniam pasigėrėjimui. Gamta — jam svarbi būties sritis, kurioje yra jis pats. Todėl gamtos vaizdo įvairybė jaunam Putinui atrodo kartais kaip puošni šventovė, begalinė kaip visata, kurioje poetas per daug metų atskleisdavo savo dažnus sielvartus, retus džiaugsmus ir ieškodavo paguodos. Peizažinė gamta jaunajam Putinui taip pat kartais buvo tartum draugė, kuri įvairiai jam šnibždėjo į ausį ir širdį, draugė, kuriai jis taip pat patikėjo daug savo jausmų ir minčių, pasakodamas jai savo dalią arba susimąstydamas ties žmogiškąja egzistencija» [183].

Toliau interpretuodamas Putino lyrikos gamtovaizdžius,

Grinius pastebi, jog poetas yra ypačiai pamėgęs vakaro ir giedros nakties gamtą. Tylią ir žvaigždėtą vasaros naktį jis pabėga nuo savo vienatvės ir tarsi lašas jūroje susilieja su visata. Šitokia nuotaika mus užburia žinomasis Putino šedevriukas «Rudenio naktį»:

Vėlai nuklydau aš į tuščią lauką
Tavim pasigėrėt, gilus dangau.
Pakėliau veidą į žvaigždėtą aukštį —
Ir tartum lašas jūroj išnykau.
Ir nežinau, kad aš būties kelionėj
Minu vien žemės tremtinio takus,
Kad mano džiaugsmas, poilsis ir laisvė
Toli, kaip aukštos žvaigždės ir dangus.

Pacitavęs šiuos du posmus, kurie parašyti, Griniaus žodžiais, «jaunystės maišto metais», kritikas cituoja iš Putino senatvės lyrikos taip pat du posmus (nepilnus), kurie esą iš geriausių eilėraščių, senatvėje įkvėptų Lietuvos giedros nakties:

Ir aš panorau paskutinį kartą
Pakelt į aukštumą akis,
Kur žvaigždžių spindulingieji sietynai
Mane tiek kartų guodė ir žavėjo

«Meteoras»

Žvaigždėtoji naktis —
Paguoda mano ir viltis.

«Pasikalbėjimas»

Vadinas, Putiną nakties žavesiai stipriai veikdavo ir senatvėje.

Grinius, kaip matėme, pabrėžė Putino polinkį gamtą stilizuoti pagal savo nuotaikas ir mintis. Tuo poetas kūrė naują gamtą, kuri buvo kitokia nei mums įprasta. Kritikas klausia, kokia yra ši poeto «sukurtoji» gamta: kiek ji panėši į mūsų pažįstamąją gamtą, kiek ji skiriasi nuo šiosios, kiek joje atsispindi poeto asmenybė?

Išgirstam, jog Putino gamta yra «atvirų erdvių ir begalinių tolių, kurių autorius nenori aprėžti, nes šitie daugiau ar mažiau apibendrinti peizažiniai bruožai geriau tinka simbolinei reikšmei» [184]. Todėl poeto kūryboje beveik nėra konkrečių peizažų, kurie perduotų kurios nors geografinės vietos gamtą. Griniaus nuomone, konkrečios gamtos Putinas duoda nedaug, ją pakeisdamas peizažiniais brūkšniais ir tuo ją abstraktindamas, todėl, kad jo veikli dvasia «stipriai valdo banguojančią įkvėpimo emociją» [185]. Šis dvasinis veiklumas, neminint konkretybių, neleidžiąs poetiniam jausmui išsilieti vien grynais įspūdžiais, kurie «tik trukdytų reiškiamai idėjai» [186]. Tai nereiškią, kad «Putino stipri vidinė dinamika, susiliesdama su gamta, šią pastarąją naikintų kaip visumą arba ją neigtų» [187]. Ir abstraktindamas gamtą, Putinas jos neiškreipiąs: jo peizažas lieka mums artimas, pažįstamas.

Kartais poeto vidinė dinamika būdavo tokia stipri, kad jai išreikšti neužtekdavo gamtos stilizavimo. Tada jis pačioje gamtoje ieškodavęs stipraus dinamizmo ir per jį atskleisdavęs lyrinio herojaus vidaus grumtynes. Dažniausiai šios vidinės kovos pasirodydavo poeto kūryboje tokiais susimbolintais įvaizdžiais, kaip: grumtynėmis su audromis, naktim, vėjais, jūrų bangomis, uolų skardžiais, kalnų viršūnėmis ir t.t. Tokiai **filosofinei gamtos dinamikai** ypač atstovaują 6 cikliniai eilėraščiai, pavadinti «Viršūnių ir gelmių» vardu. Tų eilėraščių bendra tema — kalnų peizažo kontrastai, kuriuos apmąsto kalnų keleivis. «Balto sniego viršūnės ir tamsios prarajos, uolos ir ežerai, saulė ir naktis, kalnų keleivio stebimos, jaučiamos, apmąstomos, įgauna naujos, psichinės dinamikos, kokios iš prigimties tas kontrastingas gamtovaizdis neturi» [188], — rašo autorius. Keleivis, pasiekęs kalnų viršūnę, norėtų ten amžinai pasilikti. Bet jį šaukia pakalnės varpai, kurių vilionei jis negali atsispirti. Tokiu būdu gamtovaizdžio prieštaras poetas «išvysto į žmogaus gyvenimo antitezes, kuriose aiškėja ir paties jauno poeto likimas: buvo siekta dangaus giedros amžinybei, o buvo pamiršta, kad žemės paslaptinga trauka — galingesnė už kilnius norus» [189]. Filosofinę įžvalgą į žmo-

giškosios egzistencijos prieštaras Putinas dar labiau išryškina maištinga ir grėsminga vidurnakčio lopšine (eilėraštis «Lopšinė»), kurioje gyvybinis žemės pradas, susivienijęs su lyrinio herojaus laisvės siekiais, prieš mūsų akis atveria pasaulinės katastrofos galimybę:

Vergai išsprogdins kietą požemių plutą,
Ir perskros žaibai žemės motinos įsčią,
O kraterių liepsnos ištrykš į padanges —
Raudonais žibintais tau veidą nušvies.
Į gelmę apvirs spinduliuotos viršūnės,
Sutrupins granito krantus vandenynai, —
Ir krintančios žvaigždės žemčiūgais išvarstys
Aptemusio chaoso rūsčias bangas.
Skausme ir vienatvėj kalėjusią dvasią,
Kaip paukštį paleisi į amžiną laisvę [190].

Grinius «Lopšinę» šitaip įvertina: «Tokio sukrečiančio išsilaisvinimo motyvo iki tada (1921) nebuvo suskambėjusio nei lietuvių literatūroje, nei paties V. Mykolaičio kūryboje, nors jis jau buvo sukūręs maištaujančius jaunuolius «Valdovo sūnuje». Ta šiurpi «Lopšinės» giesmė būtų sunkiai suprantama be paties poeto maištingų nuotaikų, susietų su giliu įsijautimu į galingas, pirmykščias, dinamines gamtos jėgas» [191].

Be abejo, Grinius yra teisus, teigdamas, jog «Viršūnių ir gelmių» ciklo eilėraščiais Putinas atskleidžia savo **antitezinę, arba dvilypę, pasaulėjautą.** Juk jo sukurtasis lyrinis herojus, kalnų kopėjas, pasiekęs kalnų viršūnę, gali tik trumpam džiaugtis, skendėdamas dvasinėje kontempliacijoje: jis greitai nusivilia ir ima įsiklausyti į paskandinto varpo gaudesį slėnyje, — šis skelbia medžiagą esant galingesnę už dvasią, ir todėl pasaulį valdanti materija. Išeities iš šių žmogiškosios egzistencijos prieštarų poetas ieško paskutiniame ciklo eilėraštyje «Gelmių dangus», kuriame kalnų keleivis manosi suradęs kompromisą tarp idealų ir tikrovės: aukštosios dangaus žvaigždės, nepraradusios savo grožio, juk atsispindi slėnio ežero vandeny. Vadinas, Griniaus

interpretacija, «Putinui atrodo, kad dvasiškos dangaus galios žemės elemente pajėgia pakankamai išsiskleisti žiedais ir jais žavėti» [192].

Kritikas dar iškelia atskiru skyreliu nepaprastą **poeto meilę žemei,** «aistriai kaip meilužei», cituodamas ištraukas iš žinomojo eilėraščio «Žemei» («Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme!») bei kitų eilėraščių. Net ir senatvėje Putinas, Griniaus interpretacija, norėjęs «nugalėti savo vienatvės liūdesį» aistringa meile žemei:

Ak, nors sykį
Žemės aistra man apsvaigti! [193]

Palietęs Putino **santykius su gyvąja gamta** (įvairiais augalais, gyviais), Grinius iškart daro išvadą, jog «gamtos gyvybė Putino lyrikoje teišreiškiama silpnai ir todėl gamtos gyvenimas mažai kuo teprisideda prie tos gamtos dinamikos, kokią Mykolaitis pabrėžia, kalbėdamas apie žemę» [194]. Tiesa, kai kurie augalai sutinkami jo kūryboje, «bet tik vienai lelijai, vienai rūtai, vienai rožei, vienam berželiui ir dviem ąžuolam tėra pavykę pasiekti simbolių reikšmę, liečiančią žmogaus gyvenimą» [195].

Panašiai kaip su augalais yra ir su gyvių pasauliu. Tik vieną kitą paukštį yra pasirinkęs simboliu. Štai regime sakalus, kurie simbolizuoja idealistinius siekius, arus, išreiškiančius laisvę ir pavojų, kanarėlę, nurodančią į taikingą varganą žmogaus stovį. Dar porą gyvių galėtume užtikti Putino poezijoje, tai ir viskas. Be abejo, nė iš tolo Putino gyvoji gamta negali lygintis su A. Baranausko «Anykščių šilelio» augmenija ir gyvūnija. Žinoma, Grinius teisingai pastebi, jog būtų nesusipratimas iš Putino reikalauti panašaus gyvybės klestėjimo, kokį regime «Anykščių šilely». Putinas, susitelkęs į save, į gamtą žiūri subjektyviai, daug ko joje nematydamas, o daugelį žemesniojo gyvenimo biologinių reiškinių atmesdamas, nes jie jam atrodė netinkami dvasiai reikšti.

Putino gamtovaizdyje — pabrėžia Grinius — nei medžiai, nei gėlės, nei paukščiai nėra tapę savarankiškais elementais, nes jie

jam tepaliko silpną įspūdį didingų gamtos vaizdų (kalnų, jūrų, audrų, žvaigždžių, saulėtekio, saulėleidžio) akivaizdoje. Tik retkarčiais jie pasirodo Putino kūryboje sutelktai, kolektyvu: sode — «pražydusių puokščių pusnynas», pavasarį klega «tie rėksniai — tie špokai, tie strazdėnai», «aukšty — skambūs vyturių varpeliai» ir panašiai [196].

Gamtinio žmogaus Putino kūryboje nėra: «Mykolaičio kuriamas žmogus visada yra kultūros būtybė su stipriai išvystytu sielos gyvenimu, kuriam turi tarnauti gamta. Iš gamtos elementų poeto išvystyti didieji simboliai... dažniausiai skirti išreikšti žmogaus dvasios stoviui» [197].

Į studijos apie gamtą Putino kūryboje galą Grinius pabrėžia, kad poeto kuriamoji gamta «pasirodo neturtinga biologine gyvybe», nes jis neatskleidęs gyvybinės dinamikos, t.y. nevaizdavęs gyvybės pradžios ir jos raidos «nuo daigo, pumpuro ir lizdo» [198]; jokios evoliucijos poeto gamtoje nematyti: ji mums perduodama sukurta, visai atbaigta. Todėl kartu neregime ir gamtos moteriško vaisingumo. «Bet gamta, kurioje nėra biologinės kaitos, yra mergiška gamta, o ne motiniška. Visos slaptosios ir provokuojančios gamtos jėgos, kaip gyvybė ir grožybė, gali būti moteriškos, bet kur nėra gimdymo, maitinimo, auginimo, globos, ten nėra nė motinystės» [199]. Šią savo mintį autorius pagilina, cituodamas vieną posmą iš eilėraščio «Žemei» («Nuo juodbruvio veido saulėleidžio skarą nutraukus...»), kur gamta vaizduojama kaip mylimoji, kaip mergelė: «paslaptinga, provokuojanti, išdidi, laisva, nepaimama, begalinė» [200].

Baigia Grinius studiją apie gamtą Putino kūryboje nuoroda, jog poeto sukurtą gamtą reikėtų laikyti ne tiek puošnia pilimi, kiek šventove, kur «padangių žvaigždynam tyliai meldies», nes ji «atrodo stipriai sužmoginta ir drauge neribota iki begalybės, daugiau šviesi negu tamsi, daugiau sugyvinta negu gyva, daugiau kilni bei graži negu jauki ir šilta. Jo gamta — ne motina, ne pamotė, ne vergė, bet mergelė, arba mergautinė šventovė» [201].

c. Meilės lyrika

Meilės ir moteries problemoms Putino kūryboje Grinius skyrė nemažiau dėmesio kaip poeto sukurtai gamtai, kurios vaizdais, į juos įpinant savo dalią, poetas kūrybą pradėjo. Po kelerių metų matome jon įvestą moterį, kuri tampa reikšminga poeto lyrikos tema ir kartu didele problema jo gyvenime. Grinius visų pirma imasi apžvelgti «poeto dainos apie meilę ir moterį» raidą. Jaunystės eilėraščiuose — pažymi kritikas — moteris atvaizduota kaip tolima Stella Maris, įkūnijanti poeto idealus; tai «poetų ir dainių puiki karalaitė», jų svajonė, sutampanti su visa tuo, kas gražu ir kilnu. Vėliau, poetui suradus ieškotąją moterį, lyrikoje suskamba erotinės temos. Jos betgi dingsta iš poeto kūrybos 20-čiai metų po vedybų su Kvederaite. Poeto senatvės lyrikoje Grinius meilės ir moters temas interpretuoja ta prasme, kad jomis Putinas nuvertinęs jaunystėje «galingai ir gražiai skambėjusią» erotinę meilę ir iškėlęs «sudvasintąją, siekiančią krikščioniškojo heroizmo viršūnių ir gelmių» [202]. Tai poetas ypač atskleidžiąs «Žilvino ir Eglės» poemoje, parašytoje 1960. Putinas savo kūrinyje pakeičia įprastinę pasakos «Eglės, žalčių karalienės» prasmę. Pasakoje žaltys priverčia Eglę tekėti už jo. Dėl to jį Eglės broliai nudobia. Poemoje Putinas Žilviną parodo ne prievartautoju, o kilniu jaunuoliu, kuris tapo nelaimingas dėl užkeikimo. Tą užkeikimą nuimti ir jį vėl atversti žmogumi galėjo tik moteris, jį pamildama. Eglę sugraudina sielvartingas žalčio žvilgsnis, ji pamilsta jį, ir Žilvinas vėl tampa žmogumi. Jo meilė Eglei yra idealinė, dvasinė: jis Eglės nepaliečia, kol ji pati, taip pat idealiai jį pamilusi, panori būti jo žmona. Apsilankiusi namuose, Eglė neįtikina tėvų ir brolių, kad ji ištekėjo už puikaus, mielo jaunikaičio, ilgai laukusio meilės. Nors broliai Žilviną ir nužudo, jis vis tiek lieka Eglei dėkingas už pasiaukojančią meilę.

Grinius interpretuoja kūrinį trejopa prasme. Jame, pirma, atsispindinti Putino ir Kvederaitės sukilninta draugystė ir meilė. Antra, poetas davęs pasakai naują gilią prasmę, kuriai nebuvusi pajėgi Salomėja Nėris, anksčiau už Putiną pasaką sueiliavusi. Ir

trečia, autorius savo nauju požiūriu sukūręs «tokį giliai humanistinį ir krikščionišką kūrinį, kokio lig tol lietuvių poezijoje nebuvo», nes niekas prieš tai «nebuvo atskleidęs erotinės ir dvasinės (pasiaukojančios) meilės sintezės grožio» [203].

d. Palyginimas su marksistine kritika

1973 antru leidimu Lietuvoje yra išėjusi **Jono Lankučio** knyga **«Vinco Mykolaičio-Putino kūryba»**. Ji kiek didesnė nei Griniaus studija apie poetą. Kaip Lankutis pristato meilės temas Putino lyrikoje? Joms duodama žymiai mažiau vietos ir reikšmės nei Griniaus studijoje. Jos paliečiamos tik prabėgomis. Matyt, marksistinė pasaulėžiūra dar ir anuomet neleido į jas pažiūrėti rimtai ir giliai, nes meilė, ko gero, dar vis buvo laikoma buržujinių jausmų antplūdžiu. Labai šykščiai Lankutis komentuoja meilės eilėraščius rinkinyje «Tarp dviejų aušrų». Vienas gražiausių šio rinkinio eilėraščių «Romansas» net nesuminėtas... «Kelių ir kryžkelių» rinkinio meilės lyriką, kai poetas jau buvo suradęs išsiilgtą moterį, Lankutis sumini vieno posmo ištrauka, ją komentuodamas puse sakinio: meilė šiame laikotarpyje «įsiveržia į posmus kaip džiugi gyvenimo banga, realus, laimę teikiantis pergyvenimas» [204]. Vadinas, Putinas suburžuazėjo, paskendo meilės džiaugsmuose, kaip kiekvienas jaunas vyras, suradęs savąją... Banaliau sunku interpretuoti. Lygiai taip pat marksistas kritikas subanalina ir puikiąją «Žilvino ir Eglės» poemą. Putinas kūriniu tenorėjęs atskleisti tik vidinę žmogaus dramą. Pagrindinis veikėjas Žilvinas — «gaivalingų jausmų bei polėkių būtybė, kurią kerštingas likimas pavertė menku, atstumiančiu šliužu, sukaustė nelaisvės pančiais» [205]. Tokį žmogų, «savo likimo vergą» [206], Putinas mums ne kartą rodęs savo kūryboje. Taigi iš esmės nieko naujo «Žilvino ir Eglės» poemoje, — skelbia Lankutis. Kad Žilvinas veržiasi į meilę, tai nesą ko stebėtis: jis klausąs prigimties balso... Pagrindinę veikalo mintį Lankutis mato ne dvasinės meilės jėgoje, o tame, kad «mirštančio Žilvino žodžiuose — 'Aš vėl žmogus' — skamba žmogaus dvasinės pergalės triumfas» [207]. Šita

pergale poetas susimbolinąs žmogaus pastangas nugalėti išorines kliūtis, «įveikti savyje šliužo pradą, išskleisti savo individualybės žiedą» [208]. Eglė, atskubėjusi prie jūros gelbėti savo vyro, — mano savo interpretacijos gale Lankutis, — sujungusi savyje «meilę, Žilvino mirtį ir gimstančią gyvybę» [209]. (Kitaip nei pasakoje, Eglė dar tik laukė kūdikio). Tuo «jos moteriškume, kaip ir pačioje gamtoje, susikoncentruoja visa gyvenimo pilnybė» [210]. Dviejų žmonių likimai susiėję ir vėl išsiskyrę, «palikdami švytėti žmogiškos širdies karščio kibirkštėlę» [211]. Iš tikrųjų šie Lankučio žodžiai neteikia jokios gilesnės įžvalgos į poemos prasmę, o tik konstatuoja pliką natūralizmą ir banalybę, kad žmonės gimsta, mylisi ir miršta. Meilės heroizmą, kurį poemoje taikliai įžiūrėjo Grinius, marksistas kritikas pavadina vien «žmogiško širdies karščio kibirkštėle». Be abejo, tuo poema nuvertinama, net suniekinama. Galimas dalykas, Lankutis to nesiekė sąmoningai, bet marksistinis metodas savaime prie to privedė. Ar bereikia pridėti, kad Grinius savo estetine intuicija žvelgia giliau ir dėl to geriau atskleidžia meilės temą Putino poemoje!

e. Dievo problema

Studijoje apie Putiną Grinius beveik 20 puslapių paskiria Dievo problemai. (Lankutis – nė vieno!) Interpretacijai duodama antraštė «Amžinas Nepažįstamasis», nes, Griniaus įsitikinimu, poetas neturėjęs malonės Dievą prieiti gyvu tikėjimu, taigi jam nebuvo skirta Dievą pažinti. Dėl to Dievo ir kiti religiniai klausimai nestovi poeto kūrybos centre. Betgi jis nėra jiems abejingas. Jis juos kėlė ypač jaunystės eilėraščiuose, eidamas į kunigus, jie nenustojo reikšmės ir vėliau, kaip matyti iš romano «Altorių šešėly», prie jų vėl, Griniaus teigimu, grįžęs senatvėje, kai vėl tapęs kunigu.

Dievo problemą Putino kūryboje analizuoti kritikas pradeda nuo romano «Altorių šešėly», kuris komunistų buvo plačiai naudojamas kovai su Bažnyčia ir apskritai tikėjimu. Dėl tos komunistinės propagandos kritikas pastebi, kad «romano pirminiai

tikslai buvo psichologiniai-estetiniai bei socialiniai, kuriuose Dievo neigimui nėra vietos» [212]. Romano jokiu būdu nesą galima laikyti ateistiniu, nes «jo branduolyje buvo ir tebėra dvigubo pašaukimo — poeto ir kunigo — problema» [213]. Šalia to Grinius priduria, jog Putinas nėra sukūręs nė vieno veikalo, kuris rodytų jį buvus ateistą. Jis net per visus 20 su viršum sovietinės okupacijos metų nieko neigiamo nepasakęs ir neparašęs apie Bažnyčią.

«Altorių šešėly» pagrindinį veikėją Liudą Vasarį Grinius laiko autoriaus dvasiniu antrininku bei simboliu. Paanalizavęs šį veikėją, kritikas prieina išvadą, kad «ir metęs kunigystę Vasaris norėtų pasilikti krikščionis, nors ta jo religija bus subjektyvi, be tų dogmų ir teorijų, kokias yra išvystę katalikų teologai ir kurių laikosi Bažnyčia. Krikščionybėje nelaimingas kunigas-poetas tenorėtų pripažinti vien tai, kas tinka jo prigimčiai, į ką gyvai atsiliepia jo širdis ir protas» [214]. Šitokiu krikščioniu pasilikęs ir pats «Altorių šešėly» autorius, mano Grinius.

Vėl remdamasis V. Mykolaičio prisipažinimu, kad tarp Vasario ir jo kūrėjo «yra nemaža dvasinio panašumo — panašių minčių, išgyvenimų, svyravimų» [215], Grinius atidžiai interpretuoja poeto religinę lyriką 1914-1938 metų laikotarpiu. Kritiko išvada: nors šitoje lyrikoje ir pasitaiko eilėraščių, kuriuose Dievas pergyvenamas katalikams įprastu būdu — kaip geroji Apvaizda, kaip Visagalis Tėvas, kaip žmonių paguoda ir viltis, — vis dėlto persverią kiti Dievo įvaizdžiai. Štai «Rexo» eilėraštyje (1916) žemės Valdovas, tiesa, nepavadintas Dievo vardu, yra artimas racionalistinių deistų Dievui, kuris, kartą pasaulį sukūręs, juo daugiau nebesirūpina. Į žmonių šauksmus pagalbos jis sušunka «paliaukit» ir, įsivyniojęs į purpurą, estetiškai gėrisi negyvosios gamtos harmonija.

Geriausiai savo santykius su Dievu minėtame laikotarpyje Putinas išdėstęs, Griniaus nuomone, eilėraštyje, vardu «Nežinomam Dievui», parašytame apie 1933-1935 metus, kai V. Mykolaitis ruošėsi išstoti iš kunigų. Kad šito eilėraščio nėra tarybinėje Lietuvoje išleistuose rinkiniuose, tebūnie jis visas pacituotas:

Aš giedu Tau giesmę, Nežinomas Dieve,
Nors Tu man tik nykstančių amžių gūdi paslaptis.
Tu — kryžkelė žemės klajonių takuose,
Kur protarpiais grįžta sujaudinta mano mintis.
Vieniem Tu audringais griausmais apsireiškei,
Kitiem Tu vidurnakčio bokštų tyloj prabilai,
O man kaip apgriuvus šventovė ta žemė,
Ir nieko nesako didingi gamtos gaivalai.
Tu man kaip už daugelio šviesmečių žvaigždė,
Kurios stebuklingos šviesos paregėt negaliu.
Gal ten ir Tavasai žvilgsnys kartu spindi,
Bet čia nei Tavęs aš bijau, nei Tave aš myliu.
Aš-dulkė išdegintuos saulės tyruose,
Žinau, kad esi; kas esi, kaip esi — nežinau.
Ir tyli širdis prieš tą amžiną mįslę,
Kurios išrišimo žvaigždynuos ieškot ketinau.
Bet gal tik iš žemės palaiminto kapo,
Jei saulėtu žiedu kada rasose pražydėsiu,
Gal tuomet aš savo Nežinomą Dievą
Čia pat prie tų kvepiančių žemės žiedų paregėsiu [216].

Grinius teisingai pastebi, kad «šiame eilėraštyje nėra jokio Dievo neigimo» [217]. Tai tik nebažnytinis deistinis Dievas, nes neįmanomas nė kiek pažinti, tolimas kaip už šviesmečių, tat negalima jo bijoti ir jį mylėti.

Toliau analizuodamas motyvus apie Dievą, Grinius pastebi, kad karo metų lyrikoje Putinas nebepergyvena Dievo «taip šaltai kaip už šviesmečių žvaigždės» [218]. Viename eilėraštyje net šaukiasi jo įsikišimo, kad jis sulaikytų karo baisybes («Į šviesą»). Senatvės lyrikoje kritikas įžvelgia stiprų Dievo išsiilgimą, iš pradžių (1957-1959 metų eilėraščiuose) jo ieškant (tiesa, Dievo vardo neminint dėl suprantamų priežasčių) «visoje begalinėje visatoje», «visoje juslinėje būtyje», bet visur tesutinkant tik «nebylią paslaptį» [219]. Kiek vėliau (1959) «Prieš rytą» eilėraštyje poetas kalba apie tai, kad «netrukus ims jau aušti rytas — ...niekad ne-

matytas, kurio ilgėjosi širdis ir protas» [220]. Kritikas mano, kad šitas rytas reiškiąs ne ką kita kaip susitikimą su Viešpačiu po mirties. Kad komunistiniai cenzoriai poetui neleidę atvirai prabilti apie Dievą, jis turėjęs verstis užuominomis. Tokia viena ryškių užuominų užtinkama «Mocarto» poemelėje (1961), kur muzikas, kurdamas Requiem mišias, Dievo ir nemarybės ilgesį perduoda žodžiais: «Ne, nenoriu žemėj liktis: / **Voca me cum benedictis**» [221]. Tik «Bacho» eilėraštyje (parašytame taip pat 1961) Putinas išdrįsęs Dievą paliudyti atvirai. Kūrinyje jis vaizduojąs save patį, vidurnaktį atėjusį į «bažnyčią be Dievo», kur «šalta, nyku ir gūdu». Bažnyčios skliautai sujunda, kai «dieviškas Mistras», sėdįs «kaip Viešpats soste», ima groti «ne šios žemės» preliudą. Nuo melodijų srauto «pravirko sustingę pilioriai iš kieto ir šalto granito», su jais kartu paguodos ašaras liejo ir poetas. Bažnyčia atgyja, joje daros šviesu, į ją «grįžta Dievas-žmogus». Po to seka atskirų mišių dalių perdavimas, pradedant Kyrie ir Gloria, ilgiau sustojant prie Credo giesmės su jos Incarnatus, Crucifixus, Passus ir Sepultus temomis. Mistro grojamos tokatos ir fugos išblaško tamsią naktį, atgyja vitražų šventieji, ir kankiniai nebijo gintis nuo persekiotojų kalavijo. Poeto veide atlyžta rūpestis, jis žvelgia į aukštį, nes «į gotikos rūsčią šventovę Dievas grįžo».

Grinius interpretuoja eilėraštį trejopa prasme. Tiesioginė prasmė — naktinis Bacho kūrinių koncertas sekuliarizuotoje gotiškoje bažnyčioje. Mintį tam galėjusios duoti išniekintos katalikų bažnyčios, ypač Vilniaus katedra, kur kartais vakarais ir Naujųjų Metų išvakarėse vyko muzikos koncertai. Antra, mišių koncertas vargonais, «suvereniškai atliekamas Mistro (taigi Viešpaties), gali reikšti visatos Kūrėjo didžius darbus» [222]: žmogaus ir kitų būtybių iš nieko sukūrimą, leidžiant žmogui dalyvauti savo kūryba «pasaulio įvairybėje bei dieviškoje garbėje», drąsos įkvėpimą silpniems kankiniams, — tai vis stebuklai, «dėl kurių gieda himnus 'ir žvaigždės, ir saulė šviesi'» [223]. Dievo grįžimas į apleistą šventovę galėtų reikšti ir viltingą svajonę, kad kada nors ateityje išniekintos Lietuvos bažnyčios bus vieta, kur vėl bus pakiliai švenčiamos religinės šventės. Tai simbolinė kūri-

nio prasmė. Pagaliau, trečia, gotiškos šventovės atgijimas per Bacho kūrinių koncertą galėtų būti suprastas ir «kaip krikščionio apmirusios dvasios džiaugsmingas prisikėlimas» [224], pabrėžiant ir paties poeto «sielos suartėjimą su Kristumi», nes «apleista rūsti gotikos šventovė tinka simbolizuoti Putino — ekskomunikuoto kunigo — sielą, žinant, kad terminą 'rūstus' jis mėgo ir sau taikė ne kartą» [225], — rašo Grinius.

Šitokioje labai aiškiai pasaulėžiūrinių tikslų siekiančioje interpretacijoje kai kam, mažiau religingam kaip kritikas, gali užkliūti savotiškas «idealistinis pozityvizmas», labai konkrečiai aiškinąs rašytojo kūrybą. Gali vertai kilti klausimas, ar kūrėjas tik save «kopijuoja», ar jis nieko neprideda, ar jis nesukuria naujos tikrovės, kuri yra kitokia nei jo paties gyvenamoji. Į akis krinta, kad Grinius, interpretuodamas Putino lyriką, niekur nenaudoja vadinamojo lyrinio herojaus termino (jo niekur nerandame ir kitų poetų kūrybos analizėse). Šita aplinkybė leidžia kritikui visus eilėraštyje randamus pergyvenimus bei jausmus beatodairiškai priskirti kūrinio autoriui. Tai pavojingas veiksmas, nes Putinas, kaip teisingai Grinius įžvelgė, nuolat lieka dvilypis, nuolat antitezėse su savo garsiuoju motto «Tu pasėjai mano gyvastį, Dangau, bet aš čia, juodojoj žemėj, išdygau» [226]. Šitai pritaikant Griniaus «Bacho» interpretacijai, būtų įmanoma klausti, ar tas, nors ir dievišku vadinamas mistras, negalėtų reikšti genijaus žmogaus, kad ir tokio, koks buvo pats muzikas Bachas. Juk Putino eilėraštyje yra vietų, kur turima mintyje ne Dievas, o aiškių aiškiausiai žmogus. Štai vienas tokių posmų:

> Hosanna! — *sugriaudėjo chorai,*
> *Timpanai, ir triūbos, ir stygos.*
> *Aukštai tu, žmogau, atsistojai,*
> *Karaliams ir Dievui tu lygus* [227].

Žodžiu, neatmetant Griniaus interpretacijos, man rodos, yra galima ir kitokia «Bacho» eilėraščio interpretacija [227a].

f. Maištavimas

Daugiausia vietos studijoje apie Putiną Grinius paskyrė **maišto ir prometėizmo** temai (32 pusl.). Ją atskleisdamas, dažniausiai naudoja psichologinį ir sociologinį metodą. Jam rūpi psichologija, kai pradžioje pastebi, jog poetas buvo jautrus ir užsidaręs, todėl mėgo stovėti atokiau nuo visuomeninio gyvenimo. Visuomenė jį varžydavo savo dėsniais ir prietarais, nes ir jo gyvenimo drama didele dalimi parėjo nuo tos visuomenės ar idėjiškai jam artimų žmonių. Šitai ir sudarę, kritiko įsitikinimu, vieną priežasčių, sukėlusių kūryboje maištingas nuotaikas.

Jos sutinkamos per visą Putino kūrybinį gyvenimą, pradedant «Valdovo sūnaus» drama (1920), už septynerių metų aiškiai pastebimos «Tarp dviejų aušrų» rinkinyje ir «Nuvainikuotos vaidilutės» misterijoje; maišto mintys, be abejo, pasireiškia ir «Altorių šešėly» (1933), senatvėje — «Sukilėlių» romane (1955), o ypatingai eilėrašty «Vivos plango, mortuos voco». Vis dėlto Grinius nelaiko Putino kraštutiniu individualistu, «kuris būtų norėjęs specialiai išsiskirti iš visuomenės arba ją būtų niekinęs» [228]. Jis kartais prisiimdavęs visuomeninių pareigų universitete, 7 metus redagavo «Židinio» žurnalą ir t.t. Ir net savo poezija, kad ir neilgais tarpais, stengęsis «padėti savo tautos žmonėms» [229]. Taip buvę su kai kuriais I pasaulinio karo metu parašytais eilėraščiais, kai poetas kartu su kitais lietuviais gyveno kaip pabėgėlis Rusijoje. Visas jo pirmasis rinkinys «Raudoni žiedai» (1917) turėjęs simbolizuoti pralietą savo brolių kraują. Juos guosdamas, Putinas net buvęs laikinai užėmęs Maironio vietą, nes, kaip šis, eilėraščiuose raginęs nekeikti savo vargingo likimo — «kruvinos skriaudos it dygūs vargai... tai sėkla šviesaus Lietuvos atgimimo» [230]. Ir Lietuvos nepriklausomybę pasveikinęs geru «Regėjimo» eilėraščiu, parašytu 1918 per Velykas Šveicarijoje. Taigi Putinas iš prigimties nebuvęs maištininkas, — primygtinai teigia Grinius.

Šitoje vietoje norėtųsi pridurti, jog Grinius, be abejo, laiko teigiamu dalyku, kad Putinas savo lyrika kurį laiką lyg pavada-

vo Maironį, tuo tarnaudamas tautai ir visuomenei. Tai plaukė iš kritiko įsitikinimo, kad literatūra yra dalis gyvenimo pilnatvės. Ir tada, kada tauta gyvena palyginti ramius laikus, poetas kūrėjas šio uždavinio neturįs vengti, o jį prisiimti, kaip šitai, pavyzdžiui, matysime iš B. Brazdžionio kūrybos nagrinėjimo.

Savo žvilgsnį į tautą ir visuomenę Putinas nukreipęs ir II pasaulinio karo metu, kai Lietuva kentė Rusijos ir Vokietijos okupacijas. Tai liudiją keli eilėraščiai, parašyti 1941 liūdnojo birželio dienomis ir vėliau patekę į rinkinį «Rūsčios dienos», išleistą Čikagoje 1952. Juose poetas tapęs kone «socialistiniu realistu», nes net nevengęs agituoti prieš raudonųjų savivalią [231]. Vokiškojo totalinio karo ir režimo baisybes, kuriomis poetas įkūnijo blogį kaip tokį, jis pavaizdavo «Marche macabre» eilėraštyje (1942), kurį Grinius teisingai vertina kaip «pirmaeilį šedevrą, kurio galėtų pavydėti ne vienos didelės tautos literatūros kritikas» [232].

Putino «antrasis visuomeninis laikotarpis» II pasaulinio karo metu buvęs prievarta pratęstas stalininio totalizmo diktatūros (maždaug iki 1955), kai jis turėjo eiliuoti bolševikinės propagandos teiginius. Į šitą «kūrybą» Grinius žiūri atlaidžiai: ji «teturi tiek poetinės galios ir išliekamos vertės kaip teatro sceninė butaforija, kuri metama lauk pjesės vaidinimams užsibaigus» [233].

Nevaisingasis Putino gyvenimo ir kūrybos laikotarpis pasibaigęs maždaug su 1955, kai jis pradėjo rašyti «Sukilėlių» romaną. «Sukilėliai» esą šiek tiek panašūs į «Valdovo sūnaus» dramą, kuria prasideda pirmasis poeto maišto periodas. «Valdovo sūnus» buvo išspausdintas 1920, vėliau perdirbtas ir pavadintas «Valdovu» (1928). Dramoje vaizduojamas sukilimas prieš tironiją. — Tironas Krušna pavergė kaimyninę gentį, nužudė jos valdovą, bet paliko gyvą jo sūnų, kuris auga Krušnos rūmuos ir tampa tirono sūnaus žaidimų draugu. Šiuos vaikus, Skaidrą ir Gytį, pagrobia pavergtos genties dvasininkai, kuriems pavyksta juos išauklėti laisvę mylinčiais ir dėl jos kovojančiais jaunuoliais. Kai pavergtos genties vadai suorganizuoja sukilimą prieš Krušną, jau suaugę Gytis ir Skaidra vadovauja sukilėlių kariuomenei. Sukilimo malšintojui Maurui pavyksta Gytį ir Skaidrą

paimti į nelaisvę. Šiedu nežino, katras jųdviejų yra nužudytojo valdovo sūnus ir katras sosto grobiko Krušnos. To nežino nė Krušna, todėl jis laiko abu jaunuolius rūmuose gana laisvai. Skaidra pamilsta tirono dukterį Danguolę, ją sesers meile myli ir Gytis, kuris pradeda įsitikinti, kad ji tikrai yra jo sesuo. Gyčio įžeistas, Krušna jį prakeikia ir, Mauro suvedžiotas, jį nužudo. Šis mirdamas ištaria tėvo vardą... Tokiu būdu tironas patiria, jog nudūrė savo sūnų. Jis pamyšta, o sukilėliai užima pilį ir į sostą įkelia nužudytojo valdovo sūnų Skaidrą.

Šioje romantinėje dramoje Grinius įžiūri ir vertina tai, ko jis reikalavo iš gero literatūrinio kūrinio, — kilnią bendražmogišką idėją. Juk dramoje ne tik pavergta gentis, bet net tikrasis sūnus sukyla prieš tironą valdovą ir veda kovą «dėl žmogiškųjų idealių vertybių prieš pasaulio blogį, kuris dramoje reiškiasi neteisybe, išdavyste, klasta, prievarta, žmogžudyste» [234]. Kritikas giria autorių ir dėl jo sugebėjimo sudaryti tarp tėvo ir sūnaus nepaprastai tragišką įtampą, kai sūnus sviedžia tėvui šiuos baisius žodžius:

Jei mano akys nor mane išduoti,
tai aš išlupsiu jas, bet niekad, niekad
nepasakysiu, jogei tu man tėvas [235].

«Šitie žodžiai, — mano Grinius, — atskleidžiantieji sūnaus ir tėvo santykius, turbūt yra patys skaudžiausi, kokius tik yra ištarę rašytojai Europos literatūroje» [236].

Šita proga būtų galima pastebėti, jog Grinius laikė kai kuriuos lietuvių kūrinius vertus įeiti į pasaulinę literatūrą. Jis dėl to kartais neiškęsdavo neironizavęs nuomonių, kurios reikšdavo susižavėjimą kitų tautų rašytojais ar kritikais ir piršdavo jais pasekti, nors lietuviai, jo nuomone, nė kiek nesą nuo jų atsilikę. Sakysime, jis šypsojosi, atsakydamas Valiukėnaitei, jo visą kritiką palaikiusiai niekine, kad esą pokario metu anglai ir amerikiečiai atradę vadinamąjį formalistinį kritikos metodą [237]. Grinius nurodė, kad panašaus metodo lietuviai literatūros specialis-

tai jau mokęsi prieškariniais metais iš vokiečių mokslininkų ir jį pernešę tada į Lietuvos universitetą [238].

Šiek tiek paliesdamas **maištavimą prieš slegiančius tautą tironus** «Sukilėlių» romane, Grinius įžiūri tam tikrą jungtį tarp Putino «Valdovo sūnaus» dramos, parašytos jaunystėje, ir senatvės kūrinio «Sukilėlių». Ta jungtis — despotizmas: dramoje — valdovo Krušnos, romane — caristinės Rusijos. Nors Putinas ir turėjęs manevruoti, «kad nesupykintų sovietinių cenzorių» [239], vistiek romane tai aiškiai parodoma vyriausiuoju veikėju kun. Mackevičium, kuris politinį sukilimo motyvą jungia su socialiniu, moraliniu ir tautiniu lietuviškuoju. Mato Grinius savotiško panašumo ir tarp romano autoriaus ir 1863 metų sukilimo vado kun. Mackevičiaus: šiojo maištininko pašaukimas sukilęs prieš jojo kunigystę, kaip V. Mykolaičio poetinis talentas taip pat maištavo prieš kunigystę.

Šį maištą, be abejo, išsako romanas «Altorių šešėly». Jame ryškiai neiškylanti «pasaulietiška tironų valdžia, prieš kurią reiktų sukilti, bet jame yra nuo šimtmečių nusistovėjusi Katalikų Bažnyčios juridinė galia» [240]. Romano vyriausias veikėjas Liudas Vasaris, kritiko teigimu, yra apsunkintas dviejų pašaukimų naštos — poeto ir kunigo. Abu šie pašaukimai esą susiję su Dievo malone ir galybe, o Bažnyčia čia dar įsikišanti savo drausmės nuostatais. Visa tai ir sudaro palankią dirvą nelaisvės ir maišto nuotaikoms. Kunigu jaunuolis Vasaris tampąs — aiškina Grinius — maždaug per klaidą, gerai nepažindamas savęs, ypač nesuprasdamas reikalavimų, kuriuos diktuoja antrasis «pasaulietinio poeto pašaukimas, susietas su Dievo duotu, taigi įgimtu talentu» [241]. Įgyvendindamas poeto pašaukimą, Vasaris ilgainiui vis labiau įsitikina, «kad kunigo ir poeto pareigų jis nepajėgs suderinti savyje, nes tiedu nepaprasti pašaukimai Vasario asmenyje eina priešingomis kryptimis ir reikalauja tiesiog priešingo gyvenimo būdo» [242]. Negalėdamas pakelti Bažnyčios jam uždėtų varžtų, Vasaris meta kunigystę. Grinius aiškina, kad šitas maištavimas prieš Bažnyčią «dar nebuvo neigimas pačios Bažnyčios, kaip dieviškos kilmės institucijos» [243]. Tuo Vasaris te-

siekęs «Bažnyčioje juridinių reformų, kurios leistų blogiems ir pasiklydusiems kunigams palikti šventimų uždėtas pareigas, kad imtųsi kitų naudingų darbų...» [244].

Man rodos, jog šitoks Vasario maišto aiškinimas yra perdaug konkretus. Kad Vasaris, išėjęs iš kunigų, paliko tikintis — aišku. Kad jis, pasitraukdamas iš kunigų, būtų tik kovojęs prieš bažnytinę drausmę, tenka abejoti. Šitas aiškinimas patogus dabar, kai popiežius Paulius VI leido tam tikromis sąlygomis kunigams atsisakyti kunigystės. Anuomet, kai Vasaris tapo kunigu, Katalikų Bažnyčioje buvo kitaip galvojama ir elgiamasi. Tiesa, pats Vasaris vienoje romano vietoje sakosi maištaująs dėl idėjos, bet, šitai tardamas, turi galvoj ne Bažnyčios kanonus, o aplamai savo dvasios ir kūrybos laisvę, kurią jis pergyvena kaip aukštesnę idėją [245]. Kad Vasaris maištavo vien prieš Bažnyčios «juridines normas ir drausmės nuostatus» [246], yra Griniaus padaryta išvada iš Vasario argumentų ir elgesio. Toks «pozityvistinis konkretumas» gan dažnas kritiko interpretacijose.

Nagrinėdamas maištavimo temas Putino kūryboje, Grinius išskiria **prometėjinį maištą,** t.y. tokį, kai maištautojai sukyla ne dėl savo naudos, o dėl kito ar visuomenės gėrio. Ankstybojoje poeto kūryboje šitaip maištauja daugiausia moterys. «Žiedo ir moters» dramoje (1926) tokia maištautoja yra vienuolė Agnietė. Sulaužydama vienuoliškus įžadus ir tokiu būdu sukildama prieš Dievą, ji aukojasi dėl dailininko Ardento, kad išgelbėtų jo kūrybinį talentą, bet pati žūsta. Vienuolės maištas prieš dievišką galybę yra dar ryškesnis «Nuvainikuotos vaidilutės» misterijoje (1927), kurią sukurti įtaigavęs St. Šalkauskis. Putinas siužetą misterijai paėmė iš legendos apie Kęstutį ir Birutę. Jį mūsų poezijos pradžioje buvo jau panaudojęs Silvestras Valiūnas «Birutės dainai». Misterijoje vaidilutė (Birutė) sukyla prieš moteriškos prigimties teisių varžymą, uždraudžiant siekti meilės. Klausydama savo moteriškos prigimties, ji prieš dievų valią išteka iš meilės už Karžygio (Kęstučio). «Sulaužydama skaistybės priesaiką (kurią aukštai vertina ir krikščionybė) ir vardan meilės nusilenkdama gimdančioms žemės jėgoms, Birutė sau laimėjo karžygio meilę

bei genialų sūnų, o Lietuva — didį valdovą Vytautą, kuris su krikščionybės įvedimu pasuko visą tėvynės kultūrą nauja (Vakarų) kryptimi, jos valstybinę galią išplėsdamas nuo jūrų iki jūrų» [247], — interpretuoja Grinius. Vaidilutės nusikaltimas esąs panašus į graikų Prometėjaus žygdarbį, kuriuo jis atnešė žmonėms ugnį. Iš tikrųjų ši misterijos interpretacija yra A. Maceinos, kuris ją išdėstė viename pokaryje parašytame straipsnyje [248]. Savos interpretacijos Grinius neduoda.

Prometėjiško maištavimo Grinius įžiūri ir Putino dviejuose ankstybojo periodo didesniuose kūriniuose: «Verge» (1924) ir «Pesimizmo himnuose» (1925). Vergas sukyla prieš žmogiškąjį ribotumą, nes žmogus — pakeleivis, užklydęs į ištaigingus rūmus, iš kurių jis negali savo noru išeiti. Šitokią gamtos ir prigimties žmogui skirtą dalią «įprasmina ir apsunkina du kilnūs pašaukimai» [249] — askezės ir kūrybos.

Dar stipriau prieš žmogiškąją dalią poetas sukyla «Pesimizmo himnuose»: ji čia parodoma ne tik ribota, bet ir skęstanti prieštarose. Štai atrodo, jog reikia tikėti «visagalinčios meilės buvimą», bet kartu «meilė — heterų pigus komplimentas». Arba: poetui Dievas leidęs «tapti iš chaoso meilės ugnimi spinduliuojančia žiežirba», bet iš tikrųjų jam vien «kiauto lukšte... pasaulį sukūręs». Tokiu būdu, skęsdamas prieštarose, poetas temato «savo trumpo gyvenimo didžią menkystę», į kurią belieka atliepti ironija: «Palaimintas būki, žmogaus nežinojime...».

Putino geriausiu maišto temos kūriniu senatvės lyrikoje Grinius laiko «Somnambulo» poemėlę (1961). Joje regime keistą, be galo atkaklų žmogų, kuris nekreipia jokio dėmesio į kliūtis, sunkenybes ir kitų nuomones. Jis lyg «vėjo blaškomas šešėlis» gali žengti «per aštrius uolynus, bedugnių briaunas» ir «pro vidurnakčio audringą gūdį» į šviesią būtį. Realistas bando jį sulaikyti nuo šitų beprotiškų žygių, bet jis neklauso. Kritikas teisingai pastebi, kad, sakysime, «Vergo» poemelės, tipingos ankstybajam maišto laikotarpiui, pakeleivis vergas buvo labai didelis individualistas, stojęs «į triukšmingą kovą su aplinka ir aukštesnėmis galiomis dėl savęs» [250]. Somnambulas kitoks: jis lyg užmiršęs sa-

ve, nekelia kovos prieš kitus, prieš aplinką. Jis, mylėdamas savo idealus, juos parodo ir kitiems ir kviečia jų siekti. Maištą čia pakeitęs «geras žodis ir nepalenkiamo atkaklumo pavyzdys» [251]. Idealai nekonkretizuojami. «Tik iš užuominų galima spėti, kad jie šeiminiai, kultūriniai ir metafiziniai. Viena, konkretizavimui nėra palankus Putino kūrybinis metodas siekti apibendrintų simbolių. Antrą, poetas čia ir nenori idealų konkretizuoti, kad «Somnambulo» poema būtų artima tiek idealistiniam komunistui, tiek liberaliniam humanistui, tiek tikinčiam krikščioniui» [252], — rašo Grinius. Nauja, jog čia kritikas taikliai pastebėjo, kad Putino simboliai yra labai bendri, dėl to jie tinka priešingiausiems dalykams, pavyzdžiui, priešingiausioms pasaulėžiūroms išreikšti. Man atrodo, kad šitokiu bendrumu pasižymi ir kitų Putino kūrinių simboliniai įvaizdžiai. Dėl to jų daugiaprasmiškumas dažnai netinka konkrečioms išvadoms, kokias mėgsta Grinius.

Kaip maišto temą savo veikale apie Putino kūrybą pristato skaitytojams Lankutis? Labai bendrai ir nepilnai. Šiuo požiūriu teanalizuojami vien rinkinio «Tarp dviejų aušrų» kai kurie eilėraščiai, ypač «Vergas» ir «Pesimizmo himnai». Kad ši tema yra viena pagrindinių ir charakteringiausių Putino kūryboje nepastebima ar nenorima pastebėti. Matyt, marksistiniam metodui nepakeliui su į egocentrizmą ir individualizmą linkusiu poetu, kuris tik priverstas, gal vengdamas Sibiro, sueiliavo pokaryje despotams porą pagarbinimų, o šiaipjau maištavo prieš žmogaus dvasios ir tautų pavergėjus.

g. Dvilypė ir egocentrinė Putino pasaulėjauta

Kaip minėta, Grinius, nagrinėdamas «Somnambulą», pastebėjo, jog Putinas mėgsta bendro pobūdžio simbolius. Šitokie simboliai labiau tinka ir tai pasaulėjautai, kuri aiškiai regima Putino kūryboje: būtent ši pasaulėjauta yra **dvilypė, antitezinė.** Jau ankstybojoje lyrikoje (1922) poetas ryškino šį dvilypumą, turėdamas galvoje materialinį ir dvasinį pradą žmoguje:

Tu pasėjai mano gyvastį, dangau,
Bet aš čia, juodojoj žemėj, išdygau [253].

Griniui gerai pavyksta įžvelgti, jog Putinas gamtovaizdžio kontrastais, ypač randamais «Tarp dviejų aušrų» rinkinio «Viršūnių ir gelmių» cikle, nori išsakyti savo paties, apskritai žmogaus ir net visos būties prieštaringą suskilimą į materialinį ir dvasinį pradą; šias prieštaras išreiškia tokie įvaizdžiai: dangus ir žemė, kalnų balto sniego viršūnės ir tamsios prarajos bei jūros gelmės, uolos ir ežerai, saulė ir naktis. Poetas yra nuolatinėje dramatinėje padėtyje, nes jam reikia rinktis tarp šviesos ir tamsos, tarp dienos ir nakties, tarp dangaus ir žemės, tarp dviejų būties pradų. Grinius pastebi dualizmą ir poeto senatvės lyrikoje, nes joje randame šitokių pasisakymų:

Bet būk man, drauge, atlaidus —
Many du nuožmūs priešai tūno [254].

Antitezinei pasaulėjautai senatvės lyrikoje išreikšti poetas suranda iš dalies visai naujų simbolių kaip: krintanti žvaigždė, murmanti bedugnė ir sidabrinis paukščių takas, diena ir naktis, šviesa ir tamsa.

Grinius studijos apie Putiną gale, atrodo, teisingai įžvelgia, jog poetas buvo **vienišas ir egocentrinis, net introvertinis.** Tai liudiją jo paties pasisakymai bei faktas, kad visuomeninių temų kūriniai, tiek lyriniai, tiek epiniai, esą silpnesni už tuos, kurie surišti su asmeninėmis problemomis; pavyzdžiui, «Sukilėliams» sunku lenktyniauti su «Altorių šešėly». Egocentrinis žmogus, o dar labiau svyruojantis, koks, kaip matėme, buvo Putinas, Griniaus manymu, turįs ieškoti kur nors atramos, kad įsigytų pusiausvyrą. Tokios atramos Putinas, kaip žinome, nerado Dievuje, kuris jam buvo toli kaip už šviesmečių, nei visuomenėje, kuri savaime ėjo prieš jo egocentrizmą; todėl jis ir sukilęs prieš tvarką, kuri nedavusi saugumo jausmo; sukilimą dažniausiai vykdęs kūryba, kad «sustiprintų savo galios jausmą ir kūriniais suteiktų trūkstamos atramos iliuziją... Maištaudamas mintimis, vaizdais ir jaus-

mais prieš netinkamą tvarką ar santvarką, jos pančius ir sustingimus, jis pergyvena bent protesto iliuziją ir pakilusį asmenybės jausmą, o savo patyrimus išreikšdamas konkrečiais kūriniais, jis išplečia savo egzistencinę bazę visuomenėje» [255]. Iš šios citatos, be kitko, nesunku įžvelgti, jog Grinius nelaikė kūrybos izoliuota, nuo gyvenimo atsijusia vertybe. Galimas dalykas, kad jam čia stovėjo prieš akis St. Šalkauskio nustatytas dėsnis: menas grožiui, grožis gyvenimo tobulumui; citatoje visuomeniškumas laikomas kone lygiaverte vertybe estetiškumui.

Griniaus įsitikinimu, Putinas savo egzistencinę atramą per kūrybą suradęs Dievuje, kaip kritikas šitai įrodinėjo poeto senatvės lyrika, ypač «Bacho» eilėraščiu. Remdamasis pačiu Putinu, kuris įspėjo neimti jo gyvenimo sektinu pavyzdžiu [256], kritikas pataria netikėti poeto pareikštu determinizmu ar likimu, visa nulėmusiu į gera. Mat poetas gyvenimo pabaigoje atsiminimuose rašė: «Apžvelgęs savo likimą nuo Marijampolės gimnazijos ligi šių dienų, tampu fatalistu. Mano gyvenimo raida ėjo taip, kaip turėjo eiti — pagal kažin kokį dėsningumą — ir tai mano labui» [257]. Todėl nenuostabu, kad Grinius studijos gale, save suprasdamas kaip kritiką, atstovaujantį krikščioniškajam humanizmui, rašė: «Tačiau privalu pasakyti, kad tas, kam Dievo apvaizda nėra mitas, o brangiausioji tikrovė, tas turi rimto pagrindo Putino gyvenimo vingiuose, slėniuose ir aukštumose matyti Dievo apvaizdos veikimą, o ne oportunistinį fatalizmą, nors apie tai ir būtų kalbėjęs poetas. Tai mūsų interpretacija, nes gyvenimo mįslė dar pasilieka, kol paaiškės daugiau mūsų žymaus poeto gyvenimo faktų» [258].

Putino asmens ir kūrybos interpretacija Grinius atskleidė savo giliausiąjį aš, save parodydamas **religiniu žmogumi.** Tokiu būdu religinė laikysena nulėmė Griniaus pažiūrą į poeto gyvenimą ir kūrybą. Bet kartu reikia iškelti kritiko objektyvumą, išsakytą paskutiniu citatos sakiniu, kuris palieka vietos ir kitokiam Putino gyvenimo mįslės įminimui, jei ji kada nors dar bus menama.

Įsitikinęs Putino grįžimu katalikybėn, išeivijoje Grinius po-

eto asmenį ir kūrybą vertino daug palankiau, nei tai darė nepriklausomoje Lietuvoje, kai Putinas išėjo iš kunigų ir parašė «Altorių šešėly». Šio romano vertinimas anuomet buvo daug kietesnis už pastabas apie jį čia perduotoje studijoje. Tai aiškiai matyti iš Griniaus kritikos, anuomet paskelbtos «Židinio» žurnale (1933, Nr. 1 ir 1934, Nr. 1). Matyt, nejučiomis religinis žmogus laimėjo prieš literatūros kritiką, nors ir privalantį laikytis objektyvuojamos intuicijos.

Nenagrinėju Griniaus knygos «Putino lyrika» (1932), nes ją aiškiai pranoksta «Veiduose ir problemose» paskelbtoji, čia peržvelgtoji studija. Neliečiu nė vokiškai išleistos Griniaus studijos «Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter. Zu seinem 70. Geburtstag» (Baltisches Forschungsinstitut, Bonn, 1964), nes iš esmės ji yra ta pati čia nagrinėtoji lietuviškoji studija, tik gerokai siauresnė.

5. Nepaprasta asmenybė: prof. J. Eretas

Verta išsamiau perduoti Griniaus straipsnį «Veidų ir problemų» I tome apie prof. **Juozą Eretą,** nes jame apibūdinama nepaprasta šio šveicaro asmenybė ir jos didžiuliai nuopelnai lietuvių tautai. Straipsnis pavadintas **«Juozas Eretas — iniciatyvos ir stiliaus mokytojas».** Teisingai nurodoma, kad Eretas – Ehret (1896-1984) Lietuvą laikė savo antrąja tėvyne, nes joje gyveno ir jos labui dirbo per 20 metų (1919-1941). Baigęs aukštuosius mokslus daktaro laipsniu, jis turėjo kvietimą dėstyti germanistiką Venecijos universitete, bet, susipažinęs su lietuviais studentais, studijavusiais Šveicarijoje, apsisprendė vykti į Lietuvą. Lemiamos įtakos šiam apsisprendimui turėjo Mažosios Lietuvos studentas **Mykolas Ašmys,** jaunutis miręs džiova Šveicarijoje, kur buvo atvykęs gydytis ir baigti aukštųjų mokslų. Jis buvo susidraugavęs su Eretu ir prieš mirtį paprašė savo draugą vykti Lietuvon ir ten dirbti vieton jo. Eretas pažadėjo ir nuvyko į karo nusiaubtą svetimą kraštą, kur, vėlesniu prisipažinimu, «laukė kalnas nema-

lonumų bei nusivylimų» [259]. Grinius sumini, kad, be abejo, skaudžiausias tų nemalonumų buvęs Ereto atleidimas iš Teologijos-filosofijos fakulteto profesorių, kai jis ten jau buvo išdirbęs 9 metus. Tai padarė autoritetinė tautininkų valdžia 1931. Kai po 10 mėnesių jam buvo vėl leista tame fakultete dėstyti, tai jis buvo pažemintas iš profesoriaus į vyresniuosius asistentus. Alga sumažėjo tiek, kad profesorius negalėjo išmaitinti gausios lietuviškos šeimos. Dirbo Eretas Lietuvos universitete iki 1940 liepos 15, kada komunistai uždarė Teologijos-filosofijos fakultetą ir Eretą kartu su kitais fakulteto profesoriais vėl atleido. «Ir vienas, ir antras atleidimai buvo atlikti ne mokslo ir ne pedagoginiais sumetimais, — pagrindinė priežastis buvo dr. J. Ereto ryški asmenybė, jo kultūrinė iniciatyva, jo ištikimybė krikščioniškiems ir demokratiniams principams bei jo didelė įtaka visuomenėje, ypač jaunuomenėje» [260], — pažymi Grinius.

Moralinių ir materialinių skriaudų, iškelia Grinius, Eretas nepriskiriąs visiems lietuviams ir dėl jų nekerštaująs. 1965 paklaustas, ar jam negaila praleisto laiko Lietuvoje, atsakė, kad vėl apsispręstų jon vykti, nes ją laiko ne tik antrąja savo tėvyne, bet ir savo gyvenimo turiniu.

Atskiru skyreliu kritikas iškelia, kad Eretas buvo Lietuvos **jaunimo įkvėpėjas** kilniems pasiryžimams ir darbams. Tam reikėjo turėti didelį organizacinį talentą bei iniciatyvą. «Lygių jam per 22 nepriklausomos Lietuvos metus vargu ar yra buvę» [261]. Organizacinis talentas ypač reiškęsis pirmaisiais atsikėlimo metais. Juk vos tik atvykęs į Lietuvą, suorganizuoja Užsienio reikalų ministerijoje spaudos biurą informacijai apie besikuriančią valstybę. Netrukus šis biuras jo iniciatyva išauga į telegramų agentūrą žinioms paskleisti į pasaulį bei joms priimti ir perduoti Užsienio reikalų ministerijai, laikraščiams ir radijui. Tai buvo Ereto sukurta Elta, kuriai jis kurį laiką ir vadovavo.

Kai lenkai veržėsi į Lietuvą, Eretas tapo Lietuvos kariuomenės savanoriu. «Šveicarų karininko uniforma pro lenkų panosį jis stengiasi iškraustyti iš Vilniaus Lietuvos valstybinį turtą» [262]. — Išmokęs lietuviškai, Eretas ima nepaprastai veikliai reikštis

lietuvių visuomenėje. Pirmiausia matome jo pastangas atgaivinti Blaivybės draugiją, kuri buvo įsteigta dar prieš I pasaulinį karą, bet jos veikla buvo gerokai apsilpusi. Draugija vedė kovą su girtavimu. Jis įsteigė blaivinimo reikalams ir «Sargybos» laikraštį ir ėmė važinėti po Lietuvą su prakalbomis blaivybei ir abstinencijai populiarinti. «Jaunimas, moksleiviai, studentai po jo prakalbų, — rašo Grinius, — lieka sujaudinti, kai kurie pasiryžta pasekti šį šaunų šveicarietį, meta rūkę arba ragavę svaigalų stiklelį. Ir štai jaunuomenėje — pavasarininkuose, ateitininkuose — kuriasi abstinentų būreliai» [263]. Kad atitrauktų jaunimą nuo stiklelio, Eretas imasi populiarinti sportą ir kurti jo organizacijas bei laikraščius. Drauge su K. Dineika įsteigia Lietuvos gimnastikos ir sporto federaciją (LGSF) bei sporto laikraštį «Jėga ir grožis».

Bene ryškiausiai organizacinis Ereto talentas pasirodęs, Griniaus manymu, katalikų kaimo jaunimo **«Pavasario»** sąjungoje, kuriai jis nuo 1922 iki 1928 pirmininkauja. Šalia sąjungos organo «Pavasario» jis įsteigia «Pavasarininkų vadą» jaunimo vadovams ugdyti, o miesto jaunimui įkuria vyčius.

Eretas pirmas Lietuvoje suorganizavo masinį jaunimo suvažiavimą 1924 Šiauliuose. Šis «pirmasis 'Pavasario' kongresas su dainų bei sporto šventėmis ir jaunimo tautodailės paroda Šiauliuose 1924 liepos mėnesį ne tik gražiai pavyko, bet ir tapo pavyzdžiu kitų jaunimo organizacijų kongresams...» [264].

Daugiausia vietos savo straipsnyje Grinius paskiria Eretui profesoriui ir rašytojui. Čia be kitko kelia klausimą, ar organizacinis darbas netrukdė Eretui mokslinio darbo. Atsako, kad trukdė ta prasme, kad profesorius negalėjo atsidėti mokslinių darbų rašymui. Todėl studijos iš vokiečių literatūros atskiromis knygomis ėmė rodytis tik nuo 1927, kai jis pradėjo mažiau dirbti pavasarininkuose. Tačiau Eretas profesorius labai sugebėjo studentus įtraukti į studijų darbus, — pabrėžia Grinius. Jis įpratindavęs juos savarankiškai galvoti, reikalaudavęs gerai atlikti seminarinius darbus. Tiesa, studentai kartais prikišdavę, kad profesorius per paskaitas duodavęs per maža žinių (faktų, datų). Eretas tai daręs sąmoningai, nes tokių žinių buvę galima rasti kiekviename

vokiečių literatūros vadovėlyje. Užtat jis stengdavosi studentus supažindinti su teorijomis, su tyrimo metodais, praverti perspektyvą, sužadinti vaizduotę, kad studentai patys vienu ar antru klausimu užsidegtų» [265]. Iš jo paskaitų studentai išeidavę įkvėpti, nes jos keldavę nerimą, atverdavę naujų perspektyvų, dilgindavę vaizduotę. Viso to pasigesdavai, pavyzdžiui, Maironio ar Mykolaičio-Putino kruopščiai paruoštose, pasirašytose paskaitose, — nurodo autorius. Todėl Ereto paskaitos niekada nebuvusios nuobodžios. «Jos kaip tik įdomios būdavo ta dinamiška menine forma, kuri atskleisdavo profesoriuje rašytojo ir kalbėtojo polinkius» [266].

Mėgdavęs Eretas skaityti epizodinius (antrinius, nepagrindinius) kursus, kuriais daugiausia pasirinkdavęs žurnalistiką. Per šias paskaitas studentai būdavę paruošiami konkrečiam žurnalistiniam darbui, nes čia susipažindavę su sudėtinga straipsnių rašymo ir spausdinimo technika. Rašlus studentas galėdavęs įsigytas žurnalistikos žinias tuoj pat pritaikyti gyvenime. Gyvenimiškas Eretas buvęs ir tuo, kad artimai bendraudavęs su studentais, nevengdamas su jais pasikalbėti, dalyvauti jų organizacijose (pavyzdžiui, ateitininkų meno draugijoje «**Šatrija**»). Tokiu būdu, pabrėžia Grinius, dėka Ereto reiklaus, dinamiško ir gyvenimiško mokymo «Lietuva gavo nemaža gerų mokytojų, žurnalistų, rašytojų, visuomenės darbininkų» [267]. Šita prasme Grinius Ereto įtaką pastato greta St. Šalkauskio. Jie abu ugdę katalikiškąją Lietuvos inteligentiją, kuri jųdviejų testamentą vykdžiusi per iškiliuosius katalikus: Brazaitį, Ivinskį, Maceiną, Grinių, Girnių, Skrupskelį, Dielininkaitį ir kitus.

Sumini Grinius ir Ereto mokslinius darbus: veikalus apie Goethę, apie senąją vokiečių literatūrą, apie vokiečių mistikus, studiją apie L. Rėzos santykius su Goethe. Ši studija turėjusi išaugti į veikalą apie Rėzą, bet, deja, bebaigiamas rankraštis likęs Lietuvoje.

Apžvelgiami ir Ereto darbai, sugrįžus į gimtąjį Bazelį. Čia jis 1950-1972 prirašė daugybę straipsnių apie Lietuvą įvairiuose šveicarų leidiniuose. Jo plunksna čia pagamino ir du stambius

veikalus apie **Stasį Šalkauskį** (1960) ir **Kazį Pakštą** (1971). Pastarojoje monografijoj Eretas apreiškęs, Griniaus teigimu, «savo rašytojiškus pomėgius formos atžvilgiu. Todėl K. Pakšto biografija taip lengvai ir vaizdžiai parašyta, tartum skaitytum ne mokslininko ir laisvės šauklio gyvenimo aprašymą, bet biografinį romaną reta lietuviška tema» [268].

Straipsnio gale Grinius ypačiai iškelia Ereto pomėgį savo straipsnius ir veikalus kruopščiai apdirbinėti tiek turinio, tiek formos atžvilgiu. «Jie spindėdavo kaip aukštos literatūrinės kultūros šedevriukai» [269]. Autorius Eretą priskaito ir prie jaunųjų lietuvių rašytojų auklėtojų. Lietuvių literatūrą studijuojantiems jaunuoliams jis savo veiklumu daręs daugiau įtakos nei uždaras V. Mykolaitis-Putinas. Juk jis, padedamas Šalkauskio ir to paties Putino, sutelkęs katalikus studentus, meno ir literatūros mėgėjus, į pastovų sambūrį, iš kurio 1926 išaugo ateitininkų **«Šatrijos»** draugija. Joje dalyvavo ir tuo būdu per Ereto «mokyklą» perėjo šie lietuvių rašytojai bei plunksnos žmonės: S. Bačinskaitė-Nėris, J. Ambrazevičius-Brazaitis, K. Bradūnas, J. Girnius, J. Grinius, J. Grušas, P. Jurkus, J. Keliuotis, A. Maceina, P. Naujokaitis, J. Paukštelis, V. Ramonas, I. Skrupskelis, J. Tininis, A. Šešplaukis-Tyruolis, A. Vaičiulaitis. Dėl to vertai Lietuvių rašytojų draugija laisvajame pasauly 1954 Eretą išrinko savo garbės nariu, — pabrėžia Grinius.

6. Objektyvinio ir herojinio talento poetas: B. Brazdžionis

Ir sekantis Griniaus straipsnis I «Veidų ir problemų» tome vertas didesnio dėmesio, nes jame išryški kritiko pažiūros, kokią lyriką jis labiausiai vertina. Tai straipsnis **«Bernardas Brazdžionis — Dievo ir žmogaus šauklys».** Įžangoje Grinius dėsto, jog esą įprasta kūrėjus menininkus skirstyti į realistus-impresionistus ir idealistus-ekspresionistus. Pirmieji pasiduodą pasaulio veikmei, jį savo kūryboje pabrėžią, jį atvaizduoją tokį, koks jis yra, nes

«tikrovės visuma ir smulkmenos jiems atrodo svarbios, įdomios ir net žavios» [270]. Antrieji esą romantikai, kurie visų pirma «žvelgia į save, į savo asmeninius pergyvenimus, į savo nuotaikas, svajones bei idealus, kuriuos jie nešiojasi savo sieloje»[271]. Jie tikrovę palenkią sau, norį ją perkurti pagal savo subjektyvius idealus. Jie labai dažnai esą lyrikai; juos vėl galime suskirstyti į subjektyvistus ir objektyvistus. Subjektyvistams lyrikams kūrybinis pasaulis yra jų pačių nuotaikos, jausmai ir mintys; objektyvistams — išviršinis pasaulis; jų «kūrybiniu idealu eina emocijos ir mintys, pažadintos objektyvios tikrovės ir brangios ne vien pačiam poetui, bet taip pat kitiems žmonėms, platesnei ar siauresnei visuomenei...» [272]. Subjektyvistą lyriką, kuris nesiskaito su visuomene ir nori pravesti savo idealus, dėl jų kovodamas ir maištaudamas, Grinius pavadina individualistu, o tą, kuris kovos neveda, pasiduoda ir rezignuoja, — grynuoju elegiku. Ir objektyvistas lyrikas, kuris nekovoja dėl idealų, nes kliūtys yra nenugalimos, ir dėl to nuliūsta, bus elegikas. O tas lyrikas, kuris savo asmeninius bei visuomeninius idealus poezijoje skelbia ir dėl jų nepalūžtamai kovoja, Griniaus pavadinamas herojiniu poetu.

Bernardą Brazdžionį autorius laiko poetu objektyvistu, kuris visų pirma esąs herojikas, o tik paskui lyrikas medituotojas ir elegikas. Jis nesąs lyrikas individualistas, kaip B. Sruoga ir Putinas (ypač 1920-1926); jis priešingas ir tokiems lyrikams, kaip Vienažindys ar nepriklausomybės laikų Kossu-Aleksandravičius. Šį priešingumą Grinius ryškina, gvildendamas Aleksandravičiaus eilėraštį «Florencijos Duomo» ir Brazdžionio «Fuga Florencijos Santa Croce». Kad Griniaus teiginiai būtų suprantami, reikia šiek tiek pacituoti iš abiejų eilėraščių.

Praeis diena ir nežinosi,
Ką įgijai, ką praradai.
Ir traukinių languos kartosis
Tau šalys, miestai ir veidai...
Kitoj gal katedroj klūposi —
Taip klys koplyčiosna aidai...

Praeis diena ir nežinosi,
Ką įgijai, ką praradai...

J. Aleksandravičius-Kossu - Aistis

Esmi kaip freska pas duris sena ir nusitrynus
Tarp tų veidų, tarp tų maldų, tarp tų širdžių,
O pas Tave, o pas Tave vis eina minių minios,
Ir žingsniuos jų ne mirtį, ne — gyvenimą, gyvenimą girdžiu.

B. Brazdžionis

Grinius įžvelgia, kad Aleksandravičius eilėraštyje «dėmesį yra sutelkęs į save, į savo prabėgančius, sunkiai apčiuopiamus įspūdžius...» [273]. Jame nerandame nieko ryškaus ir konkretaus iš to pasaulio, kurį poetas pergyvena; čia «tik niuansuoti aidai, kurie susilieja tarpusavyje, lyg spalvos gracingoje akvarelėje, sužadindami lengvutį liūdesio šešėlį» [274]. Brazdžionio eilėraštyje tokios akvarelės nesą, «nes čia stambių ir ryškių brūkšnių emocinė freska, siekianti iki dangaus, kur objektyvaus pasaulio elementai žymiai daugiau sveria negu Aleksandravičiaus kūrinyje» [275]. Pats poetas nesąs pranykęs tuose pasaulio elementuose, jis valingai juose susivokiąs, nes gausūs menininkai ir rašytojai, palaidoti Santa Croce bažnyčioje, neverčia poetą liūdėti, o visai priešingai — nuteikia garbinti Dievą. Tai nesą vien jo asmeniški jausmai, jie esą ir visų krikščionių bei tų didžiųjų vyrų, palaidotų Santa Croce, nusiteikimai. «Taigi tiek savo apibendrintu jausmu, tiek jo išraiškos priemonėmis — didingais dramatiškais vaizdais, — rašo Grinius, — Brazdžionis 'Santa Croce fugoje' pasirodo objektyvus ir herojiškas» [276]. Šitokį Brazdžionį autorius regi daugelyje jo eilėraščių; gal daugiausia herojinės nuotaikos esą «Ženklų ir stebuklų» (1936) bei «Kunigaikščių miesto» (1939) rinkiniuose.

Kad Brazdžionis yra objektyvinio ir herojinio talento poetas rodą ir «nevisai pavykę eilėraščiai, kaip, pavyzdžiui, žymi dalis patriotinių elegijų, parašytų tremtyje» [277]. Citata kalba už tai, kad Grinius, didelis Brazdžionio poezijos gerbėjas, gali objekty-

viai vertinti. Dėl to priekaištai dėl jo pasaulėžiūrinio kriterijaus beatodairiškumo negali būti jam taikomi nelygstamai.

Į akis krintą tai, — nurodo Grinius, — kad Brazdžionio poezijoje esą labai maža erotinių motyvų. O ir tuose eilėraščiuose, kurie vysto meilės motyvą, dažnai esti labai objektyvi forma. Taip, pavyzdžiui, esą elegijoje «Auksakalys», kur beveik nematome partnerių meilės, nes visas poeto dėmesys paskirtas auksakalio kalamam žiedui. Apskritai poetas vengiąs šeimyninių jausmų ir tuo tampąs priešininku «tokių intimistų, kuriems tik savo susipynusių neurasteniškų nuotaikų narpliojimas ir sekso blusinėjimas yra tapęs šiais laikais literatūros svarbiausiu objektu» [278]. Šita ir daugeliu panašių pastabų Grinius išreiškia savo žinomą nusistatymą dėl sekso temų literatūroje. (Apie jį iš esmės buvo pasisakyta skyriuje «Menas ir dorovė»).

Toliau nagrinėdamas Brazdžionio lyrikos objektyvinį pobūdį, Grinius aprašo poeto pomėgį įvardį «aš» pakeisti «tu» ir «mes»; tuo Brazdžionis priartėjąs prie įvardžio «jis», nes jam svarbu ne tiek asmuo, kiek objektas ir klausimas, apie kurį eilėraštyje rašoma. Kaip tik puikusis eilėraštis «Per pasaulį keliauja žmogus» yra parašytas trečiuoju asmeniu. Grinius sumini kelis tokius gerus eilėraščius, parašytus trečiuoju asmeniu. Betgi lygiai gerai poeto norą objektyvuoti atskleidžią ir pirmu asmeniu sukurti eilėraščiai, kai jais autorius įsijaučia į kitą žmogų, kalbėdamas jo vardu. Tada Brazdžioniui pavykstą sukurti labai gerų eilėraščių, kaip: «Ką sakė Jėzui mūrininkas tą naktį», «Ąžuolas», «Paskutinis pasmerkto miriop žodis», «Neregio elegija», «Laisvės paukštis», «Dievo motinos lopšinė».

Didieji idealai, kuriuos poetas atskleidžia savo kūryboje, esą krikščionių Dievas, krikščionybės tiesos ir dorybės, žmoniškumas, šviesi tėvynės ateitis. Jis nė kiek nesvyruojąs dėl Dievo, žmoniškumo, tėvynės vertės. Šiuos idealus teigia ir skelbia drąsiai, šaukdamas į kovą dėl jų. Todėl kritikas poetą vadina Dievo, kilnaus žmoniškumo ir tėvynės meilės šaukliu. Šaukti į kovą dėl idealų Griniui yra reta ir brangi kūrėjo ypatybė, «pačiam kūrėjui dažnai nemaža kainuojanti, nes dažnam poetui ir rašytojui

lengviau pastebėti ir kūrinyje išreikšti menkystes, abejones ir neigiamybes» [279]. Ir plačioji publika lengviau suprantanti kūrėjus skeptikus ar nihilistus. Betgi pozityvusis kūrėjas esąs ilgiau mylimas jį supratusiųjų skaitytojų. «O kai ta pozityvinė kūryba reiškiasi herojine forma, tai rašytojas ar poetas gali patapti savo tautos ir net visos žmonijos vadu ilgiems laikams, gali iškilti kaip savo tautos pranašas, kokiu mūsuose yra buvęs Maironis» [280].

Po šito atsargaus priminimo, kad Brazdžionis turi galimybės tapti Maironiu, Grinius nurodo, jog herojiniam rašytojui ne tik sunkiau kurti nei skeptikui, bet jam sunkiau ir laimėti visuomenės dėmesį; stipri opozicija iš jos gresianti jam labiau nei skeptikui. Jis turįs būti didelė asmenybė, kad jo kūryba neatrodytų melaginga. Pagaliau kūrybiškai jis turįs būti labai pajėgus, «nes pozityvioji kūryba yra sunkesnė ir jai labiau graso retorikos pavojai» [281]. Kaip tik šitokių pavojų Brazdžionis nevisai išvengiąs, — rašo Grinius.

Perėjęs nagrinėti Brazdžionio lyrikos religinių ir tautinių motyvų, kritikas teigia, jog «estetiniu atžvilgiu geriausiai yra nusisekusios tos Brazdžionio herojinės vizijos, kuriose iškyla Dievo galybės ir jo išminties paslaptingi ženklai žmonių gyvenime bei visatoje arba kur atskleidžiama žmogaus didybė ir menkystė, žmonijos didingi žygiai ir klaidžiojimai» [282]. Meniškai silpnesni esą tie patriotiniai eilėraščiai, kuriuos poetas parašė Lietuvoje okupacijų metais ir išeivijoje, nes jie kai kur retoriški ar sentimentalūs. Tačiau čia pat kritikas teigia, jog jų visuomeninė pedagoginė reikšmė nėra maža. Be abejo, šiuo teiginiu atsiskleidžia Griniaus kriterijus poezijai vertinti: jis niekad nėra grynai estetinis, jis visada pajungtas gyvenimo pilnatvės primatui. Estetinį šių eilėraščių silpnumą Grinius aiškina tuo, kad poetas išeivijoje (tremtyje) tėvynės meilę ir išeivio nedalią pergyvenąs taip realiai ir stipriai, kad «tas **realumas** ir **aktualumas**... kliudo susiformuoti visai tobuliems kūriniams» [283]. Tuo vėl pareiškia savo kaip kritiko įsitikinimą, kad estetinis pergyvenimas turi būti atitrauktas nuo gyvenimo konkretybės. — Geriausiai pavykusiais patriotiniais Brazdžionio eilėraščiais Grinius laiko: «Paskutinį pasmerkto mi-

riop žodį», «Ir mažą kregždutę» bei «Atminimų turtą». Jie visi neturi aktualių konkretybių: daugelyje nerastume ne tik Lietuvos, bet ir tėvynės vardo.

Pabrėžęs, kad poeto lyrikoje žymią vietą užima religiniai eilėraščiai, Grinius juose randa šitokią religinių jausmų ir temų skalę: «Susižavėjimas Dievo majestotu ir jo garbinimas, sutelktas džiaugsmas, pastebint jo ženklus žmonių gyvenime ir jo pėdsakus visatoje, rimtis prieš Dievo rūstybę ir teisybę, pasitikėjimas Dievo Apvaizda, jo teisybės viltis, atsidavimas Dievo valiai, gailestis, malda, pagarba ir meilė Mergelei Marijai bei šventiesiems...» [284]. Šių temų centrine bus Dievo didybė, jo begalinis gerumas bei rūpestis, kad žmonės to viso lyg kokie akliai nemato. Visa tai perduodąs eilėraštis «Aklasis», kurio vienas posmas tebūnie pacituotas:

Tave maža laukų žolelė regi,
Tavęs kaip aukso kupinas dangus,
Tau stojo žemė, švietė saulė, žvaigždės degė,
Tavęs nematė, Dieve, tik žmogus.

Kristaus asmenį vaizduojančių eilėraščių tarpe Grinius išskiria «Preliudą į Kristaus gyvenimą» ir «Keleivį iš Edomo»; paskutinis eilėraštis esąs «tikras epiškai dramatinis šedevriukas» [285].

Peržvelgęs religinius Brazdžionio eilėraščius, kelia klausimą, ar jie priklauso prie religinės poezijos, ar gal tėra «propaganda netikintiems gąsdinti ir grasinti» [286]. Atsako, jog tai esanti religinė poezija, nes religija nesanti, kaip mes šiandien esame įpratę, kažkoks prabėgantis jausmas, kupinas ieškojimų, kančios, abejonių ir sentimentalumo; ją krikščionys suprantą kaip psichinį-metafizinį faktą, regimą tikrovėje, pereinantį į antgamtę, bet kartu turintį savo istoriją ir objektyvias reiškimosi formas. Brazdžionis visa tai atvaizdavęs savo lyrikoje, nes jo talentas linkęs į objektyvias formas. Objektyviai tikrovei perduoti buvusi palanki ir jo psichinė struktūra ir II pasaulinio karo pradžios aplinkybės.

Be Dievo galybės, **žmogaus** tema Brazdžionio lyrikoje — teigia Grinius — skambanti nepaprastai didingai, plačiais

prieštaringais vaizdais, kunkuliuojančiu ritmu, dramatine įtampa. Šios temos gerų eilėraščių procentas esąs žymiai didesnis už patriotinių-visuomeninių. Patys geriausi esą: «Pavasario varpai», «Procesija į Kristų», «Gyvenimo nostalgija», «Benamė paukštė», «Fuga Florencijos Santa Croce», «Laisvės paukštis», «Žvaigždžių žvejys», «Taikos obeliskas».

Kad Brazdžionis žmogų suvokiąs herojiškai, parodąs poeto žavėjimasis žmogaus jaunyste, jo drąsiais norais ir dideliais žygiais («Jaunystės vainikas»), jo siekiais vis kažko naujo, gero, nors esama ir daug eilėraščių, kuriuose matome žmogų, sunaikinantį savo darbus, niekinantį amžinąsias vertybes, žiaurų kaip žvėrį, dūžtantį kaip lėlę. Tokią žmogaus didybę atskleidžiąs vienas gražiausių ir populiariausių Brazdžionio eilėraščių «Per pasaulį keliauja žmogus». Tokios pačios temos esąs ir «Žemės karalius» bei «Amžių keleivis». Ir «Neregio elegija» parodanti, jog poetas žmogų suvokiąs daugiau herojiškai nei rezignuojamai, elegiškai.

Mažiau reikšmės nei žmogus, Dievas ir tėvynė Brazdžionio lyrikoje turinti **gamta.** Jaunystėje, rašo Grinius, poetas tarsi žaidė gamtos elementais, į ją žiūrėjęs futūristiškai, t.y. be širdies, kaip to reikalavęs K. Binkis. Vėliau, apie 1934, poetas įjungęs į savo dramatinius paveikslus apie žmogų (dūžtanti lėlė) gamtovaizdžio pradų. Netrukus juos susimbolinęs, padarydamas iš jų Dievo galybės, kilnumo ir išminties ženklus. Šitos gamtą susimbolinančios linkmės neatsisakęs ir emigracijoje sukurtuose eilėraščiuose.

Šiek tiek paliečiamos ir Brazdžionio lyrikos **formalinės ypatybės.** Konstatuojama, kad jis esąs intelektualinio tipo poetas, panašus į J. Baltrušaitį. Tokiems poetams nerūpinti lengva žaisminga forma, taip esą ir su Brazdžioniu. Nuo pradinių eksperimentų jis greitai pasitraukęs ir perėjęs į klasikinę formą. Norisi atkreipti dėmesį, kad vis dėlto Grinius nėra patenkintas poeto prisirišimu prie klasikinės formos. Jis rašo: «...evoliucija į klasikinę pusiausvyrą ir ramybę, atrodo, nevisada išeina Brazdžionio naudai, nes neretai prislopina jo kontrastingus vaizdus ir emoci-

jas tiek, kad jie nebetenka spontaniškumo kvapo»[287]. Poetas esąs originalesnis ir įdomesnis tuose eilėraščiuose, kur jis neišsitenka įprastuose posmuose ir eilutėse ir iš jų išsiveržia dramatiškais herojiškais vaizdais, sunkiai išsakomais muzikine forma. Taigi Grinius čia nėra klasikinės formos fanatikas, kokį jį dažniausiai regime kituose jo straipsniuose, ypač ten, kur jis puola moderniąją verlibro poeziją.

Brazdžionio herojinė poezija, Griniaus teigimu, esanti stambių brūkšnių ir todėl atrodanti lyg neužbaigta. Ją pabaigti turėtų publika, kaip ji užbaigianti ir dramą, nes šitokia poezija išreiškianti ir publikos, visuomenės jausmus ir mintis. Tad reikią ją deklamuoti, kad ji uždegtų klausytoją ir jį kurstytų poeto skelbiamus idealus įgyvendinti. Bet tokia poezija nejučiom darantis retorinė ir patetinė. Visa tai tinką ir Brazdžionio poezijai. Ji kaip tik norinti skaitytoją įtikinti, sujaudinti ir tuo palenkti poeto idealams. Norėdamas savo norus pravesti, poetas pasirenkąs daug panašios prasmės ir nuotaikos vaizdų, kuriais eilėraščiai perkraunami ir nereikalingai ištęsiami. Dėl to kartais susilpnėją šiaipjau geri eilėraščiai («Garbinimo himnas», «Ąžuolas», «Dievo Motinos lopšinė»). Įtikinimo poetas siekiąs įvairios rūšies pakartojimais. Kartoja, sakysime, visą posmą ne tiek muzikiniais sumetimais, kiek tam tikrai idėjai pravesti. Tai jam gerai pavykstą eilėraščiuose «Per pasaulį keliauja žmogus», «Fuga Florencijos Santa Croce», «Varpai» ir kitur. Kartais ima kartoti ištisus posmus per dažnai, tapdamas monotoniškas, ir tuo būdu pakartojimas nustoja tarnavęs įspūdžio stiprinimui. Mėgstąs kartoti ir ištisas eilutes bei atskirus žodžius. Tai esąs stiprus Brazdžionio polinkis, galįs kartais nueiti iki karikatūros, kaip štai atsitikę eilėraštyje «Užgimimo sveikas», kur sveikas-sveiki pakartota 21 kartą.

Grinius pastebi poeto eilėraščių **veiksmingumą,** išreiškiamą veiksmingais veiksmažodžiais (eina, keliauja, bėga, skuba, skrenda, veržiasi ir t.t.). Tuo kai kurie eilėraščiai artėją į dramas. Štai, pavyzdžiui, «Ąžuolo» ar «Kauno katedros» eilėraščiuose jis suranda daug dramatinių įvykių. Dar geriau už veiksmingus veiks-

mažodžius dramatinį pobūdį atskleidžią dialogai, kuriais poetas kartais parašąs ištisus eilėraščius («Veto»). Dialogų, pakartojimų, veiksmingų veiksmažodžių mažiau randame meditacinėje lyrikoje, kurioje viešpataujanti klasikinė eilėdara. Ši vis labiau įsigalinti nuo II pasaulinio karo metų ir visoje poeto kūryboje. Kaip lyrikui, poetiškai atskleidžiančiam problemas, klasikinė eilėdara — mano Grinius — geriausiai tinkanti ir esanti jo stiprybė, nors, kaip matėme, ji kartais jam gali ir pakenkti.

Paskutiniame straipsnio skyriuje keliamas klausimas, ar Brazdžionio poezija esanti įdomi ir aktuali, praėjus 50 metų nuo jo pirmojo eilėraščio pasirodymo lietuvių laikraščiuose. Šį klausimą kelti skatinančios dvi aplinkybės: Lietuvos komunistiniai kritikai apšaukę Brazdžionį buržuaziniu dekadentu, ir tai, kad technikos sukeltas antihumanizmas esąs priešingas rimtai poezijai, tokiai kaip Brazdžionio. «Barbariškai rėksmingų disonansų užrėkiamai bei kapotų džiazinių ritmų užtrenkiamai lyrikai nebelieka ramaus kampelio mūsų nejaukiame pasauly» [288].

Grinius piktinasi, kad socialistinio realizmo kritikai Lietuvoje visiškai prasilenkia su tiesa, teigdami, jog mirties ir kapų vaizdai Brazdžionio poezijoje užimą centrinę vietą; arba jog gamta, pasaulis, meilė jam atrodą bereikšmiai dalykai amžinybės akivaizdoje. Iš tikrųjų šalia Dievo, kaip centrinės temos, Brazdžionio lyrikoje esanti ir antra centrinė tema — žmogaus. Kaip tik žmogaus dramatinę didybę poetas iškėlęs dar 1937 eilėrašty «Per pasaulį keliauja žmogus», taigi 25 metais anksčiau nei E. Mieželaitis okupuotoje Lietuvoje. Šitame ir kituose eilėraščiuose Brazdžionis esąs krikščioniškas humanistas, kurį Evangelija saugojanti nuo jam primetamo dekadentizmo» [289].

Brazdžionis kenčiąs, mano Grinius, ne tik dėl savo tikėjimo, bet ir dėl tėvynės meilės. Marksistai Lietuvoje prikaišioją poetui, jog jo lyrika esanti fašistinė ir nacionalistinė ir ja pasinaudoją patys reakcingiausi ir fanatiškiausi lietuviai. Atrodo sąmoningai nekreipiama dėmesio, kad, pavyzdžiui, toks eilėraštis kaip «Paskutinis pasmerkto miriop žodis» yra aiškiai nukreiptas prieš tautininkų režimą. Ir išeivijoj parašytuose eilėraščiuose jokio

nacionalizmo nesą. Jokiu būdu poetas neplūstąs kitų tautų: jis rūsčiai ir galingai pasisakąs tik prieš didžiųjų politikų «akmeniška kietumą ir puošnią veidmainybę, dėl kurių mažos tautos, o jų tarpe Lietuva, turi grumtis vergijos ir tremties agonijoje» [290].

Grinius gina Brazdžionį nuo lankininkų kartos («Literatūros lankai» ėjo 1952-1959) priekaištų, jog poetas pigiai išnaudojęs aktualius patriotinius jausmus, juos reikšdamas retorine forma. Griniui atrodo, jog Brazdžionis tik plačiau supratęs poezijos uždavinius nei lankininkai; dėl jo poezijos retorikos tyli, nors, kaip sakyta, anksčiau užsiminė kai kurių eilėraščių retoriškumą bei sentimentalumą. Poezija galinti būti ir angažuota, — teigia kritikas; pasenusi estetistų teorija «l'art pour l'art» netinkanti vertinti Brazdžionio poezijai, angažuotai religinėms ir patriotinėms idėjoms. «Jo sušukimas 'Šaukiu aš tautą, GPU užguitą' tebuvo tik senesnio užsiangažavimo išryškinimas. Tai atitiko jo talentą, nes jo žvilgsnis yra nukreiptas ne tiek į jo paties vidų, kiek į išviršinį pasaulį, kurį B. Brazdžionis nori keisti pagal savo krikščioniško humanizmo idėjas» [291]. Brazdžionis, kaip ir Donelaitis, A. Baranauskas, Vienažindys, Maironis ir Putinas, skelbiąs Dievo visagalybę bei ginąs žmogų, «pirmiausia lietuvį žmogų tėvynėje ir keliaujantį per pasaulį» [292]. Tuo jis pasidaręs aktualus, nes šios temos buvusios ir būsiančios įdomios ir aktualios. — Triumfalinis B. Brazdžionio priėmimas tėvynėje 1989 pavasarį galėtų liudyti, kad Griniaus pastabos apie poeto aktualumą yra taiklios.

7. Informacija apie lietuvių literatūrą pokario Lietuvoje ir išeivijoje

Perduodant paeiliui straipsnius iš I «Veidų ir problemų» tomo, reikia apžvelgti rašinį apie «Lietuvių literatūrą tarp kūjo ir priekalo». Jis informuoja apie lietuvių literatūrą ir meną pokario metais. Straipsnio vedamoji mintis — «dabartinė lietuvių literatūra yra atsidūrusi tarp kūjo ir priekalo — vienur kūju žudomi

jos laisvi dvasiniai tikslai ir polėkiai (sovietinėje Lietuvoje – V.N.), kitur kietas ekonominis priekalas neleidžia išvengti kūjo, pasikėsinusio sunaikinti dvasinius užmojus» (Vakarų pasaulyje – V.N.) [293]. Straipsnis sudėtas iš 3 dalių. Pirmojoje dalyje «Literatūros stovis Stalino diktatūroje» Grinius pažymi, jog «sovietinamoje Lietuvoje rašytojai rašė mažai ir blogai» [294]. Viena, išmirė pajėgūs senesnieji rašytojai, kaip S. Nėris, P. Cvirka, L. Gira, B. Sruoga. Antra, tylėjo nekomunistiniai rašytojai, iškilę nepriklausomoje Lietuvoje. Išimtis — A. Vienuolis-Žukauskas ir T. Tilvytis. Bet pirmąjį slegianti amžiaus našta, tai jis negalįs parašyti ką reikšmingesnio, o antrasis, užsikabinęs Lenino ordiną, nužemintai šliaužioja aplink Stalino stabą, «rašydamas jam odes, ir tuo būdu poezijoje... jau yra tapęs invalidu» [295]. K. Jankauskas ir J. Marcinkevičius, panašiai kaip Tilvytis, tik perdirbinėją savo ankstesnius kūrinius. Tikrieji komunistiniai rašytojai, kaip poetai Reimeris, Mozūriūnas, Mieželaitis, Šimkus, Valsiūnienė, prozininkai Baltušis, Dovydaitis, Guzevičius, Venclova garbiną Staliną ir rašą pagal kompartijos reikalavimus. Apie meną jų kūryboje sunku kalbėti: jo ten nesą. Jų didesnius ar mažesnius talentus žudąs komunistinis fanatizmas, besistengiąs įgyvendinti rusofiliškąjį marksizmą. Juk imtis sausų politinių, ekonominių temų ar aktualijų (kolūkių steigimas) siauro realizmo rėmuose, kaip to reikalauja kompartija, yra Sizifo darbas, — mano Grinius, — todėl ir negalima sulaukti gerų vaisių, nors ir sunkiai plušama.

Literatūros kritika esanti dar prastesnė nei literatūra; dėl to, «kad silpna ir šabloniška pati sovietinė lietuvių literatūra, kurią kritika turi nagrinėti ir vertinti» [296]. Antra, laisvės stoka kritikus pasmerkianti nekūrybiškumui, nes jie turi partijos sprendimus vien pamėgdžioti ir konkrečiai pritaikyti. Todėl teisinga Griniaus išvada pirmosios dalies straipsnio pabaigoje: «Vergija kūrybą naikina, bet ne ugdo» [297].

Dar labiau informacinė nei pirmoji dalis yra antroji straipsnio dalis, nes joje nenagrinėjama atskirų rašytojų kūryba, o tekalbama apie «nuotaikas, tendencijas ir siekimus... literatūros ir

meno gyvenime 1953-1958 metais» [298], nors iš antraštės «Literatūra ir menas po Stalino mirties» galėtume laukti ir supažindinimo su atskirais literatūriniais ar meniniais veikalais. Bet Grinius čia kritiškai apžvelgia vien įvairias vadinamojo sovietinio atolydžio apraiškas kultūrinėje srityje: leidimą Pabaltijo respublikoms kultūriškai bendradarbiauti, rusų komunistams prižiūrint, leidimą spausdinti kai kuriuos praeities lietuvių autorius bei liaudies kūrybą, žinoma, neatsisakant cenzūros, šiokį tokį palaisvėjimą dailės ir muzikos srityje, respublikinių premijų įvedimą (nuo 1957) rašytojams, menininkams ir mokslininkams, leidimą jiems išvykti į nekomunistinį užsienį, svarbiausia — baimės ir veidmainystės sumažėjimą. Betgi Grinius prieina išvadą, «kad po komunistų 'tėvo' mirties ir po jo kulto likvidavimo niekas iš esmės pavergtoje Lietuvoje nepasikeitė» [299].

Trečioji straipsnio dalis pavadinta «Literatūra 1960 metais». Čia autorius labai trumpai peržvelgia okupuotos Lietuvos grožinę literatūrą ir po to kruopščiai apibūdina išeivijoje pasirodžiusiąją. Lietuvoje 1960 Grinius pastebi tikrą literatūrinį nuosmūkį. Čia pasirodę tik 2 nauji romanai (H. Korsakienės ir V. Sirijos Giros), nors ir tie neišėję atskiromis knygomis, o kol kas likę «Pergalės» puslapiuose. A. Guzevičius pakartojęs savo vieną seną romaną, A. Venclova gavęs premiją už romaną, išleistą 1959. Iškunigis J. Ragauskas taip pat gavęs premiją už tariamą romaną, taip pat išėjusį 1959, «Ite missa est», kuris iš tikrųjų yra autobiografinis pamfletas. Dar pasirodžiusios kelios naujos eilėraščių knygelės ir pora apsakymų rinkinių.

Visai kitoks vaizdas išeivijoj. Čia pasirodę 4 moksliniai darbai (J. Ereto, St. Ylos, L. Dambriūno, Vac. Biržiškos). Ypač pajėgiai išeiviai pasireiškę grožinėje literatūroje. Du lyrikai — V. Bogutaitė ir R. Kisielius — išleido savo pirmuosius rinkinius. Kiti trys lyrikai — Pr. Naujokaitis, H. Nagys ir L. Andriekus — davė skaitytojams po naują eilėraščių knygą.

Grinius tevertina tik L. Andriekaus rinkinį «Saulė kryžiuose», ypač iškeldamas poeto nuostabų sugebėjimą jungti kryžiuose randamą rūpintojėlį ir saules į vieną simbolinę vienybę. Bet ly-

riką 1960 pralenkusi grožinė proza, kurios pasirodę net 7 romanai. V. Ramonas išleido trijų apysakų rinkinį, vardu «Miglotas rytas», kurį kritikas dėl autoriaus aukštos literatūrinės kultūros bei jo subtiliai puošnaus stiliaus labai gerai įvertina [300]. Toliau referuoja apie R. Spalio apysaką-romaną «Alma mater», jos pagrindinai nevertindamas, nes turi pasirodyti kiti serijos tomai. Šiek tiek vertina Alės Rūtos-Nakaitės du serijinius romanus «Į saulėtekį» ir «Motinos rankos». Pirmasis romanas stovįs arčiau prie akvarelinės, o ne prie aliejinės tapybos, o antrojo romano daugelis vietų «negaluoja kronikiniu pilkumu» [301]. Gerokai kritiškai Grinius atsiliepia apie P. Andriušio apysaką «Rojaus vartai». Neneigdamas «nei P. Andriušio didelio sugebėjimo pasakoti, nei jo turtingos atminties, nei judrios vaizduotės, nei gausaus bei įvairaus žodyno» [302], kritikas pasigenda šių dovanų disciplinuotumo, nes jas rašytojas nepakankamai apvaldęs. Tokiu būdu apysaka nepasiekianti organiškos vienybės: joje likusi betvarkė dabarties ir praeities maišatis.

Kiek išsamiau apžvelgiamas Vytauto Alanto stambokas romanas «Tarp dviejų gyvenimų», vaizduojąs pokario partizanų kovas lietuvių ginkluoto pasipriešinimo pradžioje. Romaną pristato gan palankiai, nes tai esąs paminklas sunaikintiems Lietuvos ūkininkams ir narsiems kovotojams, apsisprendusiems verčiau mirti nei vegetuoti sovietinėje vergijoje Lietuvoje ar Sibire. Dėl to autoriui esą atleistinas kiek šventadieniškas partizanų vaizdavimas ir kartais pasitaikantis žurnalistinis stilius. — Geriausiu 1960 romanu laiko J. Kralikausko «Šviesą lange». Dėl «visažmogiškos jautrios problemos, atskleistos brutalios egzotikos aplinkoje, «Šviesos lange» romanas yra iškilęs į europinį lygį» [303].

Skurdesnės kalbos, bet panašaus lygio esąs ir Jurgio Gliaudos «Šikšnosparnių sosto» romanas. Tokia gera kritiko nuomonė apie šį romaną greičiausiai susidarė dėl to, kad Gliauda, pagal Grinių, norėjęs kai kuriais romano epizodais perspėti «savo kolegas rašytojus nesimesti į nihilistinio siurrealizmo šiurpą, kokį demonstravęs A. Škėma 'Baltoje drobulėje'» [304]. Čia pareiškia-

mas tipingas, mano ne kartą minėtas Griniaus įsitikinimas, jog kritika turi būti pasaulėžiūrinė, t.y. kūrinį reikia vertinti teigiamai, jei jis veda «gerą» idėją. Iš tikrųjų viso Gliaudos romano ir atskirų epizodų idėjos be priekaištų, tačiau vis tiek romanas lieka tik vidutinis, vargu ar galįs lygintis su europinio masto kūriniais, nes jo stilistinė ir kompozicinė išraiška, nekalbant jau apie neįmanomą kalbą, yra silpna. — Dar suminėjęs 1960 išleistą A. Barono romaną «Vieniši medžiai» ir Vyt. Tamulaičio dvi knygeles jaunimui, Grinius baigia straipsnį teisinga pastaba, kad išeivijos literatūra 1960 tiek kiekybės, tiek kokybės atžvilgiais «gerokai pralenkia tų pačių metų sovietinę lietuvių literatūrą...» [305].

8. Nauja tema mūsų beletristikoj: miestelis

Grinius pastebėjo, kad trys išeivijos rašytojai — Paulius Jurkus, Nelė Mazalaitė ir Česlovas Grincevičius — vaizdavimo objektu pasirinko mažus miestelius. Tai esą nauja, nes iki jų miestelis lietuvių literatūroje paprastai sudarydavęs tik veiksmo foną («Kuprelyje», «Pragiedruliuose», «Valentinoje», «Altorių šešėly», «Baisiojoje naktyje»). Tiems trims išeivijos rašytojams kritikas paskyrė straipsnį «Tėviškės miestelis tremtinio žvilgsniu».

Atidžiai lukštena Jurkaus romaną «Smilgaičių akvarelė». Visų pirma iškelia rašytojo pastangas jungti sintezėn pasakos ir tikrovės elementus. Giria Jurkų už gana įtemptą romano veiksmą, už iš smulkmenų nupintą intrigą, už sugebėjimą rodyti gyvenimo teigiamybes. «Visi jo romano įvykiai atrodo motyvuoti, — rašo Grinius, — veikėjų būdo savybėmis bei momentinėmis nuotaikomis, glaudžiai įpinti į bendrą kompoziciją, kuri yra beveik tobula, nes pabaigoje romano viskas išaiškinta, kas anksčiau kūrinyje buvo atsitikę» [306]. Ir veikėjus mokąs rašytojas piešti gyvai, nors ir nesiekiąs jų sielos gelmės. Gilmenų autorius nė nenorėjęs rodyti, tai pranoktų akvarelės užmojus.

Žymiai trumpiau Grinius sustoja prie Nelės Mazalaitės atsi-

minimų kūrinio «Miestelis, kuris buvo mano». Tai legendiniai pasakojimai apie tėviškės miestelį. Jie liudiją rašytojos «didelį talentą legendoms kurti» [307]. Juos esą maloniau skaityti nei ankstesnius, «nes čia kalbinė frazė tvarkinga ir sklandi, atsikračiusi to palaidumo, kuris jau kliudė gėrėtis 'Negesties' romane ir buvo nepakenčiamas 'Pjūties mete'» [308].

Didesnio kritiko dėmesio susilaukia Česlovo Grincevičiaus «Gerosios vasaros» romanas, vaizduojąs vieną Aukštaitijos miestelį. «Kūrinį, — teigia Grinius, — malonu perskaityti nuo pradžios iki galo» [309]. Romane nesą jokių siurrealistinių patyčių, kurios atbaidą skaitytojus. Šia pastaba, be abejo, kritikas išsako savo žinomą nusistatymą prieš moderniąsias naujoves grožinėje literatūroje. Romane aukštaitiškas Virgainių miestelis esą «nupieštas folkloristiniais ir humoristiniais dažais» [310], nepasineriant į etnografines gelmes ir jose neieškant išminties, kaip tai iš dalies daręs V. Krėvė-Mickevičius «Šiaudinėje pastogėje».Grinius nepateisina kūriniui romano vardo naudojimo, nes jame daug palaidų vaizdų, kartais visai nereikalingų, o juk iš romano reikalaujama vieningumo. Autorius nesukuriąs nė ryškių charakterių. Betgi pagiria Grincevičių už humorą ir sąmojų, jų vengią siurrealistiniai (A. Škėma) kūriniai.

9. Apsirikimas dėl vieno tariamo talento, taikliai nurodant antrą

Lietuvių pokario dramaturgijoje Grinius pastebi tam tikrą pavasarinį atgimimą, kurį aprašinėja straipsnyje, pavadintame «Posūkis lietuvių dramoje». Šis posūkis prasidėjęs okupuotoje Lietuvoje su J. Grušo, K. Sajos ir J. Marcinkevičiaus žymiais draminiais kūriniais. Į jį lyg susitarę atsiliepę ir išeivijos lietuviai rašytojai, parašę gerų draminių veikalų. Sumini šiuos išeivijos autorius, dramą pasukusius kūrybinga linkme: J. Jankų, A. Landsbergį, K. Ostrauską, A. Kairį ir save patį. Posūkiui ilius-

truoti išsirenka A. Kairio «Viščiukų ūkį» (1965) ir J. Marcinkevičiaus «Mindaugą» (1968).

A. Kairio alegorinę komediją «Viščiukų ūkį», kurioje autorius pašiepia Amerikos Jungtinių Valstybių lietuvių šviesuolių polinkį bendradarbiauti su Sovietų Sąjunga, Grinius vertina gan teigiamai. Autorius komediją sukūręs pagal gyvenamojo laiko madą kalbėti atitrauktai, schematiškai, siurrealistiškai. «Į šią madą, — rašo Grinius, — A. Kairys atsiliepia talentingai: jis savo komedijos alegorines situacijas, alegorinius veiksmus bei posakius gana gerai susieja su atitinkamais «Viščiukų ūkio» personažais, o alegorijų gausa nuolat skatina skaitytoją arba žiūrovą spėti jų prasmę. Tai sudaro stipriai prasmingos komedijos įspūdį» [311]. Nors Grinius čia pat ir apgailestauja, kad minėta komedijos prasmė yra negili, nes paremta praeinančiom aktualijom, vistiek jo pagyra, kad A. Kairys esąs talentingas kūrėjas, prasilenkia su tiesa. Matyt, jis tapo suvedžiotas labai geros patriotinės Kairio intencijos kovoti su lietuvių raudonėjimu. Kritikas bus nepastebėjęs, kad tas vadinamas raudonėjimas jokiu būdu nėra masinis ir dėl to pavojingas reiškinys, su kuriuo būtų verta kovoti. O svarbiausia — Kairiui kaip tik trūksta didesnio talento būti geru dramaturgu. Jo reikėjo jau pačiai problemai, keliamai komedijoje, pajusti: ne raudonėjimas yra būdingas kai kuriems Amerikos lietuviams šviesuoliams, o liberalėjimas, jų perimtas iš amerikinių universitetų. Dar prasčiau Kairys nutuokia draminį meną ir draminę techniką, nes pajėgus tik grubiam alegoriniam vaizdavimui [312].

Apskritai šia proga būtų galima pridurti, kad raginimas atsverti tarybinę literatūrą okupuotoje Lietuvoje ko gero bus paskatinęs išeivijoje kai kuriuos mūsų raštingus patriotus inteligentus savo plunksną pabandyti grožinėje literatūroje. Rods buvo šie bandymai kritikos įvertinti neigiamai, bet prastų romanų, novelių ir dramų apie tarybinės Lietuvos gyvenimą vis tiek pasirodė gan gausiai. Sakysime, po V. Ramono «Kryžių» (1947) iki šiol nesusilaukėm išeivijoje jiems prilygstančio romano, talentingai vaizduojančio tarybinės Lietuvos gyvenimą.

Ne visada Griniaus kritiko įžvalga prašauja pro šalį, kai jis vertina jam nepriimtinos pasaulėžiūros kūrėją. Marksistinės žymaus dabartinės Lietuvos dramaturgo J. Marcinkevičiaus pažiūros jam netrukdo įžvelgti jo talentą. Štai matyti iš Marcinkevičiaus «Mindaugo» dramos nagrinėjimo. Grinius pastebi, kad dramaturgas, užsimojęs Mindaugą pavaizduoti despotu, sugeba atskleisti jo moralinę kančią talentingai. «Vidinės kančios skambėjimas gilia autentiška gaida atskleidžia ne tik jos autoriaus dramatinį talentą, sugebantį įžvelgti ir išreikšti meniškai herojaus vidinį konfliktą, bet ir neabejotinas rašytojo simpatijas despotiškam Mindaugui» [313], — rašo Grinius. Mat Marcinkevičius turįs komunistinio tikėjimo, kad jis ir jo draugai kompartijoje šiandien Lietuvoje atlieką panašų darbą, kokį kadaise dirbo Mindaugas: šis žudynėmis kūrė Lietuvos imperiją, kaip šiuo metu panašiomis priemonėmis komunistai kuria sovietinę imperiją, kurioje esą lemta Lietuvai klestėti. Štai kodėl autorius simpatizuojąs despotui Mindaugui. Bet toks komunistinis autoriaus tikėjimas jį pastūmėjęs — mano Grinius — ir į klaidas, kurios matyti antroje dramos dalyje. Čia jis Mindaugą suliaudina, parodydamas jį puodų lipdytoju, o tai esanti istorinė nesąmonė. Komunistinė ideologija privedusi ir prie Mindaugo žmonos Mortos asmens sužalojimo. Ją Marcinkevičius padaro pamišėle. Toks Mortos asmuo esą nepateisinamas «nei istoriškai, nei meniškai, nei marksistiškai» [314]. Nesileidžiant į konkretų šių priekaištų išdėstymą, reikia pasakyti, kad Grinius juos daro pagrįstai, panaudodamas taiklius argumentus.

III. Kritinė straipsnių-studijų apžvalga veikale «Veidai ir problemos lietuvių literatūroje» II

1. Bandymas pakeisti įsigalėjusią nuomonę apie šviesiąją Vaižganto kūrybą

Antrąjį «Veidų ir problemų» tomą J. Grinius pradeda straipsniu **«Juozas Tumas-Vaižgantas — integralinis realistas»**. Juo siekia pakeisti įsigalėjusią nuomonę, tipingai išreikštą V. Mykolaičio-Putino, kad Vaižganto kūryba esanti šviesi, daugiau romantinė nei realistinė. — Visų pirma meta žvilgsnį į Vaižganto asmenį. Čia kruopščiai surankioja įvairių tyrinėtojų nuomones apie rašytojo sudėtingą daugiaklodį asmenį. Jos veda į šitokią asmens charakteristiką: «Krikščionybės įkvėpta visokio gėrio meilė, lietuviškas patriotizmas ir platus visuomeniškumas, atremti į guvų temperamentą ir nušviesti inteligencijos bei humoro, sudarė Tumo-Vaižganto asmenybėje organinę visumą. Šitoji turtinga ir spalvinga asmenybė, skleisdama aplink moralinę šviesą, traukė į save žmonių širdis, jungdama bei stiprindama lietuvių tautą» [315]. Grinius pastebi, kad tos šviesos rašytojo kūriniams teko nevienodai: vienur ji dominuoja, kitur šalia jos ir šešėlių tiek pat, kitur šešėliai ir tamsa nustelbia šviesą. Šitokio Vaižganto kūrybos santykio tarp šviesos ir tamsos nepastebėjęs V. Mykolaitis straipsnyje «Šviesioji Vaižganto kūryba» («Dėdžių ir dėdienių» įžangoje, 1929). Prie šios nuomonės Mykolaitis palikęs ir «Naujoje lietuvių literatūroje» (1936). Ir Mykolaičio mokinys J. Ambrazevičius iš esmės nedaug nutolęs nuo savo mokytojo nuomonės, nors jis jau matęs ir tamsos kai kuriuose rašytojo

kūriniuose. Mykolaičio nuomonei apie šviesiąją Vaižganto kūrybą atstovaujanti ir jo kūrybos nagrinėtoja A. Vaitiekūnienė Lietuvoje.

Grinius parodo, kad Vaižganto «kūryba iki 1920 metų daugiau ar mažiau tarnavo Lietuvos gynimo ir statymo tikslams. Ji buvo kovinga ir optimistiška» [316]. Šio «šviesiojo» laikotarpio charakteringiausias kūrinys — «Pragiedruliai», nors ir jame yra «dėmių» (ypač kai kurių veikėjų ištrėmimai, baisios mirtys — Aggiejevo, Onos Knistautaitės). «Tarp Tumo-Vaižganto raštų, — rašo Grinius, — jis pats šviesiausias, nes ta lietuvių visuomenė, kurios brendimą čia vaizdavo rašytojas, iš tikro buvo laiminti, nesulaikomai žengianti į spaudos atgavimą ir į nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą» [317].

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu parašytus tris Vaižganto kūrinius — «Dėdes ir dėdienes», «Ar jau medžiai sprogsta?» ir «Šeimos vėžius» kritikas laiko «aptemusiais». Juose Vaižgantas liečia šeimų kūrimo ir be šeimų likusiųjų problemas. Gana trumpai apžvelgęs bene geriausią Vaižganto apysaką «Dėdes ir dėdienes», Grinius daro išvadą, jog joje apstu «liūdnos tamsos», nes vyriausi veikėjai — Severja Pukštaičia, jos vyras Rapolas Geišė, Mykolas Šiukšta — daug kenčia ir jų likimai liūdni.

Gerokai esą «aptemę» ir «Šeimos vėžių» veikėjai, kuriuos Grinius tik keliais sakiniais charakterizuoja, teisindamasis veikalo silpnumu. Jau «tamsiais» laiko šiuos Vaižganto kūrinius: «Išgamą» (1929), «Nebylį» (1930) ir «Žemaičių Robinzoną» (1932). Tai senatvės kūriniai. «Išgamoje» aprašo tėvo nekenčiamą sūnų Peliksą Pečiūrą, kuris buvo prastas ūkio darbininkas, nes užsisvajodavo bedirbdamas, dėl to jį tėvas mušdavo ir plūsdavo išgama. Jis tapo valkata ir buvo užmuštas, bevagiant arklius. «Žemaičių Robinzone» parodo nepaprastai energingo žemaičių ūkininko Vinco Kaniavos likimą, — jis tapo alkoholiku dėl to, kad gamta jam nedavė šeimos prieauglio, o kunigai įpratino girtauti bei neleido jam visuomeniškai reikštis — vadovauti bažnyčios statybai.

Pats «tamsiausias» Vaižganto kūrinys «Nebylys» atskleidžia

šiurpią dviejų draugų — Jono Butkio ir Kazio Šnervos — tragediją. Jonas užmuša savo draugą Kazį iš pavydo, nes norėjo jo žmoną Anelę pasiimti sau. Baisaus įvykio sukrėsta, miršta Jono motina, kurią Kazys mylėjo kaip gerąją dėdienę, o Kazio žmona Anelė išeina iš proto.

Peržvelgęs svarbiuosius Vaižganto veikalus «šviesos» ir «tamsos» požiūriu, Grinius klausia, kokiam literatūriniam stiliui juos priskirti. Kiek jie romantiniai, kiek jie realistiniai? Kad rašytojas vaizduojąs savo gyvenamojo laiko dabartį, pažintą jo paties ar iš kitų pasakojimų, reikią jį laikyti realistu. Betgi padavimas «Pragiedrulių» pabaigoje apie paskendusį Alaušo varpą suteikiąs kūriniui romantiškumo, nes vaizduojamosios tikrovės smulkmenos būtų nustelbusios veikalo idėją, jei šis padavimas nebūtų jos išryškinęs. O retas idėjas, teigia Grinius, kaip tik romantikai mėgsta. Juk tokią retą idėją, t.y. išimtinį, galbūt pasaulyje vienintelį atsitikimą, — spaudos uždraudimą, — Vaižgantas pasirinko «Pragiedruliuose» vaizduoti. Betgi juose tiek daug lietuvių gyvenimo kasdienybės, kad kartais neaišku, ar autorius nori skaitytojui rodyti kovą dėl spaudos ir kitų tautinių reikalų, ar svarbiausia vaizduoti gyvenimą ir darbus asmenų, kurie aną kovą veda. Kitais žodžiais, «Pragiedruliuose» romantinę idėją imą stelbti realistiniai piešiamojo gyvenimo vaizdai.

Panašiai idėja esanti «paslėpta», mano Grinius, «Dėdėse ir dėdienėse». Čia vaizduojamųjų žmonių sunkų gyvenimą nulėmė pobaudžiavinės socialinės aplinkybės, kurias rašytojas realistiškai perduoda. Bet realistiškuose žmonių gyvenimo vaizduose esą jaučiame romantinę idėją apie jaunystės meilės išdavimą ir iš to kilusias pasekmes pagrindiniams veikėjams Severjai Pukštaičiai ir Mykolui Šiukštai. Ši romantinė idėja «yra tartum ta rugiagėlė, kuri visam rugių laukui suteikia gyvos žydros šviesos, sugiminiuodama jį su dangaus mėlyne, nors apysakos autorius taip žavisi savo kaimo rugiais, kad aną žydrąjį žiedelį beveik užmiršta ir palieka susirasti praeinančiam skaitytojui» [318].

Romantinę idėją Vaižgantas «slepiąs» tarp etnografinių kaimietiškų vaizdų ir «Nebylio» bei «Rimų ir Nerimų» apysakose.

«Taigi savo idėjas lyg apvilkdamas labai matoma kasdienine miline, — rašo Grinius, — Vaižgantas atrodo labiau realistas negu romantikas» [319].

Romantiškųjų bruožų santykiuose su visuomene Vaižganto kūrinių veikėjai beveik neparodą, — teigia toliau kritikas, — nes jie su visuomene kovų nevedą, iš jos nebėgą, kaip įprasta romantiniams herojams. Priešingai, jie, santykiaudami su visuomene, surandą net savo gyvenimo prasmę. Toks yra «Pragiedrulių» daktaras Gintautas, o ir kiti šio veikalo veikėjai, kaip Darata Vidmantaitė, kun. Vizgirda, Napalys Šešiavilkis, Aleksis Taučius, Jokūbas Niaura, savo gyvenimą įprasminą, dirbdami saviems žmonėms, keldami jų kultūrinį lygį. Tik du veikėjai esą išimtys: tai «Pragiedrulių» («Vaduvų krašto») gamtos milžinas Valeras Kukulys-Burzdulis ir «Dėdžių ir dėdienių» artojas Mykolas Šiukšta; šie vyrai esą tikri romantiniai atsiskyrėliai.

Vaižganto veikėjų su išorine gamta santykiai, pasireiškią peizažinės gamtos meile bei mistine nuotaika (ypač «Vaduvų krašte»), esąs tikras romantinis bruožas. Betgi gamtinį-biologinį pradą veikėjuose rašytojas mėgstąs nuromantinti, jį laikydamas galinga tamsia jėga, pavergiančia žmones ir besikėsinančia į jų asmenybes. Štai net šviesiausius Vaižganto veikėjus — Napalį Šešiavilkį, Severją — persekiojanti lytinė aistra, — pabrėžia Grinius. Aistros aukomis tampą «Pragiedrulių» daktaro Gintauto šeimininkė Ona Knistautaitė ir «Nebylio» Jonas Butkys bei «Žemaičių Robinzono» Vincas Kaniava. Šitoks pomėgis «vaizduoti biologines ir daiktines aistras su jų katastrofinėmis pasekmėmis neabejotinai byloja, kad Vaižgantas — realistas» [320].

Toliau parodoma, kad Vaižgantas, pamėgęs vaizduoti aistras, vis dėlto nenugrimzta į jų tamsą, kaip tai dažnai atsitinką su vadinamais kritiniais realistais; jis kartu mėgstąs aukštinti ir vieną «šviesią» aistrą — darbą, kuris kai kuriuos veikėjus padaręs giliai žmoniškus (Mykolas Šiukšta kaip Dzidorius artojas). Dažnai darbas teikia veikėjui džiaugsmo, jį kilnina, veda į laimėjimą. Darbas Vaižganto kūryboje tampąs aukštesnės vertybės nešėju, dorybe. Tokiu būdu šalia buitinio žmogaus gyvenimo bei

žmogiškųjų aistrų sklaidos prie Vaižganto vaizduojamos tikrovės priklausančios idėjos bei aukštesnės vertybės, kaip darbas ar metafizinė būtis. Toks rašytojas, vaizduojąs patirtinę ir antpatirtinę (transcendentinę) tikrovę, Griniaus įsitikinimu, turįs būti pavadintas **integraliniu realistu.**

Perdaviau straipsnį apie Vaižgantą išsamiau, nes jis liudija Griniaus sugebėjimą patikslinti kitų padarytus mokslinius pastebėjimus. Juk vargu ar galima nepasiduoti Griniaus dalykiškai įžvalgai, kad Vaižgantas nėra savo kūryba buvęs vien šviesos skleidėjas. Atskleistosios jo kūrinių «tamsybės» yra nepaneigiamos, nes jos iš tikrųjų Vaižganto kūriniuose egzistuoja. Jas kritikas parodė dalykiškai, kruopščiai ir taikliai.

2. «SENAME DVARE» – neauklėjamasis romantinis kūrinys

Atrodo, jog norėdamas bent šiek tiek atitaisyti Marijai Pečkauskaitei — Šatrijos Raganai (1877-1930) daromą skriaudą — jos beletristiniuose raštuose visų pirma matyti ne literatūrinius, o auklėjamuosius pradus, — Grinius parašė straipsnį-studiją **«Marija Pečkauskaitė — romantikė krikščionė».** Jis užsimoja parodyti, jog Pečkauskaitės kaip rašytojos talento nenustelbė pedagoginės mintys, kad todėl jos vieta lietuvių literatūroje ne mažiau reikšminga kaip Žemaitės, kuri tarybinėje Lietuvoje buvo keliama į padanges, o Pečkauskaitė nustumiama į pašalį [321].

Pečkauskaitės literatūriniams bei meniniams sugebėjimams parodyti Grinius išsirenka tik vieną jos kūrinį — «Sename dvare». Pradžioje pastebi, V. Mykolaitis, kūrinį pavadindamas mūsų mirštančios bajorijos gulbės giesme, klydęs bent ta prasme, kad šito luomo sunykimas tesanti antrinė tema. Pagrindinė «Sename dvare» tema, Griniaus nuomone, esanti **šeimos lizdas su mamate centre** [322]. Į tai lyg nurodanti pati autorė apysakos pradžioje ir pabaigoje, lyriškais vaizdais iškeldama pagrindinę šei-

mos lizdelio veikėją motiną. Apysaka, pastebi Grinius, daros suprantama iš Pečkauskų šeimą sukrėtusių įvykių. Šie įvykiai buvę dramatiški: jaukus Pečkauskų lizdelis, šeimai gyvenant dvare, pamažu griuvo, numirštant dar visai jauniems rašytojos broliams Steponui ir Vincui, paskui tėvui ir galiausiai motinai, — taip kad rašytoja liko viena ir turėjo prisiglausti pas svetimus. Prisimindama šeimos jaukumą, rašytoja ryžos pastatyti savo brangiems mirusiems literatūrinį paminklą apysaka «Sename dvare». «Jį statydama, M. Pečkauskaitė buvo palikusi nuošaliai visokias pedagogikas», — rašo Grinius. «Juo ji nesistengė nieko mokyti, o tik išreikšti savo gilų įsitikinimą, kad viskas čia žemėje praeina, kad skaidriausioji žmogiška laimė vaikystėje — tik akimirka» [323].

Šį praeinamybės motyvą apysakoje sustiprina mirties problema, autorės padaryta centrine. Į mirtį daugumas apysakos veikėjų žiūrį palankiai. Štai mamatei — Marijai Daugirdienei — mirtis yra anga į amžinybę ir begalybę. Ir mamatės vaikai įpranta šitaip mirtį pergyventi. Tokia mirties samprata — daro išvadą kritikas, — be abejo, yra giliai krikščioniška, tuoj pridurdamas, — ji esanti drauge gimininga ir romantikams, ypač vokiečių Hardenbergui-Novaliui. Toliau Grinius suranda, jog Pečkauskaitė yra romantikė ne vien mirties samprata, bet ir tikrovės bei iliuzijos ar svajonės vaizdų supynimu bei melancholiškais gamtinės lyrikos gabaliukais. Antai mamatei jos sapnai atrodo taip artimi tikrovei, kad ji kartais jų neskirianti nuo šiosios. Ar sapnas nesąs įžanga į amžinąjį pabudimą amžinybėje? — svarsto mamatė. Niekas mūsų literatūroje nesąs taip karštai sprendęs metafizinių mirties ir amžinybės problemų kaip Pečkauskaitė, — mano Grinius. «Todėl šitos apysakos autorė ir vadintina tikra romantike, visai skirtinga nuo A. Baranausko, V. Pietario, Mačiulio-Maironio» [324].

Giliųjų apysakos problemų nešėja mamatė, be abejo, pati yra romantikė visų pirma savo kilniomis sielos savybėmis. Jos stiprus intelektas, pavyzdžiui, yra sušvelnintas ir nušviestas religijos.

Ji esanti romantikė ir dideliu širdies jautrumu, literatūros bei

muzikos pomėgiu, kuris kyla iš amžinybės ilgesio, iš noro mąstyti Absoliutą. Šiojo atspindžių ji daugiausia randa grožyje, kuriame atsispindinti begalybė. Daugirdienė ne mažiau už muziką ir literatūrą mėgsta gamtą, ypač naktį, kaip daugelis romantikų. Naktis jai sukelia antgamtės ilgesį. «Daugirdienės ilgesys šviesiomis vasaros naktimis atskleidžia jos sielos polinkius, artimus romantikams, nes ilgesys — jų žydrioji gėlė» [325]. Dar daug kitų, čia neperduotų, romantikės sielos bruožų Grinius suregistruoja mamatėje ir kituose apysakos veikėjuose.

Paskutinėje straipsnio dalyje parodoma, kad «Sename dvare» yra romantinis kūrinys ir savo sąranga bei vaizdavimo būdu. Veikalas yra sudėtas iš atskirų epizodų, kuriuos visumon jungia tik pagrindiniai veikėjai: mamatė — Marija Daugirdienė ir jos duktė Irutė. Bet epizodiškumas bei vientisos fabulos stoka yra romantinių veikalų, ypač romantinių poemų, bruožas. Bet gal dar svarbiau, pabrėžia Grinius, tai, kad šeimos lizdelis yra atvaizduotas autobiografiškai ir biografiškai, sekant romantikams įprasta rašymo maniera. Šitokį veikalo pobūdį autorius atskleidžia, daugiausia naudodamasis Vaižganto ir pačios autorės užrašytomis nuorodomis apie Pečkauskų šeimą. Jomis remdamasis, Grinius, pavyzdžiui, nustato mamatės didelį panašumą į rašytojos motiną, Irutės — į pačią rašytoją, Nikos — į rašytojos brolį Steponą ir t.t.

Padaręs šiek tiek priekaištų autorės stiliui (dėl ištisais puslapiais rašymo lenkiškai, perduodant sulenkėjusių bajorų pokalbius), pabrėžęs autorės taiklų psichologizmą, perduodant prieštaringas veikėjų dvasios savybes, Grinius daro šią išvadą apie kūrinį: «'Sename dvare'... buvo ir pasiliks žymiu lietuvių literatūros kūriniu, žymiu romantikos paminklu europiniu mastu ir lietuviško romantizmo viršūne: joks kitas lietuvių rašytojas anksčiau nėra sutelkęs viename kūrinyje tiek romantinių idėjų, veikėjų ir kitokių elementų bei bruožų kaip M. Pečkauskaitė 'Sename dvare'» [326].

Kad «Sename dvare» yra tipingas romantinis kūrinys, negalima su Grinium nesutikti, žinant įprastines romantizmo žymes.

Apeiti kūrinio romantiškumą, atrodo, neįmanoma. Bet tarybinėje Lietuvoje buvo norima apsieiti be jo. Štai Janina Žėkaitė parašė monografiją «Šatrijos Ragana» (Vilnius, 1984), kurioje apysaką nagrinėja tokiu moksliniu metodu, kuris jai leidžia per 28 nagrinėjimo puslapius nesuminėti romantizmo termino... Šitoks metodas pateisinamas pažiūra, jog rašytojo savitumą toli gražu neapsprendžianti literatūrinė srovės estetika ir stilistika. Kiekvieną tikrą rašytoją esą negalima pilnai įsprausti į kurios nors literatūrinės srovės rėmus: jis turįs savitą rašymo manierą [327]. Be abejo, tai teisinga. Grinius, man rodos, panašaus noro neturėjo. Jis tik pažymėjo, kad Šatrijos Ragana lietuvių romantizme buvo labiausiai romantiška, ypač jei šalia pastatome kitus rašytojus romantikus, kaip A. Baranauską, Pietarį, Maironį. Žėkaitės «Sename dvare» analizėje į akis krinta tai, kad autorė, tariamai pasikėlus aukščiau literatūrinių srovių, Pečkauskaitės kūrybai atskleisti naudoja metodą, kuris vistiek remiasi viena literatūrine srove, visiškai svetima rašytojai, — socialistiniu realizmu. Štai, pavyzdžiui, remdamasi šios srovės pagrinduose glūdinčia socialistine ar komunistine pažiūra, ji kritikuoja Pečkauskaitės mirties sampratą. Rašytoja per mamatę atstovavo minčiai, kad žemiškasis gyvenimas nepatenkina dvasios, kuri veržiasi į pomirtinę egzistenciją, todėl šis gyvenimas yra tik trumpalaikis, «nerealus», lyg sapnas prieš «realų» Absoliutą; tat, Pečkauskaitės žodžiais, «amžinojo užmigimo valanda (t.y. mirties valanda – V.N.) — tai pabudimo valanda». Į tai Žėkaitė rašo: «Beletristė neišradingai perkėlė į meno kūrinį vieną religijos dogmų, iš paviršiaus nekaltą, lyg ir paguodžiančią nelaimingus, nuskriaustus, o iš tikrųjų skleidžiančią pasyvumo tikrovėje nuotaikas. Apysakoje, lyginant su ankstesniais kūriniais, beletristė gausiausiai eksponavo metafizines išvadas apie būtį, be abejo, galimas kontempliuoti, bet nepaverčiamas savitiksliu, svarbiausia ne itin menišku, kliudančiu visumai įtarpu. Neabejotina, kad beletristę nuolat kankino laikinumo ir amžinumo klausimas, kad ji išgyveno žavėjimosi mirtimi akimirkas ('Ir žavi mane mirtis'), bet visa tai išsakė negyva, perkrauta teorizavimais ir nelanksčiais pažyminiais for-

ma» [328]. Man rodos, marksistinė pasaulėžiūra bus sutrukdžiusi Žėkaitei pamatyti minimos dogmos gerą meninę išraišką, randamą rašytojos veikale. Forma šitai dogmai išsakyti anaiptol nėra tokia prasta, kaip skelbia Žėkaitė, nes monografijos autorės cituojamas gabaliukas iš «Sename dvare» yra parašytas pakankamai gyva, vaizdinga ir emocinga kalba, kuri todėl yra meniško lygio. Tebūnie jis čia perduotas:

> «Ir eina tuo keliu mano siela. Meta šį trapų ir nepastovių formų pasaulį, tą nykstančių šešėlių pasaulį ir eina, amžinybės ištroškusi, ten, kur rožės nevysta ir nebaigia žydėti, kur vanagas nedrasko vieversėlio lizdo, kur perkūnas netrupina medžių nei širdžių...».

Ir dogmas galima meniškai išsakyti, jei jomis rašytojas tikrai tiki ir pagal jas gyvena. Pečkauskaitė šitai kaip tik įrodė.

3. Priekaištai B. Sruogos dramaturgijai

Nagrinėdamas kūrinius, Grinius paprastai laikosi schemos: jei rašytojo kūryba akivaizdžiai siejasi su jo gyvenimu, tai visų pirma analizuojama jo biografija, dažniausiai vadinama rašytojo «psichiniu veidu». Šią schemą taiko Baliui Sruogai straipsnyje **«Balys Sruoga — dramų rašytojas»**, nes kaip tik pradeda «rašytojo psichiniu veidu». Tebūnie perduoti šio veido keli svarbesnieji bruožai.

Pažymi, kad Sruoga buvo retų gabumų šakota asmenybė: dramaturgas, lyrikas, literatūros istorikas, teatro teoretikas, literatūros kritikas, publicistas. Savo širdį, Griniaus žodžiais, jis buvęs atidavęs dramatinei kūrybai ir teatrui. Juk jis suorganizavo satyrinį teatrą «Vilkolakį» (1919-1921) ir vedė universitete teatro seminarą, kuris ugdė studentuose teatrinį skonį, meilę teatrui, kurstė į kovą prieš trafaretą, nekūrybiškumą, mėgėjiškumą teatre. O savo dramatine kūryba jis vienas iškiliausių mūsų dramaturgų.

Remdamasis dviem liudininkais, Sruogos studentu J. Blekaičiu ir kartu su Sruoga Stutthofo koncentracijos stovykloje kalėjusiu kun. St. Yla, Grinius teigia, jog į dramos žanrą Sruogą kreipęs jo audringas temperamentas. «Kūrėjui tai buvo didi dovana — sparnai ir platybė; žmogui — reikalas nuolatinės disciplinos, valios pastangų valdytis» [329], — rašo Blekaitis. «Jis turėjo jausti nuolatinį jausmų dvilypumą ir gal dar daugiau — prieštaringumą tarp minčių ir gyvenimo. Amžinybę jis dažnai turėjo aukoti laikinumui, pastovumą — nuotaikoms, ramybę — nerimui, džiaugsmą — liūdesiui. Jis norėjo būti tikintis ir negalėjo, jis norėjo būti socialus, ir jam nevyko, ieškojo draugų, ir jų neturėjo, bent tokių, kurie jį suprastų. Jo troškimai ir siekiai nerasdavo atgarsio jo paties gyvenime, kažkur jie nutrūkdavo, nebesutapdavo. Gal dėl to jis nerasdavo darnumo ir savo dramų herojuose» [330], — pastebi St. Yla.

Buvęs Sruoga dramatiškas, mano Grinius, ir savo dideliu emociniu impulsyvumu ir nepastovumu, nors jo protas būdavęs prieš jausminį kaitaliojimąsi ir prieštaringumą. Pasižymėjęs Sruoga ir kraštutiniu individualizmu, dėl kurio ne sykį kentėdavęs, palikdavęs vienišas. — Iš Sruogos laiškų Grinius nustato rašytoją buvus dideliu Lietuvos patriotu, kuris, pavyzdžiui, tiek studijuodamas Miunchene, tiek vėliau, gyvenimo gale, būdamas Stutthofo koncentracijos stovykloje, taip išsiilgdavo Lietuvos, jog tas ilgesys rimtai grėsdavęs jo sveikatai. — Neužmiršta Grinius pažymėti, kad «nacių kalėjime apiplėšta B. Sruogos asmenybė atsivertė religiškai: Kristaus evangelija pasirodė priešakyje etikos, be kurios nėra estetikos» [331]. (Citata iškalbingai nurodo Griniaus pasaulėžiūrinį nusistatymą, vertinant literatūrą ir jos kūrėjus).

Sruogos draminę kūrybą Grinius suskirsto į 3 grupes: farsines komedijas, revoliucines dramas ir istorines dramas. Farsinėmis komedijomis, kurių yra 5 («Uošvė», «Dobilėlis penkialapis», «Prancisiuko marškinėliai», «Pagunda» — parašytos kacete — ir «Aitvaras teisėjas» — parašytas apie 1933), Sruoga, pagal Grinių, tenorėjęs vien pramogauti — «žaisti, juoktis ir tyčiotis iš

amžininkų kvailų silpnybių» [332]. Panagrinėjęs «Dobilėlį penkialapį» ir «Uošvę», Grinius prikiša rašytojui, jog tai ne komedijos, o farsai, vadinas, kvailokų neįtikinamų situacijų perdavimas, nesistengiant kurti charakterius. Farsas rimtam rašytojui esąs per menkas menas. Giria kritikas iš Sruogos komedijų vien «Aitvarą teisėją», nes čia «gyvulių ir žvėrių dialogus rašytojas perdavė ne tik lengvomis sklandžiomis eilėmis, bet kiekvienam jų nupiešė gyvą portretą, turintį kiekvienam būdingų gyvuliškų ypatybių, bet kartu ir žmogiškų bruožų» [333].

Iš revoliucinių Sruogos dramų kritikas analizuoja tris: «Baisiąją naktį» (1937), «Apyaušrio dalią» (1941) ir «Pajūrio kurortą» (1946 ?). «Pajūrio kurortą» laiko pačia silpniausia Sruogos drama. Ji nepasisekusi todėl, kad kaceto pragaras buvęs per arti, rašytojas nepajėgęs nuo jo atsiplėšti; o atstumas nuo vaizduojamos aplinkos ir vaizduojamų įvykių esąs būtinas, norint juos meniškai perduoti. Trukdžius ir ta aplinkybė, kad autorius dramą rašė bolševikų pavergtoje tėvynėje ir turėjęs šiems pataikauti.

«Baisioji naktis» kompozicijos atžvilgiu, Griniaus nuomone, esanti pati tobuliausia Sruogos drama. 1905 revoliucija, kuri dramoje vaizduojama, rašytojui nebuvo koks stichinis pergyvenimas, todėl ją meniškai perduoti buvę lengviau nei kaceto gyvenimą «Pajūrio kurorte». Ir revoliucijos žiaurybių sušvelninimas tėvo ir sūnaus (Skumbinų) konfliktu prisidėjęs prie dramos meninio charakterio.

«Apyaušrio dalioje» autorius rodo 1769 valstiečių sukilimą Šiaulių ekonomijoje prieš grafo Tizenhauzo reformas bei apskritai didikus. Sukilėlių vadė čia yra Tizenhauzo baleto pažiba Dalia Radvilaitė. Grinius mano — tokią sukilimo vadę esą neįmanoma įsivaizduoti nei istoriškai, nei psichologiškai: baleto šokėja negalėjusi XVIII amžiaus aplinkybėmis tapti sukilėle, o ir psichologiškai ji negalėjusi iš baletininkės tapti revoliucininke. Geriau autoriui nusisekę Tizenhauzo ir vysk. Masalskio personažai.

Bendrojoje Sruogos istorinių dramų apžvalgoje suminimos 5 dramos: «Milžino paunksmė» (1932), «Radvila Perkūnas» (1935), «Algirdas Izborske» (1938), «Kazimieras Sapiega» (1941-

1947), «Pavasario giesmė» (1944). Jų nenagrinėja. Tenurodo Sruogą išplėtus dramų siužetus: iki jo mūsų dramaturgai paprastai vaizduodavę tik vidurinių amžių Lietuvą, baigdami Vytautu; Sruoga į savo dramas atkėlęs ir poliublininę Lietuvą, ypač XVII-XVIII amžių. Kai kuriose dramose rašytojas nesilaikęs istorijos ir tuo nusikaltęs draminiam menui, nes «rašytojui nevalia praeityje išrasti to, ko joje nebuvo ir negalėjo būti» [334], — pažymi Grinius.

Kritikas nagrinėja dramatinio veiksmo ir veikėjų problemą Sruogos dramose. Veiksmas dramoje turįs būti «įtemptas ir gyvas per visą dramą, o veikėjai per veiksmą turi atsiskleisti kaip dramatiški, gilūs, reljefingi» [335], — reikalauja Grinius iš dramaturgo. Pagal tai Sruoga vienur dramose atidavęs pirmenybę veiksmui, kitur išlaikęs pusiausvyrą tarp veiksmo ir veikėjų, trečiur persvarą laimėję veikėjai — charakteriai. Individualiausi ir giliausi charakteriai esą «Milžino paunksmėje» ir «Kazimiere Sapiegoje», bet šioms dramoms trūkstą vieningo veiksmo; «Baisiojoje naktyje» ir «Apyaušrio dalioje» rašytojas skyręs vienodo dėmesio tiek veiksmui, tiek veikėjams.

Rimtą priekaištą kritikas daro Sruogos dramai «Kazimieras Sapiega» dėl dramatinio veiksmo ir veikėjų santykio: «...užuot dialogais ir veiksmais vaizdavęs charakterius, jis ėmė kurti veiksmą dėl veiksmo, — dėl judrumo ir žaismo, dėl išdaigų, juokų ir ašarų, — šiam tikslui pajungdamas veikėjus. Šituo Sruoga patenkino savo polinkį į teatralumą bei į tariamai grynojo teatro tikslus, bet šituo jis taip pat priartėjo prie cirko ir maskarado, nutoldamas nuo vaizdavimo dramatinių charakterių, kurie jam pirmiausia rūpėjo «Milžino paunksmėje» ir «Baisiojoje naktyje». Šitokiu būdu B. Sruoga «Kazimiero Sapiegos» dramą be reikalo apkrovė aplinkybiniais epizodais, susilpnino dramatinių charakterių reikšmę, sugadino dramatinio veiksmo vieningumą, o tuo pačiu pakenkė viso kūrinio vienovei» [336].

Nesiimant spręsti, kiek šis priekaištas teisingas, norėtųsi šitoje vietoje pastebėti, jog Grinius priskirtinas prie vadinamųjų «rimtųjų» žmonių, kurie nemoka, nes turbūt nepajėgia, šypso-

tis. Jo prigimtis, matyt, buvo tokia, kad jam būdavo sunku suprasti linksmą žaidžiantį žmogų. Grinius nebuvo **homo ludens,** jam, matyt, buvo sunku prileisti, kad žaismas gali būti esminė žmogaus žymė, kaip tai įrodinėjo olandų filosofas Johan Huizinga [337].

Grinius pastebi, kad Sruogos dramose veiksmas, nors dažnai nevieningas, bet beveik visada esti gyvas ir įvairus. Įvairumo ir gyvumo rašytojo dramoms teikianti minia kaip kolektyvinis veikėjas. Jos reikšmė gan didelė, nes ji sudaranti aplinką, kurioje reiškiasi dramų herojai. Gyvumo dramaturgas siekiąs ir komiškomis situacijomis su juokingais veikėjais, kuriais dažniausiai esti smulkūs bajorai, elgetos, vienuoliai, vagys.

Kruopščiai kritikas nagrinėja klausimą, kiek Sruogos dramų veikėjai pasižymi dramatizmu, nes dramatiniai veikėjai esą kiekvienos geros dramos ašis, apie kurią sukasi veiksmas. Dramatizmas, tvirtina Grinius, galįs būti dviejų laipsnių. Išviršinis, arba antrojo laipsnio, dramatizmas reiškiąsis tada, kai veikėjai veda kovą dėl to, kad jie «yra skirtingų temperamentų bei charakterių, nevienodų ir net priešingų interesų bei idealų» [338]. Dramatiški pirmuoju laipsniu, Griniaus teigimu, esą tie veikėjai, «kurie kovoja ne vien su išviršinėmis kliūtinis bei priešingomis matomomis jėgomis, bet taip pat su savimi pačiais dėl savo viduje pasireiškiančių prieštaravimų tarp proto nurodymų ir charakterio polinkių, dėl idealų, nesuderinamų su žemesniais interesais, dėl negalės vieniems jausmams laimėti prieš kitus, dėl pragaro ir dangaus susidūrimo sieloje» [339]. Reikią labiau vertinti tuos rašytojus, kurie parodo veikėjų vidines kovas ir tuo būdu kuria pirmojo laipsnio dramatinę įtampą. Sruogos veikėjų absoliuti dauguma, pagal Grinių, esanti dramatiška antruoju laipsniu. Bet, sakysime, dramatiškas pirmu laipsniu yra «Milžino paunksmės» Jogaila, nes jis atveria savo sielą: jis Lenkijoje tik karalius užkurys, kurį apgaudinėja didikai ir pati karalienė. Tokiu pat pirmu laipsniu dramatiška kartais pasirodanti ir karalienė Sofija.

«Baisiosios nakties» pagrindinių veikėjų sielos dramatizmas esą atskleistas mažiau nei «Milžino paunksmėje». «Apyaušrio

dalioje» žmoniškai atviri esą tik antraeiliai veikėjai, o pagrindinė veikėja Dalia Radvilaitė visai nesanti dramatiška pirmuoju laipsniu. Geriau autoriui pasisekę su «Pavasario giesmės» veikėjais, kurių psichiką jis vykusiai atskleidžiąs. Panašia prasme dramatiški ir kai kurie «Kazimiero Sapiegos» veikėjai.

Grinius Sruogos dramose suranda tik 20 «gelmeninių, pilno dramatizmo charakterių» [340], o 120 veikėjų tesą tik išoriškai dramatiški. Kritikas nurodo pagrindines priežastis, kodėl Sruogai nesisekė ar nebuvo noro parodyti savo charakterių psichiką: rašytojas žiūrėjęs į dramos kūrinį teatro scenos atžvilgiu kaip į spektaklį, ir, antra, jis buvęs išdidus individualistas, o tai vertę jį į gyvenimą ir žmones žiūrėti ironiškai, pašaipiai [341]. Dramos prasmės rašytojas ieškojęs ne tiek veikėjų dramatizme, kiek judriame ir margame spektaklyje. Nedaug veikėjų Sruogos dramose stovį tiek aukštai, kad rašytojas nedrįsta iš jų šaipytis (toks esąs, pavyzdžiui, Jogaila «Milžino paunksmėje»). Griniaus nuomone, šis pašaipiškas, individualistinis nusistatymas kaip tik trukdęs autoriui giliau pažvelgti į vaizduojamus charakterius.

Sruoga vis dėlto matęs, kad išorinio dramatizmo dramose neužtenka, todėl jis kartais dramatinęs charakterius «psichiniais lūžiais arba savotiškais atsivertimais dramų pabaigoje» [342]. Tokiais atsivertėliais esą: Skirgaila «Milžino paunksmėje», «Baisiosios nakties» viršaitis Skumbinas, «Radvilos Perkūno» librete Vilniaus vaivada Kristupas Radvila, «Apyaušrio dalioje» balerina Dalia Radvilaitė, «Kazimiere Sapiegoje» vyriausias veikėjas Kazimieras Sapiega.

Žvelgdamas į Sruogos dramas idėjiniu atžvilgiu, Grinius teigia, jog jos «neiškyla į visažmogiškas arba ontologiškas viršūnes ir gelmes, nors poskrydžių šitomis kryptimis turi stiprių» [343]. Visažmogiškomis idėjomis jos nepasiekiančios V. Mykolaičio-Putino «Valdovo» ar V. Krėvės «Skirgailos». Tai atsitiko, mano Grinius, todėl, kad Sruoga nevertino idėjų meno veikale tiek, kad jos būtų tapusios jo kūrybos uždaviniu. Jo įsitikinimu, menas turįs žadinti žmoguje taurumą. Idėjas turįs vesti ne rašytojas, o susidaryti žiūrovas ar skaitytojas «iš tų emocijų, kurias yra su-

kėlęs meno kūrinys» [344]. Šita prasme, Blekaičio, Sruogos mokinio, teigimu, rašytojo dramų idėja — tai noras atskleisti lietuvio dvasios savitumą bei parodyti lietuvio teisę į laisvę. Peržvelgęs svarbiąsias Sruogos dramas, Grinius prieina išvadą — rašytojas lietuvio dvasios savitumą matąs **lyrizme,** kuris, pavyzdžiui, pasirodąs Jogailoje («Milžino paunksmė»), pianistėje Aušrinėje Žaliūgaitėje («Pavasario giesmė») ir kituose veikėjuose. Betgi Sruoga, ieškodamas charakteringųjų lietuvio sielos bruožų, gebėjęs paliesti ir visažmogiškas temas. Štai karalius Jogaila išsakąs savo būseną, kad jis be galo vienišas ir vien svečias pasaulyje, kaip ir visi žmonės. Ši žmogaus viešnagės pasaulyje tema, be abejo, esanti visažmogiška. Ir «Kazimiero Sapiegos» dramoje užčiuopiamas visažmogiškas pradas — «politinės galybės skaudus sudužimas į savo darbo klaidas» [345]. Visažmogiškos gyvenimo vertybės, ypač erotinė meilė yra centre ir Stutthofo kacete parašytos dramos «Pavasario giesmė». — Tik prabėgomis Grinius sumini tą Sruogos dramų idėją, kurią Blekaitis pavadino amžinąja lietuvio teise į laisvę ir nepriklausomybę. Neagituodamas už šią idėją, rašytojas ją keliąs daugelyje dramų, ypač «Milžino paunksmėje» ir «Kazimiere Sapiegoje».

Baigdamas straipsnį apie Sruogos dramas, autorius sustoja prie jų monologų ir dialogų. Pagiria monologus, kuriais veikėjai išsako savo dvasinį lūžį arba psichinio pakilimo bei dvasinės krizės momentus; jie dažniausiai esą lyriniai ir taikliai išreiškią veikėjų psichiką. Tik ne visada juos veikėjai pasaką tinkamu metu ir deramoje dramos vietoje. Panašiai ir dažnos dainos bei giesmės dramose išreiškią kolektyvo — dažniausiai minios — nuotaiką bei nusistatymą. Kritikas pagiria Sruogos dialogus, nes jie «gyvi, lankstūs, lengvai stumią veiksmą pirmyn, vaizdžiai charakterizuoją veikėjus ir jų santykius» [346].

Pačioje pabaigoje Grinius iškelia gilią Sruogos dramų estetinę veikmę skaitytojui ar žiūrovui: jos užduodančios žodžiais neišreiškiamą mįslę, spinduliuojančią iš jų formos, kviečiančią kūrinį užbaigti mintimis, jausmais ir vaizduote, pergyvenant estetinę intuiciją.

4. Liūdesys dėl laiko praeinamybės: J. Aistis-Aleksandriškis

Jono Aisčio poezijos eleginę nuotaiką Grinius gan taikliai užčiuopė studijoje **«Jonas Aistis — nuskriausto žmogaus dainius»**. Pradeda kritikas poeto biografiją, duodamas jai antraštę «Keli psichinio veido bruožai» ir tuo nurodydamas, jog naudos psichologinį-personalistinį metodą autoriaus gyvenimui susieti su kūryba. Jį papildo, kaip Griniui įprasta, pozityvistiniu aplinkos veikmės metodu, teigdamas: «...varginga vaikystė ir jaunystė, įvairūs nusivylimai, tremtinio ilgesys ir liūdesys, netekus laisvos tėvynės, nemažai lėmė J. Aisčio poezijos eleginiam charakteriui, kuris yra nepaneigiamas» [347]. Grinius įžvelgia, kad pagrindinis poeto lyrikos tonas yra eleginis, kaip elegiškas ir jo gyvenimas. Po to kritikas statys patį pagrindinį klausimą: iš kur poeto liūdesys? Kitais žodžiais, ant kokių idėjinių pagrindų poetas savo liūdnąją nuotaiką stato, kuo ją grindžia? Ieškodamas į šį klausimą atsakymo, kritikas suranda Aisčio poezijoje keletą eilėraščių, kuriuose poeto asmuo lyg pasislepia ir kuriuose «autorius kalba neva objektyviai apie kitų žmonių dalią» [348]. Šitų eilėraščių veikėjai, kuriais kartais esti ir pats autorius, «visada elegiški, nes jie yra nuskriausti žmonės, nekaltai ištremti, sužeisti» [349]. Tokį vieną, gal patį įspūdingiausią eilėraštį apie nuskriaustą žmogų Aistis parašė savo kūrybos pradžioje; tai eilėraštis «Apie rudenį ir šunį» (1929):

Toli už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų,
Ten karalaitę pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų.

Ruduo. Lietus. Ir šuo ten kaukė
Nedrąsiai, patylom,
O karalaitė buvo šviesiaplaukė
Akim kaip linas mėlynom.

Ir niekam, niekam nerūpėjo
Nei karalaitė, nei šuva,
Tik beržas nuo lietaus ir vėjo
Raudojo rauda nesava.
Toli už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų,
Ten karalaitę pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų.

Tai mūsų pasakos apie pamotę raganą, čia karalienę, ir podukrą, čia karalaitę, poetinė atmaina, poeto paversta simboliu, išreiškiančiu liūdną tikrovę. Šis simbolis esąs «grakštus, poetiškas, prabyląs giliai į žmogų, nes giliaprasmis. Jis taip pat nurodo, kaip J. Aistis pergyvena sielos arba žmogiškojo asmens dalią pasaulyje. Jis poetui atrodo kaip tremtinys, neužtarnautai išguitas iš aukštesnės prasmingesnės būties, kaip ana karalaitė iš tėvo skaisčios pilies į rudenio darganas, į nedraugišką pasaulį, kuriame nuskriaustos tremtinės neužjaučia niekas, išskyrus tik vėjo blaškomą beržą ir kažin kur staugiantį šunį» [350].

Grinius suranda keliolika panašios prasmės eilėraščių kaip cituotasis. Štai «Karaliaus Lyro» eilėraštyje regime šį valdovą, kuris valdžią ir turtą atidavė dukterims, o šios susenusį aklą tėvą per rudens darganas išvarė iš namų. «Ofelijos» eilėraštyje apdainuojama pamišėlė Ofelija, kurią atstūmė Hamletas ir kuri viena klaidžioja prie upės, laukdama užuojautos iš gluosnio. Dar skausdesnė žmogaus dalia atskleidžiama satyroje «Karaliaus šuo»: nugaišo karaliui šuo — «šunelis geras, geriausias iš šunų», ir sušaukė karalius į jo šermenis visą savo dvarą, ir pats verkė, išliedamas ašarą; verkė paskui jį freilinos, markizai, grafai, baronai ir tarnai. Neverkė tik juokdarys; jis juokino karalių, klausdamas, kur jis rasiąs kitą tokį gerą šunį, geriausią iš šunų... Karalius užsirūstino, kad tuo juokdarys apšmeižęs šunį ir įžeidęs dvariškius, ir liepė jį pakarti prie šuns kapo... (Paliečiau tik mažą dalį eilėraščių apie liūdnąjį žmogaus likimą).

Išieškojęs ir kruopščiai suregistravęs visus žmogaus dalią at-

skleidžiančius eilėraščius visuose poeto rinkiniuos, jų simbolius susiejęs su konkrečiais įvykiais poeto gyvenime, Grinius daro išvadą: «Šitie visi neužtarnautai nuskriausti herojai simboliškai atskleidžia J. Aisčio pasaulėjautą, kurioje kiekvienas žmogus jaučia savo aukštą kilmę ir paskirtį, bet turi gyventi tokiomis sunkiomis savo būties aplinkybėmis, kad jo dalia atrodo kaip benamio tremtinio. Dėl to J. Aisčio žmogus negali nesielvartauti. Tai viena pagrindinių priežasčių, kodėl J. Aisčio-Aleksandriškio lyrikoje vyrauja elegijos» [351]. Nustatęs, kad Aistis savo lyrikoje liūdi dėl egzistencinių sąlygų, Grinius toliau konkrečiai klausia, kaip poetas šias sąlygas supranta, t.y. kodėl žmogus pasijunta benamiu tremtiniu. Iš simbolių analizės prieina atsakymą: poetas yra elegiškas dėl laiko praeinamybės: «Bet metai viską nupučia, lyg vėjas pienę, / Ir lieka šiurpuliai, ir sielvartas atgyja» [352]. Kritikas toliau atskleidžia, kaip Aistis, tragiškai pergyvendamas bėgantį laiką, sukuria įvairių naujų prasmenų-simbolių tai tragikai perduoti: gyvenimas esąs Maratono bėgimas, bokso rungtynės, kelionė į tamsią naktį, žmonija — kaip įskridusi į šviesą plaštakė, net kaip akli šunyčiai. Tuo, be abejo, linkstama neigti gyvenimo prasmę. Betgi Grinius teisingai įžvelgia, panaudodamas eilėraščių nuotaikas ir mintis, kad Aistis, jausdamas savyje labai stiprų vitalumą, kartais ima aiškiausiai sau prieštarauti ir pasaulį bei gyvenimą pergyventi kaip laimę, tardamas: «O tas gyvenimas toks didelis, malonus ir gražus!» [353].

Paskutinis Griniaus klausimas, ieškant Aisčio lyrikos idėjinių pagrindų ir poeto pasaulėjautos, yra, kodėl poetas, elegiškai sielvartavęs dėl gyvenimo beprasmybės, netapo maištaujančiu neigėju. Ir vėl atsakymas idėjine tekstų analize: todėl, kad gyvenimo srovė su savimi neša vertybių; tos vertybės, kritiko manymu, poetui buvo gamtos grožis, meilė moteriai, meilė tėvynei, meilė Dievui. Tų vertybių sklaida Grinius baigia teminę idėjinę analizę Aisčio lyrikoje. Toliau vienas trečdalis straipsnio skiriamas eilėraščių išraiškai ir formai nagrinėti. Čia sužinome, kad išraiškos plotmėje poetui būdingas subjektyvumas ir egoizmas, familiarumas ir pilkumas (prozinės kalbos pamėgimas); prikiša-

mas per menkas muzikalumas, konkrečiai nagrinėjamos atskiros poetinės priemonės. Toks Aistis išėjo Griniui, sutelkusiam nagrinėjimui įvairius metodus — psichologinį-personalistinį, pozityvistinį, teminį-idėjinį, formalinį.

5. Palyginimas su formaline kritika

Rimvydas Šilbajoris 1965 metų «Metmenų» 9 nr. lukštena Aistį beveik vienu metodu — formaliniu. Straipsnis pavadintas «Sopulio užkeikta mįslė». Modernioji formalinė kritika reikalauja teksto analizės. Be jos nė iš vietos! Todėl reikia pradėti citata, kuri bus pati Šilbajorio straipsnio pradžia.

«Yra pas Joną Aistį tokių eilučių, apie kurias nieko labai gilaus ir išmintingo 'barzdoti kritikai' nepasakys, bet kurios vis dainuoja ir dainuoja širdyje ir užburia visas dienas savo krištoliniu skambėjimu. Štai paprastai sudėstytas tėviškės peizažas:

Laukas, kelias, pieva, kryžius,
Šilo juosta mėlyna,
Debesėlių tankus ižas
Ir graudi, graudi daina.

Galima įsivaizduoti, kaip poeto sąmonėj pirmiausia pradėjo skambėti lakus, žaismingas ritmas, kuris paskui pavirto jo matomų daiktų vardais, o popieriun užsirašė ne ritmas ir žodžiai, bet daugiau pats jausmas, pats momento pergyvenimas. Ir šitas skambus jausmas yra kūrėjo magiška dovana skaitytojui, nes kiekvienas žodis, kartą pajustas, iššaukia širdy daugybę nesibaigiančių aidų ir tada jau posmely užburtas tėviškės vaizdas mums atrodo kaip **visų mūsų** dainon sukauptas ilgesys. [...] forma Aisčio eilėraščiuose visuomet yra organiška turinio dalis» [354].

Pačiu pirmuoju sakiniu švelniai ironizuojami apsenę kritikai, kurie vis ieško kažko gilaus ir išmintingo ten, kur šito visai nėra ir gal nė būti negali. Nebūtinai čia per dantį traukiamas Grinius, bet ir jam tai gali tikti. Atsiminkime, jog jis skelbė, kad kritikas

visų pirma turi sintetine intuicija suvokti kūrinio prasmę, mintį ir ją vėliau konkrečia analize atskleisti; jei jos nėra — su kūriniu neverta nė prasidėti. Atkreipkime dėmesį, jog Šilbajoriui rūpi parodyti, kad poeto sąmonėje pirma skambėjo lakus žaismingas ritmas, taigi joje visų pirma gimė **forminis** kūrinio elementas. Su tuo, atrodo, sutiktų ir Grinius, nes jis teigė, kad rašytojui visų pirma rūpi formaliniai kūrinio dalykai (priešingai kritikui — mintis, prasmė). Taip pat greičiausiai sutiktų ir su tuo, kad «skambus jausmas» yra magiška kūrėjo dovana skaitytojui. Pagaliau sutiktų ir su teiginiu, kad forma yra organiška turinio dalis, nes ir pats tai tvirtino. Nesipriešintų nė šitokiai eilėraščių formalinei analizei, tik ja straipsnį baigtų, o ne pradėtų, nes, pagal jį, formalinė analizė kritikui yra antraeilis uždavinys. Betgi Grinius aiškiai sukiltų prieš šitokį metodą, jei jis tik vienas būtų panaudotas. Ir iš tikrųjų sukilo, minėtoje polemikoje su D.J. Valiukėnaite rašydamas: «...Šilbajorio straipsnis apie J. Aisčio poeziją tik pusiau tepasisekė: sopulio užkeikta mįslė liko neatskleista, nors draugiškai ir elegantiškai paliesta: nepakankamai pasitikėta sintetine įžvalga (intuicija), o formalinei analizei neduota kitų metodų talkos. Šiuo atveju integralinė kritika būtų buvusi vaisingesnė» [355]. Ar Grinius teisingas? Kad jis tik teigia, bandykime dar toliau šiek tiek palukštenti Šilbajorio straipsnį.

Iš jo sužinome vertingų dalykų: Aisčio poezija esanti pastanga «pasiekti kalbos metamorfozę, peržengti kasdieninės žodžių prasmės ribas, tam, kad kiekvienas žodis, o tuo pačiu ir žmogus pasidarytų atviras į begalybę» [356]. Poetas sukuriąs jam pačiam nežinomą žemę, kurioje kaip paslaptis jam pasirodo kruvini, tragiški saulėlydžiai, per jų vaizdus jis prieinąs prie tragiškos žmogaus situacijos, prie žmogaus religinių išgyvenimų. Tačiau Šilbajoriui nerūpi šitą situaciją ir šituos pergyvenimus atskleisti: jie tik suminimi, kad yra, neklausiant jų priežasties, vien nurodant, kokiomis formalinėmis priemonėmis, kokiais vaizdais prie jų prieita. Todėl ir pirmosios straipsnio dalies išvada aiškiai formalinė: Aisčio poezijoje jaučiame «vaizdų ritmiką, kaip poeto širdies dūžiai einančią per visą Aisčio kūrybą ir daugialypiais aidais at-

siliepiančią į kiekvieną atskiro eilėraščio ritmą ir rimą, sujungiančią viską į vienalytę prasmės, jausmų ir ritmo muziką» [357]. Visa tai teisinga ir elegantiškai perduota. Iš šios išvados betgi aiškėja, jog Šilbajoris intuityviai tejautė (vartojant Griniaus terminologiją) vien organišką minties ir formos vienybę Aisčio lyrikoje ir ją atskleidė formaline analize. Tai puikus ir didelis uždavinys, kuris gerai pavyko. Bet ar šita vienybė nėra kiekvienos geros lyrikos tikslas, kaip teisingai pats kritikas vienoje savo straipsnio vietoje teigia? Kur tada Aisčio lyrikos specifika? Ji tik užsiminta, nes formalinė analizė prie jos nevedė, ir užsiminta intuityvine nuojauta, kad būtent Aisčio poezija yra kupina sopulio.

Antroje straipsnio dalyje Šilbajoris tik pagilina pirmos dalies teiginius apie vaizdų virtimą vienalyte prasmės, jausmų ir ritmo muzika. Jis čia parodo, kaip Aisčio lyrikoje «materijos faktas pavirsta į dvasinį faktą» [358], kaip tikrovės dimensija pereina į kitą: praeitis pakvimpa jasminų kvapu, Rūpintojėlio žodžių anodijomis ima kvepėti laukas ir panašiai. Bet ir šitoje dalyje sopulio mįslė neįmenama. Belieka tik konstatavimas, kad poeto «žodžiai amžinai kalbės apie meno stebuklą, nepaisant, kad yra ir bus daug tokių, kurie tuo stebuklu tikėti nemoka...» [359]. Nuostabiai gražiai ir giliai Šilbajoris atskleidė šį stebuklą. Tai rodo kritiko talentą. Griniaus formalinė Aisčio poezijos sklaida nėra tokia subtili: jis ima poeto įvaizdžius ir poetines priemones lyg daiktus, lyg įrankius, meno stebuklo nejauti. Grinius betgi giliau ir visapusiškiau pažvelgė į teminę-idėjinę bei realistinę Aisčio lyrikos plotmę. Jis išlukšteno poeto idėjinius simbolius ir nurodė į už jų stovinčius realybės faktus, iš kurių šie simboliai kilo. Poeto sopulio mįslę jis maždaug įminė, nes nesiribojo savo studijoje vien formaliniu požiūriu, kaip Šilbajoris. Šis, tiesa, paskutinėje savo straipsnio dalyje pakeitė formalinės analizės būdą ir pasuko motyvo, temos ieškojimo keliu, norėdamas atskleisti Aisčio lyrikos patriotinę tematiką. Tik čia mažiau jam pasisekė nei pirmojoje ir antrojoje dalyse: tepaberta keletas atsitiktinių impresionistinių įspūdžių apie patriotizmą poeto lyrikoje. Matyt, teminis-

idėjinis metodas, toks esminis Griniui, Šilbajoriui bus likęs svetimas.

6. «Paklydusi širdies moteris»: S. Nėris

75 puslapius savo beveik 500 puslapių II tomo knygos Grinius paskyrė **Salomėjos Nėries** psichologijai atskleisti. Tam jis turėjo gerų davinių, nes poetę pažino iš arti, kai ji buvo ką tik baigusi gimnaziją ir ėmė studijuoti universitete. Straipsnį pavadino **«Salomėja Nėris kryžkelėse»,** nes stengiasi ryškinti poetės dvasinius lūžius ir krizinius sankirčius. Rašytojos paveikslas jam neišeina toks juodas, kaip kai kurie patriotai išeivijoje jį nupiešė: ji atrodo jam tik «paklydusi širdies moteris» [360].

Pirmiausia nurodo į tai, ką poetė buvo paveldėjusi: «iš motinos — kuklumą, tylumą, nuoširdumą, o iš tėvo — stiprią ambiciją, vaizduotę ir plačius romantiškus troškimus» [361]. Dėl savo mažo ūgio, neplono stuomens nebuvus Nėris didelė gražuolė, dėl to graužusis, vadinusi save «spirgučiu», bet užtat guodusis, kad siela išaugsianti didelė. Pasižymėjus nepaprastu emocionalumu: «prasiveržda vo čia ašaromis, čia staigiu pykčiu (užsigavimu), čia baime, ypač mirties baime, čia staigiu džiūgavimu, čia sielvartu, čia staigiu susimąstymu» [362]. Emocijų siautulį priveikti jai buvę juo labiau sunku, kad jos protas nebuvęs pajėgus vispusiškam svarstymui ir faktų analizei, — pabrėžia Grinius. Nėriai aiškiai trūkę kritiškumo. Bet koks abstraktinis protavimas jai buvęs per sunkus ir neįdomus. Dėl to ji tik vargais negalais pasiekusi abitūrą: matematikos mokytojas «užmerkęs akis» ir parašęs patenkinamą pažymį. Universitete ji buvus «tylinti studentė», neparašiusi seminaruose jokio svaresnio darbo.

Pradėjusi rašyti eilėraščius jau nuo ketvirtos gimnazijos klasės, anksti ugdė savo vaizduotę, dienoraštyje išliedama jausmus ir save ugdydama vienašališkai, nes meną pastačiusi į aukščiausių vertybių laipsnį. Jau universitete prasitardavusi, jog menas jai esąs viskas. «Jis kaip saulė gaivino mane nuo pat lopšio

dienų. Dėl jo tik aš nemirsiu ir nekrisiu į bedugnę. Šioji saulė nušvies mano gyvenimo skeveldras, ir jos ne mažiau gražios ir brangios man bus. Kiekviena šukelė, spindulio atgaivinta, nauja saule visam pasauliui spindės» [363], — rašė savo dienoraštyje po vieno meilės nusivylimo.

Be meno, aukštai vertybių pasaulyje jai buvusi meilė: «visa moteriškė sutelpa viename žodyje — meilė», — skelbusi savo jaunystėje. Salomėją tikrai mylėjęs jos vyresnis gimnazijos draugas S. Balsys. Bet šis praktiškas vyras, poetę bandęs globoti ir universitete, matyt, negalėjo būti jos svajonių karalaičiu. Grinius spėja, kad juo tapęs jis pats, tik apie tai nieko nežinojęs... Ši meilė Griniui turėjo būti apie 1924-1925. Dvejais metais vėliau Nėries svajonių karalaičiu tapo prof. J. Eretas, jau tada vedęs ir susilaukęs sūnaus... Šitai meilei, kurią Grinius vadina «laisva», ji paskyrė eilėraštį «Be bažnyčios, be altorių». Jame Dievo valią aiškina labai palankiai sau, religinę mintį pajungdama jausmui. Iš šio ir kitų eilėraščių bei iš jos buvusių mokytojų ir draugų liudijimų Grinius daro išvadą, jog Nėris «neturėjo gilių, egzistenciškų religinių pergyvenimų» [364].

Poetės giliau nepaveikusios nė socialinio teisingumo ir demokratijos idėjos, kuriomis gyveno daugelis jos idėjos draugų ateitininkų. Kaip rodąs jos dienoraštis, ji norėjusi jas įgyvendinti kažkaip svajingai, individualistiškai.

Uoliai Grinius aiškina priežastis, nuvedusias Nėrį iš ateitininkų pas socialistus. Posūkis įvykęs ne 1931, kaip skelbia tarybiniai literatūrologai Lietuvoje, o 1929-1930, kai Nėris dalyvavo tų metų ekskursijoje į Vakarus. Būnant Vienoje, 1929 jai didelę įtaką padarę socialistai studentai B. Zubrickas, K. Boruta ir V.L. Serbenta. Jie puolę jos pasaulėžiūrą, kritikavę buržuazinę visuomenę, kėlę pačią Nėrį į padanges, pripažindami ją kaip poetę ir kaip moterį. Salomėja aistringai įsimylėjus Zubricką, didelį gražuolį, moterų širdžių «specialistą», — rašo Grinius. 1930 metų ekskursijoje į Vakarus Nėris praplėtusi savo pažintis tarp kairiųjų rašytojų, arčiau susipažindama su «Trečiojo fronto» redaktoriumi A. Venclova. Galimas dalykas, pastebi Grinius, ryšius

atšaldyti su senaisiais draugais ateitininkais bus prisidėję ir tai, kad 1930 pavasarį į Uragvajų išvyko jos intymiausia draugė, aktorė H. Vilčinskaitė.

Priversta mokytojauti Lazdijų užkampyje, Nėris savo dienoraštyje priekaištauja seniesiems draugams, kad jie apgavę ją ir nepatenkinę jos motinystės ilgesio. Nauji draugai, matyt, teikę daugiau vilčių ir įdomumo, nors Zubrickas neketino jos vesti (jis po studijų užsienyje iškeliavo į Ameriką). Taip poetė įsitraukusi į «Trečiojo fronto» sąjūdį, nes nekentusi «bedvasio supelėjusio miesčioniškumo» [365]. Grinius šioje vietoje pastebi, kad ne vienas jos ankstesnių draugų ateitininkų taip pat nekentę miesčioniškumo. «Tik tada, — rašo jis, — poetė socialine kritika nesidomėjo. Ji pabudo, kai nauji socialistiniai draugai palenkė jos moterišką širdį į neapykantos tikėjimą, ypač kai joje subrendo apmaudas prieš 'ponus vyrus', kurie dažnai moterį laiko savo tarnaite arba smagumų žaislu, o ji, šito nesuprasdama, nuskriausta dūsauja ir rauda. Šis apmaudas prieš vyrus ir noras prieš juos kovoti pirmą kartą buvo sukilęs Salomėjoje, perskaičius A. Schopenhauerio mintis 'Apie moterį'» [366]. Šia pastaba Grinius nori atkreipti dėmesį, kad kapitalistinė-buržuazinė santvarka jam nepakeliui, kad katalikai turėtų šią santvarką kritikuoti. Jis pats labai kukliu, palyginti vargingu gyvenimo būdu išeivijoje, sakysime, niekad nevykdamas vasaros atostogų kur prie jūros, šį savo nusistatymą aiškiai parodė.

Ne tik Schopenhaueris, bet ir ją apvylęs Zubrickas, spėlioja Grinius, gal bus sukėlė poetėje nusistatymą, einant pas socialistus, «pasirodyti ne dūsaujančia, ne silpna ir bailia, bet galinga moterimi, pajėgia kovoti dėl visų moterų žmogiškos vertės bei orumo» [367]. Dėl to jos kai kurie «Trečiame fronte» spausdinami eilėraščiai buvo naujos, iki šiol jos kūryboje nepaliestos, revoliucinės tematikos. Taigi pas socialistus bus, mano Grinius, Nėrį traukęs noras atsinaujinti kūrybine tematika bei kovoti dėl moters vertės. Betgi užvis labiausiai poetę pas juos bus viliojusi kūrybinės laisvės viltis. Mokytojos darbas Lazdijuose buvo įgrisęs, ji trokšte troškusi sutraukyti «tarnybinius voratinklius», kad ga-

lėtų atsidėti kūrybai. Socializmas, atrodė, galėsiąs šitai duoti: «Aš tik socializme matau tiesą ir teisingumą, — dėsčiusi Nėris savo naujiesiems draugams, — tik pas socialistus matau tikrus ir nuoširdžius žmones. Jų ateitis, ir tai bus mano ateitis. Nebepakenčiu ypač to davatkyno ir to tinklo, kuriuo buvau supančiota nuo vaikystės ir tebepančiojama visą laiką. Užteks klebonų, užteks dar už juos bjauresnių pasauliečių veidmainių. Užteks tarnauti 'Dievo tarnams'» [368].

Neseksiu toliau Griniaus aprašo, kaip poetė konkrečiai įsirikiavo į «Trečiojo fronto» kolektyvą ir kaip vėliau, uždarius žurnalą, ėmė spausdinti savo menkus agitacinius eilėraščius viešuose ir pogrindiniuose lietuvių komunistų laikraštėliuose.

Grinius konstatuoja tam tikrą S. Nėries posūkį atgal po jos tamsiausių 1931-1932 metų, kai jos viltys tapti laisva socialistine kūrėja griuvo, nes «Trečias frontas» buvo vyriausybės uždarytas, o komunistai ėmė jos eilėraščius savo laikraštėliuose laikyti politine provokacija, ir ji pati tapo bedarbe. Apmokamo literatūrinio darbo (pavyzdžiui, vertimų) ji tegalėjo gauti tik iš tos visuomenės, iš kurios pasitraukė, — katalikų. Ir tikrai šv. Kazimiero draugija knygoms leisti jai duodavo vieną kitą knygą išversti. Vėliau Tautosakos komisijos pirmininkas V. Krėvė-Mickevičius jai davė apmokamo darbo — stilizuoti lietuvių pasakas. Grinius sumini porą faktų, kad ji priartėjus ir prie religijos, bet tikėti nepradėjusi. Kun. M. Vaitkaus užtarimu (jis specialiai kreipęsis į valstybės prezidentą), Nėris gavo 1934 rudenį mokytojos vietą Panevėžyje. Jos savijautą naujojoje vietoje Grinius šitaip charakterizuoja: «...Panevėžyje S. Nėris pradeda užmiršti galingos, daugiau ar mažiau politiškos, moters rolę ir pasuka 'buržuazinės individualistės' keliu, pasakytų komunistai. Panevėžyje per šokių vakarėlius ji mielai duodasi šokdinama karininkų, nors dar 1933 buvo leidusi «Auroros» slaptame laikraštėlyje išspausdinti eilėraštį «Keturiems», kur rūsčiai buvo kalbėjusi apie įniršusį majorą, kuris davęs ženklą sušaudyti keturis komunistus» [369].

1935 poetei laimės metai, nes įsimyli skulptorių B. Bučą. Su meile ateina sparnuotos mintys, kuriomis, kaip matyti iš dieno-

raščio, poetas iškeliamas į tautos ir žmonijos vadus. Jis visai nepanašus į marksistinį poetą, proletarų klasės gynėją, — pažymi Grinius. Tai romantinis poetas, išvis vargu ar žemėje kada egzistavęs, degąs amžinybės ilgesiu. Tokia nemirtinga esą įsigeidusi būti ir Nėris, todėl jai buvę nesunku dienoraštyje pasigirti: «Jaučiu, žinau, kad ir mirdama aš savo lyrika drąsiai galiu konkuruoti su kiekvienu Lietuvos poetu» [370]. Dėl šio pasigyrimo Grinius pastebi, kad, «be abejo, tai buvo S. Nėries nerealios vaizduotės poskrydis, kyląs iš jos tėvo paveldėtų ar jo įkvėptų ambicijų. Šalčiau pagalvojusi, ji būtų pamačiusi, kad ją toli pralenkia Mykolaitis-Putinas, kad ji negali nurungti nei B. Brazdžionio, nei J. Aleksandriškio, kad varžybų tegalėtų eiti tik su kitais poetais» [371].

Būtų galima su Grinium sutikti, kad poetės gera nuomonė apie save galbūt yra paveldėta iš suvalkiečio tėvo. Tačiau jos įžvalga, kad ji gali lygintis su kiekvienu dideliu lietuvių poetu, taigi ir su Griniaus suminėtaisiais poetais, yra teisinga. Grinių jo estetinė intuicija čia bus paklaidinusi. Galimas dalykas, kad poetės stiprus emocingumas, kurį Grinius laiko jos asmenybės pagrindine žyme, pasaulėžiūriškai kritikui buvo nepriimtinas, nes jo pasaulėžiūra emocingumo neiškelia į aukštas vertybes. Betgi poezijoje emocijos yra didelė dovana, talentas: jos kaip tik leido Nėriai pakilti į dideles poetes, galinčias konkuruoti su kritiko suminėtais poetais. Be abejo, Grinius teisingas, jog gyvenime poetės emocijos neišėjo jai į gera. Kas kita poezijoje: emocijos ją įgalino sukurti tikrai vertingos poezijos, tikrų šedevrų, kurių negalima nuvertinti dėl poetės pasaulėžiūrinio lūžio.

Susituokusi su Buču civiliškai Paryžiuje ir susilaukusi sūnaus, Nėris, pagal Griniaus aiškinimą, 1937 pirmoje pusėje dramatiškai pergyvenusi šį naują, katalikei dviprasmį stovį. Jai net vaidenęsi mintys, kad jos sūnus pavainikis.

Lietuvos valstybinė premija 1939, gauta už rinkinį «Per lūžtantį ledą», Nėrį nuo socialistinės pasaulėžiūros esą atitraukusi ir gal net priartinusi prie normalios visuomenės: «Ne pasipūtimas tada Salomėjai Bučienei buvo galvoje, — rašo Grinius,

— o kaip geriau suvartoti premijos pinigus: jaukiai įrengti namučius, kuriuos buvo pastatydinęs Palemone jos praktiškasis vyras, bent kiek atsilyginti seseriai už sūnaus auginimą, padėti namiškiams» [372].

Grinius pastebi, kad Nėriai netinka komunistų tezė, jog, kompartijai sustiprinus revoliucinį sąjūdį, pažangūs asmenys esą šio sąjūdžio patraukiami į jo eiles. Juk jokio komunistinio sąjūdžio pakilimo 1930-1932, kai poetė perėjo į socializmą, Lietuvoje nebuvo. Ji ir vėliau, 1935-1936, kai vyko ūkininkų maištai Suvalkijoje, vadinas, kai buvo matyti šiokių tokių revoliucinių reiškinių, neturėjusi jokių ryšių su komunistiniu pogrindžiu, — teigia Grinius. Paskutiniais nepriklausomybės metais ji net ėmusi bendradarbiauti katalikų spaudoje.

Toliau Grinius smulkiai išdėsto maždaug žinomas aplinkybes, kaip Nėris parašė 50 su viršum strofų poemą apie Staliną. Grinius mano, kad Pozdniakovo, Sovietų Sąjungos pasiuntinio Lietuvoje, kuris poemą įsakė parašyti, vargu ar Nėris galėjusi neklausyti: jau siautėjusi NKVD, vykę suiminėjimai. Vis dėlto ji, 1940 rugpjūčio 3 Aukščiausiojo Sovieto posėdyje Maskvoje perskaičiusi šią poemą, įsivaizdavo esamti didvyrė, — sprendžia Grinius. Ir toliau «nekritiškoji Salomėja turėjo progos sužibėti pirmo šviesumo dirbtiniu briliantu komunistinės publicistikos eiliuotoje gamyboje» [373], nes 1940 rudenį ji pagamino tris socialistinio realizmo poemas: «Bolševiko kelią», «Lietuvą gimtąją žemę» ir «Keturis». Tapusi Aukščiausiojo Sovieto deputate, svajojo pasimatyti su Stalinu ir jam pasakyti, kaip rusai skriaudžia lietuvius... Be abejo, naivuolė pasimatymo nesulaukė.

Pabėgusi karo metu su mažamečiu sūneliu į Sovietiją, Nėris, Griniaus nuomone, jau nebeturėjusi «didžios moters» sąmonės, nes materialinis ir psichologinis vargas šią sąmonę turėjęs sunaikinti. Jautusis ištremtu lietuvišku rūpintojėliu. Grinius net teigia — poetė ilgėjusis ne tik likusiųjų Lietuvoje artimųjų, vyro, motinos, bet ir tikrai laisvos Lietuvos [374]. Jos žvilgsnis į 1941-1944 metų karo įvykius, sovietinio totalizmo požiūriu, — mano Grinius, — buvęs heretiškas: «Visų jos minčių, svajonių, troškimų

bei siekimų pagrindinis esminis taškas yra Lietuva, jos gimtinė, jos šeimos namelis, jos šeimos židinio žiburėlis. Jie poetei — nedaloma brangenybė, o visas sovietinės karo mašinerijos triukšmas tėra tik antraeiliai arba daugiau ar mažiau periferiniai reiškiniai, kurie tiek teturi prasmės ir vertės poetei, kiek jie palaiko jos viltį sugrįžti į namus iš Sovietijos» [375]. Ir tik tie eilėraščiai, parašyti šiuo metu, esą geri, jei juose pasireiškia sugrįžimo viltis ar tėvynes ilgesys. Šių eilėraščių partizanas ir karys kovoja ne dėl Sovietijos, o dėl mažutės Lietuvos, — aiškina Grinius. Interpretuodamas «Tolimo sapno» eilėraštį, parašytą 1943 pradžioje, kritikas randa, kad jame esanti «neginčytina svajonė melstis ir atgailauti nežymioje lietuviškoje bažnytėlėje, kurioje niekas jos nepažįsta, kaip dabar Lietuvoje elgiasi daug lietuvių — gyvenimo verčiami bendradarbiauti su sovietiniu totalitarizmu bei jam 'pasmilkyti', o paskui nežymiai atgailauti tolimoje bažnytėlėje» [376].

Griniaus psichologinė studija apie S. Nėrį yra palyginti objektyvi, įtikinanti. Poetės prigimties jautrumą jis bus teisingai palaikęs raktu į jos pasaulėžiūrinį lūžį ir pasaulėžiūrinius svyravimus. Lygiai teisinga atrodo ir Griniaus įžvalga, kad paveldėta ambicija būti ne «spirgučiu», o galinga moterimi bus padidinusi kritiškumo stoką žvelgti į gyvenimą ne realiai, o naiviai.

7. Jaunystės meilės vaizduotojai: J. Paukštelis ir A. Vaičiulaitis

Straipsniu, pavadintu **«Juozas Paukštelis ir Antanas Vaičiulaitis»,** Grinius pristato šiuos rašytojus kaip jaunystės meilės vaizduotojus. Tuo jis sakosi norįs atsverti «nesveikas svetimas įtakas», einančias prieš vieną gražiausių ir problematiškiausių žmogiškųjų būsenų — meilę [377]. Vakaruose rašytojai labai dažnai meilę nuvertinę iki lytinio instinkto, o Sovietų Sąjungoje šios temos vengią, nes marksizmas jos bijąs. Lietuvių išeivijos rašytojai jau pradėję ieškoti sekso «lobių», o tarybinėje Lietuvoje priešin-

gai, meilės tema apeinama, jos neliečiant. Šitaip elgiąsis, pavyzdžiui, kritikas J. Lankutis savo knygoje «V. Mykolaičio — Putino kūryba» (1973), neparašęs nė vieno skyrelio Putino meilės sampratai atskleisti. — Tebūnie šia proga pastebėta, kad pastaraisiais metais mūsų emigracijos rašytojai sekso temas paliečia vis dažniau (I. Mero «Sara», 1982), o ir tarybinėje Lietuvoje į jas drįstama leistis (J. Avyžiaus «Chameleono spalvos», 1979, Sauliaus Tomo Kondroto «Žalčio žvilgsnis», 1981).

Grinius apžvelgia J. Paukštelio jaunystę, kuri turėjusi įtakos jo meilės sampratai, regimai «Kaimynų» romane. Betgi šiai įtakai atskleisti specialaus dėmesio autorius neskiria. «Kaimynai» vaizduoja, pasak Griniaus, senojo (krikščioniškojo) Lietuvos kaimo susidūrimą su naujaja hedonistine miesto kultūra [378]. Miestas atnešęs kaimui civilizacijos (vienkiemius, mokslo), bet ir paviršutiniškumo, poniškumo, noro palikti kaimą ir įsikurti mieste. Apsčiai Paukštelis rodąs, kaip kaimas doriškai genda: kaip Balzarų Anciukas pabėga iš tėviškės, susidėjęs su už save vyresne moterimi, kaip tos pačios šeimos Pilė tampa nėščia ir pasidaro abortą ir t.t. Rašytojas simpatizuojąs senajam kaimui.

Parindinė «Kaimynų» tema — tai dviejų kaimo jaunuolių — Jono Luknos ir Saliomėjos Klybaitės — meilė. Ši meilė nepriveda prie vestuvių, nes Jono motina, pasiturinti ūkininkė, nenori marčia įnamio dukters. Sukliudyta meilė tampa liūdna istorija, nes Saliutė, ištekėjusi už kito be meilės, persiskiria, išvyksta Amerikon ir lieka kančių sugraužtu žmogumi, o Lukna, vedęs Pilę, nepajėgia su šia nedora mergaite gyventi ir ją pavaro. Jo nelaimes padidina motinos mirtis.

Grinius mano, kad šis dviejų kaimo jaunuolių meilės vaizdavimas literatūriškai pralenkiąs Mykoliuko ir Severiutės meilės vaizdus Vaižganto «Dėdėse ir dėdienėse». Vaižganto veikėjų meilė buvusi romantinė, nes rašytojas ją vaizdavęs kaip vienintelę, išimtinę [379]. «Tuo tarpu 'Kaimynų' Jono ir Saliutės meilė, nors ir kaimiečių širdyje išsiskleidusi, atrodo kaip bendra žmonių dalis, kaip žmogiškos jaunystės sužydėjimas, beveik toks pat gražus ir skaistus kaip pavasario žiedų kvapus suklestėjimas, ku-

ris neišvengiamai baigiasi ilgesinga daina vakaro tyloje» [380].

Šia argumentacija tenka suabejoti. Ar aprašomasis dalykas tampa bendražmogiškas, jokiu būdu neapsprendžia stilius ar literatūrinė srovė. Pagal Grinių, išeitų, kad ko gero romantinis («vienintelis», «išimtinis») vaizdavimo būdas tuo pačiu jau negali būti «bendražmogiškas». Tai akivaizdi klaida. «Bendražmogiškas» dalykas tokiu tampa dėl rašytojo sugebėjimo jį perduoti taip, kad jis tinka visų tautų, visų laikų žmonėms, nors beveik visada jis lies konkretų žmogų konkrečioje padėtyje. Ir juo aprašomasis dalykas bus individualesnis, tuo jo literatūrinė vertė greičiausiai bus didesnė. «Bendražmogiškoji» vertė visai nepriklauso nuo dalyko individualumo: šis teiginys literatūriniu požiūriu nėra prieštara kaip tokia, nes individualybės reikalauja literatūrinis požiūris savaime, bet šis individualus atvejis lengvai pernešamas į panašias padėtis dėl slaptingojo rašytojo gabumo jį perduoti «bendražmogiškai». Man atrodo, kad Paukštelis, vaizduodamas Jono ir Saliutės meilę bei jos sudužimą, nepasiekė Vaižganto subtilaus lyrizmo, kuris slypi Mykoliuko ir Severjos meilės aprašymuos. Kitais žodžiais, Vaižganto menininio sugebėjimo perduoti dviejų kaimo jaunuolių meilę Paukštelis nepralenkė «bendražmogiškumu».

Neseksiu toliau Griniaus pastabų apie antrines «Kaimynų» temas, nes, pasak autoriaus, užvertus «Kaimynus», greitai užmiršti antrinių temų veikėjus, bet neišeis iš atminties Jono ir Saliomėjos sielvartinga meilė. Todėl «Kaimynai» ir lieką «tyli graudi giesmė apie jaunystės žuvusią širdžių draugystę» [381].

Kad **Antanas Vaičiulaitis** «Valentinos» apysakoje (1936) irgi vysto jaunuolių meilės temą, Griniui patogu po «Kaimynų» nagrinėjimo pereiti į šios apysakos analizę tame pačiame straipsnyje. Betgi be bendros temos, artimesnių ryšių šiuose veikaluose kritikas neįžiūri.

Grinius analizuoja pirmąją jaunuolių Antano ir Valentinos meilę gana subtiliai, tuo įvertindamas apysakos autoriaus aukštą literatūrinę kultūrą. Jis įžvelgia, kad Vaičiulaitis savo veikėjo Antano meilę susieja su gamta, per ją su pirmaprade žmogiška

būtimi bei amžinybe ir tuo būdu pirmajai meilei suteikia labai didelį svorį. Kritikas taikliai pastebi, kad pirmoji meilė, tas «dviejų ribotų būtybių pirmasis žmogiškas sužydėjimas, siekiąs sujungti dangų ir žemę, laiką ir amžinybę, ribotumą bei absoliutumą, kūną ir sielą, gamtą ir asmenybę, slepia savyje — dėl šių priešingybių — sudužimo ir tragedijos pradus» [382]. Šitai sudarą pagrindinę «Valentinos» problemą. Meilė baigėsi tragiškai Valentinos mirtimi, nes partneriai, ypač Antanas, nežinojo kompromisų, meilei taikydami «absoliučius atsidavimo ir ištikimybės reikalavimus» [383]. Meilė sudūžtanti dėl smulkmenų, — mano Grinius. Šitas smulkmenas Vaičiulaitis mokąs sudėlioti, jas įspūdingai analizuoti.

Kaip ir nagrinėdamas «Kaimynus», Grinius giria Vaičiulaitį už meilės temos iškėlimą iki žmogiškos problemos, «kuri yra reikšminga visų laikų visiems žmonėms» [384]. Gilesnio aiškinimo, ką reikia laikyti bendražmogiška problema, vėl pasigendame. Betgi kartu prikiša autoriui, jog, «nors ir suteikdamas savo temai probleminio gylio ir svorio, jis nedavė jai pločio, kitaip tariant, nesusiejo su kita platesne, nuolat žmones varginančia problema» [385]. Tokiu būdu tema likusi siaura, liečianti vien du jaunuolius — Antaną ir Valentiną, — apie kuriuos telkiasi ir kiti veikėjai. Ryšium su šiuo siaurumu Grinius viso kūrinio nelaiko labai iškiliu: «Būdama susieta su jaunu amžiumi, tetrukdama dažniausiai neilgą laiką iki žlugimo, teapsireikšdama dažniausiai kaip psichologinis ir moralinis faktas, už kurio sunku įžvelgti metafizinį pamušalą, viena pirmoji meilė retai kada teįkvepia rašytojui tiek kūrybinės jėgos ir tokių kūrybinių priemonių, kad jis įstengtų sukurti didelio svorio pirmaeilį kūrinį» [386].

Grinius dar duoda atskirų «Valentinos» veikėjų charakteristikas, pavyzdžiui, apie prof. Žiobrą šitaip rašydamas: «Be Žiobro apysakos kultūrinis koloritas būtų mažiau lietuviškas, nes pusiau paraližuotas profesorius iš dalies primena Joną Jablonskį, iš dalies Joną Basanavičių, kuriam svarbu ne tiek šalta mokslinė tiesa, kiek jos įspūdingumas. 'Kas iš tų jūsų gerų ir negyvų žinių, jeigu jos neatsiliepia visų mūsų kančioje ir džiaugsme', —

sako Žiobras. Tai romantiko pažiūra» [387]. Man rodos, kad Vaičiulaitis Žiobrą norėjo parodyti ne tiek romantiku, kiek žmogumi, siekiančiu tiesos ir grožio vienybės. Tam yra «Valentinoje» davinių (būtų per platu prie jų čia sustoti). Tai iš dalies sudaro vieną platesnių antraeilių apysakos temų, kurių Grinius kaip tik pasigedo. (Būtų galima prisiminti, kad ir V. Mačernio kūryboje ši grožio ir tiesos problema iškyla gana ryškiai).

Reikėtų pasigesti, kad Grinius, straipsnio apie «Valentiną» gale priminęs jos romantiką ir impresionizmą, nutylėjo jos estetizmą (pačia geriausia prasme), nes veikalas turi jo žymių.

Dėl siauros temos nelaikęs «Valentinos» iškiliu kūriniu, kritikas straipsnio gale vis dėlto pabrėžia šitokią veikalo reikšmę: «Kad aiškesnė taptų «Valentinos» reikšmė, gal dar reikia priminti, kad A. Vaičiulaitis savo apysaka padovanojo lietuvių literatūrai kažin ką panašaus į tai, kuo anglai džiaugiasi W. Shakespeare'o «Romeo ir Julijoje», vokiečiai — J.W. Goethės «Jaunojo Werterio kentėjimuose», norvegai — K. Hamsuno «Viktorijoje» ir t.t.» [388].

8. Rašytojas, *«Kryžiais»* pastatęs paminklą Lietuvos kaimui

Grinius yra «taikliai» įvertinęs rašytoją **Vincą Ramoną** (1905-1985), jei taiklumą matuoti puslapiais: jam paskyrė 63 savo knygos «Veidai ir problemos» (II t.) puslapius. Be abejo, tai tik kiekybinis matas, kuriam netenka skirti gilesnės reikšmės, nors jis mūsajame «kiekybių» amžiuje vėlgi nėra visai bereikšmis. Straipsnį pavadino **«Vincas Ramonas — impresionistinis romanistas»**. Jo antraštė parodo, kur kryps pagrindinis kritiko žvilgsnis, nagrinėjant šio rašytojo kūrybą. Pradeda su romanu «Dulkės raudoname saulėleidy» (1943 «Ateities» atkarpoje Lietuvoje, 1951 Čikagoje). Papasakoja veikalo fabulą: įvykiai prasideda vieno Lietuvos miesto (tikriausiai Marijampolės) sovietine okupacija ir baigiasi po metų, į tą patį miestą krintant vokiečių

bomboms sovietų-vokiečių karo pradžioje. Fabulos sandara, pažymi Grinius, esanti klasiška, nes autorius romano veikėjus apgyvendino vienoje vietoje — Norkaičių namuose, į juos atvesdinėdamas ir antraeilius veikėjus. Šiųjų yra dvi grupės: komunistai, kurių priekyje stovi Juozas Dagys, ir patriotai lietuviai, kovoją su komunistais, jų priekyje yra Dagio pusbrolis studentas Vincas Žolynas. Abu pusbroliai įsimyli abiturientę, ūkininkų dukrą Bronę Gulbinaitę. Kova tarp pusbrolių baigiasi tuo, kad Dagys, baigęs savo «meilės ligą», komunistiškai keršija ir įduoda NKVD Bronę Gulbinaitę ir Vincą Žolyną, o šis už tai nužudo Dagį.

Galbūt reikšmingiausia Griniaus įžvalga, vertinant šį romaną, yra ši: «Kas nori ar norės išvysti, kaip sovietinė okupacija Lietuvoje pirmą kartą atsispindėjo lietuvių literatūros veidrodyje, tas neturės kitos išeities kaip skaityti «Dulkes raudoname saulėleidy», nes tai yra romanas apie rusiško komunizmo prievartinį įvedimą Lietuvoje» [389].

Gal be reikalo romano analizės gale Grinius prikiša autoriui, kad jis, nors ir «pasiekė daugelį autentiškų, stiprių bei įtaigių posakių ir vaizdų-vaizdelių, veikėjų bruožų, jausmų ir nuotaikų, tačiau, sumenkindamas probleminį svorį ir susiaurindamas romano foną, rašytojas savo «Dulkes raudoname saulėleidy» uždarė lietuviškose sienose ir neleido jam suskambėti plačiu tarptautiniu skambesiu» [390]. Gerai, kad Grinius nebeturėjo menkavertybės komplekso, jog mūsų grožinė literatūra ir mūsų rašytojai menki. Betgi ar verta lietuvių rašytojams per jėgą veržtis į «tarptautinę areną»? Viena, toks veržimasis vargu ar laiduotų pripažinimą, antra, **tautiniai** kūriniai, jei jie tikrai geri, normaliai randa kelią į «tarptautinius vandenis». Ir Nobelio laureatų kūriniai yra daugiausia «provinciški», t.y. paženklinti neišdildoma tautiškumo žyme. Nėra ko jaudintis ir sau prikaišioti, kad esame per daug užsidarę savo lietuviškume: kai tas lietuviškumas bus tikrai kūrybinis, jis be specialių pastangų atvers mums duris į pasaulinės literatūros rūmą. Ramonas dar nebuvo tam pajėgus, nors ir pranokęs kitus savo meto lietuvius rašytojus ne tiek

«Dulkėmis raudoname saulėleidy», kiek «Kryžiais».

Šiam pastarajam romanui Grinius vertai paskyrė didoką gilią studiją. Jis nurodo, kad «Kryžiuose» (1947, antras pataisytas leidimas 1948, angliškas vertimas 1954) rašytojui rūpi nebe Lietuvos okupacijos aktualijos, o socialinis, psichologinis ir moralinis Lietuvos kaimo ir iš jo kilusių inteligentų lūžis, «kurį Sūduvos kaime vykdė anos svetimos okupacijos paveikti Lietuvos komunistai, socialistai, kairieji, trumpai tariant, beveik visi tie, kuriuos «Lietuvos žinių» dienraštis neretai vadindavo pažangiaisiais» [391].

Romano tema-problema suformuluojama šiaip: «'Kryžių' romane rašytojas užsimojo atvaizduoti, kaip kairusis (pozityvistinis, arba materialistinis, arba ateistinis) liberalizmas išaugina komunizmą, kuris po kiek laiko sunaikina patį liberalizmą, jį prarydamas» [392]. Šią romano problemą išdėsto studentas Petras Kreivėnas, teigdamas, kad liberalizmas esąs «tobulas materializmo įsikūnijimas visose gyvenimo srityse, mokslo sužalojimas, dorovės sugriovimas, meno suteršimas, visokio žmoniškumo bankrotas» [393]. Pagal Petrą Kreivėną, «kiekvieno kairiojo nuoseklus kelias eina į bolševizmą» [394].

Kairiojo liberalizmo kritiką ir jo tragišką žlugimą sovietinėje santvarkoje Grinius laiko plataus masto problema, kuria atsiskleidęs faktas, jog kairieji liberalai prisidėję prie Lietuvos laisvo gyvenimo sužlugdymo ir prie komunistinės diktatūros įvedimo. Šitokią problemą lietuvių literatūroje Ramonas parodė pirmasis, ir tuo «Kryžių» romanas neišbraukiamai įėjęs į lietuvių literatūrą.

Meniškai romanas autoriui pasisekęs gerai, nes romano idėja «yra taip glaudžiai sutapusi su medžiaga, kad beveik ištisai sudaro tikrovės — Sūduvos kaimo gyvenimo — iliuziją» [395].

Charakterizuodamas romano veikėjus, Grinius randa, kad «ryškiausias ir visapusiškiausias išėjo senais Kreivėnas». «Jo sodrios spalvos galės padaryti jį klasišką lietuvių literatūros tipų galerijoje. Tai juslinis ateistinės 'pažangos' apaštalas» [396]. Ir kitus romano veikėjus kritikas laiko pavykusius. Vis dėlto, nors Zigmo

Kreivėno, Kreivėnienės, studento Petro, Grūšto, Giružio, Elziutės, Magdutės bei Račiūno charakteriai, Griniaus nuomone, esą ryškūs, jie nepasižymį platumu ir gilumu, nes jie visai neatverią arba nedaug atverią savo sielos pasaulį, kuriame pamatytum, jog jie «turėjo ar turi vidaus kovų, prieštaravimų ir svyravimų, kaip visi žmonės. Prie vidaus atvėrimo, be abejo, daug kur neprileidžia V. Ramono impresionistinis vaizdavimo metodas» [397], — pabrėžia autorius.

Griniaus nuomone, «Kryžiai» priklausą prie tokių giliaprasmių, idėjinių-probleminių ir drauge psichologinių romanų, kuriems pradžią davė Dostojevskis ir Tolstojus. Tokiame romane neišvengiamai reikia atskleisti gilius ir subtilius veikėjų pergyvenimus, jų dorinius, estetinius, religinius, intelektualinius jausmus. Impresionistinis vaizdavimo būdas teleidžiąs išviršinius individo ženklus (judesius, gestus, kalbą), jiems suteikiant simbolinę reikšmę, kai norima atskleisti veikėjo vidinį pasaulį. Bet garsais, judesiais tepasireiškią tik stiprieji afektai, elementarūs refleksai bei impulsai. Minėti sudėtingi veikėjų pergyvenimai bei subtilūs asmenybiniai jausmai anais ženklais išvis nepasireiškią, o jie sudarą asmens esmę. Grinius parodo konkrečiais pavyzdžiais, kad Ramonas puikiai moka iš veikėjo judesio, gesto, žodžio atskleisti jo vidaus pasaulį. Betgi, pavyzdžiui, sudėtingai Zigmo Kreivėno asmenybei parodyti jis buvęs priverstas peržengti impresionistinio metodo ribas ir naudoti vidinį monologą, kuris daug sėkmingiau išsakąs veikėjo vidinį pasaulį nei jo žodis, gestas ar judesys. Vis dėlto Grinius yra priverstas pripažinti, kad «dėl to paties impresionistinio vaizdavimo būdo 'Kryžių' Kreivėnas laimėjo menišką pirmenybę prieš visus kitus veikėjus, tapdamas pilniausiu ir gyviausiu romano herojumi. Šitaip atsitiko tiek dėl to, kad jo asmenį sutinkame didelėje romano epizodų daugumoje, bet dar labiau dėl to, kad anas storkaklis be subtilumų buvo gaivališkas charakteris, kurio psichiniai pergyvenimai tuojau apsireikšdavo veiksmais, žodžiais, gestais, mimika» [398].

Baigia autorius studiją apie «Kryžius» tokiomis išvadomis:

romanas imponuojąs pažangiojo valstiečio Zigmo Kreivėno figūra; jis esąs reikšmingas savo problema: kairųjį liberalizmą sunaikinąs komunizmas, liberalizmo giminaitis; romanas esąs paminklas Lietuvos ūkininkams, kurių luomą sunaikino sovietinis imperializmas. Šis paminklas «yra sukurtas su didele meile lietuviškam žodžiui ir su dideliu skoniu originalioms gausioms detalėms. Jos suteikia romano vaizdams nepakartojamos gyvybės, išpuošia kūrinį brangakmenių spalvomis...» [399]. «Kryžiai» turėsią istorinės reikšmės, nes jie literatūriškai atspindi sovietinę Lietuvos kaimo okupaciją.

Kritikas gan smulkiai apžvelgia polemiką dėl «Kryžių». Nenorėdamas dar kartą duoti jos santraukos, nes tai yra padaręs Vladas Kulbokas knygoje «Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje» (Roma, 1982), teišgriebsiu iš šios straipsnio apie Ramoną dalies vien porą būdingesnių kritiko nuomonių. Viena jų liečia nusistatymą dėl menininko pasaulėžiūros ir jos reiškimosi kūrinyje. Grinius čia, kaip ir kitais atvejais, teisingai pasisako, kad menininkas kūrinyje neišvengiamai «atskleidžia giliąją savo asmenybę su giliausiomis sielos aspiracijomis. O tada kūrėjas savo kūrinyje savaime atskleidžia ir savo santykius su pasauliu ir gyvenimu. Kitaip sakant, kiekviename žymiame kūrinyje galima pajusti autoriaus pasaulėjautą, kurioje glūdi vienas antras atsakymas į žmogaus gyvenimo ir būties prasmę» [400]. Dėl to — mano Grinius — esą negalima niekinti «Kryžių» už tai, kad romane autorius sprendžia problemas pagal savo pasaulėžiūrą. Jis nurodo į pačius didžiuosius pasaulinės literatūros autorius (Dostojevskį, Tolstojų, Claudelį, France'ą, Zola, Hugo, Flaubert'ą ir kitus), kurie skaitytojus iki ausų panardiną pasaulėžiūrinėse problemose. Betgi kritikas, atrodo, nepastebi, jog, šitaip iškeldamas pasaulėžiūros reikšmę dailiojoje literatūroje, jis kartu turėtų prileisti kriterijų, kuris stovi aukščiau už pasaulėžiūras, — **estetinį**, neapspręstą pasaulėžiūros. (Plačiau apie tai žr. skyriuje «Teorinės kritikos esmė»).

Taip pat verta atkreipti dėmesį ir į tai, jog Grinius, atsakydamas į priekaištus, kad «Kryžiai» esą per maža lietuviški, teisin-

gai pabrėžia, jog kūrinio tautiškumo reikia ieškoti ne lietuviškuose varduose, idėjose, siužetuose, o veikėjų pasaulėjautoje, jų intuityviniame santykiavime su Dievu, gamta, žmonėmis, papročiais, darbais, tradicijomis ir t.t. Žinoma, šį santykį sunku išreikšti, paaiškinti ar apibrėžti.

Straipsnį apie Ramoną Grinius baigia apsakymų rinkinio «Miglotas rytas» (1960) nagrinėjimu. Jame į akis krinta labai palankus vertinimas šio rinkinio apsakymo «Šalti vandenys».

Apsakyme Ramonas vaizduoja jaunos tarnaitės Uršulės Trečiokaitės ir Vaičių, pas kuriuos ji tarnauja, sūnaus, puskarininkio Antano, meilę. Uršulė yra nepaprasto grožio, vitali, meilės ištroškusi mergiotė, kuri, religingai auklėta motinos ir mokoma senmergės davatkos Daratos, išvengia lytinių santykių su ją mylinčiais vyrais. Iš pagundos Antaną priimti savo klėtyje ji gelbstisi tuo, kad išeina į šaltą vasaros naktį ir brenda į tvenkinį, kad atšaldytų savo aistrą... Stebina ne tik šitas elgesys, bet ir jos laikysena palikti Antaną, kai ji sužino, kad jis turi vaiką su kita moterimi. Uršulės galvojimas nepaprastai krikščioniškas: Antanas, susilaukdamas vaiko, juk jau sukūrė šeimą, tat kaip ji galinti už jo tekėti...

Grinius labai vertina «Šaltus vandenis» dėl to, kad Ramonas sukūrė visai neįprastinį tarnaitės personažą, kokio iki tol mūsų literatūroje nebuvo. Jis skiriasi ne tik nuo tarnaičių «Kryžiuose», ypač Petronės, laukiančios iš Kreivėno vaiko ir, bedarant abortą, mirusios, bet ir, pavyzdžiui, nuo Vienuolio «Paskenduolės» Veronikos, tarnaičių pirmavaizdžio mūsų literatūroje. Ir kiti mūsų beletristai iki šiol vis mėgsta rodyti tarnaitę, nepajėgiančią seksualinių aistrų apgalėti. Ir kitas personažas, senmergė davatka Darata, yra pozityviai perduotas, — pažymi Grinius. Tai irgi naujiena mūsų literatūroje. Visa tai kritikas įvertina kaip didelį meninį rašytojo laimėjimą: «Prijungiant čia Daratos personažą su jos pedagogine diplomatija, reiktų kalbėti net apie didelį meninį laimėjimą todėl, kad šitą kaimo tarnaitės nesudėtingą meilės istoriją rašytojas papasakojo stipriai kūrybiškai: tos jaunos merginos vidinę kovą skaitytojas priverčiamas taip įdėmiai sekti,

tartum čia kalba eitų ne apie vaizduotės kūrinį, bet apie mielo ir artimo žmogaus likimą. Tai reiškia, kad, rehabilituodamas ūkininkų tarnaitę drauge su darbininke senmerge, V. Ramonas pademonstravo savo aukštą rašytojo meną, nes nupiešti pozityvius veikėjus bei atskleisti moralinių vertybių grožį dailiojo žodžio menininkui yra visada sunkiau negu atvaizduoti natūralių polinkių laimėjimą ir asmens smukimą» [401].

9. Recenzinis žvilgsnis į kelis tremties poetus, vadinamus bežemiais (Bradūną, Nyką-Niliūną, Andriekų, Šlaitą, Jasmantą ir kitus)

Antrojo tomo «Veidų ir problemų lietuvių literatūroje» straipsnių-studijų rinkinį Grinius baigia, charakterizuodamas jaunesniuosius išeivijos poetus, kurie nepriklausomojoje Lietuvoje nesuskubo išleisti nė vienos knygos; juos reikią vadinti tremtiniais bežemiais.

Pirmąjį iš šių bežemių poetų apibūdina **Kazį Bradūną.** Jį vadina «lietuviškos poezijos pirmūnu», nes per 10 metų (1944-1976) jis išleido 10 poezijos rinkinių, kurių 7 laimėjo įvairių organizacijų premijas, ir bene daugiausia yra suorganizavęs išleisdinti kitų poetų raštų. Tremtis jam netapusi prakeikimu, o «viena sąlygų ryškiau atsiskleisti pašaukimui» [402]. Ji įtaigojusi «poetui teigiamąjį žvilgsnį arba idealą tėvynės pavidalu» [403]. Kartu ji teikė neigiamą atžvilgį — svetimybę, kurią sudarė «svetima kalba ir svetimas darbas, svetimo krašto žmonės bei jų civilizacija, kur lietuviai buvo patekę daugiau ar mažiau prieš savo norą» [404].

Citatomis iš pirmosios tremties poezijos knygelės «Svetima duona» (1945) Grinius parodo, jog poetas svetimame krašte jautėsi lyg kalėjime, buvo pavargęs dėl egzistencinės atramos stokos. Bet jis nerezignavo, jis tik skundės elegine dainele, kurioje praeities tėviškė iškilo idealu. «Jam net tėviškės dulkių sauja atrodė tokia brangi, kad ją būtų norėjęs turėti po galva savo ka-

pe»[405], — rašo Grinius. Kaip daugelis tremtinių, Bradūnas 1945 tikėjo, kad karas baigsis tokia taika, kuri leis grįžti į tėvynę atstatymo darbams. Jis kone Maironio ir Brazdžionio tonu skelbė, kad amžinojo lietuvio laiko audros nenutrenks, nes «iš kiekvieno kankinio kapo... prisikels vėl kūrybos banga»[406].

Kritikas iškelia, kad «Svetimos duonos» centrinė tema — tėvynė Lietuva — tampanti visos poeto kūrybos centrine tema, tik su įvairiomis atmainomis. (Grinius vietoje «atmainos» vartoja «variacijos» terminą). Tokią atmainą mes regį «Maro» poemoje (1947), kur piešiami šiurpulingi 1709-1710 metų maro vaizdai; paskui sekė «Vilniaus varpų» (1947) atmaina ir naujas lyrikos rinkinys «Apeigos» (1948). Šiame rinkinyje išsiskiria trys temos: pirmojoje perduodamos senovės lietuvių apeiginės maldos, kurios lietuvius labai suartina su gamtos jėgomis; antrąja tema atskleidžiama sunki tremtinių ūkininkų dalia; trečioji tema — jaudinantys ūkininko santykiai su tėviškės žeme.

Pirmasis Bradūno poezijos laikotarpis baigiąsis su jo išvykimu į Ameriką 1949. Bet poezijos pagrindinė tema — tėvynė Lietuva — nesikeičianti. Pasirodančios tik naujos atmainos trijuose rinkiniuose: «Devynios baladės» (1958), «Morenų ugnys» (1958) ir «Sidabrinės kamanos» (1964). Juose jau daug mažiau skambanti tremtinio svetur tema, ją vis labiau pakeičianti «persekiojama ir kenčianti Lietuva, kuri brolio, sesės, kraujo, grabo simboliais primena miško brolius, plūstančius kraujais ir mirštančius Sibiro taigose ir tundrose» [407]. Grinius šių temų iliustracijai cituoja puikią «Partizanų baladę» iš «Sidabrinių kamanų» rinkinio, teigdamas, kad čia «susitinka poeto romantiška vaizduotė su jo impresionistiškai trumpakalbe išraiška» [408]. Baladėje nesą sušablonintų patriotinių šūkių ir simbolių, ten nesą net prasitarta, kokios tautybės yra apdainuojami miško broliai. Vien iš simbolių belieką spėti, jog jie lietuviai. Šitaip elgdamasis, poetas manosi išvengiąs šabloninės patriotinės lyrikos ir lyriką padaręs prieinamą kitų tautų skaitytojams.

Pasak Griniaus, Bradūnas, sekdamas savo romantiškais polinkiais, turįs savo tautą ir tėvynę susieti su praeitimi, kaip tai

yra darę ir Ad. Mickevičius, ir Maironis. Betgi Bradūnui neužtenką vien istorijos, jis skverbiąsis ir į gilesnius amžius, į proistorę. «Ieškodamas savo tautos gyvenimo mįslingoje praeityje, K. Bradūnas prisipažįsta: 'lyg begalinis lietus skverbiuosi į pamatus amžių', nes ten, 'vieškely skausmo ir žygių' ąžuolinei tautai laikas perdavė amžinybės paslaptį užburtais žodžiais» [409].

Bradūno eilėraščiuose esą dažni senojo lietuvių tikėjimo įvaizdžiai (Mėnulis, Aušrinė, Perkūnas, vėlių suolelis, Žemyna-Žemynėlė), nes ir naujaisiais laikais atsparos kultūriniam pasipriešinimui poetas ieškąs mitologijoje, proistorėje, tautosakoje. Kritikas gėrisi, kad, pavyzdžiui, Bradūnui yra pavykę sukurti «švelnumo šedevrą» apie rugio sudygimą rudenį, šitai išreiškiant pokalbiu su žemės deive Žemyna. Dabarties Lietuvos gyvenimas, gaivinamas praeities, poetui išeinąs «dramatiškas, bet ne beviltiškas: jam jėgų teikia ne tik tėvynėje žuvusieji, bet ir Sibiro tremtinių kaulai: jie budi, laukdami prisikėlimo, o nesuteptoji Sibiro žemė tarpininkauja tarp nekaltai nukankintų ir jų gyvųjų tautiečių tėvynėje» [410].

Vėlesniuose trijuose rinkiniuose — «Sonatos ir fugos» (1967), «Donelaičio kapas» (1970) ir «Pokalbiai su karaliumi» (1973) poetą paviliojusios «komplikuotos-sofistikuotos išraiškos priemonės, kuriose Lietuvos praeities apraiškos, pergyvenamos dabartyje, nebėra pagrindinė tema» [411]. Nors ir čia jis visai Lietuvos neužmiršęs (ji pristatoma mums per M.K. Čiurlionį, per K. Donelaitį ir didįjį kunigaikštį Gediminą), tačiau aiškiai esą pasukęs į abstraktinę, arba hermetinę, poeziją. Tai ypač esą ryšku «Sonatų ir fugų» rinkinyje. Čia turėję išeiti aikštėn susitikimai su Čiurlioniu, bet iš rinkinio nepaaiškėją, kas yra tų susitikimų objektas: «ar Čiurlionio cikliniai paveikslai, interpretuojami poetiniais įvaizdžiais, ar paties K. Bradūno asmeniniai pergyvenimai, pažadinti mūsų paslaptingojo tapytojo kūrinių?» [412]. (Pastebėkim, kad šiuo klausiamuoju sakiniu Grinius loginį skirtumą tarp «susitikimų objekto» išsako labai neaiškiai: abiejų sakinių, prasidedančių jungtuku «ar», loginiai turiniai beveik tie patys). Į šiuos klausimus atsakyti, mano Grinius, esą sunku, nes ab-

strakčioji poezija «dažnai juokiasi iš loginės vaizduotės ir natūralaus mąstymo» [413], o viso to Bradūno rinkinyje esą galima rasti. Šio rinkinio eilėraščiuose šalia prasmingų metaforų daug esą atitrauktų bei įmantrių, apstu ir logiškai palaidų sakinių, taip kad «Sonatų ir fugų» dažnas eilėraštis apsigaubia tokia migla, kad prieš ją skaitytojas neretai gali pasijusti kaip pradedantis lošėjas prieš šachmatų meisterį» [414]. Dėl to, nors rinkinio eilėraščių pavienius sakinius ir galime suprasti ir net jais pasigrožėti, bet šitų eilėraščių visuma pasiliekanti mįslė, — tvirtina Grinius.

Uždarosios poezijos miglų esą žymiai mažiau «Donelaičio kapo» rinkinyje. Čia mes randą ir lietuviškos praeities temų, ataidį ir partizaninių kovų atgarsių, regį ir gamtinės poezijos vaizdų. Vienu iš įdomiausių rinkinio eilėraščių kritikas vadina «Tolminkiemio vakaro atodūsį», nes «į grynąją vakaro lyriką K. Bradūnas įlieja Donelaičio poezijos daiktinių intonacijų...: medžių 'viršūnės nori miego', nes 'antra diena jas daužė vėtrų spragilai', o žvaigždės švyti kaip 'sidabro vabalai, kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala'» [415]. Vis dėlto ir šitame rinkinyje Bradūnas, mano Grinius, pasidavęs tariamo avangardisto Alg. Mackaus įtakai, nors tik smulkmenomis.

Bent trumpai reikia pastebėti, kad, mano nuomone, hermetizmo tikrąja prasme K. Bradūno lyrikoje nėra. Griniaus pastangos jį parodyti «Sonatų ir fugų» rinkinyje vargu ar pavyko, nes dviems iš šio rinkinio kritiko interpretuojamiems eilėraščiams «Jūros sonatos» Allegro ir Andante «suprasti» nereikia ypatingo sugebėjimo, jei skaitytojas yra pajėgus «suprasti» atitinkamus Čiurlionio paveikslus. Ne į hermetizmą Bradūnas grimzdo minėtame rinkinyje, o vengė vien primityvizmo.

«Pokalbiuose su karalium» rinkinyje hermetiškai poezijai vietos nesą dėl to, kad čia poetas norįs atsiliepti į istorinę tikrovę — Gedimino laiškus (1323), kvietusius į Lietuvą iš V. Europos miestų amatininkus, pirklius, žemdirbius, o popiežiui ir Rygos vyskupui siūliusius atsiųsti misininkų lietuviams krikštyti. Bradūnas atsiliepia į Gedimino projektus 12 pokalbių su didžiuoju kunigaikščiu. Pokalbiuose dažniausiai dėstomi politiniai klausi-

mai, tat juos perduoti poetiškai nesą lengva; bet Bradūnas «nesuklupęs», «nors jo poezijoje ir pasiliko išpūstų žodžių įspūdis» [416], — sprendžia Grinius. Rinkinyje pasitaiką ir «tikrų poezijos perliukų» [417]. Baigia Grinius Bradūno poezijos apžvalgą, pabrėždamas, kad poeto temų skalė nėra plati, įvairi ir gili; tuo vėl lyg nurodoma į reikalą imtis daugiau bendražmogiškų temų, kaip tai buvo teigiama ir V. Ramono atveju.

Alfonsui Nykai-Niliūnui (gim. 1919) Grinius priekaištauja žymiai stipriau nei Bradūnui. Poeto lyrikos recenzinėj apžvalgoj, pavadintoj «Alfonso Nykos-Niliūno žingsniai į hermetizmą», kritikas prieina išvadą, kad poetas, buvęs su pirmuoju rinkiniu «Praradimo simfonijos» egzistencinės poezijos originaliu pradininku, vėlesniais rinkiniais tapęs hermetinės poezijos epigonu. Todėl kritikui belieką vien liūdėti. Ką dėl šio Griniaus priekaišto didelio talento poetui manyti, bandžiau pasisakyti skyriuje: «Maironio visuomeninė poezija — pavyzdys nevisuomeniškai (hermetinei) Nykos-Niliūno lyrikai?» Tat šioje vietoje vėl sustoti prie Griniaus priekaištų Nikai-Niliūnui nėra reikalo.

Uždaros poezijos Grinius neranda **Leonardo Andriekaus** (gim. 1914) lyrikos rinkiniuose. Suminėjęs 4 autoriaus rinkinius — «Atviros marios» (1955), «Saulė kryžiuose» (1960), «Naktigonė» (1963), «Po Dievo antspaudais» (1969), — kritikas daugiausia apžvelgia pirmąjį ir trečiąjį, nes jie turį «bendrųjų poetinio veido bruožų». Čia sutinkame pergyvenimus, kurie nurodą į neaprėpiamą ir paslaptingą tikrovę. Prie šios tikrovės poetas norįs priartėti «įvairiais būdais — savo juslėmis, įžvalga, protu, vaizduote, tikėjimu» [418]. Poetas užgriebiąs tik išorinius tikrovės reiškinius, bet jis gali jais žavėtis, nes jie nepaprasti, nuostabiai gražūs. Gamta jam atrodo kaip altorius, svėrės kaip žvakės. «Pastebėdamas tikrovėje retus reiškinius ir pabrėždamas mįslingas paralėles, — rašo Grinius, — L. Andriekus teigia būtį be triukšmo, užuominomis, tartum laukdamas, kad jas skaitytojas atbaigtų savo mintimis ir — priešingai mūsų laikų madai — pripažintų būties prasmingumą» [419].

Kritikas pacituoja eilėraštį «Rauda», aiškindamas, kad jame

turbūt pirmąkart lietuvių literatūroje iškyląs gamtos abejingumas žmogui: gamta liekanti šalta ir kurčia, kai poetas norėtų su saulėlydžiu ir jūra pasidalinti savo liūdesiu. Bet su žmonėmis poetui santykiauti esą dar sunkiau. Santykis su Dievu pagrįstas meditacijomis apie jį bei apie transcendentinę būtį. Šių meditacijų centre Kristus. Pokalbiui su Kristumi bei su Dievu apskritai yra paskirtas ištisas rinkinys «Saulė kryžiuose». Šis rinkinys — «tai lyg šimtabalsiai žmogiški vargonai, kuriais savo maldingas giesmes poetas tyliai groja arba jais palydi savo žodžius, reikšdamas jais savo liūdesį, sielvartą, skausmą, susimąstymą, padėką, prašymą paguodos, meilę, viltį, tikėjimą, džiaugsmą, garbę, pagarbą, susižavėjimą visagaliam Viešpačiui ne kažin kur už žvaigždynų, bet nužengusiam čia pat, į vargingą mūsų žemę, tarp mūsų gyvenančiam ir apsireiškiančiam jeigu ne klevų lapų virpuliu, jeigu ne rasos lašeliu saulėje, tai bent giesmėje vyturėlio, kuris 'iš tavo delno pasikėlė'» [420]. Pokalbių tonas esąs šiltai paprastas. Kritikas įtaria, kad kai kas galbūt nusižiūrėta iš J. Aisčio, ypač pakartojimai. Jie kai kur nuvedą į iškalbą ir tuščiažodžiavimą.

«Po Dievo antspaudais» rinkinyje Andriekus apmąsto Vytauto Didžiojo gyvenimo įvykius, jo santykius su to meto iškiliaisiais žmonėmis, su luomais. Čia vėl esą daug vidutinės retorikos, kurioje dingstanti lyrika.

Vladą Šlaitą (gim. 1920), jau tada išleidusį 6 lyrikos rinkinius, Grinius laiko veikliu, ištikimu lyrikai poetu. Jau pirmuoju rinkiniu «Žmogiškosios psalmės» (1949) poetas atsiskleidęs skaitytojams «visais savo jauno veido bruožais» [421]. Jis pasirodęs visai atviras, savo veido neslepiąs; atvirumas kituose rinkiniuose net virtęs išpažintimi, kartais net vulgarumu. Poetas esąs neparastai prisirišęs prie savo žemės, kuri jam nesanti žilų amžių senovė, o labai konkreti: Ukmergė su savo Daržų gatvele. Tremtis Šlaitui esanti didžiulė žmogiška drama, nes tremties krašte jį šaudą tūkstančiai aštrių kaip peilis svetimų akių, jį karią svetimi medžiai, svetimi namai, ir svetimas gyvenimas tapsiąs jo kalėjimu, «kol iš žmogaus paliks tik buvusio žmogaus šešėlis» [422].

Poetas nesąs konformistas, nes drįstąs rašyti apie kasdieninį mūsų gyvenimą kaip Dievo malonės tiltą į amžinybę. Savo atvirumu nueinąs iki savęs nuvertinimo: Dievą tikėjęs visuomet iš baimės ir išskaičiavimo, o tikėjimą renkąsis todėl, kad «geriau yra mirt po vilties ir tikėjimo vėliava negu išeiti be vilties ir paguodos iš šio pasaulio» [423]. Drąsą poetui reikią pripažinti ir dėl to, kad jis aukština «platoniškos meilės grožį bei dorovinę galią», nebijodamas «užsitraukti beprasmybės kranklių ir madų sekėjų pašaipos» [424]. Jis šaipąsis iš sensualistinės miesčionių kultūros, «kuri prasideda vynu bei moterimis ir baigiasi pilvų šildymu prieš saulę» [425]. Taigi Šlaitas esąs antikonformistas idėjiniu požiūriu.

Deja, apgailestauja Grinius, vėlesniuose rinkiniuose poetas pasiduodąs konformistinei srovei, nepaisydamas eilėraštyje muzikos ir tuo jį paversdamas prozos gabaliuku. Proziniuose eilėraščiuose poetiškumo Šlaitas pasiekiąs tik atsitiktinai; kitaip esą su tais eilėraščiais, kurie parašyti tradiciniu eiliavimu: jų tarpe esą tikrų šedevriukų, kaip pavyzdžiui, «Esu nedaug» (rinkinyje «Ant saulėgrąžos vamzdžio», 1959).

Antano Jasmanto (Antano Maceinos, 1908-1987) Grinius nepriskiria prie veikliųjų tremties poetų, nes, kai kritikas rašė vertinimą (1976), poetas tebuvo išleidęs vos vieną eilėraščių rinkinį «Gruodą» (1965). (Antras rinkinys «Ir niekad ne namolei» pasirodė 1980). «Gruodo» lyriką Grinius charakterizuoja «kaip filosofinės minties ir muzikinės harmonijos sintezę» [426]. Joje nesą jokio uždarumo; poetui rūpį «pasidalinti savo pergyvenimais apie didžiąją, neaprėpiamąją, neišsakomąją tikrovę, kurią vadiname būtimi, nes visi joje esame, nors kiekvienas savaip ją mėginame suvokti ir jausti» [427]. Jautriai Jasmantas reaguojąs į savo greit prabėgančią egzistenciją, kurioje dažnai ir pasiklystame. Bet ir skurdi egzistencija mus masinanti ko ilgiausiai joje pasilikti. «Meilė būčiai, — rašo kritikas, — noras bent šiek tiek joje įsikabinti ir drauge sąmonė, kad visas mūsų gyvenimas nesulaikomai teka, kinta bei nyksta, yra viena didžiųjų temų ir problemų «Gruodo» rinkinyje» [428]. Juodos prarajos galimybė rinkinyje

nuaidi nerimu ir «be galo liūdnu skundu» [429]. Liūdnumo šešėliuose skendi ir erotinės meilės eilėraščiai (skyrius «Giesmių giesmė»), kurie dažnai esą susieti su mirtimi ir su gamta. Šios tematikos kelis eilėraščius (pavyzdžiui, «Sugrįžki, mano mylimoji», «Naktis ilga», «Pavasaris») Grinius laiko tikrais šedevrais.

Ne gamta, o būties ir nebūties problemos nuvedančios Jasmantą į svarstymus apie Dievą. Jo noras Dievą tikriau pažinti susiduriąs su dideliais sunkumais. Šie sunkumai kylą iš pačios žmogaus prigimties arba iš Dievo uždarumo. Analizuojantis protas juos tik didinąs. Visa tai privedą prie tokių akimirkų, kai nežinai, kaip surasti takus į Dievą. Vis tiek Dievas poetui liekąs realybe. «Būdamas būties šaltinis ir ją palaikydamas, Jis globoja pavienį žmogų, ištiesdamas savo tėvišką, gelbstinčią 'ranką' tada, kai asmuo jos mažiausiai laukė arba revoliuciniais ar individualistiniais mostais mėgino ją atmesti» [430], — rašo Grinius. Šitokios tematikos kaip tik esąs «Panaktinio» eilėraštis, kurį kritikas laiko šedevru.

Specialiame «Gruodo» skyriuje, pavadintame «Kristaus istorija», Jasmantas susimąstąs prie svarbesnių Kristaus gyvenimo tarpsnių. Daug vietos čia esą skiriama Kristaus ilgesiui, kuris lieka nenutildytas, kartais sujungtas su krikščionių gyvenimo kritika.

Paliesdamas Jasmanto eilėraščių formalines savybes, Grinius ypačiai iškelia jų muzikalumą. Jo esą siekiama pakartojimais, triskambiais rimais, asonansais, prie jų prijungiant simbolius, sudarytus iš akustinių įvaizdžių («liūdesys vargonais groja»). Dėl to «Gruodo» eilėraščiai pasidarą muzikingesni, nei to reikalauja klasikinė darna. Šiuo požiūriu Jasmantąs esą galįs eiti varžybų su pačiu mūsų muzikaliausiu lyriku K. Binkiu. «Todėl nebūtų klaida, jeigu A. Jasmantą pavadintume lietuvių lyrikos Mocartu» [431].

Trumpai dar suminimi ir Jasmanto lyrikos simboliai, kurie esą «originalūs, dažniausiai sukurti iš žmogiško gyvenimo, iš ūkininkų darbų, ypač iš gamtovaizdžio elementų, nušviestų lyriniu poeto žvilgsniu» [432]. Galutine kritiko išvada, Jasmantas esąs

didelio talento poetas, įrikiuotinas į idėjinių lietuvių poetų gretas šalia M. Gustaičio, V. Mykolaičio-Putino, F. Kiršos, V. Mačernio, Justino Marcinkevičiaus [433].

Straipsnio tąsoje apie «Mūsų dainų seses» suskaičiuoja, kad išeivijoje ir Lietuvoje iš 104 lietuvių poetų, įtrauktų į įvairias pokario antologijas, 38 esančios moterys. Kai kurias jų sumini, vienos antros ir kūrybą keliais sakiniais vertina. Tarp suminėtųjų yra: **Juzė Augustaitytė-Vaičiūnienė, Gražina Tulauskaitė-Babrauskienė, Kotryna Grigaitytė-Graudušienė.** Kelias pastabas padaro dėl **O.B. Audronės-Balčiūnienės** trijų eilėraščių rinkinėlių, išėjusių išeivijoje. Išgiria jos eilėraštį «Dievo karvytė». Tokių pastabų susilaukia ir **Julija Švabaitė,** taip pat išeivijoj pasirodžiusi keliais rinkiniais. Kliūva jai už posūkį į hermetinę poeziją. Kritiko dėmesio ji nusipelno australiškais motyvais, nes jie esą nauji lietuviškoje lyrikoje. Ir tėvo motyvas, randamas poetės lyrikoje, esąs tokia naujiena. Dar didesnė naujiena — virtuvės motyvas rinkinyje «Septyni saulės patekėjimai» (1974). Tik juo poetei nepavykę sukurti šedevrų. — Gudragalviškas, uždaras metaforas ir tokius pat palyginimus mėgstanti kelių rinkinių autorė **Danguolė Sadūnaitė.** Vis dėlto Grinius cituoja jos vieną eilėraštuką, kuris esąs įmanomas. — **Teresė Pautieniūtė-Bogutienė** susilaukia kritiko dėmesio tik todėl, kad kai kuriuose jos kūrinėliuose esą galima pajusti muziką, šiaipjau ji pasukusi į lyrinę prozą. Tarp suminėtų poečių dar yra: Jurgita Saulaitytė (dabar Marija Stankus-Saulaitė), D. Nauragytė, M. Slavėnienė-Mykolaitytė, N. Mazalaitė, St. Prapuolenytė, A. Baužinskaitė, Z. Tenisonaitė, A. Karvelytė, E. Juodvalkytė ir kitos. Į akis krinta, kad tarp šių vardų nerandam L. Sutemos-Katiliškienės-Nagytės, nors kita proga Grinius ją sumini kaip autorę kelių eilėraščių rinkinių. Matyt, ji kritikui pasirodė savo uždara poezija visai nebesuprantama.

Neužmiršo Grinius ir išeivijos poetų **humoristų.** Tarp jų pirmuoju sumini (ir pacituoja eilėraščių) **Antaną Gustaitį** (1907-1990). Nurodo, kad mūsų literatūroje išliks kai kurie šio poeto eilėraščiai, ypač tie, kuriuose reiškiamos apibendrinančio pobū-

džio pašaipos. Tokie eilėraščiai, pavyzdžiui, esą «Užrašas ant žinomojo lietuvio kapo», «Mandagūs ponai» ir kiti. — Išsamiau apibūdina **Aloyzo Barono — dr. S. Aliūno** (1917-1980) humoristinius eilėraščius. Jo trijuose rinkiniuose esą išjuokta daugybė silpnybių ir ydų, rašytojo pastebėtų Amerikos lietuvių gyvenime. «Visažmogiškiausiai» esą išjuokti girtavimas, meiliški santykiai tarp vyrų ir moterų, puikybės ir didybės polinkis, gobšumas, nutautimas, mados, sovietiniai vadai ir kita. Dar suminimi bei šiek tiek apibūdinami ir kiti humoristai: **Leonardas Žitkevičius, Romas Vėžys.**

BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

1. Atvejų atvejais pabrėžiau, jog J. Grinius buvo **religinis žmogus** ta prasme, kad jam buvo sunku į bet kurią gyvenimo sritį žvelgti be ryšio su religija, su Dievu. Tai nėra joks priekaištas religiniam žmogui kaip tokiam. Betgi Grinius suprato tarsi religinio žmogaus prievole reaguoti į moderniojo gyvenimo nemoralę ir nihilizmą kova, smerkimu ar bent priešinimusi. Nihilistas rašytojas, reiškiąs savo pažiūras menu ar grožine literatūra, jam atrodė smerktinas, nes jis pasinešąs žmones gadinti, juos užkrėsdamas nihilizmu. Dėl to nemoralybę, nihilizmą reikią vyti lauk iš meno bei literatūros. Betgi ar tuo Grinius nepasikėsino atimti teisę moderniajam žmogui reikštis menu ir literatūra? Juk nihilistinės pasaulėžiūros žmonių moderniajame gyvenime apstu ir jų daugėja. Dėl nihilizmo jie nėra praradę ryšio su grožiu: jo siekė, pavyzdžiui, net toks absurdo teatras. Kitaip tariant, grožis yra tokia visuotinė vertybė, kad jos nepaneigia ir tie, kurie savo nihilizmu ima neigti pačią tiesą ar bent abejoti galimybe ją pasiekti. Tuo jie kaip tik pasirodo nesą visiški nihilistai. Iš tikrųjų nėra visiškų, absoliučių nihilistų ir tiesos plotmėje, nes be tiesos bendriausia prasme pripažinimo žmogus negali ir praktiškai egzistuoti: absoliutus skeptikas turėtų eiti prie savižudybės. Juk kol gyvenama, tikima bent paties buvimo tiesa, t.y. instinktas gyventi yra laikomas tiesa bendriausia prasme. Labai panašiai yra ir su grožiu. Jis yra neišvengiamai susijęs su gyvenimu, kaip buvo bandyta šiame darbe parodyti. Grožis priklauso gyvenimui kaip

tokiam, grožis priklauso žmogui kaip tokiam: nėra gyvenimo be grožio, nėra žmogaus, kuris nesiektų grožio. Šita prasme ir modernusis nihilistas negali apsieiti be grožinės literatūros, nors ja ieškotų grožio ten, kur tradicinis žmogus teregėtų beprasmybę ar šlykštybę.

Kaip religinis žmogus Grinius kartais per greitai savo kritiškumą prislopindavo, kai vertindavo rašytoją, pozityviai nusistačiusį religijos atžvilgiu. Tokiu atveju pasaulėžiūrinis momentas laimėdavo prieš jo objektyvuojamą estetinę intuiciją. Bet kartu reikia pabrėžti, jog Griniaus religinė pasaulėžiūra jam kaip tik padėdavo geriau suprasti ir objektyviai vertinti tuos rašytojus, kurie buvo artimi jo paties pasaulėžiūrai. Kad jo gyvenamuoju laiku didžioji lietuvių rašytojų dalis buvo krikščioniškojo nusistatymo, Grinius, vertindamas jų kūrybą, galėjo pasireikšti įžvalgiai, taikliai ir giliai, išskyrus tik vieną antrą atvejį.

2. Savo estetinėmis pažiūromis Grinius daug savitumo nėra parodęs. Jis uoliai rankiodavo savo gyvenamojo laiko estetikos ir meno teoretikų pažiūras ir jomis pagrįsdavo savo nuomones. Tokiu būdu jis pasirėmė ne vienu tuo metu žinomu meno teoretiku, ypač tomistais; jų tarpe buvo mūsų A. Jakštas, St. Šalkauskis, svetimtaučiai — B. Croce, E. de Bruyne'as, J. Maritainas, L. Rusu ir kiti. Vargu ar tikslinga dėl to Griniui priekaištauti, kaip tai daro Lietuvos Mokslų akademijos tyrinėtojai, jo estetiką vadindami kompiliatyvia [434]. Juk mūsų pirmajam estetikos mokslininkui kitoks kelias kažin ar buvo įmanomas. Grinius buvo mūsų estetikoje kelių skynėjas, — reikėjo visų pirma apsižvalgyti, ką svetimieji yra šioje srityje nuveikę, ir tik tada bandyti pareikšti savitą nuomonę. Tokių bandymų yra. Sakysime, estetikoje Grinius išdrįsta pasisakyti prieš tomisto Ed. de Bruyne'o pažiūrą, kuria menas nebūtinai rišamas su grožiu. Jis čia išdėsto savo nusistatymą, pagal kurį dailiajam menui grožis yra esminis.

3. Nemažu Griniaus nuopelnu mūsų estetikai ir literatūrinei kritikai reikia laikyti tai, kad jis pažiūras į meną pagrindė **grožiu.**

Tuo jis aiškiai pasisakė prieš neestetinį (anestetinį) požiūrį mene, kuris naujaisiais laikais iškilo gan plačiu mastu. Be abejo, ir pats Grinius, to nejausdamas, estetinį požiūrį silpnino, meno ir literatūros kritikon įvesdamas pasaulėžiūrinį pradą. Tačiau jis niekad estetinio principo kaip tokio meno kūryboje ir kritikoje neatsisakė ir jokia forma jo neneigė: jis tik grožio vertybės nelaikė pačia aukščiausia (tiesos ar gėrio vertybės jam atrodė aukštesnės). Jis nė kiek nesekė gyvenamojo laiko madomis, kurių besivaikant formuojasi modernūs meno ir literatūros nagrinėjimo ir vertinimo kriterijai. Mados nuolat sensta ir iškyla dėl to naujos, išstumdamos senąsias. Dažniausiai nauji madingi ar modernūs kriterijai bando į šalį nustumti grožio vertybę ir ją pakeisti kuo kitu: viešpataujančiomis filosofinėmis srovėmis, įtakingomis visuomeninėmis pažiūromis, pagal kurias šie kriterijai sudaromi. Griniui grožis buvo žmogui įgimta vertybė, kurios niekad negali pakeisti jokios kitos vertybės. Jo įsitikinimu, grožis reiškiąsis idėjos spindėjimu per išorinę formą, kurios įvairiopų pavidalų žmogus niekad negalįs išsemti, — tokia neišsakomai kūrybinga esanti žmogaus prigimtis.

4. Pasaulėžiūrą padaręs kriterijum kūriniams vertinti, J. Grinius anaiptol nebuvo vienintelis lietuvių kritikas, savo gyvenamuoju metu pasaulėžiūrinį mastą naudojęs šalia estetinio. Toks, pavyzdžiui, buvo ir **Kostas Korsakas** (1909-1986), žymusis marksistinės pasaulėžiūros atstovas mūsų literatūrinėje kritikoje. Apskritai marksistinės pasaulėžiūros raštiją uoliai puoselėjo tarybinėje Lietuvoje daugybė literatūros mokslininkų ir kritikų. Pasaulėžiūrinė kritika nėra visai praėjusi nė lietuvių išeivijoje. Antai pasaulėžiūrine nepakanta rods reiktų aiškinti kai kurių išeivijos kritikų liberalų užmojį vyti Grinių lauk iš mūsų literatūros kritikos. Taip pasielgė **Liūtas Mockūnas,** sudaręs išeivijos kritikos antologiją «Egzodo literatūros atšvaitai» (Vilnius, 1989). Joje veltui ieškosi Griniaus literatūrinės kritikos pavyzdžių, nors ten rasi tokių autorių, kurių, ir labai norėdamas, literatūros kritikais negalėsi laikyti.

5. J. Grinių galėtume priskirti prie **Adomo Jakšto** literatūrinės kritikos tęsėjų ta prasme, kad jis, kaip ir Jakštas, atstovavo pasaulėžiūrinei kritikai. Abu buvo tomistai. Abu doros vertybes statė aukščiau už grožio. Jakštui grožis buvo Amžinojo Logoso atspindys. Griniui šitokia grožio samprata buvo per abstrakti. Jis pakeitė ją konkretesne ir kartu sudėtingesne: «grožis yra estetinis gėrėjimasis, kyląs iš intuityvinio pažinimo to idėjos spindėjimo, kuris pasireiškia daikto formoje» [435]. Kaip matome, į šitą iš esmės tomistinę grožio apibrėžtį Grinius įveda naująjį laikų estetikos sąvoką — intuiciją. Kartu jis atsisako Jakšto pažiūros, kad tikrasis menas yra klasikinis ir turi būti kuriamas sekant gamta, o naujosios literatūrinės srovės — ekspresionizmas, impresionizmas, simbolizmas — esančios dekadentinės. Grinius priima šias sroves, vien reikalaudamas, kad jų kūrėjas pasisakytų už gėrį, vadinas, perduotų tam tikrą pasaulėžiūrą.

6. Grinių, kaip literatūros kritiką ir literatūros istoriką, reikėtų statyti šalia didžiųjų šios srities lietuvių specialistų. Jis ypač gebėjo taikliai įvertinti tuos rašytojus, kurie buvo artimi jo pasaulėžiūrai, nors kartais kai kuriuos iš jų ir pervertindavo, nekreipdamas dėmesio į jų nedidelį talentą. Griniaus gyvenamuoju laiku didelė dalis lietuvių rašytojų ir skaitytojų buvo bendriausia prasme krikščioniškosios (katalikiškosios) pasaulėžiūros, tat jo kritikos pasaulėžiūriniai kriterijai buvo jiems priimtini ir galiojantys. Griniaus kritikos įtaka šituo požiūriu didelė. Nekrikščioniškos, ypač nihilistinės pasaulėžiūros menininkus ir rašytojus suprasti ir vertinti pagal jų talentą Griniui buvo sunku. — Grinius dramaturgas — silpnokas, nes jo dramų forma ir technika nėra aukšto lygio; jų idėjos vedamos įkyriai ir tendencingai, nerodant idėjų sankirčio. Išimtis — «Stella Maris», kur idėjų sankirčio žymu.

Cecilija Preikštaitė-Grinienė
(1874-1957)

Cecilija Griniūtė, Cecilija Preikštaitė-Grinienė
ir J. Grinius Kretkampyje 1935 metais.

Griniai ir Ivinskiai Kaune 1943 metais. Pirmoje eilėje iš kairės: Cecilija Preikštaitė-Grinienė, Ona Griniūtė — sesuo Florentina (1914-1948), Cecilija Griniūtė-Ivinskienė (1908-1947), antroje eilėje: J. Grinius, Zenonas Ivinskis (1908-1971), Alina Miliušytė-Grinienė.

Jonas Grinius su žmona Alina 1972 metais.

Susitikimas Tübingene 1953 metais — iš kairės: Antanas Maceina (1908-1987), Zenonas Ivinskis, Juozas Brazaitis (1903-1974) ir Jonas Grinius.

J. Griniaus antkapis Miuncheno Vakarų kapinėse. Skulptorius Antanas Mončys.

PAGRINDINIAI JONO GRINIAUS VEIKALAI

I. Mokslo veikalai

1. O.V. Milašius poetas (1930).
2. Putino lyrika (1932).
3. Visuotinės literatūros istorija (I-II, t. 1931-1932, pirmas tomas kartu su J. Ambrazevičium, antras kartu su J. Ambrazevičium ir A. Vaičiulaičiu; susilaukė kelių laidų).
4. Grožis ir menas. Estetikos pagrindai (1938, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas 1981).
5. Vilniaus meno paminklai (1940).
6. Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter. Zu seinem 70. Geburtstag (1964).
7. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės (1970).
8. Veidai ir problemos lietuvių literatūroje I (1973).
9. Veidai ir problemos lietuvių literatūroje II (1977).

II. Draminiai veikalai

10. Sąžinė (1929).
11. Stella Maris («Aidai», 1947).
12. Žiurkių kamera (1954).
13. Gulbės giesmė (1962).

J. GRINIAUS STRAIPSNIAI LAIKRAŠČIUOSE IR ŽURNALUOSE

«Židiny»:

1. Juozas Görres – romantikas, publicistas. – 1926, Nr. 3, p. 176-178.
2. Dramaturgas François de Curel. – 1928, Nr. 7 (43), p. 51-53.
3. O.V. de L.-Milosz, «Dainos». – 1928, Nr. 12 (48), p. 422-423.
4. O.V. de L.-Milosz, «Contes et Fabliaux de la vieille Lithuanie». – 1930, Nr. 10 (70), p. 305-306.

5. Trys nemirtingieji. – 1931, Nr. 5-6 (76-77), p. 450-459.
6. Chateaubriand, «Atala». – 1931, Nr. 1 (73), p. 96-97.
7. J. Paukštelis, «Užgrobtoj žemėj». – 1931, Nr. 5-6 (76-77), p. 547-551.
8. André Maurois, «Sielų svėrikas». – 1932, Nr. 11 (95), p. 410.
9. V. Bičiūnas, «Žalgiris». – 1932, Nr. 12 (96), p. 502-504. – Balys Sruoga, «Milžino paunksmė» – T.p., p. 504-508.
10. Putino «Altorių šešėly». – 1933, Nr. 1 (97), p. 43-53.
11. O.V. de L.-Milosz, «Contes Lithuaniens de ma mère l'Oye». – 1933, Nr. 10 (106), p. 338-339.
12. V. Mykolaitis-Putinas, «Altorių šešėly» III. Išsivadavimas. – 1934, Nr. 1 (109), p. 113-121.
13. Literatūros ir meno patriotiškumas ir visuomeniškumas. – 1934, Nr. 7 (115), p. 28-33.
14. Auklėjimo harmonijos mokykloje beieškant. – 1935, Nr. 4 (124), p. 411-419.
15. J. Gintautas, «Tiesiu keliu». – 1935, Nr. 2, p. 231-233.
16. Victor Hugo. – 1935, Nr. 7 (127), p. 52-58.
17. Raymond Schmittlein, «Douce France». – 1935, Nr. 9 (129). – Kun. J. Andruška, S.J., «Kristus». – T.p., p. 251-253.
18. A. Vaičiulaitis, «Natūralizmas ir lietuvių literatūra». – 1936, Nr. 3 (135), p. 356-357.
19. V. Mykolaitis-Putinas, «Naujoji lietuvių literatūra». – 1936, Nr. 5-6 (137-138), p. 613-621.
20. Mūsų tapybos meno problemos. – 1937, Nr. 1 (145), p. 39-43. – Juozas Paukštelis, «Pirmieji metai». – T.p., p. 126-129.
21. K. Korsakas-Radžvilas, «Kritika». – 1937, Nr. 7 (151), p. 107-112.
22. Tikrovė ir svajonės. – 1938, Nr. 1 (157), p. 18-31.
23. A. Jakšto estetikos eskizas. – 1938, Nr. 3 (159), p. 311-315.
24. Kova prieš tėvą dėl krašto laisvės. – 1938, Nr. 5-6 (170-171), p. 719-732.
25. Antanas Vaičiulaitis, «Pelkių takas». – 1939, Nr. 11, p. 595-598.

«Aiduose»:

1. (J. Miliušis). Maironis ir dabartinė patriotinė poezija. – 1946, Nr. 11, p. 198-203.
2. Tradicijos ir pažanga. – 1947, Nr. 1, p. 15-19.

3. Poeto palikimas. Vytautas Mačernis, «Vizijos». – 1947, Nr. 1, p. 32-33.
4. Filosofija ir politika. – 1947, Nr. 2, p. 49-54.
5. Antihumanizmas mene. – 1947, Nr. 4, p. 161-164.
6. Literatūros kritinio vertinimo klausimu. – 1947, Nr. 4, p. 168-173.
7. Poetas kryžkelėje. J. Aistis, «Nemuno ilgesys». – 1947, Nr. 5, p. 232-233.
8. Jaunas poetas gedulo drabužiuos. Henrikas Nagys, «Lapkričio naktys». – 1947, Nr. 6, p. 278-279.
9. (J. Miliušis). Dūžtančio liberalizmo romanas. – 1947, Nr. 9, p. 420-424.
10. Pasaulėžiūra ir tautiškumas literatūroje. – 1948, Nr. 11, p. 72-79.
11. Vargas dėl lituanistinių knygų stokos. – 1948, Nr. 14, p. 235-236.
12. Rašytojo laisvė ir įsipareigojimai. – 1948, Nr. 15, p. 248-254.
13. (J. Miliušis). Tremties poetas priešais pasaulį. Bernardas Brazdžionis, «Šiaurės pašvaistė». – 1948, Nr. 15, p. 281-282.
14. Lietuvių kultūros muziejus Amerikoje. – 1948, Nr. 16-17, p. 331.
15. Literatūros premijų įteikimo paraštėje. – 1949, Nr. 22, p. 47.
16. (J.G. Miliušis). K. Bradūno «Apeigų» lyrika. – 1949, Nr. 25, p. 179-181.
17. Bernardo Brazdžionio poezija. – 1949, Nr. 26, p. 227-234.
18. Meno reikšmė tautai. – 1950, Nr. 3, p. 116-118.
19. F. Neveravičiaus apysakos. – 1950, Nr. 5, p. 230-234.
20. Menas ir mokslas lietuvių tautos tarnyboje. – 1950, Nr. 9, p. 419-422.
21. (J. Gintautas). Krizė sovietinėj lietuvių literatūroje ir kritikoje. – 1951, Nr. 3, p. 131-134.
22. (Dr. J. Gintautas). Apie karą ir taiką su komunizmu. – 1951, Nr. 5, p. 238-240.
23. Milašius tarp Čiurlionio ir Claudelio. – 1951, Nr. 9, p. 424-428.
24. Literatūros ir meno kritikas, jo asmens bruožai. – 1952, Nr. 3, p. 103-113.
25. Prancūzija ir Vokietija Europos sujungime. – 1952, Nr. 6, p. 286-287.
26. Prof. Juozui Brazaičiui 50 metų. – 1954, Nr. 1, p. 45-46.
27. Du lietuviai – didieji europiečiai: J. Baltrušaitis ir O. Milašius. – 1954, Nr. 7, p. 310-319.

28. Jurgio Jankaus «Namas geroj gatvėj». – 1955, Nr. 7, p. 280-285.
29. Kokia M.K. Čiurlionio vieta Europos mene? – 1955, Nr. 9, p. 387-388.
30. Literatūrinė problematika ir lietuviškas kaimas. – 1956, Nr. 1, p. 40-42.
31. Lietuvių sovietinės literatūros pobūdis. – 1956, Nr. 1 ir 2, p. 8-14, p. 70-77.
32. Nelės Mazalaitės «Negestis». – 1956, Nr. 2, p. 89-91.
33. Lietuvių rašytojams aktualios problemos. – 1956, Nr. 8, p. 300-313.
34. A. Barono «Sodas už horizonto». – 1956, Nr. 3, p. 134-138.
35. Juozo Švaisto «Knygnešių pėdsakais». – 1956, Nr. 4, p. 184-185.
36. Prof. dr. Juozas Eretas. – 1957, Nr. 1, p. 21-25.
37. Operos krizė ir atgimimas. – 1957, Nr. 6, p. 280-282.
38. Vinco Krėvės istorinės dramos. – 1957, Nr. 9, p. 408-420.
39. Amerikos lietuviška knyga Europos viešumoje. – 1958, Nr. 4, p. 189-192.
40. Liurdas Marijos ženkle. – 1958, Nr. 6, p. 241-250.
41. P. Jurkaus «Smilgaičių akvarelė». – 1958, Nr. 6, p. 275-277.
42. A. Barono «Mėnesiena». – 1958, Nr. 8, p. 379-380.
43. Literatūra ir menas okupuotoje Lietuvoje po Stalino mirties. – 1959, Nr. 2, p. 49-61.
44. Protestantų balsas dėl švč. Marijos. – 1959, Nr. 9, p. 410.
45. Milašiaus kūryba. – 1959, Nr. 10, p. 432-438.
46. Pranas Naujokaitis: «Upeliai negrįžta į kalnus». – 1960, Nr. 1, p. 38-39.
47. Vinco Ramono «Miglotas rytas». – 1960, Nr. 9, p. 394-397.
48. Vytauto Alanto «Tarp dviejų gyvenimų». – 1960, Nr. 10, p. 439-442.
49. Salomėja Nėris. – 1961, Nr. 4, p. 171-178; Nr. 5, p. 217-225; Nr. 6, p. 261-271.
50. Juozo Kralikausko «Šviesa lange». – 1961, Nr. 7, p. 318-320.
51. L.K. Mokslo Akademijos penktasis suvažiavimas ir perspektyvos. – 1961, Nr. 10, p. 452-454.
52. Rytai ir Vakarai tarptautinėje knygų mugėje. – 1962, Nr. 1, p. 35-36.
53. Romanas apie rezistento nelaimingą meilę. Alė Rūta: «Broliai». – 1962, Nr. 1, p. 36-39.

54. Evangelikų vyrų vienuolynas Prancūzijoje. – 1962, Nr. 2, p. 90-91.
55. Lietuviai studentai ir jų vyresnieji Jungtinėse Amerikos Valstybėse. – 1962, Nr. 3, p. 104-110.
56. Krikščionių religijos stovis Sov. Sąjungoje ir Lietuvoje. – 1962, Nr. 8, p. 374-375.
57. Vytautas Alantas tarp tautinės ideologijos kūrėjų. – 1962, Nr. 9, p. 418-420.
58. Lietuvių kultūrinio veikimo gairės. – 1963, Nr. 2, p. 48-59.
59. Lietuvių literatūros tematinės problemos. – 1963, Nr. 3, p. 118-123.
60. Lietuviai studentai dabartinėj Lietuvos literatūroj. – 1963, Nr. 8, p. 354-357, Nr. 9, p. 390-394.
61. J. Kralikausko romanai apie Mindaugo epochą. – 1964, Nr. 6, p. 289-292.
62. V. Alanto dramos veikalai. – 1964, Nr. 8, p. 367-369.
63. Antano Jasmanto «Gruodas». – 1965, Nr. 7, p. 329-332.
64. P. Orintaitė apie Salomėją Nėrį. – 1966, Nr. 1, p. 46-48.
65. A. Vaičiulaičio «Valentinai» trisdešimt metų. – 1966, Nr. 10, p. 449-455.
66. Nelės Mazalaitės «Miestelis». – 1967, Nr. 4, p. 190-191.
67. Bernardas Brazdžionis. – 1967, Nr. 5, p. 208-212.
68. Alės Rūtos «Žemės šauksmas». – 1967, Nr. 7, p. 324-327.
69. Vinco Mykolaičio – Putino išsivadavimas. – 1968, Nr. 6, p. 250-260.
70. Jankaus drama apie lietuvių rezistenciją. – 1968, Nr. 10, p. 464-467.
71. Lietuvių literatūros perspektyvos? – 1969, Nr. 6, p. 261-267; Nr. 7, p. 305-311.
72. Motinos ir dukterų konfliktas. Alės Rūtos romanas. – 1970, Nr. 7, p. 332-335.
73. R. Spalio rezistencinis romanas. – 1971, Nr. 2, p. 89-91.
74. Šypsniai apie tautosakinį miestelį (Grincevičiaus). – 1971, Nr. 8, p. 380-383.
75. Meilė, džiazas ir velnias (Juozo Grušo dramaturgija). – 1971, Nr. 9, p. 396-405.
76. Jurgio Jankaus pasakojimai prie užkandžio. – 1973, Nr. 8, p. 381-382.
77. Mindaugo sūnėno mirtis (J. Kralikausko romanas). – 1974, Nr. 8, p. 373-375.

78. Mindaugas A. Kairio dramų trilogijoj. – 1975, Nr. 3, p. 140-143.
79. Mėginimas nuvertinti V. Mykolaičio-Putino kūrybą. – 1976, Nr. 2, p. 66-74.
80. Tris kartus juoktis (Anatolijus Kairys: «Trys komedijos»). – 1976, Nr. 10, p. 476-477.
81. Tarp dviejų frontų (R. Spalis: «Mergaitė iš geto»). – 1977, Nr. 8, p. 377-379.
82. Don Žuano ir meilės problema O.V. Milašiaus kūryboje. – 1977, Nr. 10, p. 433-439.
83. Atitaisytinas apsirikimas. – 1978, Nr. 4, p. 187-188.
84. Matriarchatiška poema (Pauliaus Jurkaus: «Juodvarniai»). – 1978, Nr. 10, p. 471-475.
85. Liaudies filosofai lietuvių rašytojų žvilgsniu. – 1979, Nr. 7, p. 295-302.
86. Oskaro Milašiaus lyrika lietuviškai. – 1980, Nr. 6, p. 361-363.

«Į laisvę»:

1. Lietuva federacinėje Europoje. – 1955, Nr. 5 (42), p. 9-14.
2. Komunistinis menas Lietuvoje. – 1957, Nr. 12 (49), p. 20-27.
3. Išeivių veikla lietuviškos kultūros šviesoje. – 1958, Nr. 15 (52), p. 27-40.
4. Rezistencija lietuvių literatūroje. – 1961, Nr. 7 (64), p. 22-33.
5. Lietuvių rezistencija vokiečių akimis. – 1963, Nr. 31 (68), p. 1-12.
6. Ar momento reikalai atskirai nuo principų reikalavimų? – 1965, Nr. 37-38 (74-75), p. 108-109.
7. Revoliucionieriai prieš revoliuciją. Svetlanos Aleliujevos Stalinaitės protestas. – 1967, Nr. 41 (78), p. 48-54.
8. Vilniaus katedros išpirkimas. – 1968, Nr. 44 (81), p. 55-58.
9. Septynioliktoji Lietuviškųjų studijų savaitė Vokietijoje. – 1970, Nr. 49 (86), p. 53-58.
10. Profesorius dr. Pranas Dovydaitis. – 1976, Nr. 67 (104), p. 45-51.
11. Per daug lietuvių jaunimo organizacijų. – 1979, Nr. 75 (112), p. 54-56.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbuose:

1. Dr. Pranas Dielininkaitis. – SD IV, 1961, p. 224-227.
2. Lietuvos kryžiai ir koplytėlės. – LKMA Metraštis V, 1970, p. 1-182.
3. Laiko balsas ir lietuvių literatūra. – SD VII, 1972, p. 309-326.
4. Prancūzai integralinės poetikos kūryboje. – SD II, antras leidimas, 1973, p. 247-256.

«Tėviškės žiburiuose»:

1. Gabaus chirurgo drama. Naujas Eduardo Cinzo romanas «Raudonojo arklio vasara». – 1975.7.24.
2. Kralikausko romanas «Martynas Mažvydas Vilniuje». – 1976, Nr. 39.
3. Kai smegenys – širdies satelitas. (Poeto Oskaro Milašiaus 100 metų sukakties proga). – 1977, Nr. 29.
4. Ginčas dėl Kristaus kančios vaidinimo (Oberammergau). – 1978, Nr. 10.
5. Literatūra pagal mini-sijonėlio madą. (Icchoko Mero «Striptizas»). – 1978, Nr. 20, 21, 22.
6. Ar barbarai laikraščių neskaito? Periodinė mūsų spauda ir siūlymai jai pagerinti. – 1978, Nr. 48.
7. «Deginamoji auka» vokiečių televizijoje (Holocaust). – 1979, Nr. 8.
8. Menas ir moralė. – 1979, Nr. 51-52, 1980, Nr. 1, 2, 3.

«Drauge»:

1. Egzistencializmas ir «Jobo drama». Naujosios A. Maceinos knygos proga. – 1951, Nr. 165.
2. Kaip bolševikai sužalojo Maironį? – 1952.7.5.
3. «Gulbės giesmės» kritika. – 1963.4.20.
4. Alegorijų bei simbolių realybė. Anatolijaus Kairio komedija «Viščiukų ūkis». – 1965.9.11.
5. Nauja, bet rizikinga. Apie Jurgio Gliaudos «Delfino ženkle» romaną. – 1966, Nr. 101.
6. Dėmės šviesioje Vaižganto kūryboje. – 1969.11.15.
7. Tarp žydrojo ir juodojo romantizmo. – 1970.9.5 ir 1970.9.12.
8. Ar rašytojo Dostojevskio lietuviška kilme nesidomėta? – 1971.10.2.

9. Lietuviškų Studijų savaitė skaidrioje Italijoje. – 1975.8.23.
10. Balys Sruoga atsiminimuose. – 1975.11.20.
11. (Gr. J.). Lietuviškųjų Studijų savaitė Prancūzijoje. – 1976.9.18.
12. Paminklas profesoriui Pranui Dovydaičiui. – 1976.11.6.
13. Prie Magna Charta Libertatum įštakų Anglijoje. Žvilgsnis į šių metų Europos Lietuviškųjų Studijų savaitę ir jos paskaitas. – 1977.9.10.
14. Dvidešimt penkios savaitės tarp šešiasdešimt metų. – 1978.9.2.
15. Žydiškas enkavedistas lietuvių krikščionių nelaisvėje. Romanas «Po Damoklo kardu». – 1978, Nr. 194.
16. Formalinė ar integralinė kritika? Apie D. Valiukėnaitės straipsnį «Metmenyse». – 1979, Nr. 117.
17. Laiškas-straipsnis ryšium su jo nuomonės kritika. – 1979.3.10.
18. Lietuvių renginiai Vakarų Europoje. – 1979.9.29.
19. (J. Gr. ELI). Studijų savaitė gražiame Tirolyje. – 1980.10.4.

«Lietuvoj»:

Lietuvių menas sovietinėje tarnyboje. – 1956, Nr. 8.

EUROPOS LIETUVIŠKŲJŲ STUDIJŲ SAVAITĖSE J. GRINIAUS SKAITYTOS PASKAITOS

I	1954	Ludwigshafene/B.	– Mažųjų tautų misija Europoje ir Laisva Lietuva federacinėje Europoje.
II	1955	Schondorfe	– Lietuvių tarybinės literatūros pobūdis.
III	1956	Neckarsteinache	– Komunistinis menas Lietuvoje.
IV	1957	Schondorfe	– Išeivių veikla lietuvių kultūros šviesoje.
V	1958	Bernriede	– Lietuvių literatūra ir menas po Stalino mirties.
VI	1959	Königsteine	– Milašiaus poezija.
VII	1960	Bernriede	– Salomėjos Nėries patirtis bendrabarbiaujant su komunistais; Asmenybės ugdymas šiais laikais.
VIII	1961	Gautinge	– Antisovietinė rezistencija lietuvių literatūroje.
IX	1964	Hüttenfelde (Romuvoje)	– Kristijono Donelaičio 250 metų sukaktis.
XIII	1966	Hüttenfelde	– Šalkauskis – tautų ir visuomenės ugdytojas.
XV	1968	Hüttenfelde	– Ateities perspektyvos lietuvių literatūroje.
XVI	1969	Bad Godesberge	– Dėmės šviesioje Vaižganto kūryboje.
XVII	1970	Stuttgarte	– Tarp žydrojo ir juodojo romantizmo.
XVIII	1971	Stuttgarte	– Meilė, džiazas ir velnias, arba Juozo Grušo dramaturgija.
XIX	1972	Stuttgarte	– B. Sruogos dramaturgijos apmatai.
XX	1973	Hüttenfelde	– Vydūnas ir Putinas tarp Lietuvos humanistų.
XXI	1974	Morschache	– Juozas Paukštelis – romanistas.
XXIII	1976	Chantilly	– J. Grušo «Barbora Radvilaitė».
XXIV	1977	Londone	– Donžuanas ir meilė Oskaro Milašiaus kūryboje.
XXV	1978	Freisinge	– Liaudies filosofai lietuvių rašytojų žvilgsniu.

CITATŲ NUORODOS IR BIBLIOGRAFINĖS PASTABOS

Santrumpos:

A – J. Griniaus autobiografija.

G - *Dr. J. Grinius.* Grožis ir menas. Estetikos pagrindai. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. – Roma, 1982.

M – *Dr. J. Grinius.* O.V. Milašius poetas. – Kaunas, 1930.

V I – *Jonas Grinius.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje I. – Roma, 1973.

V II – *Jonas Grinius.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje II. – Roma, 1977.

Cit., prirašomas prie nuorodų iš «Veidų ir problemų lietuvų literatūroje» (I ir II t.), reiškia, kad jau Grinius cituoja.

[1] Yra išlikusi paties J. Griniaus rašyta autobiografija, kuria retkarčiais pasinaudoju. Vaiko «mokslumas» yra kaip tik autobiografijoj pažymėtas. Santrumpa: A.

[2] Prof. J. Eretas buvo užsimojęs po Griniaus mirties parašyti apie jį monografiją. Yra likę keliasdešimt puslapių jos rankraščio, kur aprašytas Griniaus gyvenimo kelias (nebaigta). Vienoje vietoje Eretas Ceciliją Grinienę pavadina Mutter Courage, tuo nurodydamas B. Brechto to paties vardo dramoje vyriausiąją veikėją.

[3] A, p. 2.

[4] Plg. *Yla St.* Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje. – Čikaga, 1973, p. 277-278.

[5] A, p. 4. – J. Griniui būdinga «slėpti» savo asmenį net autobiografijoj: ji parašyta trečiu, ne pirmu, asmeniu. Žr. skyrių «Asmuo: religingumas, visuomeniškumas, paslaptingumas, šakotumas».

[6] J. Ereto rankraštis, p. 15.

[7] Plg. Disertacija-feljetonas. – «Pjūvis», 1929, Nr. 2.

[8] A, p. 4.

[9] Autobiografijoje (p. 5) Grinius mini, kad šiuo metu vis dėlto parašęs porą dramų («Ramūna», «Žemė ir žmonės»), kurios liko rankraščiuose.

[10] *Grinius J.* Vilniaus meno paminklai. – Kaunas, 1940, p. 5.

[11] Dr. K.J. Čeginsko atsiminimai apie Strasbourg'o kolegiją. Asmeninis autoriaus archyvas.

[12] Dr. J. Norkaičio atsiminimai apie Strasbourg'o kolegiją. Asmeninis autoriaus archyvas.

[13] Mano viešnagė Amerikoje. – Sodus, Mich., USA, p. 7. Rods socialinė globa Jungt. Amerikos Valstybėse tuo tarpu yra sustiprėjusi.

[14] Plg. minėtą veikalą, p. 7-8.

[15] Min. veik., p. 11.

[16] Min. veik., p. 17.

[17] Studija iš tikrųjų parašyta dar 1957. Tais metais buvo žurnale «Commentationes Balticae» III,2 vokiečių kalba išspausdinta gerokai trumpesnė (45 psl.) studi-

ja: «Die Herkunft der litauischen Kreuze». – Bonn.
[18] Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. – Roma, 1970, p. 170.
[19] Plg. *Maceina A.* Daugialypis žmogus. Pluoštelis atsiminimų apie dr. Joną Grinių. – Münster, 1981. Rankraštis. Autoriaus asm. arch.
[20] Minėti atsiminimai, p. 3.
[21] Minėti atsiminimai, p. 3-4.
[22] *Yla St.* Dr. Jono Griniaus charakteristikai. Rankraštis. – Putnam, 1982, p. 1. Asm. autoriaus arch.
[23] Minėta charakteristika, p. 1.
[24] Minėti atsiminimai, p. 4.
[25] Asmeninis pokalbis su dr. K. Girnium.
[26] Min. J. Ereto rankraštis, p. 22.
[26a] A. Grinienės atsiminimai apie savo vyrą. Asm. autoriaus archyvas.
[27] *Grinius J.* Sąžinė. – Kaunas, 1929, p. 49.
[28] Min. veik., p. 60.
[29] Min. veik., p. 87-88.
[30] *Grinius J.* Stella Maris. – «Aidai», 1947, Nr. 7, 8, 9.
[31] Min. veik., p. 409.
[32] Min. veik., p. 410.
[33] Min. veik., p. 300.
[34] Min. veik., p. 413.
[35] Min. veik., p. 418.
[36] Min. veik., p. 301.
[37] *Maceina A.* Apžadų madona. – «Aidai», 1981, Nr. 6, p. 368.
[38] *Grinius J.* Gulbės giesmė. – Čikaga, 1962, p. 184.
[39] *Grinius J.* Grožis ir menas. Estetikos pagrindai. – Roma, 1982, p. 14. Toliau santrumpa: G.
[40] G, p. 16.
[41] G, p. 16.
[42] G, p. 19.
[43] G, p. 27.
[44] G, p. 29.
[45] G, p. 32.
[46] G, p. 38.
[47] G, p. 17-18.
[48] *Kant I.* Kritik der Urteilskraft und Schriften zur Naturphilosophie. – Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1963, p. 288.
[49] *Sezemanas V.* Estetika. – Vilnius, 1970, p. 267.
[50] Ten pat, p. 267.
[51] G, p. 31-32.
[52] *Weitz Morris.* Die Rolle der Theorie in der Ästhetik. – Sutelktiniame veikale Ästhetik, išleistam Wolfhart Henckmann, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1979, p. 207.
[53] Plg. *Kuhn Helmut.* Die Ontogenese der Kunst. – Minėtam veikale Ästhetik, p. 71-120.
[54] G, p. 60.

[55] Min. atsiminimai, p. 1-2 (19 nuoroda).
[56] Plg. G, p. 273.
[57] T.p., p. 273.
[58] G, p. 282.
[59] Formalinė ar integralinė kritika? – «Draugas», Nr. 17, 1979, p. 3.
[60] G, p. 311. – Cituojamas sakinys kalbiškai pataisytas.
[61] G, p. 313.
[62] G, p. 326.
[63] G, p. 327.
[64] Literatūra ir meno kritikas, jo asmens bruožai. – «Aidai», 1952, Nr. 3.
[65] G, p. 329.
[66] T.p., p. 329.
[67] G, p. 330-331.
[68] G, p. 331.
[69] T.p., p. 331.
[70] G, p. 333.
[71] G, p. 334.
[72] T.p., p. 334.
[73] T.p., p. 334.
[74] T.p., p. 334.
[75] Min. straipsnis, p. 252.
[76] G, p. 19.
[77] G, p. 21.
[78] *Girnius J.* Liberalizmo klausimu. – «Aidai», 1956, Nr. 4.
[79] Literatūra ir meno kritikas. Jo asmens bruožai. – «Aidai», 1952, Nr. 3, p. 108.
[80] Dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo. – «Draugas», 1962, III.31.
[80a] *Girnius J.* Juozas Brazaitis – mokslininkas. – Atspaudas iš L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų X t. – Roma, 1984, žr. ypač, p. 40-41.
[81] *Valiukėnaitė D.J.* Išeivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus. – «Metmenys», 1978, Nr. 35, p. 81.
[82] Žr. skyrių: «Žydrojo romantizmo ilgesys».
[83] Veidai ir problemos lietuvių literatūroje II. – Roma, 1977, p. 203.
[84] Formalinė ar integralinė kritika? – «Draugas», 1979, Nr. 117.
[85] Žydiškas enkavedistas lietuvių krikščionių nelaisvėje. Romanas «Po Damoklo kardu». – «Draugas», 1978, Nr. 194, p. 3.
[86] Maža ką pakeisdamas, Grinius čia pakartoja savo straipsnius «Menas ir moralė», išspausdintus «Tėviškės žiburiuose» (1979, Nr. 51-52, 1980, Nr. 1, 2, 3). Tai atoliepis į šiuo klausimu laikraštyje vykusias diskusijas, kuriose dalyvavo tarp kitų ir A. Maceina.
[87] G, p. 357-358.
[88] G, p. 359.
[89] T.p., p. 359.
[90] G, p. 361.
[91] G, p. 362.
[92] T.p., p. 362.
[93] G, p. 363.
[94] G, p. 365.

[95] T.p., p. 365.
[96] G, p. 368.
[97] *Maceina A.* Menas ir moralė – suaktualėjusi mūsų problema. – «Tėviškės žiburiai», 1979, Nr. 9, p. 7.
[98] T.p., p. 7.
[99] *Sezemanas V.* Estetika. – Vilnius, 1970, p. 214.
[100] G, p. 89.
[101] G, p. 88.
[102] Literatūra pagal mini-sijonėlio madą. – «Tėviškės žiburiai», 1978, Nr. 22, p. 2.
[102a] Cit. *Maceina A.* Lietuvos valstybės 40 metų kelias. – «Į laisvę», 1958, Nr. 15, p. 11.
[103] Cituojama iš rankraščio. Autoriaus asmeninis arch.
[104] Min. rankraštis, p. 4-5.
[105] Min. rankraštis, p. 6.
[106] Plg. min. rankraštį, p. 7.
[107] Min. rankraštis, p. 8.
[108] Min. rankraštis, p. 10.
[109] Min. rankraštis, p. 11.
[110] T.p., p. 11. – Kalbiniu požiūriu sakinys taisytinas į: būdami aiškiai pasidavę amerikiečių chaotiniam liberalizmui.
[111] Modernumo kriterijų yra Grinius K. Kebliui prikaišiojęs ir recenziniu straipsniu «Kriterijai romanui vertinti. Perskaičius 'Lietuvių literatūrą svetur 1945-1967'». – «Draugas», 1969, Nr. 86.
[112] Min. rankraštis, p. 13.
[113] T.p., p. 13.
[114] Min. rankraštis, p. 15.
[115] Disertacijos «O.V. Milašius poetas» santrumpa: M; M, p. 5.
[116] T.p. 5.
[117] M, p. 11.
[118] M, p. 7.
[119] M, p. 10.
[120] M, p. 21.
[121] M, p. 30.
[122] M, p. 30.
[123] M, p. 59.
[124] M, p. 66.
[125] M, p. 68.
[126] M, p. 69.
[127] Plg. M, p. 71.
[128] M, p. 81.
[129] M, p. 83.
[130] M, p. 84.
[131] M, p. 89.
[132] M, p. 96.
[133] M, p. 97.

[134] M, p. 104.
[135] M, p. 112.
[136] M, p. 124.
[137] M, p. 126.
[138] M, p. 134.
[139] M, p. 134.
[140] M, p. 134.
[141] M, p. 136.
[142] M, p. 143.
[143] M, p. 144.
[144] M, p. 144.
[145] M, p. 145.
[146] Plg. M, p. 151.
[147] M, p. 156.
[148] M, p. 158.
[149] M, p. 159.
[150] M, p. 160.
[151] M, p. 162.
[152] M, p. 163.
[153] M, p. 163.
[154] M, p. 165-166.
[155] M, p. 164.
[156] M, p. 167.
[157] M, p. 175.
[158] *Grinius Jonas.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje I. – Redagavo A. Liuima, S.J. – Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Roma, 1973, p. 2. Toliau santrumpa: V I.
[159] V I, p. 2.
[160] V I, p. 3.
[161] V I, p. 4.
[162] V I, p. 6.
[163] V I, p. 11.
[164] V I, p. 12.
[165] V I, p. 17-18.
[166] V I, p. 47.
[167] Žr. į nuorodą 81.
[168] *Reich-Ranicki Marcel.* Der Menschheit schönste Krankheit. Ein Plädoyer in Sachen Lyrik. – «Frankfurter Allgemeine Zeitung», 1980, Nr. 284.
[169] V I, p. 77-78.
[170] V I, p. 78.
[171] V I, p. 79.
[172] Žr. į nuorodą 81.
[173] V I, p. 88.
[174] V I, p. 199.
[175] V I, p. 199.
[176] V I, p. 131-132.

[177] V I, p. 142.
[178] V I, p. 140.
[179] V I, p. 267.
[180] V I, p. 157.
[181] V I, p. 148.
[182] V I, p. 150.
[183] V I, p. 151-152.
[184] V I, p. 157.
[185] V I, p. 159.
[186] V I, p. 159.
[187] V I, p. 159.
[188] V I, p. 161.
[189] V I, p. 162.
[190] V I, p. 162.
[191] V I, p. 162.
[192] V I, p. 163.
[193] V I, p. 165.
[194] V I, p. 165.
[195] V I, p. 165.
[196] Plg. V I, p. 168.
[197] V I, p. 169.
[198] V I, p. 170.
[199] V I, p. 170.
[200] V I, p. 171.
[201] V I, p. 173.
[202] V I, p. 185.
[203] V I, p. 187.
[204] *Lankutis Jonas.* Vinco Mykolaičio-Putino kūryba. – Antras pataisytas ir papildytas leidimas. – Vilnius, 1973, p. 77.
[205] Min. veik., p. 316.
[206] Min. veik., p. 316.
[207] Min. veik., p. 317.
[208] Min. veik., p. 316.
[209] Min. veik., p. 317.
[210] Min. veik., p. 317.
[211] Min. veik., p. 317.
[212] V I, p. 200.
[213] V I, p. 200.
[214] V I, p. 203.
[215] Cit. V I, p. 203.
[216] Cit. V I, p. 208-209. – Eilėraštis jau yra įdėtas į rinkinį: *Vincas Mykolaitis-Putinas.* Raštai. 1-asis tomas. Poezija. – Vilnius, 1989, p. 312.
[217] V I, p. 209.
[218] V I, p. 212.
[219] V I, p. 212.
[220] V I, p. 213.
[221] V I, p. 214.

[222] V I, p. 216.
[223] V I, p. 217.
[224] V I, p. 217.
[225] V I, p. 217.
[226] *Mykolaitis-Putinas. V.* Raštai I. – Vilnius, 1959, p. 191.
[227] Min. veik., p. 198.
[227a] Irena Kostkevičiūtė minėtame V. Mykolaičio-Putino «Raštų» I-ajame tome (Vilnius, 1989) «Bacho» eilėraštį laiko ateistiniu kūriniu: «Vėlyvojoje lyrikoje Dievo kategoriją V. Mykolaitis-Putinas dar ryškiau subordinuoja žmogaus būčiai, Dievas tampa aukščiausia žmogiškųjų vertybių metafora, išreiškiančia tų vertybių egzistencinį visuotinumą («Bachas»), teikiančia ateistinio pobūdžio išvadas» (p. 541).
[228] V I, p. 218.
[229] V I, p. 219.
[230] V I, p. 219.
[231] Plg. V I, p. 222-223.
[232] V I, p. 225.
[233] V I, p. 225.
[234] V I, p. 229.
[235] Cit. V I, p. 228.
[236] V I, p. 228.
[237] Žr. į nuorodą 81.
[238] Žr. į nuorodą 59.
[239] V I, p. 229.
[240] V I, p. 233.
[241] V I, p. 233.
[242] V I, p. 233.
[243] V I, p. 234.
[244] V I, p. 234.
[245] Plg. V I, p. 234.
[246] V I, p. 233.
[247] V I, p. 240.
[248] *Maceina A.* Nuvainikuota Vaidilutė – prometėizmo idėja Putino interpretacijoje. – Tremties metai, Tübingen, 1947, p. 469-496.
[249] V I, p. 244.
[250] V I, p. 248.
[251] V I, p. 249.
[252] V I, p. 249.
[253] Cit. V I, p. 255.
[254] Cit. V I, p. 255.
[255] V I, p. 262.
[256] Plg. V I, p. 266.
[257] V I, p. 265.
[258] V I, p. 267.
[259] Cit. V I, p. 270.
[260] V I, p. 270.

[261] V I, p. 270-271.
[262] V I, p. 271.
[263] V I, p. 271.
[264] V I, p. 273.
[265] V I, p. 274.
[266] V I, p. 274.
[267] V I, p. 275.
[268] V I, p. 277.
[269] V I, p. 277.
[270] V I, p. 279.
[271] V I, p. 279.
[272] V I, p. 279.
[273] V I, p. 281.
[274] V I, p. 281.
[275] V I, p. 281.
[276] V I, p. 282.
[277] V I, p. 282.
[278] V I, p. 284.
[279] V I, p. 285.
[280] V I, p. 286.
[281] V I, p. 286.
[282] V I, p. 286.
[283] V I, p. 287.
[284] V I, p. 289.
[285] V I, p. 290.
[286] V I, p. 291.
[287] V I, p. 301.
[288] V I, p. 305.
[289] V I, p. 308.
[290] V I, p. 309.
[291] V I, p. 311.
[292] V I, p. 311.
[293] V I, p. 313.
[294] V I, p. 315.
[295] V I, p. 316.
[296] V I, p. 321.
[297] V I, p. 323.
[298] V I, p. 324.
[299] V I, p. 339.
[300] Plg. V I, p. 344.
[301] V I, p. 346.
[302] V I, p. 349.
[303] V I, p. 353.
[304] V I, p. 354.
[305] V I, p. 355.
[306] V I, p. 362.

[307] V I, p. 367.
[308] V I, p. 367.
[309] V I, p. 368.
[310] V I, p. 370.
[311] V I, p. 381-382.
[312] Plg. taiklią, nors ir pašaipią A. Kairio dramų kritiką «Aidų» 1970, Nr. 2, p. 94-95, pasirašytą L.R.
[313] V I, p. 385.
[314] V I, p. 388.
[315] *Grinius Jonas.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje II. – Redagavo A. Liuima, S.J. – Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Roma, 1977, p. 7. Toliau santrumpa: V II.
[316] V II, p. 9.
[317] V II, p. 18.
[318] V II, p. 31.
[319] V II, p. 31.
[320] V II, p. 33.
[321] Paskutiniu metu, tiesa, ir į Pečkauskaitę atkreiptas didesnis Lietuvos literatūros mokslininkų dėmesys; tai galėtų paliudyti *Janinos Žėkaitės* monografija «Šatrijos Ragana», Vilnius, 1984.
[322] Plg. V II, p. 42.
[323] V II, p. 43.
[324] V II, p. 47.
[325] V II, p. 49.
[326] V II, p. 59.
[327] Plg. min. veik., p. 237-238.
[328] Min. veik., p. 196.
[329] Cit. V II, p. 65.
[330] V II, p. 65.
[331] V II, p. 72.
[332] V II, p. 73.
[333] V II, p. 76.
[334] V II, p. 89.
[335] V II, p. 89.
[336] V II, p. 96.
[337] Plg. *Huizinga Johan.* Homo ludens. – Hamburg, 1956.
[338] V II, p. 106.
[339] V II, p. 106.
[340] V II, p. 113.
[341] Plg. V II, p. 113.
[342] V II, p. 115.
[343] V II, p. 119.
[344] V II, p. 119.
[345] V II, p. 124.
[346] V II, p. 134.
[347] V II, p. 145.
[348] V II, p. 146.

[349] V II, p. 147.
[350] V II, p. 148.
[351] V II, p. 154.
[352] V II, p. 156.
[353] V II, p. 162.
[354] Min. žurnalas, p. 58-59.
[355] Žr. į nuorodą 59.
[356] Min. žurnalas, p. 61.
[357] Min. žurnalas, p. 66.
[358] Min. žurnalas, p. 67.
[359] Min. žurnalas, p. 71.
[360] V II, p. 229.
[361] V II, p. 230.
[362] V II, p. 233.
[363] V II, p. 236.
[364] V II, p. 243.
[365] V II, p. 254.
[366] V II, p. 254.
[367] V II, p. 254.
[368] V II, p. 258.
[369] V II, p. 271.
[370] V II, p. 274.
[371] V II, p. 274.
[372] V II, p. 277.
[373] V II, p. 286.
[374] Plg. V II, p. 292-293.
[375] V II, p. 293-294.
[376] V II, p. 298.
[377] V II, p. 303.
[378] Plg. V II, p. 310.
[379] Plg. V II, p. 313.
[380] V II, p. 313.
[381] V II, p. 318.
[382] V II, p. 324.
[383] V II, p. 324.
[384] V II, p. 326.
[385] V II, p. 326.
[386] V II, p. 326.
[387] V II, p. 328.
[388] V II, p. 332.
[389] V II, p. 337.
[390] V II, p. 337.
[391] V II, p. 348.
[392] V II, p. 351.
[393] Cit. V II, 352.
[394] Cit. V II, 353.

[395] V II, p. 353-354.
[396] V II, p. 356.
[397] V II, p. 361.
[398] V II, p. 367.
[399] V II, p. 370.
[400] V II, p. 374.
[401] V II, p. 391.
[402] V II, p. 398.
[403] V II, p. 398.
[404] V II, p. 398.
[405] V II, p. 399.
[406] Cit. V II, p. 400.
[407] V II, p. 402.
[408] V II, p. 403.
[409] V II, p. 404.
[410] V II, p. 407.
[411] V II, p. 409.
[412] V II, p. 409.
[413] V II, p. 409.
[414] V II, p. 411.
[415] V II, p. 413.
[416] V II, p. 416.
[417] V II, p. 416.
[418] V II, p. 432.
[419] V II, p. 433.
[420] V II, p. 439.
[421] V II, p. 443.
[422] Cit. V II, p. 445.
[423] Cit. V II, p. 448.
[424] V II, p. 450.
[425] V II, p. 451.
[426] V II, p. 453.
[427] V II, p. 454.
[428] V II, p. 455.
[429] V II, p. 455.
[430] V II, p. 458.
[431] V II, p. 463.
[432] V II, p. 464.
[433] Plg. V II, p. 465.
[434] Plg. *Andriuškevičius A.* Jono Griniaus estetinės pažiūros iki 1940 m. (I. Grožio problema). – Vilnius, 1983, LTSR MA darbai, A. ser., t. 2 (83). – Tuo tarpu išėjo iš spaudos to paties *Alfonso Andriuškevičiaus* «Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918-1940». – Vilnius, 1989, Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Filosofijos, Sociologijos ir Teisės institutas. 136 puslapių leidiny plačiai apžvelgiama bei kritiškai vertinama ir J. Griniaus estetika. – Dar minėtini šie autoriai, Lietuvoje rašę apie Griniaus estetiką: *Mureika J.* Lietuvių materialistinė estetika

1900-1940 m. – Vilnius, 1981. – *Veljataga P.* Meno santykio su tikrove problema Jono Griniaus estetinėse pažiūrose. – Vilnius, 1985, LTSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, t. 2 (91). – Į Griniaus asmenį ir jo kūrybinius darbus daug yra gilinęsis lituanistas *Vidmantas Valiušaitis,* 1987 įteikęs Vilniaus Universitetui diplominį darbą apie jį. Žr. ir jo straipsnį: «Salomėja Nėris tarp universiteto literatų». «Veidai», jaunųjų kūrybos almanachas. – Vilnius, 1988, p. 153-178.

[435] G, p. 38.

Nuotraukų sąrašas

Jonas Grinius savo bute Miunchene 1975 metais 2

Cecilija Preikštaitė-Grinienė (1874-1957) 1943 metais 251

Jonas Grinius su motina ir seserim Cecilija Kretkampyje 1935 metais 252

Griniai ir Ivinskiai Kaune 1943 metais. Cecilija Preikštaitė-Grinienė, Ona Griniūtė — sesuo Florentina (1914-1948), Cecilija Griniūtė-Ivinskienė (1908-1947), Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis (1908-1971), Alina Miliušytė-Grinienė 253

Jonas Grinius su žmona Alina 1972 metais 254

Susitikimas Tübingene 1953 metais. Antanas Maceina (1908-1987), Zenonas Ivinskis (1908-1971), Juozas Brazaitis (1903-1974), Jonas Grinius (1902-1980) 255

J. Griniaus antkapis Miuncheno Vakarų kapinėse (223 sekcija). Skulptorius Antanas Mončys 256